

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ
ANADOLU'DA NÜFUS NAKLİ
UYGULAMALARI**

Hayrunnisa OKUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2017**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ
ANADOLU'DA NÜFUS NAKLİ
UYGULAMALARI**

**DANIŞMAN : Prof. Dr. Orhan DOĞAN
JURİ : Prof. Dr. Gürkan GÖKÇEK
JURİ : Yrd. Doç. Dr. Pınar BÜLBÜL**

Hayrunnisa OKUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2017**

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ ANADOLU'DA
NÜFUS NAKLİ UYGULAMALARI**

Hayrunnisa OKUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez 08/06/2017 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

**Prof. Dr. Orhan DOĞAN
BAŞKAN**

**Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK
ÜYE**

**Yrd. Doç. Dr. Pınar BÜLBÜL
ÜYE**

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

**Prof. Dr. Abdullah SOYSAL
Enstitü Müdürü**

Bu çalışma KSÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi tarafından desteklenmiştir.
Proje No: 2015/2-28 YLS

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ ANADOLU'DA
NÜFUS NAKLİ UYGULAMALARI**

Hayrunnisa OKUR

Danışman : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Yıl : 2017, Sayfa: 156+IX

Jüri : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Başkan)
: Prof. Dr. Gürkan GÖKÇEK (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. Pınar BÜLBÜL (Üye)

Modern dünyada da zaman zaman meydana gelen toplu nüfus nakli uygulamalarını veya sürgün politikalarını, Eskiçağ'da pekçok krallık ceza şekli olarak kullanmıştır. MÖ. 2. binyılda Anadolu'nun büyük devletlerinden Hititler döneminde toplu bir cezalandırma şekli ve sürgün politikası olarak karşılaştığımız bu ceza şekli, Eski Mezopotamya ve Eski Anadolu toplumlarında da görülmekteydi. M.Ö. 9. yüzyılda Anadolu'nun doğusunda güçlü bir devlet kurarak, Anadolu'da Asur yayılmasını engelleyen Urartu krallarının da toplu nüfus naklini bir devlet politikası haline getirdikleri görülmektedir. Oldukça sert cezalandırma şekilleri ile tanınan ve bu sebeple birçok araştırmacının "barbar" diye isimlendirdiği Asur krallarının, toplu nüfus nakli uygulamasını, Eski Yakındoğu'da bir imparatorluk politikası haline getiren Yeni Asur dönemi yöneticileri olmuştur.

Eski Mezopotamya'nın ve eski Anadolu'nun bu büyük devletleri, toplu nüfus aktarımı politikaları sonucunda memleketlerine getirdikleri insan topluluklarını tarım, maden, inşa alanlarında çalıştırmışlar ve orduda da istihdam etmişlerdir. Nakledilen topluluklardan erkeklerin askerlik için ayrılması, karşılıklı huzur ortamının oluşturulmaya çalışıldığı ya da zaten mevcut olduğu şeklinde yorumlanabilir. Buna rağmen bu nakiller sırasında hoş olmayan durumlar da yaşanmıştır. Bu insanlar kendi istekleri ile göç etmemişler, tam aksine zorla göç ettirilmişler ve zaman zaman da bu duruma tepki göstermişlerdir. Uzak ülkelere gerçekleştirilen nüfus nakilleri sırasında kaçma hadiseleri, hastalıklar ve ölüm gibi olayların olduğu, açlık ve kıtlık gibi fiziksel sıkıntıların olduğu yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir.

Toplu nüfus aktarımlarıyla ilgili bilgilerimizi, yazılı kaynaklardan ve arkeolojik kaynaklardan öğrenmekteyiz. Hititler, Urartular ve Asurlular'ın çivi yazılı metinleri başta olmak

üzere, yine bu devletlere ait kabartmalar ve heykeller gibi arkeolojik bulgular, toplu nüfus nakli uygulamaları konusunda başvuracağımız önemli kaynaklar olmuştur.

Toplu nüfus aktarımları politikaları yapılan bölgelerde, yukarıda bahsetmiş olduğumuz, Hitit, Urartu, Asur ve Mısır gibi medeniyetlerin kültürleri üzerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu nakiller sonucunda iskan edilmemiş bölgeler nüfuslandırılmış ve ekonomiye kazandırılmış, Merkezi otorite güçlendirilmiş ve yeni fethedilen ülkelerde güvenlik sağlanmıştır. Dolayısıyla toplu nüfus nakilleri, Eski Mezopotamya ve Eski Anadolu Kültürleri'nin kent ve yerleşim şekilleri, dini hayatları, dil ve yazıları, sanat ve mimarileri gibi pek çok unsurlarında çok önemli bir etkileşime ve değişime neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya, Hitit, Urartu, Asur, Babil, Eski Anadolu.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
UNIVERSITY OF KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM**

ABSTRACT

MA THESIS

**MASS DEPORTATIONS IN
ANCIENT MESOPOTAMIA
AND ANCIENT ANATOLIA**

Hayrunnisa OKUR

Supervisor : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Year : 2017, Page: 156+IX

**Jury : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Chairperson)
: Prof. Dr. Gürkan GÖKÇEK (Member)
: Assist. Prof. Dr. Pınar BÜLBÜL (Member)**

Mass Deportations that occur from time to time in the modern world or exile policies were applied in ancient times by many governors as a method of punishment. This practice we encounter during the Hittites of Anatolia's largest states in the 2nd BC as a form of punishment and exile policy were also seen in the societies of Ancient Mesopotamia and Ancient Anatolia. It is seen that kings of Urartian preventing the spread of the Assyria by establishing a powerful state in the Eastern Anatolia in the 9th century BC made mass deportation a state policy as well. It was the governors of New Assyrian period that made the mass deportation of Assyrian kings, named "barbarian" by many researchers because of their very cruel punishment methods, become an imperial policy in the Ancient Near East.

Those great states of the Ancient Mesopotamia and Ancient Anatolia employed the people they brought to their countries as a result of mass deportations not only in agriculture, mining and construction activities but also in the army. The recruitment of men from transferred communities can be interpreted as an effort to create mutual confidence or the existence of it. Nonetheless, there were also unpleasant situations occurred during these deportations. These people did not emigrate with their own will, on the contrary, they were forced to migrate and occasionally they reacted to this situation. It is detected the fact that escapes, sicknesses, deaths

and primary problems such as starvation had occurred during long distanced deportations, learned from cuneiform scripts.

We get the information of the current knowledge about mass deportations from both written sources and archaeological sources. Especially documents with cuneiform script of Hittites, Urartians and Assyrians; archeological findings such as reliefs and sculptures of these countries have been important sources to reach the knowledge about mass deportations.

Mass deportations have caused significant changes in the cultures of civilizations, we have mentioned above, such as Hittite, Urartian and Assyria and Egypt in the regions where the mass deportations had been applied. As a result of these transfers, unpopulated regions were populated and enlivened its economy, central authority was strengthened and the security was ensured in the newly conquered countries. Consequently, mass deportations have brought about significant interactions and changes in many factors such as urban and residential forms, religious lives, languages and writings, arts and architecture of Ancient Mesopotamia and Ancient Anatolia Cultures.

Keywords: Ancient Mesopotamia, Hittite, Urartuian, Assyrian, Babylon, Ancient Anatolia.

ÖNSÖZ

MÖ. 2. binyıl Eski Yakınoğu Tarihi, pekçok siyasi hadisenin yaşandığı, belki de günümüz dünyasının temellerinin atıldığı önemli zaman dilimlerinden biridir. Gerçekten, bu dönemde gerek Anadolu ve Suriye’de, gerek Mezopotamya’da, gerekse Mısır’da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerin başında göç hareketleri gelir. Bahsetmiş olduğumuz bu coğrafyaya göç ederek sonradan gelip yerleşen değişik orijinli pekçok kavim, Eski Yakınoğu tarihini yeniden şekillendirmiş, önemli hadiselerin meydana gelmesine neden olmuştur. İşte bu coğrafyada meydana gelen toplu nüfus nakilleri de Eski Yakınoğu tarihinin şekillenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bir bölgenin veya coğrafyanın tarihini anlayabilmek ve sağlam temellere oturtabilmek için yazılı kaynaklar ve arkeolojik kaynaklar oldukça önemlidir. Aynı şekilde, MÖ. 2. Binyıl Yakın Doğu tarihi hakkında bilgi veren pekçok yazılı kaynak bulunmuştur. Özellikle Kuzey Mezopotamya ve Suriye’de meydana gelen hadiseleri takip edebilmek için, Boğazköy, Amarna, Mari, Ugarit ve Alalah arşivlerini iyi incelemek lâzımdır. Yazılı kaynakların yanısıra Eski Yakınoğu coğrafyasında yüzlerce kazı yapılmaktadır. Bu kazılar sonucu elde edilen arkeolojik materyaller de bölgenin tarihinin aydınlatılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

"Eski Mezopotamya ve Eski Anadolu’da Nüfus Nakli Uygulamaları" isimli Yüksek Lisans tezimiz, ÖNSÖZ ve GİRİŞ dışında, 5 ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamıza Eski Mezopotamya ve Eski Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasını ele alarak başladık. Daha sonra ise, ana hatlarıyla Eski Mezopotamya ve Eski Anadolu Tarihine değindik. Hemen arkasından Eski Anadolu’da nüfus nakli uygulamalarını yazılı ve arkeolojik kaynakların ışığında tek tek inceledik. Çalışmamızın III. bölümünde ise Eski Mezopotamya’da meydana gelen toplu nüfus nakillerini ele aldık. Çalışmamızın IV. bölümünde toplu nüfus nakillerinin kültürler üzerindeki etkilerini değindik. V.ve son bölümü ise toplu nüfus nakillerinin nedenleri ve sonuçlarına ayırdık.

SONUÇ bölümünde yapmış olduğumuz çalışmanın sonunda elde ettiğimiz verileri, gayet açık bir şekilde ortaya koymaya çalıştık.

Tezimizi gerçekleştirirken yararlandığımız eserleri ise KAYNAKLAR listesinde verdik.

Çalışmamızın sonuna, EKLER kısmına da, konumuz ile ilgili haritalar ve resimler koyduk.

Danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Orhan DOĞAN'a teşekkür ederim. Hiç şüphesiz Tez’in hazırlanması aşamasında beni yönlendirerek çok büyük desteğinin gördüğüm Hocam Sayın Doç. Dr. Cemil BÜLBÜL’ e de ayrıca çok teşekkür ediyorum. Aynı zamanda çalışmalarım sırasında benden maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme de minnettarım.

Çalışmamızın bizden sonra yapılacak olan çalışmalara öncülük edeceğini umuyoruz.

Hayrunnisa OKUR
Haziran-2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
EKLER LİSTESİ	IX
1. GİRİŞ	1
2. KONUYLA İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR.....	2
3. BÖLÜM I.....	3
3.1. ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ ANADOLU’NUN TARİHİ COĞRAFYASI	3
4. BÖLÜM II	16
4.1. ESKİ ANADOLU’DA NÜFUS NAKLİ UYGULAMALARI.....	16
4.1.1. Eski Yakındoğu Tarihine Genel Bakış.....	16
4.1.2. Anadolu’da Meydana Gelen Toplu Nüfus Nakilleri	17
4.1.2.1. Hititler'de Nüfus Nakilleri.....	17
4.1.2.2. Urartular’da Toplu Nüfus Nakilleri	40
4.1.2.2.1. İşpuini-Menua Ortak Krallık Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri.....	40
4.1.2.2.2. Menua Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri.....	45
4.1.2.2.3. I. Arğışti Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri	53
4.1.2.2.4. II. Sarduri Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri	65
4.1.2.2.6. I. Rusa Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri	76
4.1.2.2.7. II. Arğışti Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri	78
4.1.2.2.8. II. Rusa Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri	79
5. BÖLÜM III	82
5.1. MEZOPOTAMYA’DA MEYDANA GELEN TOPLU NÜFUS NAKİLLERİ	82
5.1.1. Asurlular'da Nüfus Nakli Uygulamaları	82
5.1.1.1. II. Asurnasirpal Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri.....	85
5.1.1.2. III. Tiglat-Pileser Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri.....	89
5.1.1.3. II. Sargon Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri.....	94

5.1.2. Babil'de Nüfus Nakli Uygulamaları.....	100
6. BÖLÜM IV.....	105
6.1. TOPLU NÜFUS NAKİLLERİNİN KÜLTÜRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	105
6.1.1. Yerleşimler Üzerindeki Etkileri	105
6.1.2. Dini Hayat üzerindeki Etkileri	108
6.1.3. Dil ve Yazı Üzerindeki Etkileri.....	120
6.1.4. Sanat ve Mimari Üzerindeki Etkileri.....	122
7. BÖLÜM V.....	123
7.1. TOPLU NÜFUS NAKİLLERİNİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI.....	123
7.1.1. Ekonomik Nedenleri ve Sonuçları	124
7.1.2. Siyasi Nedenleri ve Sonuçları	131
8. SONUÇ VE TARTIŞMA	134
9. KAYNAKLAR	137
ÖZ GEÇMİŞ	145
EKLER.....	146

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi
A.Ü.D.T.C.F.D.	: Atatürk Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
ARAB	: Ancient Records of Assyria and Babylonia
AS	: Anatolian Studies
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
ED.	: Editör
HS	: History Studies
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
JNES	: Journal of Near Eastern Studies
KBo	: Keilschrifttexte aus Bogazköi. Berlin
km.	: Kilometre
KUB	: Keilschrifturkunden aus Bogazköi. Berlin
KÜY	: Koç Üniversitesi Yayınları
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
m.	: Metre
ODÜ	: Ordu Üniversitesi
RIMA	: The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods
Res.	: Resim
SAA	: State Archives of Assyria
SAAB	: State Archives of Assyria Bulletin
s.	: Sayfa
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu
TS	: Turkish Studies
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Vol	: Volume / Cilt
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
yy.	: Yüzyıl

EKLER LİSTESİ

Harita 1: XVI.-XIII. Yüzyıllarda Eski Yakınoğu

Harita 2: Yeni Asur Döneminde Yakınoğu

Harita 3: Yeni Babil Döneminde Yakınoğu

Res.1: III.Tiglat-Pileser Dönemi Nüfus Nakli Uygulaması, Kalhu Sarayı

Res.2: Sanherip Dönemi Nüfus Nakli Uygulaması, Ninova Sarayı.

Res.3: III. Tiglat Pileser Yazıtları, Kalhu, MÖ. ca. 730-727

Res.4: Sürgünler, Asurbanipal'in Ninova Sarayından Kabartma, VII. Yüzyıl

Res.5: Sürgünleri Yolda Gösteren Kabartma Ayrıntısı, Ninova, MÖ. 7. Yüzyıl

Res.6: Elamlı Sürgünlerin Yemek Molası, Ninova Alçak Kabartması, 7. Yüzyıl

Res.7: Tutsak Lir Çalgıcıları, Ninova Alçak Kabartması, MÖ. ca. 700-692

Res. 8: Asur alçak kabartmalarında silah zoruyla götürülen tutsak kabileleri

1. GİRİŞ

Toplumların ve devletlerin tarihin daha iyi anlayabilmek için, her şeyden önce üzerinde yaşadığı coğrafyanın, yani memleketin özelliklerini oldukça iyi bilmemiz gerekmektedir.

Genel olarak Eski Yakındoğu topraklarının çok bereketli olmasından dolayı, sık sık istilalara uğruyordu. Bu yüzden sakinlerin zamanla değişmesiyle yer adları da değişiyordu. Mesela Sümerler zamanında Subartu denilen Dicle'nin doğu havalisine, I.Babil sülalesi zamanından itibaren Asur denilmeğe başlanmıştı. I. Babil sülalesinin yerini alan Kaslar ise Babil'e Karaduniaş diyorlardı. Aynı şekilde, tarihin en eski devirlerinden itibaren Anadolu da, doğudan ve batıdan birçok kavmin istilasına maruz kalmış ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu sebeptendir ki Anadolu, Doğu ve Batı kültür unsurlarının içice karışıp kaynaştığı bir bölge durumuna gelmiştir. Nitekim daha M.Ö. 3. binyıldan itibaren farklı kökenli birçok kavmin bir arada yaşaması ve bu durumun asırlarca devam etmiş olması, bunun en güzel ifadesidir. Anadolu günümüzde de bu özelliğini korumakta ve farklı ırktan farklı mezhepten birçok insan bir arada barış ve huzur içerisinde hayatlarını devam ettirmektedirler.

Eski Yakındoğu'daki yerleşme merkezleri, dünyanın her tarafında olduğu gibi büyük akarsu ve göl kenarlarına kurulmuştur. Örneğin bir Hitit Devleti Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin bulunduğu bölgeyi tercih ederken, bir Urartu Devleti Van Gölü ve Urmiye Gölü arasındaki bölgeyi kendisine yurt olarak seçmiş, Mısır Nil nehrinin kenarında, Sümerler ise Fırat ve Dicle nehirlerinin sulamış olduğu bölgede kurulmuştur.

Modern dünyada da zaman zaman meydana gelen toplu nüfus nakli uygulaması, başka bir ifadeyle sürgün politikası, Eski Yakındoğu'da birçok devlet idarecisi tarafından bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Eski Anadolu'da Hititler ve Urartular döneminde toplu bir cezalandırma veya sürgün şekli olarak karşılaştığımız bu uygulama, Eski Mezopotamya ve Eski Mısır toplumlarında da görülmekteydi. MÖ. 9. yüzyılda Doğu Anadolu'da güçlü bir devlet kurarak, Anadolu'da Asur yayılmasını engelleyen Urartu krallarının da toplu nüfus naklini bir devlet politikası haline getirdikleri görülmektedir. Eski Yakındoğu'da bu uygulamayı bir imparatorluk politikası haline getirenler ise, Yeni Asur dönemi kralları olmuştur. Babil ve Eski Mısır'da da nüfus nakli örneklerine rastlanılmaktadır.

Eski Doğu halkları, yalnızca Eskiçağ için değil, tüm insanlık tarihi üzerinde büyük etkileri olan çok güçlü medeniyetler vücuda getirmişlerdir. İnsanlığın maddi ve manevi kültürünün temellerini hiç kuşkusuz bu medeniyetler atmıştır. Bu medeniyetler içinde ilk akla gelenler, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır ile Filistin ve Suriye'de kurulan uygarlıklardır. Akdeniz bölgesinde yer alan bu devletler, komşularıyla sıkı bir ticari ve kültürel ilişki içerisindeydi. Bu devletlerin meydana getirmiş olduğu medeniyet unsurları, Eski Yunan ve Roma'ya geçmiş ve daha sonra da onlar aracılığıyla modern Avrupa halklarına geçmiştir.

2. KONUyla İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Araştırmamızı gerçekleştirirken, Eski Yakındoğu'da Nüfus Nakli Uygulamaları ile ilgili pek çok kaynağı görme imkanı bulduk. Ancak, ulaştığımız bu kaynaklar ya birer makale ile ele alınmış, ya da kitapların satır aralarında incelenmişti. Özellikle Eski Yakındoğu'da meydana gelen nüfus nakli uygulamalarının derli toplu bir bütün halinde çalışıldığı bir esere rastlamadık. Bu nedenle, burada ulaşabildiğimiz ölçüde, farklı bakış açılarıyla konumuzun ortaya çıkmasında katkı sağlayan çalışmalar hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Hanım Hande Duymuş Florioti'nin 2012 yılında History Studies Dergisi'nde yayınlanmış olan "*Yeni Asur Devrinde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler*", isimli çalışmada Yeni Asur kralları zamanında gerçekleştirilen nüfus nakli uygulamaları veya sürgün politikaları çivi yazılı metinlere göre ele alınmıştır.

Erim Konakçı tarafından 2006 yılında yapılan ve Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "*Urartu Krallığı'nda Toplu Nüfus Aktarımları ve Bu Uygulamanın Urartu Kültürüne Etkileri*", isimli Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinde Urartu Krallarının yapmış oldukları seferler ve bu seferler sonucunda gerçekleştirmiş olduğu Toplu nüfus nakillerinden ve bu nüfus nakillerinin nedenlerinden, sonuçlarından ve kültürler üzerindeki etkilerinden arkeolojik ve yazılı kaynaklar göz önünde tutularak bahsetmiştir.

Altan Çilingiroğlu'nun 1983 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Anadolu Araştırmaları dergisinde yayınlanan "*Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları*", isimli makalesinde Urartular devrinde gerçekleştirilen nüfus nakillerinin siyasi ve ekonomik nedenleri ile sonuçları incelenmiştir.

Yine Hanım Hande Duymuş Florioti'nin 2012 yılında Tarih Okulu dergisinde yayınlanan "*Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı*" isimli çalışmasında, Yeni Asur krallarının sıkça başvurduğu nüfus nakli uygulamasında Aramiler'in oynadığı rolü ele almış ve bu kabilenin kimler zamanında nerelere nakledildiğinden bahsedilmiştir.

Margaret Payne tarafından hazırlanıp 2006 yılında Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından yayınlanan "*Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*", isimli kitap çalışmasında tez konumuzla ilgili yazıtlardan, çivi yazılı metinlerde Urartu kralarının seferlerinden ve yapmış oldukları nüfus nakillerinden bahsetmiştir.

Güngör Karauğuz tarafından hazırlanan ve 2002 yılında Çizgi Kitabevi tarafından yayınlanan "*Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*" isimli kitap çalışmasında Hititler döneminde gerçekleştirilen nüfus nakillerinin vazgeçilmez parçası olan NAM.RA'lardan Hititler'in diğer devletlerle yapmış oldukları antlaşma metinlerinde bahsedilmektedir.

Yine Yakındoğuda ve Babil'de gerçekleştirilen nüfus nakillerinden değişik kitaplar ve makalelerde bahsedilmiştir.

Biz ise bu çalışmamızda, makalelerde ve bazı kitap bölümlerinde parça parça bahsedilen bu bilgileri de dikkate alarak, modern literatür taramasını oldukça geniş kapsamlı yaptık. Bunun sonucunda ulaştığımız kaynakları ve bilgileri, kendi süzgecimizden geçirerek farklı bir bakış açısıyla yeniden incelemeye çalıştık.

3. BÖLÜM I

3.1. ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ ANADOLU’NUN TARİHİ COĞRAFYASI

Tüm topluluklar ya da kavimler, yeryüzünde belirli bir bölgede yaşarlar. Yaşamış oldukları bu yere coğrafi mekan denilmektedir. Bahsedilen coğrafi mekan insan topluluklarının yaşamını sürdürebilmesi için şarttır. Bu durum, onların meydana getirdiği tarihi gelişim süreci içerisinde de mutlaka maddi şartlara bağlı olarak bir takım görevler gerçekleştirecek ve roller oynayacaktır. Çünkü bu maddi şartlar, farklı şekillerde insan topluluklarının yaşamı üzerinde etkili olurlar. Örneğin sahillerde veya adalarda yaşayan insanlarla denizden uzakta iç kesimlerde, çöllerde, bozkırlarda ya da nehir boylarında yaşayanların, ovalık kesimlerdeki ormanlık alanlarda ve yüksek kesimlerde hayatlarını devam ettirenlerin, kurak bölgelerde yaşayanlarla suyun ve üretimin bol olduğu bölgelerde hayatını devam ettirenlerin yaşamları aynı şartlarda olmamıştır. Bununla birlikte, toplumun gelişim sürecini daha iyi anlayabilmek için, her şeyden önce hayatını devam ettirdiği coğrafyanın yani memleketin özelliklerini son derece iyi bilmek gerekir.

Ancak şunu da özellikle belirtmek gerekir ki, toplumların gelişiminin aynı zamanda içinde bulunduğu maddi şartlara da bağlı olması, yalnızca bu şartlarla sınırlandırılmış olması demek değildir. Tarih, aynı mekan üzerinde farklı yönlerde gelişmiş pek çok insan gruplarını tanımaktadır. Coğrafi faktörler, tarihe yön veren güçler içinde yalnızca bir mekanlar grubunu teşkil eder. Coğrafi mekanın sunduğu imkanlardan istifade etmek ise, orada yaşayan insanların zeka ve iradelerine bağlı bir durumdur. Örneğin ataları tamamen köylü olan bazı milletlerin sonradan gemici ve daha sonra da endüstrici olarak görülmeleri, denizden ve madenlerden yararlanabilmek zeka ve iradesini göstermelerinden oluşmuştur. Bazı kavimler ise binlerce sene deniz kenarında oturdukları halde gemici olamamışlardır.¹

Eskiçağ coğrafyasının doğusu, Mısır’dan Çin’e kadar, Asya’nın güneyi ve Afrika kıtasının kuzeydoğu bölgesini de kapsayan bölgedir. Hakikaten ilk medeniyetler bahsedilen bölgelerde kuruldu. Eskiçağ toplumlarında da sınıf farklılıklarının olmasından dolayı, kölelik sisteminin doğuşunu ve uygulanma şekillerini, sürgün politikalarını ve toplu nüfus nakillerinin ilk örneklerini yine Eski Yakınoğu coğrafyasında görmekteyiz.

Eski Yakınoğu coğrafyası, oldukça verimli vadiler, geniş çöller ve dağ silsilelerinden meydana gelmektedir. Bu verimli vadiler, Afrika’nın kuzeyinde Nil, Güneybatı Asya’da, Mezopotamya olarak isimlendirilen Dicle ve Fırat; Hindistan’da İndus Vadisi ve Ganj vadileridir. Nil Vadisi, batıda uçsuz bucaksız Sahra Çölü’yle sınırlıdır. Mezopotamya’nın kuzeyi ile kuzeydoğusunda ise Himalayalar yükselmektedir. Bahsedilen bu bölgeler tarım açısından oldukça verimli, iklimi uygun, araziler yeterince sulanmakta, toprak oldukça verimli olup, üretime son derece uygundur.

Eski Yakınoğu insanları, yalnızca Eskiçağda değil, tarihin tüm zaman dilimlerinde çok güçlü medeniyetler vücuda getirmişlerdir. İnsanlığın maddi ve manevi kültürünün temellerini hiç kuşkusuz bu medeniyetler atmıştır. Bu medeniyetler arasında en başta sayabileceğimiz Mısır, Mezopotamya, Filistin ile Suriye’de ortaya çıkan uygarlıklardır. Akdeniz bölgesinde yer alan bu devletler, komşularıyla sıkı bir ticari ve kültürel ilişki içerisindeydi. Bu devletlerin meydana getirmiş olduğu medeniyet

¹ Ekrem Memiş, Tarihi Coğrafyaya Giriş, 2. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2012, s. 3-4

unsurları, Eski Yunan ve Roma’ya geçti ve daha sonra onlar aracılığıyla modern Avrupa halklarına geçti.²

Yukarıda da bahsedildiği üzere Eski Yakınoğu’nun üç önemli bölgesi Anadolu, Mezopotamya ve Mısır’dır. Tarihin değişmeyen üç elemanından birisi coğrafi mekandır. Bir kavmin tarihi, üzerinde yaşadığı toprakların coğrafi konumuna bağlıdır. Eski Yakınoğu’nun coğrafyasını tanıtmaya çalışırken, önce Anadolu’nun coğrafyasını ele alacağız. Ancak Kuzey Suriye’yi de bu bölge içerisinde anlatmamız gerekmektedir. Çünkü burası kültürel anlamda Anadolu ile pekçok konuda iç içe geçmiştir.

İncelemeye çalıştığımız bölge “*Anatolia*” denilen Küçükasya topraklarıdır. Coğrafi konum jeopolitikte önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin: Anadolu, başlıca tarihi doğal yolların kesiştiği bir coğrafyada yer almasından dolayı Eskiçağ’dan günümüze kadar önemli bir geçiş noktası ve yerleşme yeri vazifesi görmüştür.³

Anadolu, üç tarafı denizler tarafından kuşatılmış, Asya-Avrupa arasında geçit vazifesi görmektedir. Bu nedenle Asya’dan batıya giden güzergahları denetleyebilecek durumda olan oldukça önemli bir bölge olmuştur.⁴ İstanbul ve Çanakkale sahip oldukları boğazlar ile, Avrupa ile Asya arasında kilit noktası gibidir.⁵ Nitekim, bu konuda M. T. Tarhan şunları söylemektedir: “Anadolu, Asya ve Avrupa’yı birbirine doğal bir geçittir. Stratejik bakımdan doğrudur... Jeopolitik yönden incelenirse durum bir hayli ilginç ve çarpıcıdır. Çünkü, bildiğimiz kadarıyla köprüler üstünden geçmek için kullanılır... Buradan da gelip geçenler olmuştur, bu köprüler de bu amaçlarla kullanılmış, Bu geçitlerin üzerine tarihin her anında doğudan, batıdan, kuzeyden insanlar yerleşmiştir. Yerleşen bu insanların bazıları buraların zenginliklerini kendi memleketleri için kullanmış, bazıları da yerleşmiştir bu bölgelere, tıpkı bizim yaptığımız gibi...”⁶

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz özellikler nedeniyle Anadolu, tarihin ilk devirlerinden bu zamana kadar yerleşmeye sahne olmuştur. Köprü olarak Anadolu’ya, Eski Doğu ve Eski Batı dünyaları arasında bir kültür aracılığı görevi verilmiştir.⁷

Eskiçağ’da en önemli ulaşım yolları doğu-batı yönünü izlemekte ve Ege kıyılarında ya da Boğazlar’da son bulmaktaydı. Günümüzde de bu durumda ciddi bir değişiklik olmamıştır.⁸

Anadolu, haritaya bakıldığında da görüleceği üzere, Asya ile Avrupa kıtaları arasındaki en kısa yolu oluşturur. Başka bir tabirle, adı geçen iki kıta arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Anadolu bu durumu dolayısıyla tarihin en eski devirlerinden itibaren, Garp’tan Şark’a, Şark’tan Garb’a yönelmiş birden fazla topluluğun göç hareketine tanıklık etmiştir. Bunlar, ister doğuya, isterse batıya gitsinler, geçici ya da sürekli olarak Anadolu’da kalmışlar ve Anadolu’nun kültürel bünyesi üzerinde az ya da çok değişiklikler yapmışlardır.⁹

² Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, I. Cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 41

³ Özdemir Koçak-Hamdi Şahin, "Eskiçağ Tarihi Araştırmalarında Jeopolitiğin Yeri", *Anadolu Araştırmaları XVI*, 2002, s. 346

⁴ Hacı Çoban, "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası ve Anadolu Uygarlıklarına Etkisi", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 2013, s. 30

⁵ Bahadır Alkım, "Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi", *Bellleten XXIII*, Ankara 1959, s. 59

⁶ Özdemir Koçak-Hamdi Şahin, a.g.m., 2002, s. 346

⁷ Recep Yıldırım, *Eskiçağda Anadolu*, İzmir 1996, s. 6

⁸ Recep Yıldırım, a.g.e., 1996, s. 5

⁹ Ekrem Memiş, "Anadolu'nun, Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi*, Sayı 1, Konya 1986, s. 59

Anadolu tarihin her döneminde birden fazla göç hareketine tanıklık etmiş ve birçok kavime ev sahipliği yapmıştır. Bundan dolayı Anadolu, Şark ile Garp kültürlerinin birbirinden etkilenecek harmanlandığı coğrafya görünümündedir. Anadolu, günümüzde de bu özelliğini korumakta ve farklı ırktan farklı mezhepten birçok insan bir arada barış ve huzur içerisinde hayatlarını devam ettirmektedirler.¹⁰

Tarih öncesi dönemlerden beri çeşitli kültürlerin yaşadığı, bu haliyle mozaik bir tablo görünümündeki Anadolu'nun bu durumunu, ele geçen arkeolojik malzemesinin, çeşitli uygarlıklara işaret etmesinden anlıyoruz. Ancak söz konusu heterojen uygarlıklar görünümü, yazılı belgelerin yardımıyla tarihi dönemlerde çok daha belirginleşecektir. Nitekim bu çok renklilik tarihin hemen hemen her döneminde karşımıza çıkacaktır.¹¹

İnsanoğlunun Eskiçağlar'da doğaya ve onun ortaya koyduğu koşullara büyük ölçüde mahkum olması, çeşitli sayıda uygarlıkların doğup gelişmesine yol açmıştır. Doğaya bağlı kalmak ve ona uymak Eskiçağlar'da yeryüzünün her bölümünde görülen bir olgudur.¹²

Anadolu'nun Fiziki coğrafyası, dağları, nehirleri, ve iklimi de, Anadolu tarihinin şekillenmesinde önemli etkenler olmuşlardır.¹³

Karadeniz, Marmara, Ege ve Doğu Akdeniz arasında bir yarımada olan Anadolu, Asya'nın batıya uzantısı biçimindedir. Yakınoğu ve Avrupa için doğal bir geçit vazifesi gören Anadolu'nun kuzey ve güney kıyıları denize paralel uzanan sıra dağlarla kaplıdır. Orta Anadolu ise ortalama bin metre yükseklikte bir yayla durumundadır. Kuzey ve güneydeki sıra dağlardan başka Doğu Anadolu'da yüksek dağların, Güneydoğu'da Antitoros dağ silsilesinin olması, Anadolu için "kapalı bölgeler" meydana, bu bölgelerde farklı medeniyetlerin ortaya çıktığı görülmüştür.¹⁴

Hakikaten, Anadolu, hem kuzeyde hem de güneyde sıradağlarla çevrilmesi ve oldukça sınırlı geçit vermesi, bu bölgelerden gelecek olan kavimler hareketine izin vermezken, Anadolu'nun batısında dağların denize dik uzanması, birçok topluluğun buralardan geçerek, Anadolu'nun iç kesimlerine gelmişlerdir. Coğrafi şekiller kültürel ilişkileri de etkilemiştir. Örneğin, Hititler, Karadeniz'de merkezi otoriteden yoksun olarak yaşayan Gaşkalar'ı kültürel anlamda kontrol altına alamamıştır.

MÖ. 9-6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'da yaşayan Urartular, coğrafi şartlarından dolayı uzun yıllar Asur'a boyun bükmemiştir.

Dünyanın pekçok yerinde olduğu gibi, Anadolu'daki insanların da yerleşecekleri yerlere bakarken ilk tercihleri su kenarları olmuştur. Mesela Hititler, Kızılırmak ve Yeşilirmak kenarlarını seçmiş, Urartular, Van Gölü ve Urmiye Gölü çevresine yerleşmişler, Lidya Devleti de Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes'in suladığı bölgede ortaya çıkmıştır.

İklim şartları da Anadolu'da yaşayan insanların hayatları üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Gerçekten iklim şartları nedeniyle, Anadolu'da yaşayan toplulukların yaşantısı büyük ölçüde tarıma bağlıydı. Anadolu'nun tarım yapmak için uygun olmayan yerlerinde ise insanlar hayvancılık yaparak yaşamlarını devam ettiriyorlardı. Bu konuda verilebilecek en güzel örnek Urartular'dır. Çünkü Urartular'ın en önemli gelir kaynaklarından birisi hayvancılık idi.¹⁵

¹⁰ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Yayınları, Bursa 2013, s. 3

¹¹ Recep Yıldırım, a.g.e., 1996, s. 6

¹² Recep Yıldırım, a.g.e., 1996, s. 5

¹³ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 3

¹⁴ Recep Yıldırım, a.g.e., 1996, s. 5

¹⁵ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 3-6

Anadolu’nun tarihi coğrafyasını inceledikten sonra şimdi de Mezopotamya’yı ele alabiliriz.

Mezopotamya, Eski Şark medeniyetlerine beşiklik eden ve bu medeniyeti M.Ö. IV. binde kendine has bir yazı ile tespit ederek müstakbel nesillere geçmesini sağlayan eski, üç büyük medeniyet merkezlerinden biridir. Tarihini tetkik edeceğimiz Mezopotamya yunanca iki nehir arası demektir. Eski Mısır döneminde bu bölgeye “Naharina” adını vermişlerdi.

İslami dönemde ise Fırat ve Dicle nehirleri arasına “Cezire” tabiri kullanılmıştır.

Fakat Mezopotamya’da ilk medeniyetler meşalesini yakan arkaik devir Sümerleri kendi memleketlerine “Kengi” diyorlardı. Mezopotamyanın muhtelif devirlerine ait vesikalardaki coğrafi insicamlardan, günümüzde Hor Dalmaç olarak bilinen Basra körfezinin kuzey batısındaki verimsiz bölgeye, Yeni Sümerler döneminde Sumer, Eski Babil krallığı döneminde “Deniz ili”, I. binyılda da KALDE olarak adlandırılmakta idi. Bu bölgeye, Sümerliler döneminde Agade kentinden dolayı Akkad adı verilmiş, klasik yazarlar bahsedilen dönemdeki dünyanın en önemli kentlerinden Babil için Babilonya tabirini kullanmışlardır.¹⁶

Mezopotamya’nın batısı, Arabistan’a komşudur. Sadece, kuzeybatıda, Akdeniz’e sınır olan yerde, bereketli Orontes (Asi) Vadisi’ne açılır. Doğuda, tüm Mezopotamya İran’dan ayıran Zagros Dağları bulunmaktadır. Aşağı Mezopotamya İran Körfezi’ne açılır. Bu coğrafi durumu, ülkenin eskiçağdaki hayatını çok etkilemiştir. Mezopotamya’da yaşayanlar, bereketli vadiye sahip olmak isteyen dağ ve bozkır kabileleriyle aralıksız savaşmışlardır.¹⁷

Mezopotamya, verimli coğrafyasından dolayı pekçok kavmin göç hareketine sahne olmuştur. Dolayısıyla burada yaşayan kavimlerin dönem dönem değiştiğinden yer isimleri de değişiyordu. Örneğin Sümerler döneminde Subartu adı verilen Dicle nehrinin doğusuna I. Babil sülalesi döneminden itibaren Asur adı verilmişti. I. Babil sülalesinden sonra bölgenin yeni ev sahibi Kaslar da Babil’e Karaduniaş adını vermişlerdi.

Mezopotamya, üç taraftan dağlarla kuşatılmış, yalnız güneyden adeta ucu bucağı olmayan Suriye ve Arabistan çöllerine açık oldukça bereketli bir ova görünümündedir.

Bu düzlüğün satıh ölçüsü İskendurun körfezinden Süveyş’e kadar 600 km. Zagroslara kadar ise 1000 km’dir. Bu genişlik içindeki topraklar yer yer değişik bir bünye gösterirler. 3000 metreden yüksek olan Lübnan masifleri ile deniz arasında bazı yerlerde birkaç kilometrelik mesafe vardır. Güneyde Galile Dağı’nda 1200 metreye kadar alçaldıktan sonra Sina Dağı’nda tekrar 2800 metreye çıkarlar. Kuzeyde Antakya’da Samanlı dağlar 1500 m. Kazdağ (Cassius) 1700 m. Akkad sülalesi zamanında Sedr dağları denilen Amanoslarda ise 2000 m. yüksekliğe erişirler. Batı’da Akdeniz sahilleri dağlık olduğundan, ekilecek toprak çok azdır. Bundan dolayıdır ki, en eski zamanlardan beri bu bölge, Eski Şark’ın muhtelif memleketlerinden gelen kervan yollarının düğümlendiği bir nevi pazar yeri olmuştur.

Dağların bu durumu Akdeniz’in sahillerine merkezi büyük bir devletin kurulmasına daima mani olmuştur. Bu sebeple en eski devirlerden beri burada her zaman birçok küçük şehir devletleri ve bu devletler arasında bir partikularizma vardır. Fakat sahilden içeri doğru gidildikçe manzara değişir. İki büyük nehrin, Fırat ile Dicle’nin suladığı uçsuz bucaksız ova Pers körfezine kadar dümdüz uzanan bir çöl manzarası arzeder. Bu çöl yalnız Fırat’ı geçtikten sonra Balık ve Habur nehirleri

¹⁶ Füzüzan Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1983, s. 9

¹⁷ Server Tanilli, a.g.e., s. 43

arasında Cebel Abd el Aziz ve Cebel-el Beda dağlarıyla ve Habur ile Dicle arasındaki Cebel Sincar silsilesi ile monotonluğunu kaybeder.¹⁸

Mezopotamya’nın en önemli akarsuları, hiç kuşku yok ki, Fırat ve Dicle’dir. Ülkeye hayat veren bu iki ırmaktan Fırat, yazılı kaynaklarda *Purattu* ve *Mala*, Antik yazarlarda *Euphrates*, Arapça belgelerde de *al-Furat* adıyla bahsedilir. Doğu Anadolu bölgesinden doğan, daha sonra Karasu ile Murat ile birleşen 2.780 km. uzunluğundaki bu ırmak, Anadolu coğrafyasında zikzaklar çizer şekilde güneye akar.¹⁹

Dicle ve Fırat nehirleri, takiben bugünkü Türkiye hudutlarından çıktıktan sonra güney-doğu istikametinde 700 km. akarak Basra körfezine dökülürler. Mezopotamya’nın daha önceki ev sahiplerinin *Purattu* adını verdikleri Fırat ve İdiglat olarak adlandırılan Dicle, bu bölgedeki en büyük nehirlerdir. İsimlerini bugüne kadar koruyan bu iki nehir de kaynaklarını doğu Anadolu masiflerinden alırlar ve Suriye çölüne indikten sonra 50 km. kadar mavazi olarak akarlar. Dicle Nehri doğu kıyısından yukarıdan aşağı doğru büyük ve küçük Zap (Zabu) sularını, Diyala (Turnat) Nehri’ni alır. Fırat, Anadolu’da Karasu ile birleşerek çok hızlı akar, ardından Suriye çölüne ulaşır ve burada Balık (Baliku) ve Habur (Haburu) nehirleri ile birleşerek Bereketli topraklar mıntikasını meydana getirir.

Bugünkü haritalarımızda Fırat ile Dicle’nin Kurna civarında birleştikten sonra 160 km. uzunluğunda ve düz bir hat halinde Basra körfezine döküldükleri görülür. Eski zamanlarda bu Fırat-Dicle birbirinden yalnız 80 km. mesafede imişler. Bugün ise iki nehir birbirinden 150 km. uzaklaşmıştır. Alman coğrafyacısı Kiepert M.Ö. VI. asırda sahilin bugünkünden 80 km. yukarıda olduğunu hesaplamıştır. Loftus da nehirlerin getirdiği alüvyonların denizden 70 senede 16 metre toprak kazandıklarını ispat etmiştir.

Demek ki Mezopotamya denilen coğrafi sahayı vücuda getiren bu iki nehir tabiat kanunlarına uyarak zamanla yerlerini değiştirmektedirler. Eski Sümer sitelerinin bilhassa ekonomik gelişmeleri mevzuu bahis olduğunda, bu hususun göz önünde tutulması gerekir, yani bugün nehirden uzakta gördüğümüz bazı Sümer şehirleri o zamanlar nehir kıyılarında kurulmuşlardır.²⁰

Bahsetmiş olduğumuz nehirler ve dağların yapısı Mezopotamya’yı farklı bölgelere ayırmış olup, bölgede ulaşımında bazı önemli güzergahların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Fiziksel özelliklerini tam olarak bilmeden Mezopotamya’nın arkeolojisini incelemek mümkün değildir; çünkü sanayi öncesi toplumlarda çevre insanların yaşam biçimi üzerinde en önemli kısıtlamalardan birisiydi. Ne yazık ki günümüzde gördüğümüz koşulların her bakımdan daha önceki binyıllarda görülen koşullarla aynı olduğunu varsayamayız, ancak elimizdeki kanıtlarda her zaman geçmişteki koşulları saptamamıza yetecek kadar eksiksiz olmuyor. Hem ormanların yok edilmesi, hem de hayvan otlatmanın aşırılığı yağış miktarını etkilemiş ve toprak erozyonuyla büyük arazilerin bozulmasına neden olmuştur. Geçmişte bu bölgenin büyük bir kısmını yaşanabilir hale getiren sulama bile, günümüzde garip bir şekilde, tuzluluğun artması nedeniyle arazinin çok geniş taraçalarının, en azından geçici olarak, ekilemez hale gelmesine neden olmuştur. Buna rağmen, bölgeye ilk yerleşen halkın karşılaştığı çevre koşullarını saptamak için elimizde yeterli kanıt mevcuttur. Bu bölgeye bazen Büyük Mezopotamya adı verilir ve hiçbir şekilde coğrafi bir birim değildir. Sınırları, günümüz Suriye ve İran devletlerinin bir kısmı ile Irak’ın tamamını kapsar.²¹

¹⁸ Füzuzan Kınal, a.g.e., 1983, s. 9,10

¹⁹ Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 2

²⁰ Füzuzan Kınal, a.g.e., 1983, s. 10-11

²¹ Harriet Crawford, Sümer ve Sümerler, Çev: Nihal Uzan, Arkadaş Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2015, s .6

Mezopotamya iklimsel ve coğrafi açıdan kabaca üç coğrafi bölgeye ayrılmaktadır ancak bu bölgeler hiçbir şekilde kendi kendine yeten birimler oluşturmamaktadır. İktisadi ve fiziksel açıdan, çok daha büyük bir bütünün parçasıdır. Dolayısıyla, Akdeniz'i ve Mezopotamya ovasını birleştiren birkaç doğu-batı rotası vardı. Bunların en kuzeyde olanı, Akdeniz'in kuzeydoğu köşesinden başlayıp, modern sınıra paralel bir şekilde Türkiye'den geçerek, kuzeydeki Ergani Maden civarında önemli bir bakır üretim bölgesinden gelen yolla birleştiği Mardin'de güneydoğuya yönelirdi. Daha sonra bu sınırı aşar, önemli bir yerleşim yeri olan Brak Höyüğü'nün yakınlarından geçip Cebel Sincar'daki boşluktan Dicle'nin doğusuna ve eski Ninova, modern Musul kentine yönelirdi. Bu yolların birkaçı, doğuya, İran Yaylası üzerindeki nehir vadilerine yönelir ve Afganistan kadar uzak bölgelerden kaynaklara erişim sağlanırdı. Bu yolların çoğu bugün hala izlenebilir durumdadır, modern yollar ve demiryolları bu güzergahın üzerinde kurulmuştur.

Bir başka seçenek oluşturan güzergah ise yukarıda bahsedilen yolun biraz daha güneyinden, Karkamış'tan başlayıp, neredeyse doğudan, doğuya Sencer'e ulaşır ve Ninova'dan itibaren, tehlikeli olsa da yılın bazı mevsimlerinde tekne kullanımına izin veren Dicle yoluyla güneye yönelir. Yılın diğer zamanlarında ise Kerkük ve Hamrin Vadisi'nden geçen kara yolu kullanılabilirdi. Üçüncü bir güzergah ise daha da güneyden, Akdeniz'den başlayıp Halep'ten geçerek, Rakka bölgesi civarında Fırat'a ulaşıyordu. Gezinlerin bu noktadan itibaren, bir diğer seçeneği Felluce'ye kadar nehri güneye doğru izleyip oradan doğuya yönelmek ya da daha erken doğuya yönelerek Hatra civarındaki Tatar Vadisi'ni kat etmektir. Bu ikinci seçenek daha zorlu topraklardan geçilmesini gerektiriyordu, ancak nehir vadisinden geçen kervanlardan topladıkları fahiş haraçlarla çeşitli dönemlerde kötü bir şöhret edinen yerel halktan uzak durma imkanı da sağlıyordu. Bu güzergahın güneyinde yer alan ve ona paralel olarak seyreden yol Palmira'dan geçiyordu, ancak bu yolun ilk ne zaman yaygın olarak kullanılmaya başladığını bilmiyoruz.²²

Kuzeyden güneye seyahat, nehirler sayesinde daha kolaydı, özellikle Fırat tüm dönemlerde hayati önem taşıyan bir bağlantıydı. Ağır yükler sallarla Dicle'den de aşağı, Bağdat'a kadar taşınıyordu, ancak Dicle çok daha güvenilmez bir nehirdir. Daha önce belirtildiği üzere, Cebel Hamrin'den geçen yol, başka bir seçenek sunuyordu. Güneydeki ovaya ulaşıldığı anda, büyük kanallar da elverişli ulaşım imkanları sunuyordu ve yazılı metinlerden öğrendiğimize göre, dökme tahıl sevkiyatlarıyla diğer malların nakliyesi gerektiğinde, bu insanlar tarafından nehirden yukarı çekilen mavlarla yapılıyordu. Yolların var olmadığı ve dolma tekerlekli öküz arabalarının yegane tekerlekli ulaşım aracı olduğu zamanlarda, yükte ağır malların nakliyesini su yoluyla yapmak kara yoluyla yapmaktan çok daha kolaydı. Tanrılar da, diğer Sümer kentlerindeki tanrıları ziyaret etmek amacıyla ilahi geçitlerinde tekneyle seyahati tercih ediyorlardı. Genellikle katranla kaplanmış saz demetlerinden yapılan tekneler ve sallar, Ubeyid döneminden bu yana bilinmektedir; yuvarlak, deriden yapılmış kayıklara ise bu topraklarda halen rastlamak mümkündür.

Son olarak, iki çok önemli güzergah ovanın güney ucundan daha güneye, körfeze uzanıyor; oradan da denize açılıyor ve Dilmun, Magan ve Meluha'nın zengin topraklarına ulaşıyordu. Muhtemelen bu rotaların daha önemli olanı, yine su yoluyla, Şattularap'ın aşağısına ve yukarısına doğru işliyordu; 3. binyıla ait metinlerin söylediğine göre, deniz aşırı ülkelerden gelen gemiler, muhtemelen alüvyonlu toprakların kuzey ucunda yer alan Akad dahil olmak üzere, ovanın bazı belli başlı

²² Harriet Crawford, a.g.e., 2015, s.14

kentlerinin rıhtımlarında demir atıyordu; buralara erişim Şattularap yoluyla sağlanmış olmalıdır.²³ Bunun yanı sıra, iki nehrin birleştiği noktadan güneye giden, körfezin batı kıyısına paralel, Batın Vadisi’nden geçen bir kara yolu da vardı. Bu mevsimlik bir güzergahtır, ancak yakın bir geçmişte göçebeler tarafından sık sık kullanılmıştır. Görece daha az miktardaki belirli tip malların nakliyesi için 4. binyılın sonlarından bu yana kullanılmakta olması mümkündür.

Mezopotamya’da muazzam miktarda tarımsal artı ürün üretme gücüyle ve eksikliğini çektiği temel hammaddeler, özellikle kendisinde bulunmayan metaller bakımından zengin bölgelerle mükemmel bağlantıları olan bir bölgeyle karşılaşyoruz. Ticaret ekonomisinin can damarıydı ve muhtemelen bölgede şehir yaşamının gelişmesinde ve dünyanın gördüğü en eski uygarlıklardan birinin ortaya çıkmasında en önemli rolü oynayan etkendi.²⁴

Yolların ve bu güzergahların önemi bir başka noktada da karşımıza çıkmaktadır. Mezopotamya’da inşaatın temel malzemesi olan kerpiç için gerekli kil ve tarımsal ürünler bol miktarda bulunurken, günlük yaşamın vazgeçilmez aletlerini üretmek için gerekli maden, kaliteli kereste ve sert taş (çakmaktaşı, obsidyen) kaynakları bölgeye oldukça uzaktı. Bölgenin birçok yerinde düz dam yerine, Harran evlerinde olduğu gibi kubbe biçimli kerpiçten üst örtü yapılması, ahşap hatıl eksikliği nedeniyle bulunan zorunlu çözümlerden biriydi. Ancak büyüyen kentler ve ilerleyen kültürel hayat, bazı temel ihtiyaçların başka memleketlerden ticaret ile temin edilmesini gerektiriyordu. Bir anlamda Mezopotamya’da kentleşme, mimari ve sanat gibi alanlarda büyük hamleler yapılması çevre bölgelerle sağlıklı ticari ilişkilere bağlıydı. Bu ilişkilerin başlangıcı yerleşik köy toplumlarının oluştuğu Neolitik Çağ’a kadar gitmektedir. Kesici ve delici aletlerin yapımında kullanılan maddelerden biri olan volkanik cam (obsidyen), Fırat Nehri’nin kaynak bölgesinden, Van Gölü çevresinden geliyordu. Yukarı Dicle havzasından Torosları aşan kuzey yolu bu dönemden itibaren ticarete kullanılmıştır. Mezopotamya’nın batısındaki bölgelerin obsidyen ihtiyacı ise büyük oranla Orta Anadolu’dan karşılanıyordu.

Bütün bu yollar, yalnızca Mezopotamyalıların ihtiyaç duydukları hammadde veya değerli madenler için yaptıkları ticarete kullanılmıyor, uzun tarihsel bir süreç boyunca bölgeyi istila eden toplumların bölgeye geliş rotasını da belirliyordu. Ayrıca Mezopotamya’dan dışarıdaki hedeflere odaklanan veya dışarıdan bu bölgeye gelen orduların seferlerine de olanak tanıyordu. Akkad Krallığı’nın Amanos Dağlarına ve Anadolu’ya ulaşmasında (üçüncü binyıl sonları), Hitit kralı I. Murşili’nin Babil kentine saldırması sırasında (1595) olasılıkla Fırat ve Mari yolu kullanılmıştı. Birinci binyılda Yeni Assur Krallığı ise Anadolu’yu hedef alan seferlerinde daha çok kuzey yolunu tercih etmişti.²⁵

Nehirlerden başka Mezopotamya’nın iklimi de yerleşmelere müsaittir. Kışların kısa, buna mukabil yazların uzun sürmesi eski hayat şartları muvacehesinde, insanların bu bölgeyi keşif bir şekilde iskan etmesine başlıca amil olmuştur. Gerçekten Mezopotamya’nın iklim şartları ilk yerleşmeler için çok elverişli idi. Zira yeni araştırmalar göstermiştir ki, ilk önce kuzey Mezopotamya iskan edilmiştir. Kerkük civarındaki dağlık bölgelerde taş devri insanları yaşamakta idiler. Taştan başka silahları olmayan bu insanlar, henüz daha düzlüklere, ovalara inmeye cesaret edemiyorlardı. Bundan dolayıdır ki, güney Mezopotamya ancak madenin keşfinden sonra iskan edilmiştir. Genel olarak Subtropikal iklim kuşağına dahil bulunan güney Mezopotamya

²³ Harriet Crawford, a.g.e., 2015, s. 15

²⁴ Harriet Crawford, a.g.e., 2015, s. 16

²⁵ Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 19-20

vadisi, Hind Okyanusundan gelen sıcak rüzgarlara açık olduğundan, burada kışlar mutedil, yazlar ise çok sıcak geçmektedir. Öyle ki Temmuz ve Ağustos aylarında ısı çok defa gölgede 50 dereceyi bulur.

Bu durum güney Mezopotamya’nın kuzeye nisbetle daha kesif bir şekilde iskanına amil olmuştur. Zira meşgul olduğumuz devirlerde insanlar tabiatın sert şartlarından uzak, sıcak ve sulak yerlerde yaşamayı daha kolay buluyorlardı. Aynı sebepler yüzündendir ki, burada taş devri kültürleri M.Ö. VI. ve V. Binyıllarda yaşandığı halde, o zamanlar buzullarla kaplı olan Avrupada taş devri kültürlerine ancak M.Ö. I. Binyılda erişilmiştir. Böylece Mezopotamya’nın iskanına elverişli su kenarlarında bir takım iskan bölgeleri teşekkül etmişti. Mesela güney Mezopotamya’da bugünkü Nasiriye civarında kurulmuş olan en eski Sümer sitelerinden Eridu (Abu Şahreyn), Ur (Tel el Mugayyır) ve onun kuzeyinde eski adını bilmediğimiz El Ubeyd şehirleri nehir kenarında bulunuyorlardı. Nasıriyeden nehrin sağ kıyısını takip ederek kuzeye doğru çıkıldığında, evvela Larsa (Senkreh), onun kuzey batısında Uruk (Varka) şehirleri vardı. Dicle ile Fıratı Nasıriye ile Kut-al Amare arasında birbirine bağlayan kolun doğu kıyısında meşhur Lagaş (Tel Loh) ile nehrin sol kıyısında onun rakibi Umma siteleri, Umma’nın kuzeyinde Şuruppak (Fara), onun kuzey batısında ise İsin (İsan el Bahriyat) ve en kuzeyde Tanrı Enlilin kutsal şehri Nippur (Niffer) bulunuyordu.

En eski şehirlerin toplandığı ikinci bir bölge de Dicle ile Fıratın birbirine en çok yaklaştığı yer olan bugünkü Bağdat şehri civarı idi. Bu bölgede Güneş tanrısının şehri Sippar, Tel Uqair, onun güneyinde Mezopotamya’nın Protohistorik medeniyetine adını veren Cemdet Nasr tepesi, onun güney batısında, Fıratın doğu sahilinde Bağdat ile aynı arz üzerinde bulunan ve I. Babil sülalesi zamanında stratejik mühim bir mevki olan Rapikum Babil’e giden yolun kapısı sayılıyordu.

Dicleye Bağdat civarında katılan Diyala Nehri havzası da Sümerler zamanından beri iskan edilmişti. Burada Eşnunna (Tel Asmar), Hafaca (Tutup) ve İşçalı (Neriptum) şehirlerinde yapılan Amerikan kazıları, bu bölgenin tarihini aydınlatan kıymetli vesikalar vermiştir.

Dicle ile Fırat nehri Bağdat civarında birbirine yaklaştıktan sonra, Fırat Nehri kuzeybatıya doğru, Dicle ise kuzey istikametinde dikey olarak bir seyir takip ederler. Fırat mecrası üzerinde Balık Nehri’nin Fırat’a katıldığı yere kadar en büyük şehir Mari (Tel Hariri) idi. Mariden Fırat’ı takiben yukarı doğru çıkıldığında Terqa (Tel Aşerah) bu devirdeki önemli şehirlerden biri idi.

Yukarıda da değindiğimiz üzere, Fırat Nehri ve çevresi önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Hem arkeolojik araştırmalar hem de tarihsel kaynaklar, yer değiştiren su yollarını ve buna bağlı nüfus yoğunluklarını doğrulamaktadır. Aslında doğal olan su yollarının sonradan “kanal” olarak korunup kullanıldığına da işaret edilir. Ayrıca, Fırat’ın hiçbir zaman tek bir kanaldan akmadığı bilinmektedir. Elimizde ipuçları bulunan en eski dönemde Fırat’ın (sırayla Kiş, Kuta ve Cemdet Nasr kentlerinden geçen) üç kolu vardı. Yerleşim daha çok en doğu kol üzerinde yoğundu. Üçüncü binyılda en önemli kent Kiş, en önemli yatak da Kiş mecrasıydı. O zaman daha önemsiz olan Babil koluyla ilgi en eski kayıtlar 3. binyılın geç dönemine aittir. Bu yatağın en önemli Fırat su yolu haline gelmesi 2. binyıl sonlarına doğru olmuştur. Ana Fırat yatağı şimdi daha batıdan geçer ama Babil kolu hala etkileyici bir nehirdir.²⁶

Coğrafi şartlar medeniyetlerin sosyal yapısı üzerinde de oldukça etkili olduğu bilinmektedir. İşte bu durum, yani, nehirler, dağlar, yollar, verimli vadiler vb. gibi

²⁶ Joan Oates, Babil, Çeviren: Fatma Çizmeli, 2. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2015, s. 13

coğrafi şartlar Mezopotamya’da da demografik yapı üzerinde etkili olmuştur. İnsanların yerleşmesini ve ekonomik yaşamlarını yakından etkilemiştir.

Mezopotamya’nın ilk dönemlerindeki farklı fiziksel tipleri ayırt etmek mümkün olmasa da, nüfusta kuşkuya yer bırakmayan çok önemli bir ayırım vardı; yerleşik köylüler ve göçebe çobanlar. Bunlar arasındaki ayırım her zaman belirgin değildi. Bazı köylüler muhtemelen mevsimine göre göç ederek, örneğin yazları daha iyi otlakların arayışı içinde sürülerini tepelere götürürken öte yandan, elimizdeki metinlere göre 2. binyılın bazı göçebeler, Mari ve Sippar gibi büyük kentlerin dışında kalıcı kamplar kurmuşlardı. Bu iki grup çoğunlukla birbiriyle temas halindeydi ve aynı kabileye mensup olmaları mümkündü. Ancak esas itibarıyla nüfusu, kalıcı yerleşim yerlerinde yaşayıp geçimleri için başka dayanakları çiftçilik ve sürü yetiştirmek olanlar ile koyun ve keçi sürüleriyle birlikte yerleşim yerleri arasında gezinenler olarak ikiye ayırmak mümkündür. İki yaşam tarzı birçok bakımdan birbirini tamamlamaktadır. Çobanlar, kendilerinin nadiren ürettiği tahıllar karşılığında yerleşik çiftçilere mal ve hizmet sağlayabiliyordu. Aralarında işbirliği içerisinde ortak yaşama dayalı iktisadi bir ilişki olmasına rağmen, bu iki grup arasında anlaşmazlıklar da çıkıyordu ve yerleşik yaşamdakiler göçebeleri kaba barbarlar olarak hor görme eğilimindeydi. Ancak göçebe yaşayan bu insanların sulanan toprakların kıyısındaki varlığının 3. binyıl boyunca yerleşik nüfus üzerinde derin bir etkisi olacaktı.

Gözlemcilerin ileri sürdüğüne göre, göçebeler arasında en zenginler ve en fakirlerin yerleşik yaşama kayması şeklinde doğal bir eğilim vardır. Bunun nedenleri çoğunlukla ekonomiktir. En büyük sürüler azalan verim yasasından etkilenir ve karın başka bir yere, genellikle de mülke yatırılması daha iyi sonuç verir. Diğer yandan grubun en fakir üyeleri, sürüleri artık kendilerini geçindiremez hale geldiğinde, iş aramak için şehirlere gitmek zorunda kalır. 3. binyılın başlarına ait arşivlerdeki kişi adları, en azından ovanın güneyinde, ağırlıklı olarak Sümercedir; ancak Sami dilindeki kişi adlarının istikrarlı artışı, göçebelerin çoğunlukla Sami kökenli olması nedeniyle böyle bir nüfus akışının gerçekleştiğini düşündürmektedir. Ancak yine de isimlerin etnik kökenleri yansıttığını düşünmenin kolaycı bir yaklaşım olduğu akılda tutulmalıdır. Göçmenlerin bir kısmının, göçebe kabilelerden ziyade Dicle/Fırat’ın kuzeyindeki Sami dilinin konuşulduğu kasaba ve köylerden gelmiş olması da mümkündür. Bir başka olasılık ise, bunların kasabaların ilk kurucuları arasında da yer almış olmalarıdır; dolayısıyla konumları açık değildir, ancak eğilim son derece belirgindir. Sami dilindeki kişi adları elimizde bulunan en eski tabletlerden bazılarında geçmektedir. Erken Hanedan dönemine gelindiğinde ise Ebu Salabih’te Sümerce yazan yazıcıların bazılarının adları Sami dilindedir, bu da göçebe kökenli insanların artık okuma yazma bilen seçkinler arasına katıldığını düşündürmektedir.

Sümerce isimleri olan insanların sayısında görünürde benzer bir artış olmamıştır, bu nedenle sayıları gittikçe azalmıştır. Nüfus dengesindeki bu değişimin sonuçlarından biri de Sümerce ve Akad dili arasındaki dil dengesinde gerçekleşen paralel değişimdir; MÖ 2000 civarında Sümerce neredeyse konuşulmaz hale gelmiştir. MÖ 1800 yılına gelindiğinde ise ölü bir dil olmuştur. Bundan yola çıkarak, kentli nüfusun artık, anadilinin eteklerindeki göçebe kabilelerden gelen bir halktan oluştuğunu varsayabiliriz.

Göçebelerin arkeolojik kayıtlarda saptanması, maddi varlıklarının dağınık olması ve el işlerinin, kilimlerinin, deri çantalarının, vb. kolayca yok olan türden olması nedeniyle zordur. Bu arkeolojik eksiklik, yakın tarihlere kadar, tarihöncesi dönemlerdeki rollerinin yeterince önemsenmemesine neden olmuştur. Göçebeler tarıma uygun olmayan arazileri kullanılabilir hale getiriyor ve önemli bir ek besin kaynağı sağlıyorlardı. Ayrıca hem hammaddelerin, hem de düşüncelerin yayılmasında, özellikle

de Yeni Taş Çağı'nda muhtemelen önemli bir rolleri vardı. Sürülerini yeni otlaklara götüren düzenli hareket döngüleri, farklı çevresel bölgelerdeki farklı insan gruplarıyla temas etmelerine neden oluyordu; bu da görünüme göre birbirlerinden oldukça uzak mesafelerdeki yaratılmış toplulukları birleştiren, malların ve düşüncelerin akışına izin veren son derece önemli bir kanal sağlıyordu. Daha sonra, daha karmaşık toplumların ve yazının gelişmesiyle birlikte, bu rol kısmen, tacirler, yazıcılar ve ulaklar gibi şehirli uzmanlar tarafından üstlenildi. Ancak göçebelerin sürülerinin iktisadi açıdan önemi devam etti, kendileri ise 2. binyılın başlarında gelişmekte olan ordularda paralı asker olarak önemli bir rol oynadılar.²⁷

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Mezopotamya'nın coğrafi şartları bölgenin siyasi ve sosyal tarihi üzerindeki etkisi de oldukça etkili olmuştur.

Meskene ile Gaziantep güneyindeki, Türkiye hududu arasında yukarıdan aşağıya doğru Kargamış (Cerablus), Hadatu (Aslantaş), daha güneyde, Til-Basib (Tel-Ahmar) ve Menbiç harabe tepeleri başlıca araştırılmış höyüklerdir. Daha batıda Amik ovasında mevcut olan 170 Höyükten Tek-el-Cüdeyde, Tel-Taynat (Açana) ve Çatalhöyükte kazılar yapıldığı gibi, son senelerde Amerikalı Braidwood'un, Amik ovasında yaptığı araştırmalar bu bölgenin Prehistorik medeniyetini ve tarihi devirlerdeki önemini meydana koymuştur. Bunlardan bilhassa Açana kazılarının verdiği Stratigrafi ile doğudan, kuzeyden, güneyden gelen ticaret yollarının düğümlendiği Halep'de M.Ö. II. bin yıl ortalarında bir Yamhad krallığının varlığı anlaşıldığı gibi, bu bölgenin o zamanlar Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'da teşekkül eden büyük devletler arasında nasıl bir "Kızılma" olduğunda anlaşılmıştır.

Hitit Krallığı'nın yıkılışına dek sürecek olan Kuzey Suriye'ye olan ilginin temelinde siyasi ve ekonomik olarak iki başlıkta toplayabileceğimiz nedenler bulunmaktadır. Siyasal nedenler arasında öncelikle belirtilmesi gereken Hurrilerin bu bölgedeki varlığının Hititlerin oraya ilk kez yönelmelerini etkileyen bir husus olarak belgelere yansdığıdır. Hitit Krallığı'nın henüz Anadolu'da varlığını sağlamlaştırma çabası içinde olduğu ilk yıllarında Batı Anadolu'ya düzenlenen askeri sefer sırasında geride kalan asıl egemenlik alanı güneydoğudan gelen Hurrilerin saldırısına uğramıştı. Bu olaydan sonra Hititler Hurri üzerine yani Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye yönelmişlerdir. Böylece krallığın erken aşamasında başlayan Kuzey Suriye'nin dış politikasında yer edinmesi, tüm tarihi boyunca giderek artan ağırlığıyla izlenir. Hurri kavminin yoğun olarak bulunduğu yerlerin ötesinde Hititlerin merkez alanı için de tehdit oluşturması Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye yönelik politikaların neden başladığını ve devam ettiğini açıklayan unsurlardan biridir. Başlangıcı belki böyle idi, ancak ilerleyen yüzyıllar boyunca Hurrilerin hem kültürel hem de etnik varlık olarak Hitit ülkesine nüfuz etmiş oldukları da burada belirtilmelidir.

Kuzey Suriye'nin M.Ö 2. binyıl dünyasının en önemli güçlerinin bulunduğu, en önemli uygarlıkların geliştiği üç bölgenin, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'ın birbirleriyle ilişkiye geçtikleri yerde olması ve Yakınoğu'nun o dönemdeki büyük güçlerin gözünün de hep burada bulunması siyasi nedenlerden biri olarak sayılabilir. Hititler çağdaşları diğer güçlü krallıklara güvenliklerini sağlamak için Kuzey Suriye'de kontrolü elde bulundurmanın gerekliliğini anlamışlardı. M.Ö 2. binyıl boyunca yazılı belgeler vasıtasıyla izleyebildiğimiz, Önasya'nın hangi güçlü krallığı daha etkili ise ondan yana tavır alan küçük krallıklar ya da beyliklerden oluşan Suriye'deki siyasi yapı bu güvenlik endişesini artırıyordu.²⁸

²⁷ Harriet Crawford, a.g.e., 2015, s. 12-14

²⁸ Turgut Yiğit, "Hitit Krallığı ile Kuzey Suriye İlişkilerinde Halpa/Halap (Halep) Kenti'nin Yeri", Uluslararası IV. Ortadoğu Semineri, Elazığ 2011, s. 1

Belirttiğimiz üzere, öncelikle, bu bölgeyi kontrolü altında tutan gücün diğerleri için önemli bir tehdit oluşturduğundan bahsedilmelidir. Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de bulunan yerel güçleri, kentleri, beylikleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilenlerin, diğer bölgelerden kendilerine yönelebilecek saldırılardan daha az ve dolaylı etkilenecekleri açıktır. Kuzey Suriye'deki Yamhad Krallığı'nın, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'daki güçlerin etkisinde kaldığı bilinmektedir. Hititlerin bu bölgeye yönelmelerinde ve oradaki krallıkları etkileri altına almaya çalışmalarındaki nedenlerden olan bu durum, Eski Krallık Dönemi'nden daha fazla İmparatorluk çağı için geçerli olarak göz önüne alınmalıdır.²⁹

Ekonomik nedenler denilince Kuzey Suriye'nin yine konumundan kaynaklanan, yani üç önemli uygarlık bölgesi arasında bulunması dolayısıyla o dönemin ticaret yollarının kesiştiği, Doğu Akdeniz limanlarına açıldığı bir yer olmasının sağladığı ekonomik avantaj öncelikle belirtilmelidir. Suriye'nin diğer bölgelerinin, Anadolu'nun, Mezopotamya'nın Mısır'ın yanı sıra Akdeniz ve Ege'deki adaların da dahil olduğu geniş kapsamlı bir ticaret ağının merkezinde olması Kuzey Suriye'ye büyük önem kazandırmıştır. İkinci olarak ise yazılı belgelere de yansıyan deniz kıyısına yakın dağlık alanlarından elde edilen kereste, bunun dışında zeytin, zeytinyağı, dağlık bölgenin doğusundan Fırat'a kadar uzanan ovalarda yetiştirilen tahıl gibi ürünler, bal kumaş, değerli taşlar Kuzey Suriye'nin sahip olduğu buraya ilgi çeken değerler olarak sayılabilir.³⁰

Eski Yakınoğu'nun önemli üç bölgesi arasında olduğunu vurguladığımız Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesi bu konumu dolayısıyla ticaret yollarının geçtiği yerd. Söz konusu olan Eskiçağın üç önemli uygarlık alanı arasındaki ticaret geleneği yazılı belgeler vasıtasıyla izlenebilmektedir. Ticaret yollarını ve ticaret yolları üzerindeki yerleşim yerlerini kontrol edebilmek önemli ekonomik kazanç sağlamaktaydı. Bu da üzerinde durduğumuz bölgeye ilgi gösterilmesinin önemli nedenlerindendir.³¹

Halep'i kontrol altına almak isteyen tüm kavimlerin Amanoslara sahip olması gerekmektedir. Halep'in kontrol altına alınmasının ardından Suriye-Filistin şerit arazisi Mısır'a açılan tek güzergahtır. Bahsedilen güzergahın riskini Mısır'ın XVIII. sülale firavunları anladıkları içindir ki, Ras-Şamra (Ugarit)'e kadar, Mısır hakimiyetini tesise çalışmışlardır.

Yine bu coğrafi şartların icabı olarak Mezopotamya'da ve bilhassa denizden uzak olan, yukarı Dicle bölgesinde kurulan her devlet siyasi birliğini sağladıktan sonra, kuzey Suriye üzerinden Akdeniz'e ulaşmayı gaye edinmişlerdir. Özetle, Kuzey Suriye, Eskiçağ tarihinde, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır medeniyetleri için adeta bir ticaret borsası idi.

Mezopotamya'nın, Anadolu ile ticari münasebetleri M.Ö. II. bin yıl başlarında eski Asur çağında çok hareketli bir safhaya girdiğini Kültepe kazıları ile biliyoruz. İki memleket arasındaki bu canlı münasebetler, daha sonraki Hitit devletleri zamanında da devam edecekti.

Mezopotamya'nın Anadolu ile münasebetlerine baktığımız zaman, bu dönemde Anadolu daha yazı ile tanışmamıştır. Yazılı belgelerden öğrenildiğine göre Anadolu ile

²⁹ Turgut Yiğit, "Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası", XV. T.T.K. Kongresi, Ankara 2006, s. 7-8

³⁰ Turgut Yiğit, a.g.m., 2011, s. 1

³¹ Turgut Yiğit, a.g.m., 2006, s. 8

Akkad kralları Sargon ve Naram-Sin oldukça yakından ilgilenmişlerdir. Onların Anadolu serüvenini Şartamhari metinlerinden öğrenmekteyiz.³²

Anadolu hakkında bilgi veren en eski yazılı belgelerden biri olan Şartamhari metinleri, Mezopotamya, Mısır-Tell el Amarna ve Anadolu-Boğazköy arşivinde olmak üzere 3 nüsha halinde bulunmuştur.³³

Sargon tarafından Anadolu'ya yapılan bu seferler şu şekilde anlatılmaktadır: “Önce, krala Puruşhanda'ya kadar olan güzergahın güçlükleri, aşılmasının zor olduğu, çok yorucu olacağı belirtilmektedir. Ardından tüccarlar kral ile görüşmüşler, savaş yapmak istemediklerini söyleyerek Sargon'a kendilerine yardım etmesini belirtmişlerdir. Bahsedilen bu tüccar grubu, Puruşhanda kentinden olduğu tahmin ediliyor ve şikayetlerinin de muhtemelen Anadolu'nun yerli krallarından Nur-Daggal ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Sargon bu yolun güvenliği ile ilgili tekrar soru sormuş ve Puruşhanda'ya kadar olan güzergahın zorlukları tekrar anlatılmıştır. Şartamhari metninin arkasında, birinci kısmında Anadolu krallarından Nur-daggal ve kendisinin konuştuğu savaşçı kişilerin ifadeleri Sargon'a kafa tutar gibidir. Ardından, Nur-Daggal'ın şehrinin Sargon tarafından fethedildiğinden bahsedilir. Şartamhari metinlerinden öğrenildiğine göre Sargon, fazla bir direnişle karşılaşmadan kenti fethetmiştir. Sonunda Nur-daggal, Sargon'un önüne getirilmiş, Sargon Nur-daggal'a kızmış ve O da bunu üzerine Sargon'dan af dilemiştir.³⁴

Eski Doğu'nun önemli medeniyet merkezlerinden biri olan Mısır, Afrika'nın kuzeydoğusundadır. Asya'ya Süveyş Berzahı (berzah, iki karayı birbirine bağlar) ile bağlıdır. Kuzeyde Akdeniz ve doğuda Kızıldeniz'le çevrilmiştir. Batısı ve güneyi çöllerle kuşatılmıştır.

Ortasından büyük bir nehir olan Nil geçmeseydi, Mısır, bir çölden, taşlık ve çıplak bir oviden başka bir şey olmayacaktı. İşte bu yüzden ki, Mısır, her şeyini Nil nehrine borçludur. Herodotos'un dediği gibi, “**Mısır Nil'in bir armağanıdır**”.

Nil, 6500 kilometrelik uzunluğu ile dünyanın en büyük nehirlerden biridir. Nil'in iki kolu vardır. Bunlardan birincisi Habeşistan'dan gelen Mavinil (Göknil), diğeri ise Viktorya-Alber gölleri mntıkasından gelen Aknil'dir. Güneyden kuzeye doğru akan Nil nehri, Mısır'a girmeden önce altı çağlayan (şelale) yapar. Bu çağlayanların kuzeyde sonuncusu Asuvan'dadır.

Asuvan'dan sonra Nil, Akdeniz'e doğru gider. Yatağının sağında ve solunda kayalık tepeler vardır. Nil'in geçtiği vadi, yaklaşık 1000 kilometre uzunluğundadır. Bu vadinin genişliği ise ortalama 15 kilometredir. Hiçbir yerde 20 kilometreden fazla genişliği yoktur. Bu vadi bazen dar bir geçit olur. Kuzeye doğru, Kahire dolaylarında Nil bir takım kollara ayrılır ve (V) şeklinde bir üçken oluşturur. Bu üçken, çok eski zamanlarda Akdeniz'in bir körfezi idi. Nil, bu körfezi, binlerce yıl taşıdığı çamurlarla doldurdu. Hâlâ da her sene bir metre kadar doldurmaktadır. Bu suretle meydana gelen ovada, nehrin kolları ile sahilin resmettiği şekil, Yunan alfabesinin D'si olan Δ deltaya benzetildiği için, Yunanlılar bu mntıkaya “**Delta**” demişlerdir.

Geniş delta ovasına **Aşağı Mısır** adı verilir. Nil'in uzun ve dar olan güneydeki geçitleri mntıkasına da **Yukarı Mısır** denir.

Bütün Mısır, Delta ve Nil vadisinden ibarettir. Bu dar ve uzun arazinin doğusunda Arabistan, batısında Libya, güneyinde Nubya çölleri uzanır.

³² Turgut Yiğit, "Akkadlar Devri'nde Anadolu'nun Siyasal Yapısı", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, 40, 3-4, 2000, s. 20

³³ Turgut Yiğit, "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü", A.Ü. TAD, 33, 2003, s. 174

³⁴ Turgut Yiğit, a.g.m., 2000, s. 21

Nil nehri sayesinde Mısır da Mezopotamya gibi, dünyanın en verimli memleketlerinden biri olmuştur. Yılda iki, hâttâ üç defa ürün alınabiliyordu. Buğday, arpa, darı ve her türlü hububat ve sebze, Mısır'ın eskiden beri yetiştirdiği ürünlerdir. Bakla, nohut ve mercimek, Mısır'da kendiliğinden yetişirdi. Nar, kayısı ve incir ağaçları boldu. Hurma ağaçları, ekseriya birçok desteler halinde toplu olarak bulunurdu.

Nil kıyılarında havuzlar ve kanallar boyunca birçok su bitkisi yetişirdi. Bu bitkilerden papirüs ve lotüs meşhurdur. Papirüs liflerinden bir çeşit kâğıt yaparlardı. Bu kâğıtlara yazı yazılırdı. Papirüs özellikle Delta'da bulunurdu. Yemişini yedikleri lotüs ise daha ziyade Yukarı Mısır'da yetişirdi. Bunun çiçeklerinden süs yaparlardı.³⁵

Nil nehri seyahat amacıyla da kullanılıyordu. Nil'in her iki tarafındaki dağlarda, inşaat için gerekli olan granit, bazalt ve kalker gibi taş çeşitleri bol miktarda bulunmakta idi. Ayrıca doğu tarafındaki dağlarda ve Nubya tarafında çok önemli altın rezervleri vardı. Sina Yarımadası bakır ile firuze açısından zengin idi. İnşaatlarda ve tekne yapımında lazım olan ahşap da burada olan hurma, incir gibi ağaçlardan temin ediliyordu.³⁶

Eski Yakındoğu'nun tarihi coğrafyasını inceledikten sonra şimdi de tezimizin ana konusunu teşkil eden toplu nüfus nakilleri bahsini ele alacağız.

³⁵ Ekrem Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Yayınları, Bursa 2012, s. 70-72

³⁶ Kemalettin Köroğlu-Savaş Harmankaya-Hakan Sivas., Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir 2013, s. 107-110

4. BÖLÜM II

4.1. ESKİ ANADOLU'DA NÜFUS NAKLİ UYGULAMALARI

Daha önce de belirttiğimiz üzere günümüz dünyasında da zaman zaman meydana gelen toplu nüfus nakilleri ya da sürgünler, Eskiçağ'da pekçok krallığın uyguladığı ceza verme şekillerinden birisi olmuştur. Eski Anadolu medeniyetlerinden birisi olan Hititler'de karşılaşılan bu ceza verme yöntemi ile Eski Mezopotamya ve Eski Mısır'da da karşılaşılmaktadır. Anadolu'da toplu nüfus aktarımlarının en iyi uygulayıcılarından birisi de Urartular olmuştur. Mezopotamya'nın önemli devletlerinden Asurlular nüfus nakillerini devlet politikası olarak uygulamaya başlamışlardır.³⁷

4.1.1. Eski Yakınoğu Tarihine Genel Bakış

Modern dünyanın ortaya çıkmasında çok büyük bir öneme sahip olan Eski Yakınoğu coğrafyasını şekillendiren 3 önemli bölge vardır: Mezopotamya, Anadolu ve Mısır. Bu bölgelerin siyasi tarihini ana hatlarıyla ele alabiliriz.

Mezopotamya, tarihin farklı dönemlerinde farklı kavimlere ev sahipliği yapmıştır. Bölgedeki siyasi erkler döneö dönem değişmiştir. Mezopotamya'nın Sümerler'le başlayan siyasi tarihi, Akadlar ile ve ardından Doğu'nun Romalıları olarak da isimlendirilen Asurlular'la devam etmiştir. Yeni Babil Devleti'nin MÖ. 539 yılında Pers kralı II. Kyros tarafından yıkılışına kadar geçen aşığı yukarı 2500 yıllık süre içinde Mezopotamya, siyasi sınırlarının tam olarak belirli olmamasından dolayı, burası her daim farklı medeniyetlerin kontrolünde olmuş ve bu durum heterojen bir kültürün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mezopotamya tarihinin ana dönemlerini farklı kavimler belirlemişlerdir. Bunlar: MÖ. 3. binyılda Sümer ve Akkadlar, MÖ. 2. binyılda Batı Samileri (Babilliler) ve MÖ. 1. binyılda ise Asurlular ve Aramiler'dir.

MÖ. 2. binyılda Hititler ve "Dağ Kavimleri" de Mezopotamya tarih sahnesinde görünmüşlerdir. Yerleşik düzene geçtikten sonra bu kavimlerin hemen hemen tümü belli farklı bir takım davranış biçimleri içine girmişlerse de, bu farklı davranış biçimleri bu kavimleri genellikle önce savunmadan yayılmaya ve sonuçta büyük devletler kurmaya yönelmiştir.³⁸

Eski Yakınoğu'da siyasi hadiselerin yoğun olarak yaşandığı bir diğer önemli bölge ise Anadolu'dur.

MÖ. 2. binyılın başlarında Anadolu'ya gelen ilk büyük Hint-Avrupa dalgasına mensup değişik gruplar dil özelliklerine göre ayrılmaktadırlar. Bu Luvi kabileleriyle akraba küçük bir grup olan Hititler, Orta Anadolu'ya gelerek Kızılırmak kavsı içinde yerleşmişler ve orada önceleri, "Hitit öncesi" (Hatti) kent beylikleri arasında birbirlerine rakip olan kentler halinde (Zalpa, Neşa, Kuşşara) yaşamışlardır. Merkezleri Kuşşara kenti idi. Bu kentten çıkan Anitta adlı bir bey, MÖ. 1700'lerde ilk Hitit Devleti'ni kurmuştur.³⁹

Daha sonra Hititler'in MÖ. 1200'lerde yıkılmasının ardından Makedonya-Trakya bölgesinden Anadolu'ya göç etmiş bulunan Brigler, tarafından MÖ. 8. yüzyılda Frigler kurulmuştur. Bu devletin ve başkentleri Gordion'un kurucusu Gordios'tur.⁴⁰

³⁷ Hanım Hande Duymuş, "Yeni Asur Devrinde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler", History Studies, Vol. 4, Temmuz 2012, s. 149-150

³⁸ Bülent İplikçioğlu, Eskiçağ Tarihinin Anahatları I, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 47

³⁹ Bülent İplikçioğlu, a.g.e., 1990, s. 72

⁴⁰ Bülent İplikçioğlu, a.g.e., 1990, s. 77

Frigler'den sonra ise Anadolu'nun yeni ev sahibi Lidyalılar olmuştur. Anadolu'nun doğusunda Urartular, İç kesimlerinde Frigler son zamanlarını yaşarlarken, Batı Anadolu'da merkezi Sardes kenti olmak üzere yeni bir devlet ortaya çıkmıştı. Bu devlet, Lidya idi. Kimmerler, Lidya devleti ile mücadele etmişlerdi.

Herodotos'tan öğrenildiğine göre, Lidya devletini Heraklitler sülalesi kurmuştu.⁴¹

Lidyalılar'ın MÖ. 547'de Persler tarafından yıkılmasından sonra bu sefer de Anadolu'nun yeni gücü Urartular olmuştur. MÖ. 13-9. yüzyıllar arası, Uruatri ve Nairi Konfederasyonları dönemi olan ve M.Ö. 9.-6. yüzyıl arasındaki dönem de ise devletleşen Urartular'ın kökeni Hurriler'e dayandırılmaktadır. Urartular, özellikle, Hititler'in yıkılmasını fırsat bilen Asur devletinin, Anadolu'ya karşı yayılcı politikasında mücadeleler vermiştir. Buldukları coğrafyanın yüksek ve sarp dağlarla çevrili olması da bu konu da etkili olmuştur.⁴²

Eski Yakınoğu'nun siyasal ve sosyal kaderinde önemli bir yere sahip diğer bölge de Mısır'dır. Mısır'ın kurulmasından Büyük İskender'e değin olan süre 31 sülaleye ayrılmıştır. Bu sülaleler arasındaki geçişler bir takım soylara, yani hanedanlara göre değil, egemenlik alanı ve merkezlerine göre düzenlenmiştir. Mısır tarihi ayrıca Erken Devir, Eski, Orta ve Yeni Devlet ile Geç Dönem olarak da dönemlere ayrılmıştır.

Mısır tarihinin genel çizgileri, büyük ölçüde coğrafi konumu ve bölgenin dış dünyadan soyutlanması ile ilgilidir. Mısır tarihinde öncelikle ülkenin siyasal anlamda birleştirilmesi önemli bir problem olmuş ve bunun her seferinde gerçekleştirilmesi, önemli bir politik güç gerektirmiştir. İki ülkenin, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleştirilmesi, azalan merkezi güç ve yöresel kopma dönemleri, Mısır tarihinin birçok devletlere ve ara devirlere bölünmesine neden olmuştur.

Mısır tarihindeki bu devlet problemine göre, dış politika ile ilgili sorunların önemi daha azdır. Mısır'ın doğal ilgi alanları ya da ilerlediği bölgeler, güneye doğru Yukarı Nil Vadisi, kuzeydoğuya doğru Suriye kıyısı olmuştur. Özellikle Yeni Devlet zamanında Mısır'ın Doğu Akdeniz alanına yönelmesi devletler arası karışıklıklara neden olurken, Mısır bölgesine yapılan saldırılar aslında yalnızca, MÖ. ca. 1700, MÖ. ca. 1000 ve MÖ. ca. 525'te ciddi sonuçlar doğurmuştur. Bu yönüyle Mısır tarihi, söz gelimi Mezopotamya tarihine göre farklı bir nitelik taşımaktadır.⁴³

4.1.2. Anadolu'da Meydana Gelen Toplu Nüfus Nakilleri

4.1.2.1. Hititler'de Nüfus Nakilleri

M.Ö 2. binyılın ikinci yarısında Orta Anadolu'da kurdukları siyasi birliği bir İmparatorluğa dönüştüren Hititler'in Anadolu'ya M.Ö 2. binyılının başlarında, kuzeydoğu Anadolu üzerinden geldikleri genellikle bilim dünyasınca kabul görmüş bir teori olarak kabul edilse de⁴⁴ Hititler'in Anadolu'ya nereden geldikleri, kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, onların geldiği yer hususunda üç farklı görüş vardır: Birinci görüşe göre Hititler, Anadolu'ya Boğazlar üzerinden gelmişlerdir. İkinci görüşü savunanlar, onların Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya geldiklerini kabul ederler. Üçüncü görüş ise onların Kuzey Suriye üzerinden Anadolu'ya geldikleri yolundadır.

⁴¹ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 214

⁴² Hayrunnisa Okur, "Doğu Anadolu'nun Güçlü Krallığı: Urartular", TOD, Mart 2017, Sayı XXIV, s. 351

⁴³ Bülent İplikçioğlu, a.g.e., 1990, s. 108-109

⁴⁴ Önder Bilgi, "Hitit Öncesi Anadolu'sunun Etnik Yapısı", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Colloquium Anatolicum II, 2003, s. 51 toplam s. 51-67

Biz, yukarıdaki görüşlerin hiçbirisine katılmıyoruz. Çünkü bize göre, M.Ö. 2. binyılın ikinci çeyreğinden itibaren, hiç olmazsa Orta Anadolu'ya hakim olup güçlü bir siyasî birlik oluşturan, daha sonra da Anadolu'nun büyük bir bölümüne hükmeden Hititler, Anadolu'nun yerli kavimlerinden biri olmuş olabilirler. Zira Hitit dilinde, Hattice, Hurrice, Luwice ve Sümerce ile diğer bazı Anadolu dillerinden geçme pek çok kelimenin mevcut olması, Hititler'in yüzyıllardan beri bu kavimlerle iç içe yaşamış olduğunu gösterir. Halbuki, Hititler bir kavimler göçü neticesinde Anadolu'ya gelmiş olsalardı, yukarıda adları geçen çeşitli kavimlerin dillerinden pek çok kelimeyi alıp, kendilerine mal edemezlerdi. Bu, uzun süre birlikte yaşayarak gerçekleştirilebilecek bir husustur.

Hititler'den kalan yazılı vesikalar üzerinde yapılan filolojik tetkikler, onların Hint-Avrupai dil konuşan bir kavim olduklarını ortaya çıkarmıştır.

Fakat muhakkak olan şudur ki, Hititler ister Anadolu'ya dışardan bir kavimler göçü neticesinde gelsinler, isterse bizim iddia ettiğimiz gibi Anadolu'nun yerli halkı olsunlar, Anadolu'da yaşayan Hattiler, Luwiler, Hurriler ve öteki kavimlerle karışıp kaynaşarak, karma kökenli bir kavmin ve dolayısıyla karmaşık özelliklere sahip bir medeniyetin doğmasını mümkün kılmışlardır.

Yukarıda kökeni hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştığımız ve Eski Anadolu'nun siyasal kaderinde çok önemli bir rol oynayan Hititler'de toplu nüfus nakillerine farklı uygulamalarla karşılaşılmaktadır.

Hititler kendi halklarını hürler, köleler ve NAM.RA'lar (Akadca: MUŞKENU, Hititçe: arnuwala-) olarak sınıflandırmaktaydı. NAM.RA'lar, Hitit devletinin yendiği ülkelerden tutsak olarak, ülkenin çeşitli yerlerine yerleştirilmekte ve genellikle hürlerle ceza hukuku bakımından aynı şartlara tabi tutulmakta idiler.⁴⁵

Hitit kanun metinlerinden Hitit toplumunun esas yapısı hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Kanunlardan anlaşıldığı kadarıyla Hitit'lerde halk köleler ve köle olmayanlar olmak üzere iki ana sınıfa ayrılırdı. Köle olmayanların en üstünde kral soyunu içeren soylular gelirdi. Bu sınıfın çoğu kral tarafından verilen geniş arazi sahipleriydi. Rahipler sınıfının ise çok fazla ayrıcalıkları yoktu. Mezopotamya'da ruhban zümresi hayli zengin bir yaşam sürerken, Hitit rahipleri tapınaklarda değil, kendi evlerinde çocuklarıyla⁴⁶ birlikte yaşarlardı. Görevleri sadece tapınaklar açmak, dualar okumak ve Tanrı'nın hizmetinde olmaktı. Hitit döneminde hiçbir zaman büyük anıtsal tapınaklar yoktu. Sade vatandaşlar ise büyük çoğunluğu tarlada çalışan köylülerdi. Bunun yanında kasabalarda bulunan zanaatkârlar sınıfı vardı. Varlıklı ailelerin sahip oldukları kölelerin durumu ise bütünüyle açık değildi. Sahibinin mal konumundaki köle diğer ticari mallar gibi satın alınabilir ve satılabilirdi. Efendi, yaşam ve ölüm hakkı da dahil kölesi üzerinde neyi uygun bulursa onu uygulamak üzere sınırsız haklara sahipti. Köleciler bir toplum olmasına rağmen, diğer doğulu despot devletlere göre ceza kanunları çok daha yumuşaktı. Köleler mülk sahibi olabiliyor, bedelini ödeyerek özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı. Bayındır hizmetlerini köleler özgürlerle birlikte yürütüyorlardı.⁴⁷

Savaşlarda elde edilen ganimetler içerisinde en önemlisi köleler idi. Savaşların ardından esir alınan topluluklar işgücü olarak değerlendirilirdi. Bu hadiseye Hititçe'de Dannattah, esir edilen topluluğa da NAM.RA denilirdi. Hititler esirlere iyi muamelede

⁴⁵ Güngör Karauğuz, Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 54

⁴⁶ Suzan Akkuş, Eski Önasya Toplumlarında Kölelik Müessesesi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 81

⁴⁷ Esmâ Reyhan, Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım, Akademik Bakış Cilt 2 sayı 4, 2009, s. 161

bulunmuşlar ve onlara işkence yapmamışlardır. Bu esirlerin bazıları tarım faaliyetlerinde kullanılırken bazıları da imar faaliyetlerinde kullanılmışlardır.

Hitit yasalarında kölelik sosyal zümre olarak değerlendirilmiş ve yasalarda birçok madde de onlardan bahsedilmiştir. Ancak sadece kölelik ile ilgili maddeler yoktur. Kölelik ile ilgili bilgiler çoğu zaman hür insanlarla ilgili maddelerden öğrenilmektedir.⁴⁸ Hititler'in kanunlarında köleler genellikle hırsızlık, kundaklama gibi suçlar sonucu verilecek cezalarla ilgili olarak ya da zarara uğrayan, öldürülen kölenin tazmini ile ilgili olarak yer almaktadır.⁴⁹

Hitit kanunlarının ceza hukuku bakımından halkı "hürler" ve "köleler" diye iki kısma ayırdığı ve bunun dışında ceza bakımından halk arasında bir tefrik yapılmadığı malûmdur.

Fakat metinlerde tesadüfen verilen malûmata göre durumun bu kadar basit olmadığını, hürler arasında epeyce sınıf ayrılıkları mevcut olduğu gibi hürlerle köleler arasında diğer sınıfların mevcut olduğunu da tespit edebiliyoruz.⁵⁰

Hürriyetleri kısmen tahdit edilmiş olanlar arasında biri Akkadça muşkenu sözü ile diğeri Sümerce NAM.RA İdeogramı ile anılan iki halk sınıfı vardır ki, bunlar Hitit ordularının yendiği memleketlerin topraklarından alınıp Hitit arazisinin muhtelif kısımlarına sevk edilmiş ve oralarda iskân edilmiş halkı teşkil etmektedir. Ceza Hukuku bakımından bu halk muhtemelen "Hür"lerle aynı muameleyi görmekteydi. Yaptığım araştırmalar neticesinde bu halkın iki türlü muamele gördüğünü, ya büyük arazi sahiplerinin, veya mabetlerin emrine reâyâ olarak tahsis edildiğini veya devletin kendilerine doğrudan doğruya arazi vererek bunları Hitit iktisat sistemine hür birer çalışma unsuru olarak bağladığını tesbit ettim.

Hitit Devleti'nin iskân siyaseti ile ilgili mühim bir ferman üzerinde yapılan incelemeler ve bu fermanla tesbit edilen bir dublikat sayesinde devletin bunlara arazi, tohumluk, gıda maddesi ve giyecek eşya ve ziraat için lüzumlu hayvanları tahsis ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca NAM.RA ideogramının Hititçe karşılığının arnuuala olduğu da tespit edilmiştir.

Hitit kanunlarında köle aynı zamanda bir mülkiyet konusu olarak ele alınmaktadır. Cemiyetin en az değer verilen unsuru köle olmakla beraber kanun onlara hürlerle evlenmek hakkını tanıyor. Kanun koruyucusunun nazarında köle, Romalılar'da olduğu gibi yalnız bir hukuk objesi değil aynı zamanda geniş ölçüde bir hukuk süjesidir. Kanun, kölenin hayatını ve vücut bütünlüğünü koruyor. Buna rağmen kölelere karşı işlenen suçlarda, hürlerle karşı işlenen aynı cinsten suçların yarısı nispetinde ceza hükmediliyor. Hürlerle karşı vücut sakatlama⁵¹ Cezaları tanımayan Hitit kanunları bazı ender hallerde köleler için bu cezaları tespit ediyor. Hititler'in görüşüne göre köle ile sahibi arasındaki münasebet Tanrı ile kulu arasındaki münasebete benzemektedir. Onun için sahibinin köleye tesahubu huzursuzdur. Ancak ahlakî mülâhazalar, onu köleye karşı sert hareket etmekten menedebilir.⁵²

Yukarıda da bahsedildiği üzere Hitit çivi yazılı belgelerinde NAM.RA diye isimlendirilen bir gruba rastlanılmaktadır. NAM.RA'lar ele geçirilen memleketlerdeki ganimetlerden olan topluluklardır ve bu insanlar Hatti'ye götürülüp orada ikamet

⁴⁸ Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 38, S.1-4, Ankara, 1981 s. 85 s.65-103

⁴⁹ Turgut Yiğit, "Çivi Yazılı Kanunlarda Kölelik", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3/2, 1999, s. 58

⁵⁰ Sedat Alp, "Hitit Devleti'nin İç Bünyesi", IV. T.T.K. Kongresi, Ankara 1948, s. 38

⁵¹ Sedat Alp, a.g.m., 1948, s. 40

⁵² Sedat Alp, a.g.m., s. 41

ettirildikleri bilinmektedir⁵³ NAM.RA, Akkadça şallatu “ganimet” anlamına gelirken, Hititler’de yalnız ganimet olarak alınıp götürülen insan kastedilmektedir. Onlar Büyük krala ait oldukları için ve kendi bölgelerine sevk edilmiş veya kaçak olanlar elde tutmak arzusunu tattıklarından, NAM.RA’lar Büyük Kral ile vasallar arasında çok defa müzakere ya da mücadele konusu olmuştur.⁵⁴

Ahmet Ünal ise, Evocatio kavramını açıklarken NAM.RA'lardan şu şekilde bahsediyor. Hitit tahribatına kanıt olarak, tarihi belgelerdeki açık seçik kayıtlar yanında, ilk hareket noktası olarak imparatorluk çağında yazılmış, ancak kökeni kesinlikle eski devlet zamanına geri giden evocatio ritualini alabiliriz. Evocatio kabaca, işgal edilen kentlerin tanrılarını Hitit ülkesine taşımak, böylece o kent sakinlerini o tanrılarının himayesinden mahrum etmektir. Evocatio, haince, sinsice, bencilce uygulanmış bir soğuk savaş yöntemidir, bir sinir harbidir. Evocatio vasıtasıyla düşman kavimlere tanrılarının himayesinden mahrum edildikleri imajı verilmiş, onların savaşma gücü, direnme morali yıkılmıştır. Gerçekten de tamamen yakılıp yıkılan tahrip edilen kentlerde tanrılarının tapınaklarıyla artık kimler ilgilenebilirdi ki? Evleri barkları yıkılan, mal varlıkları acımasızca yağmalanan manevi destekten yoksun insanlar eğer esir (NAM.RA) alınmak veya öldürülmekten kurtulabilmiş olsalar dahi, tanrılarının lütfundan yoksun oldukları için eski anayurtlarında artık nasıl yaşamaya devam edebilirlerdi?⁵⁵

“Gelecekte onu hiç kimse (bir daha) iskan etmesin. Bu düşman kentini ben (kral) tarlaları, harman yerleri (ve) üzüm bağlarıyla birlikte (artık) bey [im] Fırtına Tanrısı’na [verdim]. Ey beyim Fırtına Tanrısı, senin boğaların Şeri (ve) Hurri orasını olarak [kullansınlar]. (Artık) Şeri (vu) Hurri orada ebediyen otlasınlar! Kim oraya yerleşir ve o otağı Fırtına Tanrısı’nın Şeri (ve) Hurri sinden (geri) alırsa, o (insan) beyim Fırtına Tanrısı’nın (ebedi) düşmanı olsun! Eğer bir insanoğlu bu düşman kentini tekrar iskana açar, (orada) birkaç ev bark kurar veya askerler (veya) arabalı savaşçılar oraya sahip çıkarlarsa, beyim Fırtına Tanrısı bu bir iki ev ile askerleri [ve arabalı savaşçıları yok etsin!]

NAM.RA adı verilen bu topluluklara işletmeleri için küçük tarım arazileri tahsis ediliyordu.⁵⁶ Önemli ganimetlerden birisi olan NAM.RA'lar çoğu zaman işgücünde kullanılmak için yeni yerleşim yerlerine ve düşmanlar tarafından tahrip edilen yerlere ikamet ettiriliyordu.⁵⁷ Sadece II. Murşili Annallerinde on binlerce sivil esirin değişik bölgelerden Hattuşa’ya getirildiği kaydedilmiştir. Gerçekten de bu sivil esirler, savaş ganimetinin bir parçasıydı ve genellikle ucuz işgücü olarak nispeten boş bölgelere yerleştirilmek üzere getirilirdi. Bu sayede Hitit kralları, farklı alanlarda eğitilmiş kitlelerden faydalanabiliyordu.⁵⁸

NAM.RA'lar işgücü sorununu önemli oranda ortadan kaldırmışlardır. Bu insanlar istedikleri gibi hareket edemiyorlardı. Çalışmış oldukları tarlaları ve mabedleri

⁵³ Esmâ Reyhan, a.g.m. 2009, s. 161

⁵⁴ Suzan Akkuş, a.g.e., 2007, s. 82

⁵⁵ Ahmet Ünal, "Yakılıp Yıkılan Eski Anadolu Kentlerinin Akıbeti: Hitit Göçleri ve Hitit İşgalinin Anadolu İskan Tarihinde Doğurduğu Demografik Sonuçlar", Metin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı, Eski Yakınoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Editör: Nezih Başgelen, İstanbul 1995, s. 371-372

⁵⁶ Esmâ Reyhan, a.g.m., 2009, s. 161

⁵⁷ Esmâ Reyhan, a.g.m., 2009, s. 162

⁵⁸ Metin Alparslan, "Bir İmparatorluğu Ayakta Tutabilmek: Ekonomi ve Ticaret", Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu, Editörler: Meltem Doğan Alparslan-Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 514

terk edemezlerdi. Olaki kaçmaya teşebbüs edip bunu başarırlarsa, iade işlemleri için bürokratik işlemler başlatılıyordu.⁵⁹

Köleler, toplumun en alt tabakasını oluşturmaktadır. Hititlerde köleleri iki gruba ayırmak mümkündür. İlki tabletlerde Sümerce NAM.RA olarak bilinen ve Akadcası MUŞKENU, Hititçesi ise “arnuwala-” olarak bilinen savaş tutsakları/sivil esirlerdir. İkincisi ise Sümerce karşılığı ARAD olan ve sivil halk içinde yaşayan köle/hizmetçilerdir. NAM.RA (sivil esir)'lar, direkt kralın kontrolündedirler ve kral bunları tapınaklarda ya da tarlalarda çalıştırmaktadır. Ancak kesinlikle bir kişinin egemenliğine sokulmamaktadırlar. Ayrıca çalıştıkları yerden kesinlikle ayrılamazlardı. NAM.RA 'lar gerekli görüldüğü takdirde sınır bölgelerinin nüfusunu arttırmak için de kullanılmışlardır. Hitit krallarının yapmış oldukları seferlerden ganimet olarak getirmiş oldukları bu kölelerin sayıları göz önüne alınacak olursa, toplum içinde gerek iş gücü olarak gerekse de farklı amaçlar için kullanılmış oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin II. Murşili'nin Analleri'nde, “. Ve Arzava memleketini yenilgiye uğrattım. Ve kendim, majeste, oradaki NAM.RA'ları ülkeme getirdim. Ve NAM.RA'ların hepsi 66.000 idi” ifadesi NAM.RA 'ların önemini net olarak göstermektedir NAM.RA 'ların Hitit Devleti için önemli olduklarını gösteren bir diğer unsur, anlaşma metnlerinde yer almaktadır. Örneğin; Hapalla Kralı Targaşnalli ve II. Murşili arasındaki anlaşma metninde (Öy. 35-40'de) Hatti Kralı, Hatti Ülkesi'nden kaçan bir kişinin iade edilmesini istemekte ancak Hapalla Ülkesi'nden kaçarak Hatti Ülkesi'ne gelen bir NAM.RA 'nın ya da hür bir erkeğin aynı şekilde geri verilemeyeceğini söylemektedir. Ayrıca anlaşma metninin (Ay. 50-54) devam eden satırlarında, Hatti Ülkesi'nden kaçan NAM.RA 'ların Hapalla Ülkesi'ne gitmesi halinde onları yakalamazlarsa ve bunu Hatti Ülkesi'nden gizlerlerse tanrının yeminini bozmuş olacaklarının üstünde durulmaktadır Elbette ki sadece bu anlaşma metninin de değil daha bir çok anlaşma metninde de kaçak NAM.RA 'ların durumu anlaşma metninin maddelerinden biri olmuştur. Hatti Ülkesi'nden kaçan NAM.RA 'ların iade edilmesinin anlaşma metninin devamlılığını etkileyecek kadar etkin olması NAM.RA 'ların önemini vurgular niteliktedir. Öyle ki NAM.RA 'ların savaş nedeni dahi oldukları, II. Murşili'nin Anallerine ait metinlerde yer almaktadır. Burada II. Murşili'nin, Arzawa'ya sığınmış olan Attarimma, Huwaršanaşsa ve Şuruta Ülkelerinden olan NAM.RA 'ları Arzawa Kralı'ndan istemesine karşın, olumlu yanıt alınmaması üzerine hakimiyetinin üçüncü yılında, iki yıl sürecek olan Batı Anadolu'ya, özellikle de Arzawa'ya karşı sefer başlattığı görülmektedir. KUB 14.16'nın Ay. III 29-31. satırları arasında bu talep net olarak okunabilmektedir.⁶⁰

Metnin devamından anlaşıldığı kadarıyla yukarıda adı geçen ülkeler Hitit kralı I/II. Tuthaliya'ya karşı isyan etmişlerdir. Fakat I/II. Tuthaliya asileri yenilgiye uğratarak elde etmiş olduğu ganimetleri başkent Hattuşa'ya götürmüştür. I/II. Tuthaliya'nın aktarımına göre Hititler'in elde ettiği ganimetler şu şekilde zikredilmiştir (KUB XXIII. 11 Öy. II 34-38): “ ve esir (olarak) 10.000 piyade, 600 arabalı asker, arabalar (ve) sürücülerin beylerini getirdim ve[onları] Hattuşa'ya yerleştirdim; Piyama-Kurunta'yı, Kukkuli'yi ve Piyama-Kurunta'nın akrabası olan [Mala] ziti'yi onları da [Hattuşa'ya ge] tirdim.. ”.⁶¹

Neşalı, Hattili ve Hurili topluluklardan oluşan Hitit ülkesine, ayrıca askeri seferlerden ele geçirilen sivil halk (NAM.RA) da ülkeye getirilmektedir. I. Şuppiluliuma'nın yeğeni olan prens Hutubiyanza, Pala-Tumana ülkesini fethetmiş ve

⁵⁹ Esmâ Reyhan, a.g.m., 2009, s. 162

⁶⁰ Sezer Seçer Fidan, "Hitit Sosyal Sınıfları İçinde Hür İnsanlar ve Köleler", TAS 2 (2015) s. 227

⁶¹ Olcay Turan, "Hititler'in Batı Anadolu ile Etkileşimi Bağlamında Hitit-Wiluşa İlişkisi", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol. 1, Aralık 2016, s. 93

Pala halkını başkente yollamıştı. II. Murşili de Kaşka'ların bir kısmını ülkeye yerleştirmiştir. Aynı kral Arzava seferinden esir ettiği Luvi'leri ülkesine getirip tapınak ve saraya ait vakıf arazilerinde iskan ettirmiştir. Halk da bu insanları evine götürmektedir. Luvilerin, Hititlere kendi hiyeroglif yazısını verecek kadar, ülkeye nüfuz ettiklerini söyleyebiliriz. Diğer bir halk da, Güneybatı Anadolu'da bugünkü Teke Yarımadası'nda yaşayan Lukkar'dır.⁶² Zorla yurtlarından edilen bu halklar, devleti içeriden vurmak için ülkenin zayıflamasını gözetiyor olmalıdırlar sanırız.⁶³

Namralar'ın hukuki durumu bakımından III. Hattuşili'nin Gaşka bölgesinde bulunan veya bu bölgeye komşu olan Tiliura şehri ile yaptığı antlaşma yani KUB XXI 29 özel bir önem taşıyor. Bu antlaşmanın I. sütunu şu sözleri içermektedir:⁶⁴

- 11 Tiliura şehri Hantili'nin gününden beri
- 12 boştu. Babam Murşili onu
- 13 tekrar inşa etti, fakat
- 14 onu iyice iskan etmedi. Onu
- 15 silah ile yendiği *NAM.RA*'ları ile iskan etti.
- 16 Sonradan (çiftçi?) olan (Tiliura'nın)
- 17 eski sakinlerini çekip (aldım).
- 18 ve (ben) majeste onları geri getirdim)
- 19 ve onları tekrar Ti(liura)'da (iskan ettim).

Arzawa'ya karşı, kralın seferi hakkındaki ayrıntılardan da bilgimiz yoktur. Fakat en azından bunun sonuçlarından birazını bilebiliriz. O zamanlar, Arzawa ülkeleri tabiri 4 prensliği kapsıyordu. Esas Arzawa, Mira-Kuwaliya, Happala ve Wisula. Sonunda, onların dördünün de Hititlere bağımlı olarak kaldıkları, yöneticilerinin de büyük kralın vasalleri oldukları anlaşılmaktadır. Arzawa kralı, Piyama-Inaraş, muhtemelen ya Murşiliş'e karşı savaşan aynı şahıstır ya da aynı sülalenin daha genç bir üyesidir. Mira-Kuwaliya'da krallık hala, Murşiliş tarafından tahta getirilmiş olan Kupanta-Inaraş'ın elindeydi. Happala'da Ura-Hattuşaş adlı bir idareci görmekteyiz. Wiluşa'da ise, Muwatalliş tahta Alakşanduş'u getirmişti. O zaman yazılan geleneksel antlaşma bize kadar ulaşmıştır. Şeha nehri ülkesi artık bir Arzawa ülkesi olarak sayılmamaktadır. Onun hukuki statüsü bu sırada değişmiş olmalıydı. Murşiliş'in bir vasalı olan Manapa-Tattaş, Muvatalliş kral olduğu zaman burada kontrolü elinde bulunduruyordu. O, öldüğü zaman, oğlu Maşturiş onun yerini aldı ve büyük kral kızkardeşini onunla evlendirdi. Böylece, Hitit topraklarına komşu olan en önemli ülkelerin hakimiyeti tamamlandı.⁶⁵

Bu metinden *NAM.RA*'larla ilgili memleketlerinden farklı bölgelerde yerleştirilmiş insanların ifade edildiği açıkça anlaşılıyor. *NAM.RA*'ların nasıl takip edilip elde edildiği II. Murşili'nin Arzava seferinde canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu sefer esnasında Arzava halkının düşman memleketine sürülmek tehlikesi karşısında üç kısma ayrılarak Arinnanda ve Puranda gibi dağlık bölgelere ve deniz aşırı bir adaya kaçtığı anlatılmaktadır. Arinnanda muhasara suretiyle teslim mecbur edilmiş, Puranda şehri ise çetin mücadelelerden sonra işgal edilerek bu dağlık araziye iltica eden halk Hatti'ye nakledilmiştir.⁶⁶

⁶² Ekrem Memiş, "MÖ. 2. Binyıl Anadolu Tarihinde Lukkar", XI. TTK Kongresi Bildirileri, Ankara 1994, s. 269

⁶³ Süleyman Özkan, "Hitit İmparatorluğunun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", TID XIII, 1998, s. 73

⁶⁴ Sedat Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf *NAM.RA*'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", TTK Belleten, Sayı 50, 1949 s. 245

⁶⁵ A. Götze, "Şupuliumaş'dan Muvatalliş'in Mısır Savaşına Kadar Anadolu" s. 876

⁶⁶ Sedat Alp, a.g.m., 1949 s. 246

II. Muşili'nin yıllıklarında da NAM.RA'larla ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Hitit kralı Muşili krallığının ikinci senesinde, Palhuişsa kentine bir sefer yapmıştır. Palhuişsa kentini zaptetmiş ve kenti tahrip etmiş ardından da sonra aldığı ganimetleri başkent Hattuşas'a getirmiştir. Muşili harekate devam etmiş ve 'da karargâh kurduktan sonra İştahara memleketine dönmüştür. İştahara'dan Palhuişsa kentine gittikten sonra Palhuişsa kentinin tahıl ve bakliyatlarını alıp Hattuşas'a getirmiştir. Ardından Kammama memleketinin halkına bir mektup göndermiş ve bu tehdit işe yaramış olup, bu insanlar korkmuş ve geri Muşili'nin kontrolüne girmişlerdir.⁶⁷ Muşili bir müddet sonra Ankuva kentine gitmiş ve kış boyunca orada kalmıştır.

5 [Fakat] Palhuişsa kentine ulaştığında, tanrılar [yanımda oldular. Ve Palhuişsa kentini]

6 ele geçirdim. Ardından kenti yaktım. [NAMRA'ları, sığır ve koyun gibi hayvanları ile al]dım.

7 Ve NAM.RA'ları Hattuşas'a götürdüm.....

10. Ardından İştahara kentine dön[düm. Ve (buradan) kentinin]

11 Ve Palhuişsa kentinin tahıllarını al[dım. Ve Hattuşas'a]

12 getirdim. Kammamma'lı insanlara [ve x x x şehrinin insanlarına şöyle]

13 yazdım:

18 Ve Kammamma'nın insanları [ve x x x x şehrinin insanları böyle]

19 duydukları zaman ve onlar kork[tu. Ve Pazzanna'yı ve Nunnutta'yı]

20 öldürdüler. Kammamma'nın halkı ve [..... kentinin halkı bir kez daha]

21 kölem oldular. Ardından Ank[uva kentine geldim. Ve Ankuva kentinde]

22 kışı geçirdim.⁶⁸

Yine II Muşili'ye ait (M.Ö.1339-1310) yıllıklarda şu şekilde geçmektedir: "Sonra Timmuhala'da kışladım (dinlendim). Ve ŞUTİ Birliğini yolladım. Çünkü Tapapanuwa ikinci kez ayaklanmıştı. Tapapanuwa'yı yıktılar. NAM.RA'larla inekler ve koyunları Hattuşa'ya ganimet olarak götürdüler."⁶⁹

Hapalla kralı Targaşnalli ve Hitit Kralı II. Muşili ile yapılan bir anlaşmada iki ülke arasındaki kaçaklar meselesinden bahsedilirken NAM.RA'lara şu şekilde değinilmiştir.

"...Kaçakların [meselesi] aynı şekilde tanrı yemini altına yerleştirilsin. Eğer bir kaçak [Hatti ülkesinden] kaçarak gelirse, onu yakala. Ve onu bana geri ver. Eğer senin sorumluluğun(?) altındaki bir NAM.RA ya da hür bir erkek [Happala] ülkesinden, Hatti ülkesine kaçak olarak gelirse, ben [onu] sana geri vermeyeceğim. Hatti ülkesinden bir kaçağı geri vermek uygun değildir. Fakat [eğer] o bir çiftçi, bir dokumacı, bir marangoz, ya da bir derici ve hangi zanaatkâr olursa olsun, o, işini [teslim] etmesin. [Fakat] o, kaçır ve Hatti ülkesine giderse, ben onu yakalayacağım. Ve onu sana geri vereceğim..."⁷⁰

Yine iki ülke arasında barışı ihlal eden maddelerden bahsedilirken de, Arzawa ülkesinden alınan köleler ve onların ikili ilişkilerdeki durumu şu şekilde ele alınmaktadır:

⁶⁷ Leyla Murat, "Hitit Tarihi Coğrafyasında Hakmiş ve İştahara Ülkelerinin Konumu", Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 44, Cilt 27, 2008, s. 191

⁶⁸ Leyla Murat, a.g.m., 2008, s. 192

⁶⁹ Serkan Başol, Hitit Askeri Teşkilatı ve Sefer Organizasyonu, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 26

⁷⁰ Güngör Karauğuz, Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 115

“...[Üstelik] kendim Majestem, Arzava memleketini yenilgiye uğrattım. NAM.RA'ları esir ettim ve ülkeme getirdim. Ve NAM.RA'ları köle olarak değerlendirdim. Ola ki babam tarafından esir edilip götürülen NAM.RA'lardan [bazıları], ister Arzavalı bir kişi, [isterse Hititlerden] bir kişi kaçıp, memleketine gelirse [ve sen de onları yakalayıp] bize teslim etmezsen ve [hatta] onları benden [saklarsan], işte bak, (bu nedenle) sen tanrı yeminini [bozmuş olacaksın] ...”⁷¹

Mira Kuvalya Kralı Kupanta-Kurunta ve Hitit Kralı II. Muşili arasında yapılan anlaşmada da kaçaklar meselesinden bahsedilmektedir:

“...[Bir kaçak meselesi] tanrı yemini altına şöyle [yerleştirilsin]: “[Eğer] Hatti ülkesinden [bir kaçak, kaçarak senin ülkene] gelirse, onu [yakala. Ve onu, bana geri ver. Eğer Mira ülkesinden, senin hizmetindeki(?) bir NAM.RA ya da hür bir adam, [Hatti ülkesine bir kaçak olarak gelirse, ben onu sana geri vermeyeceğim]. [Hatti ülkesinden bir kaçığı geri vermek] uygun [değildir]. Fakat eğer o, çiftçi, dokumacı, [marangoz, deri işçisi veya hangi zanaatkar olursa olsun ve eğer o, Mira ülkesinde işini teslim etmez fakat kaçarsa ve Hatti ülkesine [gelirse], ben, onu yakalayacağım. Ve onu, sana geri vereceğim....”⁷²

II. Muşili tarafından Arzava'ya yapılan seferler de, Batı Anadolu bölgesinin işgücünü ortadan kaldıracak önemli askeri hareketlerden bir tanesidir. Yapılan bu sefer sonunda Batı Anadolu ve Arzawa memleketleri tam bir bozguna uğramıştır. Hitit belgelerinden Muşili tarafından Arzawa halkının en⁷³ az altmış beş bini Hitit memleketine taşındığı iyi biliniyor. Hititler, buradaki ayaklanmaları ve Arzawa memleketleri ile Ahhiyava'nın birbirleri ile irtibata geçmemeleri için Batı Anadolu bölgesini zayıf kılmak ve baskı altına almaya çalışmanın yanında bölgedeki işgücünü azaltarak mali açıdan zor duruma sokmak istemişlerdir.⁷⁴

“...[Fakat ben], Uhha-ziti ve [Arzawa halkına] karşı bir [sefere gittiğimde], Uhha-ziti benimle ilgili [tanrı yeminini bozmuş olduğu]ndan, yemin tanrıları [onu] yakaladı. [Ve ben Majeste onu mahvettim]. Ve sen, [Uhha-ziti'nin yanında olduğun] için, neredeyse ben seni de mahvedecektim. [Fakat] sen [benim ayaklarıma] kapandın. Ve [sen yaşlı kadınları] ve erkekleri bana [gönderdin]. [Ve] senin elçilerin ayaklarıma [kapandı]. Sen [bana] (şöyle haber) gönderdin: “Beyim, beni bağışla. [Beyim, beni] mahvetme. Beni köleliğe al. Ve benim şahsımı [koru]. Ben, buradan bana gelen Mira ülkesinin NAM.RA'ları, Hatti ülkesinin [NAM.RA'ları ya da] Arzawa ülkesinin NAM.RA'larından hangisi olursa olsun, [tümünü geri vereceğim.]” Sonra ben Majestem, sana [acıdım]. (Seni tahta oturttuğum için), seninle [barış] yaptım. Ben Majestem, sana acıdığım ve seninle barış yaptığım için, şimdi benim önümden [kaçan] ve sana gelen Arzawa ülkesinin tüm NAM.RA'larını yakala. Ve bana teslim et. Sana gelen Hatti [ya da] Mira ülkesinin NAM.RA'larından hangisi olursa olsun ... , sen tek bir adamı geri bırakma. Ne de hiç kimseye kendi ülkenin dışına (gitmesine) [izin verme]. Ya da onun başka bir ülkeye girmesine izin verme. NAM.RA'ları topla. Ve onları bana geri ver. Eğer sen bu meselenin tamamını yerine getirirsen, [sonra] ben seni köleliğe alacağım. Benim müttefikim ol. Gelecekte bu [senin] yasan olsun. [On(u)a koru(uy)]. Bu senin için yemin altına konsun. Şimdi ben, sana [Appawia] ülkesi ve Şeha Nehri Ülkesi'ni verdim. Bu senin ülken olsun. [Onu] koru. Ayrıca Hititli birini ya

⁷¹ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 118

⁷² Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 127-128

⁷³ Barış Gür, “Minos, Miken ve Hititler Ekseninde Batı Anadolu'daki Muhtemel Sömürgecilik Faaliyetleri”, The Journal of Academic Social Science Studies Vol. 5 Aralık 2012, s. 242

⁷⁴ Barış Gür, a.g.e., 2012, s. 243

da Hatti ülkesinin sınırını arzulama. [Eğer] sen Hititli bir kişiyi ya da Hatti ülkesinin bir sınırını kötü bir şekilde arzularsan, sen tanrı yeminini bozmuş olacaksın... ”⁷⁵

NAM.RA'ların durumu ile ilgili bilgi veren bir antlaşma metni de Hayaşa kralı Huqqana ve I. Şuppiluliuma arasında yapılan antlaşmadır. Bu antlaşmada Hatti ülkesinde Kadın-Erkek ilişkileri ile ilgili bilgi verilirken NAM.RA'lardan şu şekilde bahsedilmektedir:

“...Sen, Hayaşa ülkesine gittiğinde, artık erkek kardeşinin karılarını ve kız kardeşlerini (cinsel olarak) alma. Hatti ülkesinde buna izin verilmez. Sen buraya saraya çıkıp gelersen, [bu] meseleye izin verilmez. Gelecekte zevcen olarak Azzi ülkesinden bir kadını alma. [] Eskiden aldığın karın kumandır. Bu doğrudur. Fakat onu karın yapma. Ve Mariia'dan olan kızını al. Ve erkek kardeşine(?) onu ver. Hayaşa ülkesine geçene Hatti ülkesinin NAM.RA'larını teslim et. Hatti bölgesi sınırlarının teslim et. Hatti ülkesinin NAM.RA'larını her kim teslim etmezse, (onu) saklarsa, ve sen Huqqana onları tut. (Ve şöyle) söyle: “Niçin onları geri vermeyeceksin?... ”⁷⁶

Hititler'de NAM.RA'ların nüfus naklinde nasıl bir rol oynadıklarını gösteren en iyi örneklerden metinlerden birisi de Ugarit kralı Niqmaddu ve I. Şuppiluliuma arasındaki antlaşmadır. Bu antlaşma metninde NAM.RA'lardan şu şekilde söz edilmektedir:

“...Hatti kralı, Kahraman Büyük Kral Majestesi Şuppiluliuma şöyle (buyurur): “Mukiş ülkesi kralı Itur-Addu, Nuhaşsi ülkesi kralı Addu-Ninari, Niia ülkesi kralı AkiTeşup ve onların beyleri, Büyük Kral Majestesinin yönetimine düşman idiler. Ve askerlerini topladılar. Ugarit ülkesinin içindeki şehirleri kontrol altına aldılar. Ugarit memleketini sıkıştırdılar(?). Ugarit'in kralı Niqmaddu'nun kölelerini, NAM.RA'lar olarak götürdüler. Ve Ugarit ülkesini yakıp yıktılar. Ugarit ülkesi kralı Niqmaddu, Büyük Kral Şuppiluliuma'ya (müracaat etti), (şu şekilde) yazdı: “Beyim Büyük Kral, Majesteniz, düşmanlarımın esaretinden beni kurtar. Ben beyim Büyük Kral Majestenizin kölesiyim. Beyimin düşmanına, düşmanım. [Ve] beyimin dost gördüğü ile dostum. Krallar beni sıkıştırıyor(?).” Büyük Kral, Niqmaddu tarafından saredilen sözleri duydu. Ve Büyük Kral Şuppiluliuma, Ugarit ülkesine yaya [ve arabalı] savaşçılarla prens ve soyluları gönderdi. Ve onlar düşman ordularını, Ugarit ülkesinin dışına kovdu. [Ve] onlar (düşman memleketlerden) getirdikleri NAM.RA'ların tamamını, Niqmaddu'[ya] verdi. [Ve] Ugarit [ülkesi kralı Niqmaddu] [] çok sayıda soylu ve prensi şerefliendirdi. O, onlara gümüş, altın, bronz [ve ...] verdi. O, beyi Büyük Kral Majestesinin huzuruna, Alalah şehrindeki [] geldi... ”⁷⁷

Yine bir başka Ugarit Kralı Niqmepa ve II. Murşili arasında yapılan bir antlaşmada NAM.RA'ların Hatti ülkesine iade meselesi şu şekilde ele alınmıştır:

“...Ve [Büyük Kral'ın] , ülkenizden [alıp götürdüğü] NAM.RA'lardan hangisi olursa olsun, ister [Mukiş ülkesinin] NAM.RA'ları, ister Nuhaşsi ülkesi NAM.RA'ları, ister [Niia ülkesinin] NAM.RA'ları, ister [Kinza ülkesinin] NAM.RA'ları, ister Hanıgalbat ülkesinin NAM.RA'ları olsun, [eğer] bu [NAM.RA'lar arasından, herhangi bir kadın ya da erkek] kaçar ve ülkenize [girerse, siz şöyle söylemeyin: “Her ne kadar ben] antlaşmanın kölesi ve yemin altında isem de bu hususta hiç birşey bilmeyi istemiyorum. Onlar [ülkemde] kalsın.” Niqmepa onları yakalasın. [Ve onları, Hatti ülkesi kralına geri versin]. ”⁷⁸

⁷⁵ Güngör Karauğuz, a 2002, s. 133-134

⁷⁶ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 158

⁷⁷ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 166-167

⁷⁸ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 171

Kölelerin iade meseleinden bahseden bir başka yer de Amurru kralı Tuppi-Teşup ve II. Murşili arasında yapılan antlaşma metnidir. Bu antlaşmada şöyle bahsedilmektedir:

“...Nuhaşşi ülkesi ve Kinza ülkesinden babamın ve benim alıp götürdüğüm hangi NAM.RA olursa olsun, eğer bu NAM.RA'lardan biri, benden kaçır ve sana geldiğinde onu yakalayıp, Hatti ülkesi kralına onu iade etmezsen ve eğer sen (bu konuda) şöyle söylersen: “Gelsin ya da gitsin. Ben bir şey bilmek istemiyorum.” Sen tanrı yeminini bozacaksın...”⁷⁹

Mitanni ülkesi kralı Şattivaza ve I. Şuppiluliuma arasındaki antlaşmadan anlaşıldığına göre NAM.RA'lar yine nüfus naklinde kullanılmıştır. Antlaşmanın satırlarında NAM.RA'lardan şu şekilde söz edilmiştir:

“...Ve Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi, Hatti kralı, kahraman Büyük Kral ben Majestem Şuppiluliuma, Alşi ülkesine ve Kutmar şehrine ulaştım. Ve onları yendim. Ben, Alşili Antaratali'ye (burayı) bir hediye olarak verdim. Şuta bölgesine girdim. Ve Şuta bölgesini yağmaladım. Waşşukanna şehrine ulaştım. Şuta bölgesinin atları, koyunları ve sığırlarını, NAM.RA ve mallarıyla birlikte Hatti'ye getirdim. Ancak Tuşratta kaçtı. O, benimle savaşmaya cesaret edemedi...”⁸⁰

İşmerik Halkı ve I. Arnuvanda arasında yapılan İşmirika Antlaşması KUB XXIII 68'de NAM.RA'lar mücadele eden erkeklerle karşı karşıya gösterilmektedir. Bir şehrin isyanı sırasında bu şehrin erkeklerinin ölüm cezasına çarptırılması emredildiği halde NAM.RA'ların yalnız büyük kralın huzuruna getirilmesi emredilmekle yetinilmektedir:⁸¹

“...Eğer ülkemde tek bir şehir, günah işlerse (ayaklanırsa), siz İşmerik halkı oraya giderseniz [], o şehrin adamlarını öldürün. Majestesinin huzuruna NAM.RA'ları gönderin. Sığır ve koyunları siz [alın]. Fakat eğer şehirde tek bir ev (aile) gü[nah işlerse], o ailenin erkekleri ölsün. [Köleleri gönderin. Sığır ve koyunları siz alın. Eğer] tek bir adam günah işlerse, [ölsün]. Önceleri, İşmerik ülkesinden yüz elli adet ağır silahlı asker gelirdi. Şimdi [] yaptım. Onlar altmış adet ağır silahlı askeri yakaladı. Ve gitsinler. Hür, köle ve ücretli ağır silahlı askerler gönderilmesin. Bu tanrı yemini altına [konsun]. Eğer ülke büyük olursa, (bunun için) tekrar ağır silahlı asker sevk edil[sin]. Bu ağır silahlı askerler arasında köle ya da ücretli bir asker [bulunursa] ve onlar gelirse, bu İşmerik halkı için suç olur...”⁸²

Alınan ganimetten bahseden KUB XXVI 69, NAM.RA'ların aynı zamanda kadın olabileceğini gösteriyor:⁸³

10 UR.SAG'ın on iki NAM.RA'sını

11 İyaupapa şehrinde sonradan (aldım).

12 İ. Şehrinden iki kadın,

13 İ. Şehrinden iki kadın, (...) şehrinde bir kadın,

14 XXX-SUM'un evinden iki çorba(?) hazırlayıcı kadın

15 (ve) Zalputta şehrinde bir kadın sonradan aldım.

16 Ceman D. Şehrinden

20 NAM.RA...

Harp haberlerinde NAM.RA'ların aksine olarak esir alınan askerlerden ne kadar az bahsedildiği dikkat nazarımızı çekiyor. Anlaşılan Hititler NAM.RA'lar için

⁷⁹ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 188

⁸⁰ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 208

⁸¹ Sedat Alp, a.g.m. 1949 s. 246

⁸² Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 67-68

⁸³ Sedat Alp, a.g.m., 1949 s. 247

verdikleri rakamlar arasında esir alınan askerleri de saymış olacaklardır. Bu sebepten NAM.RA'nın genellikle "sivil esir" diye tercümesi de her zaman isabetli olmayacaktır.⁸⁴

NAM.RA insanları, Büyük kral ile komşu vasalları arasında çok defa bir müzakere veya mücadele konusu teşkil etmekte idi. Çünkü onlar Büyük krala ait olup, kendi bölgelerine sevk edilmiş ve kaçmış olan NAM.RA'ları elde tutmak arzusunu taşıyorlardı. Vasallerle yapılan antlaşmalarda genellikle NAM.RA'ların iadesi şart koşuluyor ve yemine tabi tutuluyordu. NAM.RA'ları iade etmemek savaş için yeterli bir sebep idi.

Hitit kralının görüşüne göre yakalanıp sevk edilmelerine niyet edilmiş olup henüz elde edilmeyen bu gibi insanlar da NAM.RA⁸⁵ olarak düşünülüyorlar ve böyle anılıyorlardı. Kendilerine zorla tatbik edilen hukuki durumu Hitit esaretinden kurtulduktan veya başka bir kuvvetin kontrolü altına girdikten sonra da Büyük krala karşı muhafaza ediyorlar ve aynı şekilde adlandırılmaya devam ediyorlardı.

Yurtlarından uzaklaştırılan insanlarla doğal olarak yeni bir sosyal sınıf meydana getirilmiş oldu. Bu insanların hukuki durumu hürlerle köleler arasında idi. Bunlar III. Hattuşili'nin kendi hal tercümesinde sosyal bir sınıf olarak hürlerle karşı karşıya anılıyorlar.⁸⁶

NAM.RA'ların hukukunun hürlerle nazaran daha az olduğu görülüyor. Onlar için en büyük yük her halde kendilerine gösterilen çalışma yerlerini terk etmeye mezon olmamaları idi. Bir müddet geçtikten sonra hareket serbestilerini elde edip etmediklerini yani eski haklarına tekrar kavuşup kavuşmadıklarını bilemiyoruz. Hitit kanun kitabının NAM.RA'ları sosyal bir sınıf olarak tanımakla beraber onlar için köleler hakkında olduğu gibi hürlerden ayrı ceza hükümlerini ihtiva etmemesi, belki de ceza hukuku bakımından hürlerle tatbik edilen hükümlerin onlara da tatbik edildiğini gösterir.

Hitit, Babil ve Asur krallarının yenilmiş ülkelerin ahalisini yurtlarından uzaklaştırıp kendi ülkelerinin başka bir kısmına yerleştirerek takip ettikleri politikanın amacı, bir yandan yenilen düşman memleketinin kuvvetlerini daha da zayıflatmak, diğer yandan kendi memleketlerinin ekonomisi için iş gücü kazanmak maksadıyla halkın büyük bir kısmını harp amacı için seferber edebilmek imkanını elde etmektir. Düşman memleket halkının parçalanmasıyla doğal olarak onların temsili de kolaylaşmış oluyordu.

Verilen rakamlara göre düşman memleket halkı büyük sayıda idi ve bazen onbinleri aşıyordu. Böyle bir hareket için muhakkak iyi bir teşkilata ihtiyaç vardı. Devlet bu insanlara karşı ahlaki bir sorumluluk yüklenmiş oluyordu. Vesikalardan Hitit devletinin onları Hitit iktisat sistemine bağlamak suretiyle yardım arzusunu görüyoruz. Devletin onların durumunun iyi olmasında menfaati vardı. Ve bu durum memleketin kudretini artıran bir faktör olarak mütalaa ediliyordu. Murşili salgına karşı ettiği dularının birinde KUB XIV 14 Vs. 31 de, babası Şuppiluliuma'nın⁸⁷ parlak devirleri hakkında şu sözleri sarfediyor:

28. Sonra krallığı esnasında diğer komşu memleketleri de (yendi)

29. ve Hatti memleketini refaha kavuşturdu ve ona şurada ve burada arazi (temin) etti

30. Onun idaresi altında (?) Hatti memleketi (nin işleri) iyi gitti ve onun idaresi altında (insanlar)

⁸⁴ Sedat Alp, a.g.m., 1949 s. 248

⁸⁵ Sedat Alp, a.g.m., 1949 s. 249

⁸⁶ Sedat Alp, a.g.m., 1949 s. 250

⁸⁷ Sedat Alp, a.g.m., 1949 s. 253

31. Sığırlar ve koyunlar çoğaldılar. Düşman memleketinden (getirilmiş) olan NAM.RA'lar da

32. inkişaf ettiler, hiçbirşey mahfolmadı.⁸⁸

II. Murşili tarafından yazdırılan ve fakat babası I. Şuppiluliuma devrinin (M.Ö. 1380-1335) iç ve dış olaylarını aksettiren Veba dularında da NAM.RA'lardan bahsedilmektedir.⁸⁹

24. ve Hattuşaş düşmanların tahribine uğradığından

25. ve Hatti memleketinin toprakları düşman tarafından alındığından, babam sefer etti, düşman memleketlerine

26. hücum etti ve onları bir düziye vurdu ve Hatti memleketinin topraklarını geri aldı.

27. Sonra onların topraklarını (da) aldı.

28. Sonra krallığı zamanında başka yabancı memleketleri de mağlub etti.

29. Ve Hatti memleketi onun zamanında, orada burada toprak talep etti.

30. Onun zamanında bütün Hatti memleketi mutlu idi, insanlar,

31. sığırlar ve koyunlar çoğaldılar. Yabancı ülkelerden getirilen NAM.RA'lar da gayet

32. sıhhatli idiler, hiçbiri ölmedi. O zaman siz tanrılar, (beylerim) geldiniz, sonra 33. şu "Genç Tuthalya" meselesinin intikamını babamdan aldınız.⁹⁰

Hitit kralı I. Şuppiluliuma, Aziru'yla yapmış olduğu görüşmeler sonucunda, Amurrular ile yapmış olduğu antlaşma sonucunda Amurruları kendine bağlı vassal bir devlet konumuna getirmiştir. Bunun sonucunda III. Tuthalya döneminde sınırları gittikçe küçülen Hititler'in güney hudutu, I. Şuppiluliuma döneminde Şam çevresindeki Abina kentine değin varmıştır. I. Şuppiluliuma ve Aziru'nun yapmış olduğu antlaşmanın günümüze gelen satırları şu şekilde aktarılmaktadır ve NAM.RA'lar ile ilgili doyurucu bilgiler vermektedir.⁹¹

"... Ve [Majestesinin] beraberinde getirdiği Hurri memleketinin NAM.RA'ları, Kinza memleketinin NAM.RA'ları, Niia memleketinin [NAM.RA'ları], Nuhaşşi ülkesi NAM.RA'larından hangisi olursa olsun, eğer bunlar arasından erkek veya kadın Hatti ülkesinden kaçarsa, senin ülkeneye gelirse, sen şöyle söyleme: "[Her ne kadar] antlaşmanın kölesi ve yemin altında isem de, bu hususta hiçbirşey bilmek istemiyorum. Onlar ülkemde ... olsun." [Sen] Aziru [onları] yakala, Hatti ülkesi [kralına onları] sevket..."⁹²

Hitit krallarının NAM.RA'lara karşı güttüğü siyaset her halde her zaman başarılı olmamıştır. Bir memleketin ona yabancı ve alışmamış olan halkla isyanı tabiatıyla kolay bir iş değildi. Kaçmaya teşebbüs eden NAM.RA'lar muhtemelen ender değildiler. III. Hattuşili bile bir kısmını naklettiğimiz antlaşmasında babası II. Murşili tarafından NAM.RA'larla iskan edilmiş olan Tiliura şehrinin henüz muvaffakiyetle iskan edilmemiş olduğunu kabul ediyor. III. Hattuşili NAM.RA'ların kaçma teşebbüslerinden veya pasif mukavemetlerinden doğmuş olması muhtemel olan bu durumu düzeltmek için şehrin eski sakinlerini geri getirmek ve şehri onlarla yeniden iskan etmek mecburiyetinde kalmıştı.⁹³

⁸⁸ Sedat Alp, a.g.m., 1949 s. 254

⁸⁹ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 297

⁹⁰ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 298

⁹¹ Özlem Sir Gavaz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 154

⁹² Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 181

⁹³ Sedat Alp, a.g.m., 1949 s. 254

NAM.RA'larla ilgili önemli bilgi sahibi olduğumuz başka antlaşma metinleri de mevcuttur.

Bu antlaşmalardan birisi de Kizzuwatna kralı Şunaşşura ile Hitit kralı II. Tuthalya arasında yapılmıştır. Metnin konumuz açısından önemli olan satırları şu şekildedir:

“Vaktiyle büyük babamın döneminde, Kizzuwatna memleketi, Hatti memleketinin (sömürgesi) idi. Ancak daha sonra Kizzuwatna memleketi Hatti memleketinden ayrıldı ve Hurri memleketinin (sadakat besleyerek) tarafını tercih etti.

[Şimdi] majestemin köleleri, İşuva memleketi insanları, Majesteme düşmanlık etmeye [başladı]. Majestem ile birlikte onlarla [savaşmak] için gittim (ve) İşuva memleketini yenilgiye uğrattım. Ancak [İşuva insanları] Majestemden kaçtı. (ve) Hurri memleketine gitti. Ben Majeste Hurri memleketine (haber) gönderdim: “Kölelerimi geri ver!” ancak Hurri memleketinden, Majesteme gelen haber şu şekildedir: “Hayır! (iade etmeyeceğiz)”⁹⁴

Antlaşmanın ilerleyen kısımları şu şekilde devam etmektedir:

“Hurri ülkesi kralı, ben Majesteye köleleri geri vermedi. ancak yaya ve arabalı savaşçıları gönderdi. Onlar Majestemin yokken İşuva memleketini talan etti (ve) bütün NAM.RA, sığır (ve) koyunları Hurri memleketine götürdü. Ben Majeste (de), başka düşmanlarımla savaşabileyim diye farklı mekanda kaldım.”⁹⁵

Yine antlaşmanın ilerleyen satırlarında NAM.RA'lardan şu şekilde bahsedilmektedir:

“...Eğer Majestesinin ülkesindeki herhangi bir şehir, savaşa başlarsa, o, Majestesinin düşmanı olduğu gibi, aynı şekilde, Şunaşşura'nın da (düşmanı) olsun. Onlar birlikte savaşsın. Şunaşşura ele geçirdiği bir şehrin askerlerini, NAM.RA'larını ve malını alsın. Hiç kimse ona itiraz etmesin. Ve Majestesi ele geçirdiği bir şehrin askerlerini, NAM.RA'larını ve malını alsın. Hiç kimse ona itiraz etmesin. Ancak şehir Majestesinin bölgesinden kalsın. Ve eğer Şunaşşura'nın ülkesindeki herhangi bir şehir, savaşa başlarsa, o, Şunaşşura'nın düşmanı olduğu gibi, aynı şekilde, Majestesinin de (düşmanı) olsun. Onlar birlikte savaşsın...”

...Şunaşşura ele geçirdiği bir şehrin askerlerini, NAM.RA'larını ve malını alsın. Hiç kimse ona itiraz etmesin. Ve Majestesi ele geçirdiği bir şehrin askerlerini, NAM.RA'larını ve malını alsın. Hiç kimse ona itiraz etmesin. Ancak şehir Şunaşşura'nın bölgesinde kalsın. Eğer herhangi bir ülke, Majestesine karşı savaşa başlarsa, o ülke Şunaşşura'nın yemini altına alınmıştır. Majestesi, Şunaşşura'dan askeri yardım iste(diğinde), Şunaşşura ona sağlasın. Eğer Şunaşşura askerleri temin eder ve (şöyle) söylesin: “Düşmana karşı (savaşa) başla.” Majestesi (savaşa) başlasın. Eğer böyle söylemezse, onlar ülkesinde nöbette kalsın. Eğer o, düşmana karşı askerleri (savaşa) sürerse, Majestesinin askerleri ele geçirdikleri NAM.RA'ları alsın. Şunaşşura'nın askerleri ele geçirdiği NAM.RA'ları alsın. Eğer herhangi bir ülke, Şunaşşura'ya karşı savaşa başlarsa, o ülke Majestesinin yemini altına alınmıştır. Şunaşşura, Majestesinden askeri yardım istesin ve Majestesi ona, onu sağlasın. Ve eğer Majestesi askerleri temin eder ve (şöyle) söylesin: “Düşmana karşı (savaşa) başla.” Şunaşşura (savaşa) başlasın. Eğer o, böyle söylemezse, onlar ülkesinde nöbette kalsın. Eğer o, düşmana karşı askerleri (savaşa) başlatırsa, Şunaşşura'nın askerleri ele geçirdiği NAM.RA'ları alsın...”⁹⁶

⁹⁴ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 53-54

⁹⁵ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 54

⁹⁶ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 57-58

“...Majestesinin ele geçirdiği NAM.RA'ların hepsini alsın. Ve Şunaşşura'nın askerleri ele geçirdiği tüm NAM.RA'ları alsın. Ben Majestem, Şunaşşura'ya o şehri vereceğim. Ben Majestem onun ülkesini genişleteceğim...”⁹⁷

NAM.RA'lar hakkında bilgi veren bir başka önemli kaynak da Hitit kraliçesi Pudu-Hepa'nın II. Ramses'e göndermiş olduğu mektuptur. Bu mektubun Hititçe kopyesinde, Pudu-Hepa, III. Hattuşili'nin kızının evlilik hadisesinden bahsederken, yaşanan kıtlık hadisesinden bahsederek, memleketinde arpa dahi bulunmadığını anlatırken, Mısır Firavununa çeyiz niyetiyle gönderilmesi düşünülen sığır ve koyunların yanında esirlerin de verilmesini anlatan bilgiler vardır. “Biraderime aşağıdaki konu hakkında yazıyorum. Kızıma çeyiz diye sivil esirler (NAM.RA), sığır ve koyun vereceğimi söylemişsin? Ülkemizde arpa dahi bulunmamaktadır...” Bahsedilen sivil esirler kuvvetle muhtemel, Batı Anadolu bölgesine yapılan seferler neticesinde Hattuşa'ya götürülen Arzavali topluluklar olmalıdır. Kendisinin yaşamış olduğu devirden uzun zaman öncesindeki bilgileri dörtlüklerinde yer verdiği tahmin edilen Homeros'un Odyseiaadlı destanında insan kaçakçılığı ve köle satış yerlerinde insanların satılmaları hakkındaki bilgiler ile hiç de küçümsenmeyecek kadar sık karşılaşmaktadır. Homeros'a ait destanlardaki dizelerden⁹⁸, bu dönemlerin insan emeğinin sömürülmesi açısından uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Hitit çivi yazılı belgelerden bu konu hakkında önemli bilgiler edinmekteyiz. II. Tuthalya döneminde, Aşşuva Konfederasyonu'na karşı yapılan sefer büyük bir zaferle sonuçlanmıştır. II. Tuthaliya 10.000 asker, 600 at ve savaş arabası sürücüsü, Aşşuva memleketinin bilindik şahsiyetleri haricinde sığır, koyun ve savaş esirlerinin içinde olduğu pekçok ganimeti alarak memleketine getirmiş ve onları zorla ikamet etmiştir. Bunlar dışındaki esirlerin ise “Pazar Yerinin Fırtına Tanrısı” ismi ile kurulan vakfa hizmetli olarak görevlendirilmiştir. Mikenler ile Hitit belgelerini birlikte incelediğimizde ulaştığımız önemli neticelerden birisi, Batı Anadolu halkları için vatanlarından zorla alınıp pazarlarda zengin kimselere köle şeklinde satılması hadisesi olmuştur. Bu dönemin şartları incelendiği zaman, çok miktardaki köle ve ganimetlerin Orta Anadolu'ya götürülmesi, Batı Anadolu'nun mali durum ve insan gücü açısından kötüye gittiği görülmüştür.⁹⁹

Hititlerdeki bir başka nüfus nakli de sürgün edilme yani sürgün politikası şeklinde olmuştur. Bu şekildeki nüfus naklinin yapıldığı önemli yerlerden birisi Alaşya'dır.

Eskiçağda Küçük Asya adını alan Anadolu Yarımadası coğrafi bölge bakımından Asya, Afrika ve Avrupa arasında merkezi bir rol oynamakla beraber, Güney Anadolu kıyılarından 70 km uzakta, Doğu Akdeniz'in en büyük adası olan Kıbrıs; Mısır, Suriye, Filistin, Anadolu ve Ege Bölgesi arasındaki deniz yolu üzerinde yer almış bulunmakla önemli bir bağlantı unsuru olmuştur.¹⁰⁰

Modern Kıbrıs, eskiçağlarda “Alaşya” olarak adlandırılmaktadır. Antik dönemlerdeki, farklı orijinli belgelerde geçen Alaşya adının Kıbrıs'a ait olduğu, konusundaki ilk teklif Ohnefeldsch Rihter'in 1885'te Tamassus mevkiinde bulmuş olduğu Apollon Alasiotas (Alaşya'nın Apollon'u)'na vakfedilmiş, Hem Yunan hem de Fenike dilinde yazılan bir belgeye referans ediyordu. Sonradan MÖ. 11. yüzyıla

⁹⁷ Güngör Karauğuz, a.g.e., 2002, s. 60

⁹⁸ Barış Gür, a.g.m., 2012, s. 241

⁹⁹ Barış Gür, a.g.m., 2012, s. 242

¹⁰⁰ Afif Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, Belleten, Sayı 157-160, Ankara 1976, s. 93

tarhlandırılan Golanişef papirüsünden Mısırlılar tarafından Kıbrıs'ın Alaşya olarak isimlendirildiği öğrenilmiştir.¹⁰¹

Kıbrıs ismi "Alaşya" olarak Hitit kaynaklarında geçmektedir. Bihassa, Karpaz mevkiinde Nitovikla'ya yerleşen Hititler, hakim oldukları zamanda,¹⁰² bakırı Ada'dan temin etmiş ve bununla birlikte burayı sürgün yeri olarak değerlendirmişlerdir. Gerçekten de, MÖ. 14-12. yüzyıllara tarihlendirilen Hititçe belgelerde Alaşya ile ilgili hep Hitit yöneticilerine düşmanlık eden kişilerin sürgün yeri şeklinde anlatılmaktadır. Bu bize, Alaşya'nın her zaman Hitit Devleti'nin vasalı olduğunu gösterir.¹⁰³ Hitit belgelerinde geçen Alaşya, muhtemelen "Bakır Ülkesi" manasına gelmekteydi.¹⁰⁴ Alaşya Kralının Mısır Firavununa gönderdiği mektupların birinde verilen bilgilerden bu adanın bir bakır ülkesi olduğu anlaşılmaktadır:

"Kardeşim, bak, kendi habercimi senin habercinle birlikte Mısır'a gönderdim. Sana 500 talent bakır gönderiyorum, kardeşim bunu ben sana hediye olarak gönderiyorum. Kardeşim bakırın az olmasından dolayı kalbine üzüntü düşmesin. Zira ülkemde efendim Nergal'in eli memleketimin bütün insanlarını öldürdü ve böylece bakırı hazırlayacak kimse yok... Sen benim kardeşimsin! Kardeşim bana çok miktarda gümüş gönderecek her halde, bana tanrılar gümüşü ver, böylece ben de kardeşime, sen ne istiyorsan hepsini göndereceğim....." ¹⁰⁵

Alaşya Kralının mektuplarından firavunun Alaşya'dan düzenli olarak bakır istediği anlaşılmaktadır. Bu bakırın karşılığında kendisi de, Mısır'dan gönderilmesini arzu ettiği malların uzun listesini mektubunun sonuna ilave ediyordu.

Sonuç olarak, Alaşya mektupları Amarna çağında Alaşya'nın Mısır'a tabi olmadığını, fakat iki memleket münasebetlerinin dostane olduğunu ve bu mektupların ticari maksatlarla yazıldığını göstermektedir.¹⁰⁶

KBo XII, 38 numaralı metin, Alaşya'nın bir ada olduğunu veya bir ada üzerine lokalize edilebileceğini destekler nitelikte bilgiler içermektedir. Yine bu metinde Alaşya'nın Hitit kralına vergi ödediği belirtilmektedir. Ayrıca Hitit metinlerinde Alaşya'dan yine bakır, keten bezi, GA-IA-TU (ilaç yapımında kullanılan bir tür hububat?) ve şifa verici bir madde olarak kullanılan kırmızı taş ithal edildiğinden bahsedilmektedir.¹⁰⁷

Alaşya ismi, metinlerde ülke ve şehir ifadelerinin her ikisiyle de karşımıza çıkmaktadır. Metinlerde ^{KURURU}Alaşya ve ^{URU}Alaşya şeklinde geçmektedir. Alaşya ülkesinin ismi Mısır, Ugarit, Mari, Alalah, Boğazköy ve Ortaköy'de gün ışığına çıkarılan çok sayıdaki M.Ö. II. Binyıl vesikalarında geçmektedir.¹⁰⁸

Yine bir Hitit belgesinden öğrenildiğine göre, Hitit kralı II. Şuppiluliuma Alaşya ile denizde karşı karşıya gelmiş ve savaşı kazanmıştır. Bahsedilen belge, Hatti memleketinden (Anadolu) Alaşya adasına deniz yolu ile ulaşıldığını ortaya

¹⁰¹ Füzuzan Kınal, "İlk Çağlarda Kıbrıs", Belleten, Cilt XXVIII, Sayı 3, Ankara 1964, s. 401

¹⁰² Ahmet Gözlü, Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 304

¹⁰³ Füzuzan Kınal, a.g.m., 1964, s. 407

¹⁰⁴ Afif Erzen, a.g.m., 1976, s. 96

¹⁰⁵ Afif Erzen, a.g.m., 1976, s. 103

¹⁰⁶ Füzuzan Kınal, a.g.m., 1964, s. 405,406

¹⁰⁷ Sedef Ayyıldız, Hitit Metinlerinde Alaşya Ülkesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 2

¹⁰⁸ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 1

koymaktadır.¹⁰⁹ Belgeler, Alaşya'nın, Kıbrıs ya da en azından o zamanda Kıbrıs'ta önemli kent krallığının adı olduğu hususunda nettir.¹¹⁰

Hititler, Kıbrıs'a tam anlamıyla Muvattali (M.Ö.1324-1294) zamanında hakim olmuşlardır. Hititçe belgelerden öğrenildiğine göre, Muvattali, Güney Anadolu'da Çukurova'ya yapmış olduğu sefer sırasında Alaşya'yı da kontrol altına almıştır. Hititler, Şuppiluliuma'nın babası III. Tuthalya döneminden başlayarak Kıbrıs'a ilgi duymuşlar ve bunun yanında tahminen MÖ. 1400 civarlarında burada uzun süreli olmasa da hakim olmuşlardır ve çok sürmeden Kıbrıs tekrar bağımsızlığını elde etmiştir. Bundan sonra, iki memleketin ilişkileri dostane olmamıştır. Mesela, Alaşya kralı IV. Amenofis'e bir mektup göndermiş olup, Hitit kralı ile ittifak yapmamasını istemiştir.¹¹¹

Nitekim, Amarna arşivinde bulunan ve M.Ö. 1375 yıllarına tarihlenen EA 38¹¹² numaralı mektupta, Alaşya kralı, Mısır firavununa Lukkalar'ı şöyle şikayet etmektedir.¹¹³

*"Kardeşim, Lukki memleketinin insanları her yıl benim memleketimdeki küçük bir şehri alırken, sen bana diyorsun ki: "senin memleketinin insanları onlarla beraberdirler". Fakat kardeşim, ben, memleketimin insanlarının onlarla birlikte olduğunu bilmiyorum. Eğer benim memleketimin insanları onlardan tarafa iseler, durumu bana bildir ve ben gerekeni kendi rizamla yapacağım."*¹¹⁴

Alaşya kralının Mısır firavununa yazdığı ve Lukkalar'ın korsanca hareketlerde bulunduğunu bildirdiği yukarıdaki şikayet mektubundan anlaşıldığına göre, Alaşya kralının çırpınmaları boşunadır. Çünkü, söz konusu mektupta geçen ve Mısır firavununun ağzından çıktığı belirtilen *"senin memleketinin insanları onlarla beraberdirler"* şeklindeki ifade, Lukkalar'ın kaleyi içten fethettiklerine ve bu durumda Mısır firavununun olaya müdahale etmek gereğini duymadığına işaret etmektedir.¹¹⁵

Yine yukarıdaki mektupta ifade edildiği üzere, Ege Göçlerine iştirak edenler içinde önde gelen kavimlerden biri olan Lukkalar da Kıbrıs'a karşı yapmış oldukları çeşitli saldırılar sonucunda çok zarar vermişlerdir. Alaşya kralı, bu saldırılar karşısındaki rahatsızlığını IV. Amenofis'e göndermiş olduğu mektupta, Lukkalar'ın Alaşya'da her sene bir kenti ele geçirmelerinden dert yanmıştır.¹¹⁶

Kıbrıs'ın 3. binyıldan itibaren Doğu Akdeniz'in başlıca bakır ihracatçısı olmakla beraber, ada dışındaki politik etkinliğinden pek söz edilemez. Kıbrıs, 15. yüzyılın sonlarında Hitit Kralı'na haraç vermektedir ve Büyük kral (muhtemelen I/II Tuthaliya) Kıbrıs'ın kendisine ait olduğunu söylemektedir.¹¹⁷

Bu cümleden olmak üzere, Hitit kralları, kendilerine tâbi krallıkları üç gruba ayırmışlardır:

1. Birinci Kategoriden Hitit Devleti'ne bağlı krallıklar
2. İkinci Kategoriden Hitit Devleti'ne bağlı krallıklar
3. Üçüncü Kategoriden Hitit Devleti'ne bağlı krallıklar

Üçüncü kategoriden Hitit Devleti'ne bağlı krallıkların, Hitit devleti ile şu veya bu şekilde herhangi bir akrabalıkları söz konusu değildi. Örneğin Alaşya ve Ugarit

¹⁰⁹ Füzruzan Kınal, a.g.m., 1964, s. 402

¹¹⁰ Ahmet Gözlü, a.g.e., 2011, s. 129

¹¹¹ Ahmet Gözlü, a.g.e., 2011, s. 305

¹¹² Bkz: William Moran, The Amarna Letters, Baltimore and London, 1992, s. 111

¹¹³ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 65

¹¹⁴ Ekrem Memiş, 1994, s. 272

¹¹⁵ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 67

¹¹⁶ Ahmet Gözlü, a.g.e., 2011, s. 305

¹¹⁷ Hasan Peker, "Hatti-Ahhiyava İlişkilerinde Doğu Akdeniz'den Bir Bakış", Anadolu Araştırmaları XIX, cilt 1, 2010, s. 8

krallıklarının durumu böyle idi. Bunların vergi yükümlülükleri, ilk iki kategoriden olan devletlere oranla daha fazla idi.

Hitit Kraliyet ailesine mensup kimselerin, yeni fethedilen memleketlere küçük kral ya da vali olarak tayin edilmesinin sebeplerine gelince; Hitit Büyük Kralı, böyle bir yol izlerken, aslında iki noktayı göz önünde bulundurmıştır:

1. *Fethedilen yerlerin yönetimini emin ellere teslim etmek,*

2. *Hanedan üyelerini merkezden uzaklaştırarak, muhtemel bir taht mücadelesini ya da iç çekişmeyi önlemek.*

Hakikaten, Hititler'in kurulmasından yıkılmasına değin aşağı yukarı 500 yıllık sürede, Hitit kralları, kraliyet¹¹⁸ ailesi mensuplarını yeni fethedilen yerlere gönderme politikasına titizlikle riayet etmişler ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Hitit Devleti'nin uzun süre ayakta kalmasının en önemli sebeplerinden biri, geleneksel bir şekilde uygulanmaya çalışılan bu ince politika olsa gerektir. Hitit Devleti'nin uzun ömürlü olmasında rol oynayan ikinci önemli faktör ise, Hitit krallarının takip ettikleri başarılı dış politikadır.¹¹⁹

Alaşa ismi ile II. Tuthalya döneminde meydana gelen aşağıdaki problem dolayısıyla yine karşılaşmaktayız.

II. Tuthalya ve oğlu I. Arnuvanda idaresi zamanında bir de Madduvattaş sorunu vardı. Harriyati (Karya) ve Zippaşa¹²⁰ memleketleri kralı Madduvattaş'ın memleketi, Ahhiyava kralı tarafından istilâ edilmiş ve Madduvattaş, Hitit kralı II. Tuthalya'ya sığınmıştı. Hitit kralı, Madduvattaş'a asker ve techizat vermiş ve bunun sonucunda Madduvattaş, topraklarına tekrar sahip olmuştu. Ancak Ahhiyava kralı tekrar hücum ederek, Madduvattaş'ın memleketini zaptetmişti. Bunun üzerine Hitit kralı işe bizzat el koymuş ve Şeha nehri memleketinde vuku bulan savaşta, Ahhiyava kralı Attarişşiyaş büyük bir mağlubiyete uğratılmıştı. Fakat tuhaftır ki, Madduvattaş, bahsedilen harpte karşı tarafla ittifak yapmış, ancak yine de Hitit kralı, kendisini bağışlayarak antlaşma yoluna gitmişti.¹²¹

Öte taraftan bu antlaşmada, Madduvattaş'ın kızını, Arzava kralına vererek akrabalık kurması suç sayılmaktadır ki, buradan, Hitit-Arzava ilişkilerinin de gergin olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu antlaşmadan öğrenildiğine göre, Madduvattaş, Hatti kralı adına Arzava Krallığı'nı da zaptetmiş, gerçekte ise hakimiyet sahasını genişletmişti. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Alaşa kralının Hitit kralına göndermiş olduğu vergilere de el koymuştu.¹²²

Hitit kralı bu saldırıdan dolayı Madduwatta'yı azarlayarak Alaşiya'nın kendi toprağı olduğunu ve bu ülkenin kendisine vergi ödediğini hatırlatmaktadır. Buna karşın Madduwatta Alaşiya'nın Hitit kralına ait olduğunu bilmediğini ifade etmektedir.¹²³

"*Veba Duaları*" denilen ve I. Şuppiluliuma'nın (MÖ. 1380-1335) oğlu II. Murşili tarafından yazdırılmış olan metinlere göre, I. Arnuvanda 'dan sonra oğlu Tuhkanti-Tuthalya kral olmuştu. Bütün devlet erkani ve askeri rütbeliler, genç krala bağlılık andı içmişlerdi. Şuppiluliuma¹²⁴ da ona yemin etmişti. Ancak sonradan Şuppiluliuma bu yemininden vazgeçmiş ve Hitit tahtına oturmak amacıyla genç krala karşı harekete geçmişti. İşin tuhaf tarafı, prensler, beyler ve komutanlar da

¹¹⁸ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 144-145

¹¹⁹ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 146

¹²⁰ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 150

¹²¹ Ekrem Memiş, "Hitit Devletlerinin Batı Anadolu Politikası", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3, Konya 1994, s. 370 (Toplam sayfa s. 367-375))

¹²² Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 151

¹²³ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 2

¹²⁴ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 108

Şuppiluliuma'nın tarafına geçmişler ve genç Hitit kralını öldürmüşlerdi. Bu kargaşa anında, Tuhkanti-Tuthalya'nın kardeşlerinin bir kısmı öldürülmüş, diğerleri de Alaşya memleketine sürgün edilmişlerdi. Şuppiluliuma'nın tahta ele geçirdiği anda meydana gelen suikast meselesinden bahsedilirken, tahtın meşru varisi öldürülen genç Tuthalya'nın hasımlarının da Alaşya'ya sürgün olarak gönderildiği belirtilmektedir.¹²⁵

Bu durum Alaşya'nın Hitit devletinin hükümlerlik sahası içinde bulunduğu savını desteklemektedir. Burada anlatılan sürgün olayı ile Madduvattaş tarafından yapılan baskınlar Arnuvanda döneminde (veya sürgün hadisesinden kısa bir süre sonra) gerçekleşmiş olmalıdır.¹²⁶

Daha prens iken, askeri kimliğinden başarılı bir şekilde söz ettiren Şuppiluliuma'nın, kuşkusuz yeğeni tahta oturduğunda oldukça önemli siyasal ve askeri gücü vardı. Zaten, Genç Tuthalya'yanın üzerine yürüdüğünde, önceden ona sadakat yemini verenlerin, Şuppiluliuma'dan yana olmaları da bunu göstermektedir.¹²⁷

Şuppiluliuma ile ilgili bahsettiğimiz bu tahtı ele geçirme hadisesinden ve sürgün olayından veba dualarında şu şekilde bahsedilmektedir:

7. Siz tanrılar, Beylerim, size yönelttiğim dualarımı kabul edin.
8. Tanrılar, Beylerim, Hatti ülkesinde veba zuhur etti ve Hatti memleketi vebadan
9. mahvoldu ve çok sıkıntı çekti, bu 20. senedir.
10. Hatti memleketi bu kadar uzun zamandır ızdırıp çektiğinden, aklıma
11. Genç Tuthalya meselesi geldi.
12. Tanrılar yanında bir orakel yaptırırım ve Genç Tuthalya meselesi tanrılar tarafından da tesbit olundu.
13. Genç Tuthalya Hatti memleketinde Bey olduğu için,
14. Prenslar, Beyler, Binbaşlılar
15. Büyük ve küçük subaylar, Hattuşaş'ın askerleri ve harp arabası cenkçileri, hepsi ona yemin etmişlerdi. Babam da O'na yemin etmişti.
16. Fakat babam, Tuthalya'ya karşı harekete geçtiği zaman,
17. Prenslar, Beyler, Binlerin başları, Hattuşaş'ın büyük subayları, hepsi babamın tarafına geçtiler.
18. Ve Tuthalya'yı yemin tanrıları koruyorlardı, fakat onlar
19. Tuthalya'yı öldürdüler, sonra ona yardım eden biraderlerini de öldürdüler.
20. Ve onları yakaladılar ve Alaşya memleketine gönderdiler ve (onlar orada kaldılar).¹²⁸

Yukarıda ifade edildiği üzere, Veba duaları olarak bilinen bu metinlerde de Alaşya ülkesinden bahsedilmektedir. Murşili'nin veba duasında vebanın olmasında Tanrının kızma nedeni olarak Şuppiluliuma'nın tahtı zorla ele geçirip Tuthalya'yı öldürmesinin mi sebep olduğu düşünülmektedir. Yine veba dualarından da anlaşılacağı üzere, Alaşya'nın bir sürgün yeri olarak veba dualarında da geçtiğini görüyoruz.¹²⁹

Yine I. Şuppiluliuma'nın, zevcelerinden birini, oğlu II. Murşili'nin annesini, Ahhiyava memleketine sürgün ettiğini KUB XIV, 2 numaralı metinden öğreniyoruz. Kraliyet ailesine mensup kişiler ancak kaçmalarının mümkün olamayacağı yerlere gönderilirdi. Üstelik o memleketin kralının güvenilir bir kişi olması da gerekiyordu.

¹²⁵ Ahmet Gözlü, a.g.e., 2011, s. 305

¹²⁶ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 92

¹²⁷ Turgut Yiğit, "Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine", Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 29, Ankara 1996, s. 240

¹²⁸ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Yayınları, Bursa 2013, s. 297-298

¹²⁹ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 104

Böylece, I. Şuppiluliuma zamanında Ahhiyava kralının kimliğini bilmemekle beraber, iki memleket arasındaki ilişkilerin dostane olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁰

Veba dualarının yanısıra I. Şuppiluliuma döneminde genç Tuthalya'nın öldürülmesi, kardeşlerinin ve düşmanlarının Alaşya'ya sürgüne gönderilmesi KUB XIV, 14 numaralı metinlerde de geçmektedir.¹³¹

Alaşya ismi bu sefer de III. Hattuşili döneminde karşımıza çıkmaktadır.

Muvattali'den sonra, tahta önce oğlu Urhi-Teşup geçerek, memleketi 7 yıl yönetmişti. Ancak, amcası III. Hattuşili (M.Ö. 1285-1250), Urhi-Teşup'un krallığını tanııyordu.¹³² Bu hadise, III. Hattuşili'nin müdafaanamesinde anlatılır. Bu metinden öğrenildiği kadarıyla, Hattuşili, kardeşi Muvattali'nin ölümünün ardından onun yasal olarak mirasçısı olmadığından, bir harem kadınından olma oğlu Urhi-Teşup'un tahta çıkmasına yardımcı olur. Bu esnada kendisinin Hakpissa kralı olduğundan, Nerik'i sil baştan imar ettiğinden ve Nera ile Haştıra'yı kendisine bağladığından bahsetmiştir. Fakat, Urhi-Teşup'un, tanrıçanın kendisine olan yakınlığını kıskanmış olabileceğini ve bütün köleleri ile sonradan ele geçirdiği bütün memleketleri, geri aldığı ifade eder. Ağabeyine saygısından dolayı bütün bu durumlara sabrettiğini, fakat, Hakpissa ve Nerik'i de elinden alması üzerine dayanamayıp ona karşı savaştığından bahseder.¹³³ Bu olaylar üzerine, amca ile yeğenin araları açılmış ve iki taraf arasında kıyasıya bir mücadele başlamıştı.¹³⁴ Hem idari hem de askeri görevlerde bulunan prensin, elde ettiği gücü kullanarak, tahtın gerçek varisi olarak kendisini kabul ettiğinden bu hadiseyi, Büyük krala karşı bir isyan olarak değerlendirebiliriz.¹³⁵

Kraliyet ailesi mensuplarına ve vassal ülkelerin krallarına sürgün veya zorunlu iskan cezası veriliyordu. Bu sürgünler içinde en çok bilineni, amcası Hattuşili tarafından tahttan indirildikten sonra ülke dışına gönderilen kral Urhi-Tesup'tur.¹³⁶ Yeğeni ile taht mücadelesine girişen Hattuşili, Babil'e sığınacağı istihbaratını aldığı Urhi-Teşub'u evvela Nuhaşşe memleketine, daha sonra da Alaşya adasına sürmüştü.¹³⁷ Hattuşili III (KUB I, 1) yeğeni Armatarhunda ve oğlu Şipaziti'yi Alaşya ülkesine sürgüne göndermiştir.¹³⁸

III. Hattuşili, ünlü müdafaanamesinde Urhi-Teşup ile yapmış olduğu mücadeleden bahsederken, "Darbe girişiminden haberdar olduğum anda, onu yakaladım ve deniz olan bir yere sürdüm." diye söylemektedir. Benzer olaydan bahseden bir başka belgede ise "Urhi-Teşub'u Alaşya memleketine sürdüm." demektedir.¹³⁹ İki metin karşılaştırıldığında Alaşya'nın denizle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁰

Bununla birlikte, aynı hadiseden başka bir yerde de şöyle bahsedilmektedir. Bu belgede hadiseler müdafaaname ile paralel ele alınır. Hattuşili burada Urhi-Teşup'la mücadeleye giriştiğinden ve bu mücadeleyi kazandığından bahsetmektedir.

¹³⁰ Ekrem Memiş, "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", Tarihi İncelemeleri Dergisi X, 1995 İzmir, s. 47 (Toplam sayfa 41-54)

¹³¹ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 2

¹³² Ahmet Gözlü, a.g.e., 2011, s. 305

¹³³ Turgut Yiğit, a.g.m., 1996, s. 240

¹³⁴ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 126

¹³⁵ Turgut Yiğit, a.g.m., 1996, s. 240

¹³⁶ Turgut Yiğit, "Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, Cilt XV, sayı 26, 1991, s. 348

¹³⁷ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 126

¹³⁸ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 2

¹³⁹ Ahmet Gözlü, a.g.e., 2011, s. 129

¹⁴⁰ Füzüzan Kınal, a.g.m., 1964, s. 402

Aslında yukarıdaki satırlarda bahsetmiş olduğumuz bir başka hadiseyi şöyle özetleyebiliriz. Bu mücadelede III. Hattuşili kendisinin haklı olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla,¹⁴¹ “Ağabeyimin meşru bir oğlu bulunmadığından, bir harem kadınının oğlu olan Urhi-Teşup’u aldım ve onu Hatti ülkesine kral yaptım. Bütün (Hattuşa) şehrini onun eline bıraktım, o, Hatti ülkesinde büyük kral oldu. Ben ise Hakpişşa kralyıldım.”¹⁴² sözleriyle Urhi-Teşup’un bir harem kadınının çocuğu olduğunu vurgular. Fakat hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın, sonuç olarak bu durum bir prensin başkaldırmasıdır. Memleketin bilindik isimleri ve büyükleri de Hattuşili’yi desteklediklerinin ve Tanrıça İştâr’ın III. Hattuşili’nin eşi Puduhepa’nın rüyasında, ona tüm Hattuşa’nın kocasının tarafında yer alacağını müjdelediğinin söylenmesi, muhtemelen hakkaniyetsiz olan bu mücadelenin meşru gösterilmesi gayretleriyle ilgilidir.¹⁴³ İmparatorluk devri krallarından III. Hattuşili’nin yapmış olduğu mücadeleden sonra, Urhi-Teşup’un bir harem kadından doğan çocuk olduğunu, onun tahta geçmeye hakkı olmadığını vurgulamak amacıyla belirtmesi, kralın eşi olan kraliçeden doğan oğlunun harem kadından doğan oğula göre üstünlüğünü gösterir.¹⁴⁴

Alaşiya- Kıbrıs’ın siyasi mülteciler ve sürgüne gönderilenlerin sığındıkları bir ülke olması nedeniyle belirli bir öneme sahip olduğu çok açıktır. KUB I, 1 metninin arka yüz 10 vd.’da görüldüğü gibi, kralın Hattili yerleşimciyi Alaşiya’ya gönderdiğinden bahsedilmektedir. KBo 12,38 no’lu metnin I. sütununun başlangıç kısmında Alaşiya ülkesinin boyunduruk altına alınarak vergiye bağlanması anlatılmaktadır. Saray efradının tutuklanması ve sivil halkın (NAM.RA MEŞ)’lerin sürgün edilmesi ile ilgili olarak ifade edilen bilgilerin tarihi gerçeklerle ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bu Hitit ordularının Alaşiya-Kıbrıs adasına çıkmış olduğu anlamına da gelmektedir. Yine bu metinde Alaşyalıların Hitit hükümlerini tanıyarak, vergi ödemeyi kabul ettiğinden de bahsedilmektedir.¹⁴⁵

32 götürdüm. “Ben ona Nuhaşşe ülkesindeki zapt edilmiş kentleri verdim

33 ve o oradaydı. Ben başka bir

34 baskın planlarken, o Babil’e gitmişti.

35 Ben meseleyi duyduğumda, onu yakaladım.

36 ve onu deniz kenarına gönderdim.”

Yukarıdaki KUB 1/1 numaralı metindeki, A.AB.BA ta-pu-şi ifadesini “denizin üzerinde” şeklinde tercüme etmiştir. Ayrıca bu metnin büyük krala yazıldığı anlaşılan ve kaleme alındığı sırada Urhi-Teşub’un hazır bulunduğu KUB XXI 38 no.’lu metin ile ilişkili olduğunu kabul etmektedir. Sommer bu metinle ilgili olarak yapmış olduğu yorumda Urhi-Teşup’un sürgün edildiği yerin “Kıbrıs” olma olasılığının oldukça yüksek olduğunu ifade ederek, Kıbrıs’ın o dönemde devrik Hitit görevlilerinin gönderildiği bir sürgün yeri olarak bilindiğine işaret etmiştir. Bu fikrin çıkış noktası olan III. Hattuşili ait metinde (III 28/9) Armatarhunda “Alaşiya’ya gönderildi” şeklinde bir ifadeye yer verilmiş olduğu görülmektedir. Sommer bu savı ortaya atarken III. Hattuşili Urhi-teşub’un A.AB tapuşa’ya sürgüne gönderilmesi ile ilgili olarak vermiş olduğu bilgiyi kendisine dayanak olarak aldığını ifade etmektedir.¹⁴⁶

¹⁴¹ Turgut Yiğit, a.g.e., 1996, s. 241

¹⁴² Amelie Kuhrt, Eskiçağda Yakınoğu Cilt I, Çeviren: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2009, s. 341

¹⁴³ Turgut Yiğit, a.g.m., 1996, s. 241

¹⁴⁴ Turgut Yiğit, "Hitit Krallığı'nda Veliahdın Belirlenmesi Üzerine", Ankara Üniversitesi TAD, Sayı 34, 2003, s. 146

¹⁴⁵ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 97

¹⁴⁶ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 101-102

Hattuşaş'daki bir belgede, III. Hattuşili'nin oğlu ve halefi IV. Tuthalya'nın da Alaşya'yı¹⁴⁷ zaptettiği ve vergiye bağladığı bildirilmektedir.

IV. Tuthalya döneminde gerçekleştiği tahmin edilen, ismi tam olarak okunamayan (KBo XII,39 ay.11) soylu bir kimsenin Alaşya'ya sürgün edilmesi,¹⁴⁸ adanın bir sürgün memleketi olduğunu göstermektedir.

Her ne kadar III. Hattuşili zamanına ait metinlerde Alaşya siyasi suçluların sürgün edildiği bir yer olarak belirtilmekte ise de, adanın M.Ö. 14. yy.'da devletler hukuku bakımından sahip olduğu yer açık değildir. Hitit çivi yazılı belgelerine göre IV. Tuthalya ada üzerinde hakimiyet kurmuş ve bu nedenle Hitit devletinin geç devrinde Alaşya ile bir antlaşma yapılmıştır. Hitit kralı ile Hitit vasalı Madduwatta arasında geçen olayların anlatıldığı Madduwatta metni olarak bilinen belgede Alaşya'nın Hitit devletine ait olduğu ve Alaşyalılar'ın haraç verdikleri kaydedilmektedir. KBo XII 39'da ise Alaşya/Kıbrıs'ın genellikle siyasi mültecilerin ve sürgünlerin ikamet ettikleri bir yer ve antlaşma maddelerinde de vasal bir krallık olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁹

Hattuşaş arşivinde IV. Tuthalya'ya ait epeyce vesika ele geçmiştir. Bu vesikalardan öğrenildiğine göre Hititler, güneydoğudaki etkinliklerini devam ettiriyorlardı. Bu dönemde IV. Tuthalya'nın, Alaşya adasına bir donanma göndermek zorunda kaldığı görülüyor. Herhalde adada yaşayan vasal krallık, Hititler'e baş kaldırmıştı. Neticede, IV. Tuthalya'nın gönderdiği donanma, isyancıları itaat altına almayı başarmış ve onları vergiye bağlamıştı. Pek tabiidir ki, Kıbrıs seferinde kullanılan donanma, Hititler'e tâbi kıyı devletlere ait olmalıdır. Çünkü, Hititler'in kendilerine ait bir donanmaları olmadığını, Ugarit krallarına yazılan mektuplardan biliyoruz.¹⁵⁰

Hititler'in, kendilerine ait bir donanmaları var mıydı?¹⁵¹ Bu soruya cevap verebilmek, şüphesiz kolay değildir. Çünkü, Hitit vesikaları bu konuda bilgi vermezler: Ancak Hititler'in,¹⁵² kendilerine bağlı Alaşya ve Ugarit (Ras Şamra) krallıklarının deniz kuvvetlerinden yararlandıklarına şüphe yoktur.¹⁵³ Zira, Deniz kavimleri Göçü hakkında bilgi veren bir Ugarit mektubunda Alaşya kralı, Ugarit kralı Ammurapi'ye "*senin orduların ve harp arabaların nerede duruyorlar?*" diye sormakta, Ugarit kralı ise yazmış olduğu cevap mektubunda: "*Pederim bilmiyor mu ki, bütün askerlerim Hatti memleketinde ve bütün gemilerim Lukka memleketindedir*" demektedir.¹⁵⁴

Bu mektuptan anlaşıldığına göre, Ugarit kralı, kara ve deniz kuvvetlerini Büyük Hitit kralının yardımına göndermiş ve bu yüzden memleketini düşmanlara karşı koruyamamıştı.¹⁵⁵

Daha önce de söylediğimiz gibi, Bakır madeni yönünden zengin olan Alaşya'nın bir bölümü Tuthalya tarafından zaptedilmişti ve oğlu II. Şuppiluliuma da onun izinden gitmiş¹⁵⁶ ve II. Şuppiluliuma da Alaşya'ya yeniden sefer yapmak mecburiyetinde

¹⁴⁷ Ahmet Gözlü, a.g.e., 2011, s. 305

¹⁴⁸ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 2

¹⁴⁹ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 20

¹⁵⁰ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 131

¹⁵¹ Hititler'in IV. Tuthalya Dönemi Askeri Organizasyonu hakkında bkz: Sedat Alp, "Hitit Kralı IV. Tuthalya'nın Askeri Fermanı", Cilt XI, Sayı 43 1947, s. 383-402

¹⁵² Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 241

¹⁵³ Ekrem Memiş, "Eskiçağ Türkiyesi'nde Ordu'nun Önemi" Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 2 Konya 1988, s. 57

¹⁵⁴ Ekrem Memiş, a.g.e., 2013, s. 242

¹⁵⁵ Ekrem Memiş, a.g.m., 1988, s. 58

¹⁵⁶ Amelie Kuhrt, a.g.e., 2009, s. 347

kalmıştı. Tarihin en eski deniz savaşlarından biri olan bu sefer, Hititçe metinde şu şekilde anlatılmaktadır:¹⁵⁷

- 2- Ben.....
- 3- ve süratle denize ulaştım.
- 4- Ben Şuppiluliuma, büyük kral
- 5- Alaşya gemileri bana karşı çıktılar.
- 6- Denizin ortasında üç defa savaş oldu
- 7- Ben onları mağlup ettim ve gemileri
- 8- Yakaladım ve onları denizin ortasında yaktım
- 9- _____
- 10- sonra vaktaki
- 11- (Ada) ya vasıl oldum
- 12- Alaşyalı düşmanlar bana karşı geldiler
- 13- Kıtalar halinde mücadeleye geçtiler.¹⁵⁸

Ancak, II. Şuppiluliuma'nın (M.Ö. 1210-1190) yazdırmak fırsatını bulduğu bu iyi Kıbrıs zaferinden az sonra Hitit devleti zor günler geçiriyor ve neredeyse çözüldü. Egeli kavimler doğrudan doğruya Hitit merkezine karşı birleşik olarak taarruz etmişlerdi.¹⁵⁹

IV. Tuthalya'nın halefi Arnuvanda veya II. Şuppiluliuma'ya ait olan bir vesikada şu şekilde Alaşya'nın zaptından ve haraca bağlanmasından bahsedilmektedir:

sonra zevcelerini, oğullarını
hizmetkarlarını yakaladım, bütün malları,
gümüş, altın, bakır ve bütün insana ait ganimetleri
bir araya toplattım, onları Hattuşaş'a sevkettim. Alaşya ülkesini fakat olduğu yerde tab'a ve vergi mükellefi yaptım. Vergi olarak fakat ona yükledim.

Alaşya ülkesi kralına ve Pidduri'ye Arinna, güneş tanrıçası ve Tabarna-Büyük kral Arinna güneş tanrıçası rahibi için bu vergi devamlı olacaktır.

.... Altın: I talent bakır, 3

Arinna güneş tanrıçası için

.... Altın: I talent bakır, 3

Zippalanda'nın fırtına tanrısı için¹⁶⁰

Sonuç olarak, Hattuşili III'ün Armatarhunda ve Şipaziti'yi Alaşya'ya sürgüne göndermesi yine kralın politik bir hasmını Urhiteşup'u Alaşya'ya göndermesi gibi olaylar Alaşya'nın siyasi suçluların gönderildiği ve onları kontrol altında tutabildikleri bir yer olarak kullanıldığını göstermektedir. Sürgün yeri olarak bir adanın seçilmesi uygun koşullara sahip olması nedeniyle son derece akla yatkın gelmektedir. Şayet Alaşya, bir ada ise bu taktirde sürgün yeri için son derece uygun bir lokasyona sahiptir. Hitit kralının politik hasmını Alaşya'ya göndermesi Alaşya ülkesinin Hitit'e ait olduğunu göstermektedir. Sürgün yeri olarak tamamen bağımsız bir ülkenin tercih edilmesinin kötü sonuçlar doğuracağı muhakkaktır. Sürgün ile ilgili hadiselerde Alaşya ülkesinin ne ada olduğundan ne de lokalizasyonundan bahsedilmemektedir. Ancak bir adanın aslında sürgün yeri olarak son derece uygun koşullara sahip olduğu açıktır. Sürgün olaylarının yaşandığı dönemlerde Alaşya'nın Hitit'e bağlı bir devlet olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü politik muhaliflerin Mısır kontrolü altında ki bir ülkeye gönderilmesi için hiçbir neden bulunmamaktadır. Amarna mektuplarında Alaşya ülkesi

¹⁵⁷ Ahmet Gözlü, a.g.e., 2011, s. 306

¹⁵⁸ Füzuran Kınal, a.g.m., 1964, s. 410-411

¹⁵⁹ Ahmet Gözlü, a.g.e., 2011, s. 306

¹⁶⁰ Afif Erzen, a.g.m., 1976, s. 104-105

kralı firavundan Hatti ve Sanhar krallarıyla ilişki kurmamasını istemektedir. Alaşiya ülkesinin bu yakınlıktan dolayı rahatsız olduğu hissedilmektedir.¹⁶¹

Yine Hititler döneminde, büyücülerin cezalandırılmasına ilişkin bir belgede, III. Hattusili, Zida'nın oğlu Armatarhunda ve diğerlerinin, hakimesi _star'ın ve erkek kardeşinin kendisine yönelik lütuflarını görünce kıskandıklarını ve bunun üzerine karısı ve oğullarının kendisini büyülediklerini, Tanrıçanın sehri Samuha'nın büyü ile dolduğu, sarayda kurulan mahkeme sonucunda büyü yapanların tespit edildiği ve Alasya (Kıbrıs)'a sürgün edildikleri belirtilmektedir.

“Zida'nın oğlu Armatarhunda ve akrabaları hakimem _star'ın ve biraderlerimin bana lütuflarını görünce kıskandı, ona karşı hürmet etmedi. Bunun üzerine karısı ve oğulları ile beraber beni büyülemeğe başladılar. ... Sarayda bir mahkeme kurulunca, hakimem istar ilahi kudretini gösterdi ve o davalardan yeni bir dava çıkardı. Armatarhunda'da karısı ve oğullarında büyücülük buldular. Bunu onun aleyhine tespit ettiler. Tanrıçanın sehri Samuha büyü ile doldu. Hakimem _star bana karşı davayı ona kaybettirdi. Onu karısını ve çocuklarını biraderim benim önüme gönderdi. Ben onları Alasya (Kıbrıs)'ya sürgün ettim.”¹⁶²

Yukarıda Urhi-Teşup'un amcası Hattuşili tarafından sürgüne gönderildiğinden bahsetmiştik. Büyük krala karşı ayaklanan vassaller, bazan Hitit başkentine gönderilerek özel evlerde yaşamalarına izin veriliyordu. Bu münasebetle Romalılar'ın da ara sıra aynı yöntemi uyguladıkları akla gelmektedir. Kocası öldürüldükten sonra, Roma İmparatorluğu'nun egemenliğini reddeden Palmyrene kraliçesi Zenobia, sonunda Aurelian tarafından mağlup edilerek zafer alayında altın zincirlerle teşhir edilir. Bundan sonra ömrünün geriye kalan yıllarını geçireceği Tivoli yakınlarında bir yere gönderilir.¹⁶³

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Hititler'e ait nüfus nakli uygulamalarını örneklerle anlatmaya çalıştık. Hititler'de meydana gelen bu nüfus nakli uygulamalarını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.

Hattuşili Urhi-Tesupla mücadele ettiğini ve tanrıça Samuhalı Istar'ın yardımıyla onu alt ettiğini anlatmaktadır.

Bu mücadelede III. Hattuşili kendini haklı gösterebilmek için, Urhi-Tesup'un bir harem kadınının çocuğu olduğunu özellikle vurgular. Ancak her ne sebeple olursa olsun sonuçta bu olay bir prensin isyanıdır. Ülkenin ileri gelenleri ve büyükleri de Hattuşili'yi desteklediklerinin ve Tanrıça Istar'ın III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa'nın rüyasında, ona bütün Hattuşa'nın kocasının yanında olacağını müjdelediğinin bildirilmesi, herhalde bu haksız mücadelenin meşru gösterilmesi çabasıyla ilgilidir.

Prenslerin ya da diğer kral ailesi üyelerinin, bu konumları dolayısıyla ya da sahip oldukları mevki ve buldukları görevler dolayısıyla sahip oldukları siyasal etkiyi ve rolü bize dolaylı olarak haber veren olaylar olarak, gasıp krallar tarafından prenslerin öldürülmesi ya da sürgüne yollanmasını görebiliriz. Bu durumun, krala karşı isyan edip başarısız olanlar için de geçerli olduğunu görüyoruz. Çünkü taht üzerinde hak iddia edebilecek kişilerin varlığı ya da uygun bir ortam bulunduğu kralı sıkıntıya sokabilecek hareketlere kalkışabilecek kişilerin olması, şüphesiz istenmiyordu.

Buna ilişkin, belgelerden tespit edilebilen örnekler, yukarıda değindiğimiz isyanlar ya da tahtın zorla gasbedildiği olaylarla ilgilidir. Tekrar olmaması için, bunlara yeniden ele almadan, onların sonucundaki sürgün veya taht adaylarının ve potansiyel

¹⁶¹ Sedef Ayyıldız, a.g.e., 2007, s. 180,181

¹⁶² Binnur Çelebi, Anadolu'da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri ve Önemi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 88-89

¹⁶³ Turgut Yiğit, a.g.m., 1991, s. 348

tehlikeli görülen kral ailesi üyelerinin öldürüldüğü olaylar olarak şunları anımsayabiliriz: I. Hattuşili'nin kızını, kızkardeşini, onun oğlu Genç Labarna'yı ve belki Genç Labarna'nın kardeşlerini sürgüne yollaması; Telipinu Fermanı'ndaki anlatıma göre Zidanta'nın ölen kral Hantili'nin çocuklarını öldürmesi; Telipinu'nun kral Huzziya'yı tahttan zorla indirerek kardeşiyle beraber sürgüne yollaması; Şuppiluliuma'nın Genç Tuthaliya'yı ve ona yardım eden kardeşlerini öldürüp, diğerlerini Alasiya'ya sürgüne yollaması.

III.Hattuşili'nin yeğeni Urhi-Tesup'u tahttan indirdikten sonra Nuhasse'ye sürgüne yolladığından yukarıda bahsetmiştik. Bu sürgün olayı burada kalmamış, Urhi-Tesup'un kaçmasıyla değişik bir boyut almış ve konumuz açısından da ilginç bir örnek oluşturmuştur. Herhalde Mısır'a kaçan Urhi-Tesup'la ilgili olarak Mısır'la yazışmalarda bulunulması ve yine Urhi-Tesup'un Mısır'la Seha Ülkesi beyi arasında bir mektupta konu edilmesi, onun varlığının Hattuşili için bir endişe kaynağı olduğunu gösterir.

Prenslerin idareci olarak bazı şehirlere gönderilmeleri ya da bağlı devletçiklerin başına getirilmelerinden başka Büyük Kral'ın yanında askeri seferlerde de önemli rol oynadıklarını Şuppiluliuma ve III. Hattuşili örnekleriyle biliyoruz.¹⁶⁴

MÖ. 2. binyılda Anadolu'nun süper güçlerinden biri olan Hititler'de nüfus nakillerini ele aldıktan sonra, şimdi de yine Anadolu'da MÖ. 1. binyılın güçlü devletlerinden biri olan Uratular'da toplu nüfus nakillerini ele alacağız.

4.1.2.2. Urartular'da Toplu Nüfus Nakilleri

4.1.2.2.1. İşpuini-Menua Ortak Krallık Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

Uratular, MÖ. 1. Binyılın başında Van Gölü ve etrafında büyük bir devlet kurmuşlardır. Bunun yanında aynı yerde, Urartu ismi ile Asur kralı I. Salmanassar döneminde karşılaşılmaktadır. Urartular'ın dil yapısı ile ilgili çalışmalar, Urartular'ın Hurriler'in bir lehçesini konuştuğunu göstermektedir. Hurriler, Urartulardan 500 sene önce hemen hemen aynı coğrafyada, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Hititler'le aynı zaman diliminde yaşayan büyük ve önemli bir medeniyet meydana getirmişlerdi.¹⁶⁵

Asurlu III. Salmanassar'ın Urartular'a karşı gerçekleştirdiği 4. seferinde (M.Ö. 832) yeni bir kralın ismi zikredilmektedir. Bu kral, Asur'un akınları karşısında yorulduğu bilinen Arame'nin yerine tahtın sahibi olan ve farklı bir kabilenin yöneticisi olarak aktarılan Seduri/Sarduri (M.Ö.840-830/825)'dir. Kral I. Sarduri, Urartu'nun merkezî bir sistemi kurmasını sağlamıştır. Ardından tahtın sahibi olan tüm krallar onun izinden giderek Urartu Devleti'ni daha da geliştirmişlerdir.¹⁶⁶ İşpuini'nin ne zaman Urartu tahtına çıktığı tam olarak bilinmemektedir.¹⁶⁷ Fakat, Urartular'ın onun döneminde ve ortak krallık zamanında oldukça güçlü hale gelmişlerdir.¹⁶⁸ Bu sırada Asur tahtında egemenlik süren V. Şamsi-Adad (M.Ö 823-811) ikinci yılı (M.Ö 822) seferinin belgelerinde Mutarris-Assur adlı deneyimli, zeki ve kabiliyetli askerini ordusuyla beraber Nairi ülkesi üzerine sefere gönderir. Mutarris-Assur, Uşpina adlı bir

¹⁶⁴ Turgut Yiğit, a.g.m., 1996, s. 241-242

¹⁶⁵ Ekrem Akurgal, "Urartu Medeniyeti", A.Ü.D.T.C.F. Anadolu 1959, s.68

¹⁶⁶ Selma Pehlivan, "Urartu Krallığı ve Dış Politikası: I. Sarduri (MÖ 844-828), İşpuini (MÖ 828-810) ve Menua (MÖ 810-785) Dönemi", Vol 5, Sayı 5 2013, s. 193,195

¹⁶⁷ A. Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir 1997, s. 27

¹⁶⁸ Selma Pehlivan, a.g.m., 2013, s. 196

kralın 200 kentini ele geçirir. Bahsedilen vesikalar, sürekli olarak bölgedeki pekçok memleketten ve Nairi memleketinden haraç ve vergi alındığını işaret etmektedir. Bu yazıtta geçen Uşpina'nın, Urartu kralı İşpuini olduğu önerilmiştir. Bu durumda M.Ö 822'den daha geri çekilemeyen bir tarih, muhtemelen M.Ö 825/24 tarihi İşpuini'nin, tahta çıkış yılıdır. İşpuini, tahta hakim olmuş ve hemen ardından kısa bir süre sonra oldukça başarılı bir şekilde güneye inmişti. Hubuşkia'nın bir kısmını da kontrol altına alması ve güneydeki Musasir memleketinin hudutlarına ulaşması V. Şamsi-Adad'ı harekete geçirmiş ve ülkenin güneye doğru ilerleyişi, yukarıda verdiğimiz sefer ile¹⁶⁹ Asur kralı tarafından durdurulmak istenmiştir. Adı geçen Asur kralının ilk sene seferinde de Nairi memleketinin üzerine yürümüş ve buradan evcilleştirilmiş at getirilmiştir. Nairi ülkesindeki krallardan haraç alındığından bahsedilen harekatta bu memlekette hakim olan hiçbir yönetimci ismi geçmemektedir.

Kral İşpuini, iktidara geldikten sonra oğlu ile Menua (MÖ. 810-786)'yı tahta getirmiştir. Urartular'da ilk defa "Ortak Krallık" dönemi böylelikle başlamıştır. Ortak krallık zamanında, Asur Krallığı MÖ. 745 senesine kadar devam eden gerileme devrine girmişti. İşpuini ve Menua bu hususu gayet iyi değerlendirmişler ve devletin yayılma siyasetini yeni seferlerle devam ettirmişlerdir.¹⁷⁰

Yalnızca İşpuini'ye ait kitabelerin sayısı azdır. Ancak kralın sonraki yıllarına ait ve oğlu Menua ile torunu İnüşpua'ya ait pekçok kitabe mevcuttur. İşpuini'ye ait sadece kendi adını taşıyan yazıtlar, daha çok inşa ettiği kalelerin yapım kitabeleridir. Bahsedilen yazıtların büyük bir kısmı başkent Tuşpa ve çevresinde bulunmuştur. Van'ın 15 kilometre güneyindeki Zivstankale, Aşağı Anzaf ve Patnos'taki yazıtlar bunlara örnektir. Adı geçen inşa faaliyetleri İşpuini tarafından başkent ve çevresinde kurduğu savunma sistemi ile ilgilidir. Başkent çevresindeki bayındırlık faaliyetlerinin büyük oranda sona ermesinin ardından İşpuini ve oğlu Menua topraklarını genişletmeye yönelik seferlere de başlamışlardır. İşpuini'nin iktidarının ilerleyen zamanlarına ait pekçok yazıtında oğlu Menua'nın, bazen de torunu İnüşpua'nın isimleri verilmiştir. Urartular'da bir daha rastlanılmayan bu olayın sebebi bilinmiyor. Muhtemelen yaşlı kral İşpuini, oğlu Menua'ya tahtı devretmeden önce askeri ve siyasi bakımdan ona tecrübe kazandırarak gelecekte iyi bir kral olmasını istemiştir. Bu olayla büyük tecrübe kazanan Menua bunun faydalarını Urartu Devleti'ni bayındır hale getirirken çok görmüştür.¹⁷¹

Urartularda toplu nüfus nakli politikasının ilk defa uygulanmaya başladığı bu dönemde İşpuini, krallığı, oğlu Menua ile birlikte yönetmiştir. Urartular'ın tarihinde bir kralın iktidarını oğlu bile olsa bir başka kişi ile paylaştığı ilk ve son olarak görülmüştür. İşpuini ile Menua'nın ortak hükümdarlık yürüttükleri dönemde, MÖ. 13.-9. yüzyıllar arasında feodal beylikler halinde yaşayan Urartular, devletleşme sürecini tamamlayarak Yakınoğu'da oldukça güçlü bir devlet haline gelmişlerdir. Bu dönemde devletin sınırlarının genişletilmesi yolunda atılmış ilk adımlar, doğu, kuzey ve güneye düzenlenen askeri seferlerdir. İşpuini-Menua ortak krallık döneminin en önemli noktalarından birisi ise, hem dışarıya düzenlenen seferler hem de ilk defa toplu nüfus aktarımı politikası bu dönemde uygulanmaya başlamıştır. Urartu Devleti artık toplu nüfus nakli politikasını, oldukça planlı ve sistemli bir şekilde yürütebilecek devlet gücüne ulaşmıştır. İşpuini-Menua iktidarında Meherkapı yazıtı ile ilan edilen resmi din politikası devletleşme sürecinin tamamlandığını gösteren bir diğer örnek olmuştur. Bu yazıtta yer alan yerel tanrılardan da anlaşılacağı üzere krallık, toplumun her kesimini

¹⁶⁹ A. Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir 1997, s. 27

¹⁷⁰ Selma Pehlivan, a.g.m., 2013, s. 196

¹⁷¹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 28

dinsel anlamda benimseyip koruduğunu ve hatta kurbanlar sunarak kutsadığını ilan etmiştir. Urartu Devleti bu yazıtla yayılım gösterdiği bölgelerdeki tanrıları da panteonuna almıştır. Bu aynı zamanda toplu nüfus aktarımı politikası uygulanan insanların tanrılarının da devlet tarafından benimseneceğinin habercisidir. Yürütülen bu dinsel politika, toplu nüfus aktarımı uygulamaları ile birlikte krallık topraklarına getirilen insanların bir Urartulu olarak kabul edileceğinin ve krallık tarafından korunacağını resmi ilanı olarak değerlendirilebilir.¹⁷²

Urartu Krallığı oluşum sürecinin tamamlanmasının ardından uzun yıllar boyunca devam edecek kuzey seferlerine başlamıştır. Devletleşme sürecinin hemen ardından kuzey bölgelerine yönelmesinde güneydeki güçlü Asur varlığı etkili olmuş olmalıdır. İşpuini ve Menua düzenledikleri seferler ile kuzey bölgeleri ve de özellikle kuzeye giden yollar üzerinde hakimiyet kurmaya başlamışlardır.¹⁷³ Patnos/ Aznavurtepe'de bulunan yazıtlar, tapınak ve diğer kalıntılar, burasının İşpuini (M.Ö. 830-810) döneminde Urartular'a ait olduğunu gösteriyor. İşpuini ve Menua adlarının beraber anıldığı XI. yüzyıl sonlarına tarihlenen Eski Van şehrinde bulunmuş bir kitabe, Kasimoğlu Steli ve Ağrı ilİ Eleşkirt ilçesi yakınındaki Toprakkale'de ele geçirilen yazıt, Patnos bölgesinden daha kuzeye yapılan bir seferden söz ederler.¹⁷⁴ Kars'ta bulunan yazıtta geçen ifadeler,¹⁷⁵

“Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Uiteruhi boyunu yendi, Luşa boyunu yendi ve Katarza boyunu yendi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua Luşa boyuna karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Minua güçlüydü. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 süvari ve 15.760 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'nın önünden gitti. (Onlar,) Luşa ve Katarza boylarını püskürttüler... Anaşe Şehri'ne doğru ve büyük Kuquru Şehri'ne doğru ilerlediler. Uiteruhi, Luşa ve Katarza boylarına ... Etiuhi Ülkesi'nin krallarından takviye birlikleri yardıma geldiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla Uiteruhi, Luşa ve Katarza boylarına ve Etiuhi Ülkesi'nin krallarına karşı sefere çıktı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua sefere çıktılar, Uiteruhi, Luşa ve Katarza boylarını ve Etiuhi Ülkesi'nin krallarının takviye birliklerini püskürttüler. Oradan Anaşe Şehri'ne geldiler. X bin 720 erkek, X bin 670 kadın, X yüz 26 at, 13.540 büyükbaş hayvan, 20.785 ... (2x)

Her kim bu yazıtta karşı suç işlerse, her kim (buradan) çalarsa, her kim gömerse, her kim suya atarsa, her kim yerini değiştirirse, her kim güneşten saklarsa, her kim bir başkasına bunları yaptırıp “tahrip et” derse veya her kim değişik bir şey, (yani) “Ben yaptım” derse; tanrı Haldi, tanrı Teişeba ve tanrı Şivini (onu) bırakmasınlar. Ne adını ne de soyunu, yeryüzünde ...”¹⁷⁶ toplu nüfus aktarımı uygulamalarının başladığını

¹⁷² Erim Konakçı, Urartu Krallığı'nda Toplu Nüfus Aktarımları ve Bu Uygulamaların Urartu Kültürüne Etkileri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 17-18

¹⁷³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 18

¹⁷⁴ Kemalettin Köroğlu, "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası", Belleten LXIV/241, 2001, s. 718

¹⁷⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 18

¹⁷⁶ Margaret Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 35-37

göstermesinin yanı sıra, kuzey bölgelerine verilen askeri önemi; kullanılan savaş arabaları, süvariler ve 15.760 piyade ile ortaya koymaktadır.¹⁷⁷

Bu sefer sonucunda Urartular, hudutlarını genişletmenin yanında, bereketli tarım arazilerine, oldukça önemli olan insan ve hayvan gücünü artırmıştır. Urartular'ın, Van gölünün kuzey ve kuzeydoğu bölgesine seferler gerçekleştirdiği, Kasimoğulları Yazıtı'yla ispatlanmıştır. Buralara yapılan seferle çok sayıda at, sığır ve koyun ganimet olarak kazanılmıştır. Bahsedilen yazıt şu şekildedir:¹⁷⁸ Bu yazıtta göre İşpuini, Anaşe, Eturiki, Luşa ve Katarza ülkelerine seferler düzenlemiştir.¹⁷⁹

*“Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Uiteruhi boyunu yendi, Luşa boyunu yendi ve Katarza boyunu yendi. Tanrı Haldi güçlü ve Tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua Luşa boyuna karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Minua güçlüydü. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 süvari ve 15.760 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'nın önünden gitti. ...”*¹⁸⁰

Yazıtta bahsedilen memleketler Gökçe Göl'ün batı tarafında bulunmaktadır. Bu yörelerde kazanılan başarılar sonucunda, bu yöreden pekçok at ve sığır getirilmiştir. İşpuini'nin kuzey kesimlere yapmış olduğu bu sefer, Van'da bulunan bir başka yazıtta da anlatılmaktadır. Buradan öğrenildiğine göre Etiuki memleketinden 6 harp arabası, binlerce atlı ve 15.760 piyade ganimet olarak alınmıştır. Bu sefer esnasında dikildiği tahmin edilen İşpuini dönemine ait benzer muhtevalı bir diğer yazıt da, Tuşpa-Uteruki istikametinde yer alan Eleşkirt-Toprakkale yazıtıdır.¹⁸¹

Yazıtlardan anlaşıldığı üzere, kuzey seferlerinin sonucunda toplu nüfus nakilleri gerçekleşmiştir.

İşpuini'nin kazandığı askeri başarıların ardından, Urartular'ın kraliyet sistemi ve dini ile ilgili yenilikler yapmıştır. Bilhassa Urartu Devlet dini adı geçen kral döneminde belirginleşmiş ve bu konu ile ilgili yazılı düzenlemeleri, İşpuini bizzat kendisi hazırlamıştır. Bu konuda bizi aydınlatan en önemli kaynak, Meherkapı yazıtı ve Van civarındaki Zimzim Dağı eteklerindeki bir yazıttır. Bu kitabede Urartu tanrılar panteonundaki tüm tanrı ve tanrıçaların isimleri ve kurban olarak sunulan hayvanlar listelenmiştir. Meherkapı yazıtı, Urartu yöneticilerinin Urartular'da nasıl bir “devlet dini” oluşturmak istediklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu araştırmanın Urartu Dini ile ilgili kısmında etraflıca inceleneceği gibi listede kutsanan tanrı ve tanrıçaların yanında kutsal sayılan ve kurban kesilen dağ, nehir ve kentler de belirtilmiştir. Ardini kenti (Musasir) Kumenu, Tuşpa(ni) ve Arşuniuini ile birlikte bu kutsal kentler içinde gösterilmiş, 1 sığır ve 2 koyun kurbanı ile onurlandırılmıştır. Meherkapı yazıtı, muhtemelen İşpuini'nin Musasir'e hakim olduğu tarihten sonra yazılmıştır.¹⁸²

Urartu Krallığı'nın düzenlediği seferlere paralel olarak izlediği siyasi politika, alınan bölgelerdeki yerel tanrıların kutsanması ile de anlaşılmaktadır. Van Bölgesi'nin kuzeydoğusundaki Muradiye Bölgesi'nin yerel tanrısı olan Tanrı Ua Meherkapı yazıtında 6. sıradadır. Bu tanrı için Meherkapı yazıtında 2 sığır ve 4 koyun kurban

¹⁷⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 19

¹⁷⁸ Selma Pehlivan, "Urartu Krallığı ve Dış Politikası: I. Sarduri (MÖ 844-828), İşpuini (MÖ 828-810) ve Menua (MÖ 810-785) Dönemi", Vol 5, Sayı 5 2013, s. 198

¹⁷⁹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 30

¹⁸⁰ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 37

¹⁸¹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 30

¹⁸² A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 30-31

edilmesi istenmektedir. Meherkapı yazıtında 7. sırada bulunan ve kendisine 2 sığır ve 4 koyun kurban edilmesi istenen Tanrı Nalaini tıpkı Tanrı Ua gibi Muradiye bölgesinin tanrısıdır. Sefer kayıtlarında adı geçen şehirlerin coğrafi konumları Urartuların Aras Irmağı ve Transkafkasya yönünde, Van'ın kuzeyine doğru ilerleyen önemli yolları kontrol altına aldığını gösterir. Meherkapı yazıtında kutsanması istenen bu kutsal şehir ve tanrılaştırılmış dağların Muradiye Ovası ile ilişkili olmaları, bu yörenin İşpuini-Menua Dönemi'nde Urartu egemenliği altına alındığının diğer kanıtlarıdır. Burada belirtmek istediğimiz önemli nokta hakimiyet kurulan bu bölgelerdeki yerel tanrıların krallığın resmi din politikasına yani Meherkapı yazıtına yansıtılmasıdır. İşpuini-Menua ortak krallık döneminde fethedilen kuzey bölgelerinin tanrıları artık Urartu Devleti'nin de tanrıları olmuştur. Bu uygulama diğer krallar tarafından yürütülecek olan toplu nüfus aktarımlarındaki dinsel ve sosyal politikanın temellerini oluşturmaktadır. İşpuini-Menua Dönemi'nde kuzey seferleri sonucunda aktarılan insanların sayısını tam olarak öğrenmek mümkün değildir. Aktarılan insanlar Anaşe kentinden olasılıkla Van ve çevresine yerleştirilmiş olmalıdır. Söz konusu sefer yazıtlarında aktarılan insanlar kadın ve erkek olarak sınıflandırılmıştır.¹⁸³

Urartu'nun güney kesimde, Asur Devletine çok yakın bir şehre hakim olması, direkt Asur'a meydan okuması olarak değerlendirilebilir. İşpuini, Kuzeybatı İran'a yapmış olduğu bu sefer ile bu konuda ne kadar istekli olduğunu göstermiştir.¹⁸⁴ Netice itibari ile İşpuini ve Menua istedikleri Urmiye hareketini gerçekleştirmişlerdir. Bu sefer ile ilgili malumatı Karagündüz Yazıtı'ndan almaktayız.¹⁸⁵ Yazıtın İşpuini-Menua ortak yazıtı olduğunu giriş kısmında anlatılanlardan öğrenmekteyiz.¹⁸⁶

*"Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Mešta Şehri'ni ele geçirdi ve Barşua Ülkesi'ni de ele geçirdi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua, Mešta Şehri'ne karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Minua'da güçlüydü. Orduda 106 savaş arabası, 9.174 süvari ve 2.704 piyade (vardı)."*¹⁸⁷

Yazıtta geçen Mešta kentinin Kuzeybatı İran içlerinde bir kent olduğu bilinmektedir. Hatta bazı bilim adamları bu kenti Urmiye Gölü'nün güneyindeki ünlü Hasanlu yerleşmesi ile tanımlamak istemişlerdir. Yazıtta bahsedilen Barşua memleketi, Asur belgelerindeki Parsua ile aynı olduğu bilinmektedir. Tarihin ilerleyen dönemlerinde Persler ile aynı manaya gelen Barşua, Urmiye Gölü'nün güney tarafındaki büyük topraklara verilen isimdir. Karagündüz yazıtı¹⁸⁸ seferle ilgili şöyle devam eder:¹⁸⁹ *"...Orduda 106 savaş arabası, 9.174 süvari ve 2.704 piyade (vardı)..."*¹⁹⁰ Bu bilgiler Urartu ordusunun, olasılıkla Asur'dan etkilenecek, savaş arabaları ve süvariler ile donatıldığını göstermektedir. Bu durum, orduda gerçekleştirilen organizasyonu da göstermektedir. Savaşı devam ettiren Urartu kralları, bu ülkeden 65 deve ve 1.120 at ile birlikte pekçok hayvanı alarak Urartu getirmişlerdir. İlerleyen dönemlerdeki askeri seferlerden de anlaşılacağı üzere, Asurlular da Urartular da kendileri ve askeri seferleri için hayati önem taşıyan atları Kuzeybatı İran

¹⁸³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 20

¹⁸⁴ A. Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir 1997, s. 30

¹⁸⁵ Selma Pehlivan, a.g.m., 2013, s. 197

¹⁸⁶ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 30

¹⁸⁷ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 38

¹⁸⁸ Karagündüz yazıtı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kemalettin Köroğlu-Erka Konyar, "Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı Problemi", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, sayı 119, 2005, s. 25-38

¹⁸⁹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 30

¹⁹⁰ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 38

bölgesinden temin etmektedirler. Karagündüz yazıtından öğrenildiğine göre, Urartular, Van Gölü ile Urmiye Gölü arasındaki toprakları kontrol altına almıştır.¹⁹¹

Bu bölge ayrıca geniş ve bereketli toprakları ile Urartu Krallığı'nın ilgisini çekmiş olmalıdır. Urartu Krallığı bu bölgeye düzenli ordular ile yürüttüğü seferlerde toplu nüfus aktarımı politikasını da uygulamaya başlamıştır. Düzenlenen seferlerden önce bölgeye ilk yayılım Kelişin yazıtında¹⁹² ifade edildiği gibi aslında askeri bir saldırı ile değil politik ve kültürel bir ziyaret ile yani Musaşir gezisi ile gerçekleşmiştir.¹⁹³

“İşpuini güçlüydü ve Minua'da güçlüydü. Orduda 106 savaş arabası, 9.174 süvari ve 2.704 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'nın önünden gitti(?). (Onlar,) Mešta, Qua, Şaritu ve Nigibi şehirlerini ve Barşua Ülkesi'nin (şehirlerini) ele geçirdiler. Oradan X bin 483 eşek, X bin 460 canlı adam, X on bin 6.600 kadın ve çocuk, 1.120 at, 1.200 büyükbaş hayvan, X bin 065³ deve, X on bin 5.000 küçükbaş hayvan yola çıktı(?). Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua sefere çıktılar ve bunları götürdüler. Ne var ki (fethedilmiş) kaleleri geride bıraktıkları zaman ülkelere pay ettiklerini ...”¹⁹⁴

Menua ve İşpuini ortak krallık döneminde düzenlenen doğu seferlerinde de toplu nüfus aktarımı uygulamaları yazıtlara yansımıştır. Bununla birlikte söz konusu yazıtlarda aktarılan insanların tam olarak rakamı ve cinsiyetleri saptanamamaktadır. Yazıtlarda iki ayrı rakamsal ifadenin verilmesinden dolayı aktarılan insanların kadın ve erkek olarak sınıflandırılarak kayda geçirildiğini düşünmekteyiz. Burada Menua ve İşpuini'nin ele geçirdikleri insanları diğer ganimetlerle birlikte götürdükleri ifade edilmektedir. Bununla birlikte bu ülkeyi geride bıraktıktan sonra “ülkelere pay ettikleri” ifadesi olasılıkla güzergah üzerinde yer alan diğer bölgelere aktarılan insanların yerleştirildiğini ifade ediyor olmalıdır. Krallık uygulayacağı bu yöntem ile Barşua Ülkesi'nde sağlanan hakimiyete paralel ortaya çıkabilecek isyanları engellemeyi planlamış olmalıdır.¹⁹⁵

Menua'nın babası ile yapmış olduğu ortak krallık döneminin süresi ve bitiş tarihi net değildir. Ancak genel inanış Menua'nın M.Ö 810 yılında Urartu tahtına tek başına egemen olduğu doğrultusundadır. Menua'nın uzun süren ortak krallığı, kendisine başka hiçbir Urartu kralına sahip olmayacak devlet yönetimi tecrübesi kazandırmıştır. Babasıyla beraber, Urartu Krallığı'nı çok güçlü hale getirmişlerdir. M.Ö 9. yüzyılın sonlarında Urartu krallığının durumu, Menua'yı imar faaliyetlerini artırmaya ve halkın arzularını yerine getirmeye zorlamıştır. Askeri maksatla yapılan kaleler ile birlikte devlet ekonomisine katkıları olan ve tarım faaliyetlerini artıracak oldukça önemli sulama projesini gerçekleştirmiştir.¹⁹⁶ Günümüzde “**Şamran Suyu**” diye isimlendirilen ve bugün Van'da içme suyunu taşımak için kullanılan kanalı da Menua yaptırmıştır.¹⁹⁷ Aynı zamanda bu kanal ve su kemeri, “**Semiramis Arki**” adıyla da bilinmektedir.¹⁹⁸

4.1.2.2.2. Menua Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

¹⁹¹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 30

¹⁹² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 21

¹⁹³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 22

¹⁹⁴ Margaret Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 38

¹⁹⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 22

¹⁹⁶ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 31

¹⁹⁷ E. Memiş, a.g.e., s. 197

¹⁹⁸ A. Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir 1994, s. 65

Menua'nın tek başına iktidara geçtiği dönemde Urartu Krallığı artık merkezi yönetim sistemi, din politikası, ordusu, askeri saldırı ve savunma amaçlı inşa faaliyetleri gibi monarşik devletlere özgü birçok özelliği bünyesinde barındırmaktaydı.¹⁹⁹ 110'dan fazla yazıtla bilinen Kral Menua döneminde Urartu kudretli, iyi örgütlenmiş, geniş ve bayındır bir devlet haline geldi.²⁰⁰ Menua'nın tahta geçtiği MÖ. 9 yüzyılın son yıllarında Urartu Krallığı, MÖ. 9. yüzyılın ortasına oranla çok daha güçlü ve organize olmuş durumdadır. Menua'nın saltanatının erken yıllarında askeri faaliyetlerin yanında bayındırlık faaliyetlerine daha fazla ağırlık verilmesinin başlıca nedeni bu olabilir.²⁰¹ Urartular tarafından Van Gölü'nün kuzey ve kuzeydoğusunda bulunan memleketlere İşpuini zamanında başlatılan askeri seferler Menua döneminde büyük yoğunluk kazanmıştır. Başkent Tuşpa'dan kuzey ve kuzeydoğu güzergahında yapılan kaleler, kuzeye gerçekleştirilen seferlerin planının çok önceden yapıldığını işaret etmektedir. Bu bölgelere yapılacak seferlerde Urartu ordusunun ihtiyacı olan lojistik destek, güzergah üzerine yapılan kalelerden sağlanmıştır.²⁰² En çok yazıt bırakan kral olarak bilinen Menua yaptırmış olduğu kale, yol ve sulama kanallarıyla kendinden sonra gelen Urartu krallarına örnek olmuştur.²⁰³

Menua, başkent Tuşpa'ya ulaşan tüm ana yolları özellikle de kuzey ve doğudan gelen yolları savunmak için inşa faaliyetleri üstlenmiştir. Urartu kralı bu amaçlar doğrultusunda, Yukarı Anzaf ve Giriktepe kalelerinin yanı sıra Körzüt, Muradiye, Karahan, ve Aznavurtepe, Bostankaya Çaldıran, Sint, Hacıhatun, Kubik, Alikelle kalelerini inşa etmiştir. Bu dönemde kalelerin plan anlayışında da bir değişim yaşanır ve büyük planlı kale yapıları görülmeye başlar.

Menua imar faaliyetlerini çerçevesinde inşa ettiği kalelerin yanı sıra sulama tesislerine büyük önem vermiştir. Kral gerçekleştirdiği seferler için güçlü bir orduya ve imar faaliyetleri içinde yoğun bir işgücüne gerek duymuş olmalıdır. Menua'nın insan gücüne duyduğu ihtiyaç, İşpuini-Menua ortak krallık döneminde başlayan toplu nüfus aktarımı uygulamalarının artarak devam etmesine neden olmuştur. İnsan gücü ihtiyacının yanı sıra ganimet, güvenlik, genişleme, yeni tarımsal arazilerin temini gibi bölgelere göre değişkenlik gösteren amaçlar Menua'nın kuzey-doğu ve batı bölgelerine seferler düzenlemesini tetiklemiştir.

Urartu Krallığı'nda Menua gerçekleştirdiği büyük inşa projeleri ile birlikte anılır. Bu yapım faaliyetleri esnasında istihdam edilen insan sayısının bir hayli yüksek olduğunu²⁰⁴ düşünmek mümkündür. Menua'nın gerçekleştirdiği seferlerde ele geçirdiği insanları kalelerin yakınında kurduğu dış kentlere yerleştirmiş olmalıdır. Bu döneme tarihlenen Yukarı Anzaf, Körzüt, Aznavurtepe ve Kancıklı kalelerinde dış kentler bilinmektedir.

Menua inşa çalışmalarında toplu nüfus aktarımı politikaları ile bölgeye getirdiği insanlardan yararlandığını,²⁰⁵ *"Efendi tanrı Haldi'ye İşpuini oğlu Minua bu steli diktirdi. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua Ahiu Şehri'nin önünde ... Erinu Ülkesi'ne, Minuahinili Şehri'ne; Muna Irmağı'na kadar götürdüm. Aidu Ülkesi'nin bölgesi boyunca(?) kanal açtım. Uişi Şehri'nin bölgesi boyunca(?) kanal açtım. Minua der ki ... Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Minua bu steli efendi*

¹⁹⁹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 23

²⁰⁰ A. Erzen, a.g.e., s. 29

²⁰¹ A. Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir 1994, s. 55

²⁰² A. Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir 1994, s. 59

²⁰³ R. Yıldırım, a.g.e., s. 110

²⁰⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 23-24

²⁰⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 25

tanrı Haldi'ye adadı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral ve Biainili Ülkesi'nin kralıdır. Bu kanalı açtım. Bu şehri surlarla çevirttim ve "Minuaihinili" adını verdim. Orada hiçbir şey yapılmamıştı. Ahali'yi sürüp getirdim ve oraya yerleştirdim. Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa ..."²⁰⁶ ifadeleri ortaya koymaktadır. Ayrıca krallığın, merkez bölgesi dışına otoritesini genişletme girişimlerinin başladığı bu dönemde ordunun aktarım yoluyla gelen insanlar tarafından güçlendirildiği düşünülebilir. Artı ürünle beslenmesi gereken insan gruplarının sayısının krallığın kuruluşundan sonra yükselmesi, Urartu Krallığı'nı tarımsal kapasiteleri artırma yönünde kimi girişimlerde bulunmaya zorlamıştır. Bu girişimler arasında inşa edilen Menua Kanalı, Süphan, Yukarı Anzaf, Süs, Çirişgöl, Ömer Gölü, Kevenli barajları sayılabilir. Menua Dönemi'nde gerek tarımsal üretim alanında gerekse tarım dışı faaliyetlerde istihdam edilen, yani bölgede ikamet eden toplam insan sayısında artışın söz konusu olması toplu nüfus aktarımları ile birlikte değerlendirilmesi gerekir.²⁰⁷

İşpuini'nin oğlu Menua (M.Ö. 810-786) ile birlikte Urartu Devleti'nin yükselme dönemi de başlamıştı. Adı geçen Urartu kralının doğu, kuzeydoğu, güneydoğu ve batı olmak üzere dört yönde bir yayılım politikası izlediği görülmektedir. MÖ. 9. yüzyılda Urartu Devleti'nin batıya yayılım politikasının amaçları, Yukarı Fırat Havzası'na tamamıyla hâkim olmak ve Fırat Nehri'ni geçerek yeni yerleşim yerleri oluşturmaktır. Zaten Menua'nın batı istikametinde genişlemede, Murat Vadisi'ni almayı hedefleyen siyaset izlediği pek çok yazıtından anlaşılmaktadır.²⁰⁸

Menua kuzey bölgelerinde yürüttüğü seferlerde Erzurum ve Gökçe Göl bölgelerinde hakimiyet sağlamayı hedeflemiştir. Menua hakimiyet kurmayı planladığı bu bölgeler üzerine seferler düzenlemiş ve bunları ilgili yazıtlarında ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır.²⁰⁹

İşpuini'den ardınan kral olan oğlu Minua (M.Ö. 810-780) zamanında kuzey bölgesindeki eylemlerin arttığı anlaşılmaktadır. Kaynaklardan öğrenildiği kadarıyla bu tarafa yapılan seferler büyük ölçüde Diauehe ve Erekuva adlı memleketler üzerine yapılmıştır. Diauehe seferi Erzurum'un doğusunda, Horasan'ın güneyinde bulunan Yazılıtaş ve Sarıkamış'ın 35 km güneybatısında, Kars-Erzurum yolu üzerindeki Süngütaş yazıtında anlatılmaktadır. Bunlardan bütün olarak okunabilen Yazılıtaş'tan bu yörenin tarihi coğrafyası ve kuzeye doğru gerçekleştirilen genişlemesi ile ilgili önemli bilgiler öğrenmekteyiz.²¹⁰ Yazıtlar, adı geçen yerlerde kale inşa ettirilmesi ve bu yerlerin aralarındaki bağlantıya imkan veren yolun, kuzeydoğu yönünden Erzurum bölgesine kadar, güvenli hale getirildiğini göstermektedir.²¹¹ Urartular, İşpuini-Menua (M.Ö. 820-810) ortak krallık zamanından itibaren devletin kuzey kısmındaki bölgeyi kontrol altına alarak, bölgeyi politik ve mali bakımdan kontrol altında tutmak amacıyla politikalar belirlemişlerdir. Bu hedefler istikametinde krallık, bu zamandan itibaren kuzey ve kuzeydoğu istikametine yapılması planlanan askeri seferler için askeri bakımdan lojistik destek sağlayacağını planladığı kaleler ve karakollar yaptırmıştır. İzlenen bu siyasetin bilhassa, Menua zamanında ciddi bir şekilde uygulandığı görülmüştür. Urartuca belgelerde yoğun bir şekilde görülen ve Urartu için güçlü ve

²⁰⁶ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 87

²⁰⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 25

²⁰⁸ Mehmet Kurt, "Urartu Devleti'nin Batı Politikası ve Yayılımı", KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi 7/1, 2010, s. 77

²⁰⁹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 26

²¹⁰ Kemalettin Köroğlu, a.g.m., 2001, s. 719

²¹¹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 32

önemli rakiplerden "Diauehi Krallığı", Urartu Devleti'nin kuzeye doğru genişlemesinde en önemli hedeflerden idi.²¹²

Urartu krallarından Minua ve I. Argiştı yazıtlarında Diauehe olarak geçen ülke adı, Assur kayıtlarındaki Daieni ile eşlenerek, Fırat'ın kaynak bölgesi ve Erzurum'dan kuzeye doğru Çoruh Vadisi'ne kadar olan alana lokalize edilmektedir.²¹³

Gerçekten de, Erzurum'daki Diauehi Krallığı'nın, Menua'nın sandığından güçlü bir askeri yapısı ve dayanma gücü vardı. Hasankale ve Delibaba arasında, Yaylıtaş bölgesindeki Menua dönemine tarihlendirilen yazıtta Diauehi ülkesinden "güçlü bir ülke" olarak söz edilmesinin nedeni budur.²¹⁴ Diauehi memleketinin büyük bir bölümü, tarım ve hayvancılık açısından zengin olmanın yanında önemli yol güzergâhları üstünde yer almasından dolayı da herkes tarafından ilgilenilen bir ülke olmuştur.²¹⁵

Urartu Devleti'nin Diauehi Krallığı ile ilk ilgilenişi, Kral Menua (M.Ö.810–786) ile başlar. Bu kral dönemine tarihlendirilen Horasan Yazılıtaş yazıtında, Menua yaptığı seferle ilgili olarak, Diauehi Ülkesi'ne saldırıp ele geçirdiğini başkenti Şaşılı'yu yakıp yıktığını, Zua şehrine kadar ulaştığını, Diauehi Kralı Utupurşini'nin önünde secde ettiğini, miktarını belirtmediği altın ve gümüş karşılığında hayatını bağışladığını ifade eder.²¹⁶ Bütün olarak okunabilen Yazılıtaş, hem bölgenin tarihi coğrafyası hem de Urartu'nun kuzey yayılımı açısından oldukça önemli sayılabilecek bilgiler verir:²¹⁷

*"Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla güçlü bir ülke olan Diauehi'ye karşı sefere çıktı (ve ülkeyi) dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Minua der ki: Diauehi Ülkesi'ni ele geçirdim ve Krali şehir Şaşılı'yu, savaşta ele geçirdim. Ülkeyi yıktım, kaleleri (yerle bir ettim). Şeşetin Ülkesi'ne ve Zua Şehri'ne kadar ulaştım. Utuha Şehri'ni ... Minua der ki: Diauehi'nin Kralı Utupurşini önüne çıktı, ayaklar(ıma) kapandı ve (önümde) secde etti. Merhamet (?) gösterdim (?). Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönecek esirleri tümüyle serbest bıraktı(?). Minua der ki: ... Oradan iki kral, (yani) Baltulhi boyunun ülkesininki ve Haldiriü Şehri'nin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey, (yani) "Ben yaptım" söylerse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler ..."*²¹⁸

Görüldüğü üzere, yazıt Menua'nın, Diauehi'ye yapmış olduğu ilk seferi ile ilgili bilgiler vermektedir.

Bu sefer iki açıdan çok önem arz etmektedir. İlki, Menua'nın Utupurşini'yi ortadan kaldıramayıp, kendisini affederek krallığını sürdürmesine müsaade etmesidir. Anlaşılmaktadır ki; Menua, henüz bu bölgeye haim olabilecek güce sahip değildir. İkinci önemli nokta, yöreye yapılan seferin amacını vurgulamaktadır. Sefer neticesinde kazanılan altın ve gümüş gibi kıymetli ganimetler, Menua'nın sınırlarını genişletmek

²¹² Mehmet Işıklı, "MÖ. 1. Binyılda Erzurum Bölgesi: Arkeolojik ve Yazılı Kanıtlar Işığında Diauehi Krallığı", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 6, Erzurum 2000, s. 51

²¹³ Kemalettin Köroğlu, a.g.m., 2001, s. 720 Toplam ss. 717-741

²¹⁴ A. Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir 1997, s. 32

²¹⁵ Yavuz Günaşdı, "Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi:Avnik", TÜBA-AR 19, 2016, s. 120

²¹⁶ Süleyman Çiğdem, "Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9 Sayı 1 2007, s. 81

²¹⁷ Kemalettin Köroğlu, a.g.m., 2001, s. 719

²¹⁸ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 68-69

istememesinin yanında gerçek amacını da göstermektedir. Gelişen ve hudutlarını büyüten bir krallığın bu madenlere mutlaka ihtiyacı vardır. Erzurum çevresindeki Zivin kasabasındaki bir yazıtta Şaşılı şehrinin alındığı yazılmasına rağmen, Diauehi Krallığı, Urartu hakimiyetine girmemiştir. Menua'nın oğlu Argiştı zamanında, Diauehi'nin Urartu'ya karşı ayaklanması bu olayın yeterli delilidir.²¹⁹

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Menua, Diauehi Bölgesi'ne gerçekleştirdiği sefer sonucunda kral Utupursini'yi altın ve gümüşten oluşan bir vergi ödemek zorunda bırakmıştır. Ayrıca krallığın otoritesine problem yaratan Baltulhi ve Haldiriulhi ülkelerinin krallarını esir alarak bölgede kurmaya çalıştığı otoritesini pekiştirmeye çalışmıştır. Seferler sonucunda Pasinler Ovası'nda Hasankale ve Erzurum Ovası'nda Umudum Tepe Kalesi'ni inşa etmiştir. Ancak burada vurgulamak istediğimiz önemli nokta Menua'nın bu bölgede aldığı vergilere ve inşa ettiği kalelere rağmen toplu nüfus aktarımı politikalarına devam edememiş olduğudur. Menua sefer düzenlediği ve başarı sağladığı tüm bölgelerden insan aktardığı halde Erzurum Bölgesi'nde bu uygulamayı devam ettirememesi aslında bölgede tam anlamıyla bir hakimiyetin kurulmadığını yansıtıyor olmalıdır. Bununla birlikte, toplu nüfus aktarımı politikasının uygulanmamış olması kurulmak istenen yönetim biçimi ile de paralel değerlendirilebilir.

Menua, Erzurum Bölgesi'ni tam anlamıyla hakimiyeti altına almak yerine bu bölgeyi ve burada bulunan beylikleri Urartu Krallığı'na bağımlı kılmayı tercih etmiş ya da etmek zorunda kalmıştır.

Kuzeye yapılan seferlerde Gökçe Göl bölgesi de oldukça önemli bir konuma sahiptir.

Ayrıca, Sarıkamış'ın 35 km güneybatısında ve Horasan'ın 20 km kuzeyinde yer alan Zivin/Süngütaş yazıtının içeriği yöre hakkında önem arz etmektedir.²²⁰

*"... Minua der ki: Şaşılı Şehri'ni ele geçirdim. Bu steli, bana efendi olan tanrı Haldi'ye diktirdim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır. Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim saklarsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler ..."*²²¹

Menua, kuzeye düzenlediği seferleri ile Aras Vadisi'ne ulaşmayı ve kontrol altına almayı amaçlamıştır. Başkent Tuşpa'yı korumak amacıyla Van'ın güneydoğusunda Zivistan'da ve İran-Urmiye Gölü'ne giden yol üzerinde Anzaf kalesini inşa etmiştir. Bu savunma amaçlı politika aynı zamanda krallığın güçlenmesini ve gerçekleştirilecek seferleri kolaylaştırmıştır.²²² Urartular'ın bu dönemde kuzey bölgesine, yapmış olduğu bu seferler hakkındaki malumatları Menua'ya ait Körzüt Yazıtı'ndan öğrenekteyiz.²²³

"Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Minua der ki: Haldi kapısının temellerini açtırdığım ve Haldi kapısını yaptırdığım zaman tanrı Haldi'nin huzuruna çıktım ve tanrı Haldi'ye yalvardım. O, Irekua oymağının ülkesine vardı. Irekua oymağına karşı sefere çıktım, Irekua oymağı ülkesinin Luhiuni Şehri'ni ele geçirdim ve Etiuni ülkesini yok ettim. İşpuini oğlu Minua der ki: Tanrı Haldi, hiç kimsenin önceden zapt etmediği Irekua oymağının kralı şehri Luhiuni'yi İşpuini oğlu Minua'ya verdi ve o, Luhiuni Şehri'ni ele geçirdi. (Minua,) o yıl 50.000, X bin X yüz X on X kadın ve erkek

²¹⁹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 33

²²⁰ Veli Ünsal, "Urartu Krallığının Kuzeybatı Seferleri", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Sayı 5, 2008, s. 17

²²¹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 68-69

²²² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 27

²²³ Veli Ünsal, a.g.m., 2008, s. 18

haraç (olarak ödemesi koşulu) ile Etuini Ülkesi'ni bıraktı. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı aldım. 1.733 at, 7.616 büyükbaş hayvan ve 15.320 küçükbaş hayvan: krala düşen pay bu kadardı, fakat savaşçıların, ülkeyi terk ettikleri zaman aldıkları, ayırıldı. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua der ki: Tuşpa Şehri'nin haremine(?) bu kadar çok kadın götürebilen bir kral varsa, gerçekten (o kral) İşpuini oğlu Minua'dır. Luhiuni Şehri'nden... kadınlar ... Diruniu Ülkesi'nin Aelia Şehri ... Aelia Şehri ... Siad Ülkesi'nin 'Altuquia Şehri ... Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır."²²⁴

Yazıt, Urartular'ın asıl amacının Erequa olduğunu göstermektedir. Erequa memleketi de muhtemelen Transkafkasya'nın güneybatı tarafındaki İğdır ovası ile etrafıdır.²²⁵

Ağrı Dağı yamaçlarında hayatlarını devam ettiren bu halkları kontrolü altında tutan Menua, bölgenin egemenliğinin devam ettirilebilmesi amacıyla kaleler yaptırmıştır. Bölgedeki Luhiuni, Erikuahi ve Etiu(ni) beylikleri, gelmekte olan Urartu tehlikesini fark etmiş ve bu tehlike karşısında bir takım kaleler yapmışlardır. Menua zamanında Urartu askeri hakimiyeti Gökçe Göl'e kadar ulaşıp ulaşmadığı tam belli değildir. Menua'nın babası İşpuini ile ortak krallıkları zamanına ait Van'da bulunan bir yazıttan, Gökçe Göl çevresinde olduğu bilinen Uiteruki, Luşa, Kaetarza ve Etuiki memleketlerine seferler yapıldığını öğreniyoruz. Bu memleketlerden alınan pekçok at, sığır ile kadın ve erkek esirler bölgenin neden önemli olduğunu ve Urartu yöneticilerinin niyetini göstermektedir. Aynı krallar zamanındaki ve Van'da bir köydeki yazıtta bölgeye gösterilen ehemmiyet, kuzey seferlerine hazırlık yapan askerinin sayısına da yansımıştır. Uiteruki, Luşa ve Katarza memleketleri üzerine gerçekleştirilen seferde 66 savaş arabası, binlerce süvari ve 15.760 piyade görev yapmıştır. Bu rakamlar zamanın şartları göz önünde bulundurulduğunda oldukça yüksektir ve kuzey bölgelerinin alınmasındaki kararlılığı göstermektedir.²²⁶

Kuzeye gerçekleştirilen seferlerde sağlanan başarı ve uygulanan toplu nüfus aktarımları daha bir çok yazıtta yansımıştır. Söz konusu yazıtlarda, Menua'nın Irkuhai Ülkesi'ne yaptığı seferleri ve burada ele geçirdiği Lihuni kentinden sıklıkla söz edilmektedir.²²⁷

Menua'nın askeri ve ekonomik yapmış olduğu faaliyetler sonunda kuzeyin önemli hammadde yataklarını, tarım ve hayvancılık önemli noktalara sahip olmuştur. Bununla birlikte kontrolüne aldığı yerlerdeki insan gücünü de iyi değerlendirmiştir. Kuzeydeki önemli güzergahları ele geçirmiş, bu güzergahların güvenlik sorununu da kalelerle sağlamaya çalışmıştır. Menua'nın çok önemli kuzey politikası sayesinde, kuzey hep kontrol altında tutulmuş, bu politika sonradan iktidara gelen krallar için de örnek olmuştur.²²⁸

Menua'nın bu bölgeye gerçekleştirdiği seferler sonunda binlerce insan ganimet olarak taşınmıştır. Seferlerden alınan insanların hakimiyet kurulan diğer bölge olan Urmiye Ovası'na yerleştirilmesi, bir güvenlik politikası olarak değerlendirilmelidir. Menua gerçekleştirdiği bu uygulamayla Aras bölgesinde çıkacak olası isyanları engellemiş ve gerçekleştirilen direnişi cezalandırmıştır. Bu bölgeden alınan insanların yüzlerce kilometre uzaklıktaki Urmiye Ovası'na yerleştirilmesiyle hem yaşam

²²⁴ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 64-66

²²⁵ Veli Ünsal, a.g.m., 2008, s. 18

²²⁶ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 32

²²⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 28

²²⁸ Veli Ünsal, a.g.m., 2008, s. 18,19

kaynağını Urartu Devleti'nden alan bir halk topluluğu oluşturulmuş hem de bu bölgenin etnik yapısında bir değişim yaratılarak kurulan otorite pekiştirilmiş olmalıdır. Kuzey seferleri sırasında uygulanan toplu nüfus aktarımlarında dikkati çeken bir diğer nokta kralın ya da merkezi otoritenin payını aldıktan sonra savaşa katılan askerlerin de kendi mülkiyetine ganimetlerden pay alabildiğidir.²²⁹

Kral Menua tarafından yaptırılan kaleler incelendiği zaman takip etmekte askeri politikalar da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bahsedilen kalelerin başında Van'dan Batı İran'a giden askeri karayol üstündeki, İşpuini'nin yaptırmış olduğu Aşağı Anzaf Kalesi'nin karşısında bulunan, Yukarı Anzaf Kalesi ve Van-Muradiye yol ayrımındaki Körzüt Kale gelir. Bu kaleler, Menua'nın doğudaki Urmiye Gölü Bölgesi'ne ve kuzeyde Erzurum ve çevresi için askeri seferler hakkında malumat vermektedir. Kuzeybatı İran bölgesine yapılan askeri seferlerin ve bu memleketlerin alınmasının belgesi Miandup yakınlarındaki yazıttır. Taştepe yazıtı diye bilinen kitabede kral Menua şunlardan bahseder:²³⁰ *"Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua bu kaleyi yaptırdı. Meşta Şehri'ni ele geçirdi ve oradan Mana Ülkesi'ni de ele geçirdi. Orada canlı erkek bıraktı(?). Piyade ve süvari bıraktı(?). Tanrı Haldi önden gitti. Minua der ki: Mana Ülkesi'ni ele geçirdim ve orada tanrı Haldi'nin namına bir yazıt diktirdim..."*²³¹ Yazıt, Urmiye Gölü'nün güney tarafındaki Solduz ve Uşnuye Ovalarının Urartu hakimiyetinde olduğunu göstermektedir.

Taştepe yazıtında geçen Meişte'nin II. Sargon'a ait Asur yazıtlarında, Manne Ülkesi'nin yöresi diye belirtilen Missi ile bir olarak kabul edilen ve Missi'nin de Urartu yazıtının dikildiği Taştepe olduğu önerilmiştir. Fakat Taştepe mevkiinde bulunan küçük buluntular, bu önerinin pek geçerli olamayacağını düşündürmektedir. Meişta'nın muhtemelen Kuzeybatı İran tarafındaki önemli merkezlerden birisi, hatta kalesi pozisyonundaki Hasanlu olduğu da düşünülebilir.

Taştepe kitabelerindeki Mana memleketinin tarihi coğrafyası ayrıca tartışılmaktadır. Asur vesikalarında Mannea diye geçen Mana memleketinin Urmiye Gölü'nün güney sahillerine yakın olduğu kabul edilmektedir. Menua tarafından hakimiyet altına alınan Mana memleketinin Urmiye Gölü'nün güney tarafındaki, modern Solduz Ovası olduğu tahmin edilmektedir. Fakat ilerleyen yıllarda Urartu kitabelerinde bahsedilen Mana memleketi oldukça büyük toprakları zaptetmiş ve güneye doğru ulaşmıştır. I. Arğişti Mana memleketinin sınırlarının Asur Dağları'na sınır olduğunu işaret etmiş ve bu durum *"Horhor Yazıtları"*²³² yazıtlarında ifade edilmiştir. Kral Menua tarafından Mana memleketinde daimi olarak ikamet edecek az sayıda asker bırakması, bu bölgedeki hedeflerini açıkça göstermektedir. Batı İran'a yapılan seferler yalnız ganimet kazanmak amacıyla yapılan sıradan askeri hareketler olarak düşünülmemelidir. Yapılan bu askeri eylemler, Urartular'ın Kuzeybatı İran bölgesine hakim olmak istediğini göstermektedir. Bölgenin iklim koşulları açısından iyi olması, önemli stratejik yolların vegüzergahların bu bölgeden geçmesi, ayrıca bu bölgede iyi cins atların olması bahsedilen askeri seferlerin yapılmasındaki en önemli etkenlerdir.

Menua'nın gerçekleştirdiği Kuzeybatı İran seferlerinde toplu nüfus aktarımı uyguladığına dair elimizde hiçbir veri yoktur. Menua bu bölgede toplu nüfus aktarımı

²²⁹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 29

²³⁰ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 31

²³¹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 63

²³² "Horhor Odaları" olarak da andlandırılan kaya mezarının cephesindeki Kral I. Arğişti'nin bütün seferlerinin anlatıldığı uzun yazıtı kaya mezarlarına iyi bir örnektir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Kemalettin Köroğlu, "Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni", Arkeoloji ve Sanat 127, 2008, Yasin Topaloğlu, "Yeni Buluntular Işığında Kuzeydoğu Anadolu Kaya Mezarları", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, 2012, s. 131-163

uygulamalarına devam etmemesinin yanı sıra bölgeye asker yerleştirerek buradaki egemenliğini güçlendirmeye çalışmıştır. Kral, bölgedeki güç dengelerini göz önüne alarak otoritesini artıracak inşa faaliyetlerine önem vermiş ancak buradaki halkları da karşısına almak istememiş olmalıdır.

Urartu Krallığı, Menua döneminde Elazığ ve civardaki memleketlerle ilgilenmeye başlamıştır.²³³ Menua, Urartu Devleti'nin topraklarını dört yönde genişletmesine karşın, onun asıl genişleme çabası batıya doğru olmuştur. Diğer bir ifadeyle MÖ. 9. yüzyılın ikinci yarısında, Urartu Devleti'nin batı ve bu kapsamda değerlendirilebilecek olan Kuzey Suriye ile olan siyasal ilişkileri, Menua'nın tahta geçişiyle başlamış, batıda Fırat ve onun kollarından olan Karasu, Urartu'nun sınır bölgesini oluşturmuştur.²³⁴ Urartu Devleti'nin "Batı" yönünde genişlemesi ile ilgili bu hareketler hakkındaki en önemli bilgileri Van ile Palu kitabeleri verir.²³⁵ Batı seferleri sırasında burada yaşayan halklar toplu nüfus aktarımı uygulamaları ile nakledilmiştir. Kitabelerden öğrenildiği kadarıyla, Menua buradaki, Melid memleketini kontrol altına almayı hedeflemiştir.²³⁶ Böyle bir girişimin temelinde ise, stratejik ve ekonomik hedefler yatmaktadır. Çünkü adı krallık, önemli güzergahlar üzerinde bulunmakta ve çok önemli maden yataklarına sahiptir. Gerçekten Elazığ'daki Maden ve Ergani'deki bakır yatakları ve Palu'daki demir yatakları, Urartu'yu cezbetmektedir. Bölge, Asur Devleti için de aynı derecede önem taşımaktadır.²³⁷ Demir silahlara sahip olanların tunç silaha sahip olanlara göre bir üstünlüğü olması, Asur krallarının Uruatri ve Nairi memleketleri ile onların Sugunia, Arzaşkun, Tuşpa gibi kraliyet şehirlerine askeri hareketler yapmalarının en önemli nedenlerinden birisi de budur. I. Salmanasar (M.Ö. 1273-1244) zamanında ortaya çıkan ve haleflerinin sık sık tekrarladığı bu hareketlerin en önemli nedeni, Van Gölü çevresindeki ve vesikalarda bahsedilen demir yataklarıdır.²³⁸

Sonuç olarak, Asur-Urartu mücadelesinin en önemli kısmı Akdeniz'deki ticareti kontrol altında tutmak olduğuna göre, bölge maden zenginlikleri, her iki ülke açısından da büyük önem taşımış olmalıydı. Urartu gücünün Fırat'ın batı yakasına geçerek burada yerleşmesi ve Melitia Krallığı'nı antlaşmalarla denetim altına alması, Akdeniz'e ve bu yolla batı dünyasına açılmanın en önemli adımını oluşturmuştur. Urartu mallarının Yunanistan ve Etrurya (İtalya)'ya kadar ulaşması da bu başarının bir sonucudur.²³⁹

Van kitabelerine göre, Menua'nın Surişilini ve Tarhigamani şehirlerini ele geçirmesinin ardından, Hati ve Alzi(ni) memleketlerine ulaşmıştır. Palu kitabesi batıya yapılan seferlerden şu şekilde bahseder:²⁴⁰

"Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Şebeteria Şehri'nin ülkesini ele geçirdi, Huzana Şehri'nin ülkesini ele geçirdi ve Supa Şehri'ni de ele geçirdi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Minua sefere çıktı, Şebeteria Şehri'nin ülkesini ele geçirdi, Huzana Şehri'nin ülkesini ele geçirdi ve Supa Bölgesi'ni de ele geçirdi. Hati Ülkesi'ne dek ulaştı. Tanrı Haldi'ye bu steli diktirdi. Şebeteria Şehri'nde tanrı Haldi'ye bir tapınak(?) yaptırdı. Şebeteria Şehri'nde ... Melitia Şehri kralının hayatını, haraç (ödemesi koşulu) ile

²³³ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 31-33

²³⁴ Mehmet Kurt, "Urartu Devleti'nin Batı Politikası ve Yayılımı", KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi 7/1, 2010, s. 77

²³⁵ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 33

²³⁶ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 33

²³⁷ Mehmet Kurt, a.g.m., 2010, s. 79-80

²³⁸ Hakkı Fahri Özdemir, a.g.m., 2007, s. 508

²³⁹ Mehmet Kurt, a.g.m., 2010, s. 79-80 (Toplam s. 75-91)

²⁴⁰ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 33

bağışladı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır."²⁴¹ Kitabede bahsedilen Şebeteria, Huzana ve Şupa(ni)nin coğrafi konumları ile ilgili bir problem bulunmamaktadır. Şebeteria'nın modern Palu ve Palu'nun batı tarafındaki bölgeler olduğu kabul edilmektedir.

Kral Menua'nın Van'da bir kilisede ele geçirilen kitabe de, batıya yapılan seferler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Büyük bir kısmı kralın yıllıklarından oluşan kitabede, Asur'a doğru ilerlediği senede, Hate ve Alzi memleketlerine sefer yaptığı ve bu memleketlerden 2113 insanı esir olarak getirdiği, bir kısmını öldürdüğü ve bazılarını da orduda değerlendirmek için asker yaptığı bilinmektedir.

Doğu Anadolu'da adı geçen yerlere yapılan askeri eylemlerle ilgili Urartu vesikalarının haricinde, tarihi coğrafya ile ilgili başka vesikalar, bölgede, Hititler zamanında Alşe veya Alzi, Orta Asur zamanında Alzi ya da Enzata, Yeni Asur zamanında Alzi, Enzi, Enzite, Urartu vesikalarında ise Alzi diye isimlendirilen bir ülke ve şehirden bahsederler.²⁴² Russel, **Alzi** ve **Enzi** deki (l) ile (n) harflerinin eski Asur ve Akkadça'da Nuzi lehçesinde birbirlerinin yerine kullanılmakta olduğunu belirtir ve bahsedilen kelimelerin aynı olduğunun ispatını daha güçlü bir şekilde ortaya koyar.²⁴³

Menua, Melid ve çevresindeki memleketleri kontrol altında tutmak istemektedir. Bunun sebebi, Melid memleketinin, Kuzey Suriye bölgesinden Orta Anadolu istikametine ve Urartu memleketinden, Akdeniz'e ulaşan güzergah üzerinde bulunmasıdır. Ayrıca Menua'nın buralara sefer yapmasının bir başka önemli nedeni de, bu memleketlerde önemli miktarda demir ve bakır madenlerinin bulunmasıdır.²⁴⁴ Yönetim konusunda oldukça tecrübeli olan Menua, tarımda verimi artırmak için, barajlar, sulama kanalları, kaleler ve yollar yaparak ülkesini bayındır hale getirmiş, ayrıca doğuya, kuzeye ve batıya yapmış olduğu seferler ile ülkesinin sınırlarını büyütmüş olduğu gibi, büyüyen devletin en çok ihtiyaç duyduğu, mali gücü, farklı bölgelerden temin ettiği madenler ve batı dünyasıyla gerçekleştirilen ticaret ile gerçekleştirmiştir. Urartu Devleti, Menua'nın başarılı sanatı ile Yakındoğu'da Asur ile birlikte mühim bir güç olduğunu ispatlamıştır.²⁴⁵

Menua'nın sağladığı hakimiyet, burada yaptırdığı kaleler, tapınak ve yönetime atadığı vali ile anlaşılmaktadır. Ayrıca krallık burada tam anlamı ile bir başarı kazanamamış olsaydı toplu nüfus nakli politikasını uygulayabilecek gücü elde edemeyecekti; daha önce bahsettiğimiz üzere, Menua kuzeye yapılan seferler esnasında Erzurum Bölgesi'nde askeri başarılar elde etmesine rağmen buradan hiç insan alamamıştır/almamıştır.²⁴⁶

4.1.2.2.3. I. Argiştî Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

Urartu tahtını Menua'dan sonra devralan kral, I. Argiştî'dir. Menua'nın yazıtlarında yer alan oğlu İnışpua'nın akıbeti ise belirsizdir. Bu konuda İnışpua'nın Menua'nın sağlığında öldüğü ya da I. Argiştî'nin tahtı kardeşini yenerek zorla ele geçirdiği konusunda iki ayrı görüş vardır. Hangi koşullar altında tahtı Menua'dan

²⁴¹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 70

²⁴² Kemalettin Köroğlu, "Assur-Urartu Yazılı Belgeleri Arkeolojik Kalıntılar Işığında Alzi/Enzi Ülkesi (Elazığ Bölgesi) Tarihi Coğrafyası", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Ankara 1995, s. 359

²⁴³ Recep Yıldırım, "Harput/Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası", Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 2013, s. 300

²⁴⁴ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 33

²⁴⁵ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 35

²⁴⁶ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 34

devraldığını bilmediğimiz I. Argiştı, Menua'nın başarılı imar ve askeri faaliyetlerini devam ettirerek, krallığın ekonomik ve siyasi gelişimini sürdürmüştür. I. Argiştı gerçekleştirdiği seferler ile Erzurum, Gökçe Göl, İran ve Malatya-Elazığ bölgelerine kadar yayılan Urartu hakimiyetini pekiştirmiş ve buralarda yeni yerler fethederek krallığın sınırlarını genişletmiştir.²⁴⁷ I. Argiştı, saltanatının birinci ve ikinci sene seferlerini Diauehi'ye yapmıştır.²⁴⁸ I. Argiştı (M.Ö 780-756), kuzey kesimlere ayrı bir önem vermiştir. I. Argiştı Dönemi'nde Urartu Devleti, Sevan Gölü'yle Aras Nehri arasında kalan kesimde kuvvetli idari sistemleri kurmuş ve ulaşılması mümkün tüm yerlere askeri hareketler yaparak, buralara steller dikmişlerdir. Hakikaten, Kafkasya'nın eteğine doğru yapılan seferlerin işareti olarak dikilen yazıtlardan, Leninakan yakınındaki Kanlıca (Marmasen) ve Hanak/ Ortakent yazıtı gibi en kuzeydekiler I. Argiştı dönemine aittir.

Dönemin bütün seferlerinin özetlendiği "Horhor Yazıtları" adı verilen I. Argiştı yıllığı ve bu yazıtların kopyaları Eski Van şehrinde ele geçirilmiş stel parçaları, bahsedilen yöreye üç seferin yapıldığını göstermektedir. Bu yazıtlarda bahsedilen şehir ve memleket konularının genellikle şüpheli ve çok belirgin olmaması, askeri hareketlerin arşivlerini ve buradaki tabloyu tam olarak anlayamamamıza neden olmaktadır. Ancak Urartulu yazıcıların merkezde kaydettikleri, krallığın bu en uzun yazıtları yanında, bizzat sefer sırasında ulaşılan bölgede bıraktıkları daha küçük kayıtlar ile yeni arkeolojik bulgular genel bir tanım yapmamıza yardımcı olmaktadır.²⁴⁹

I. Argiştı, Hanak/Ortakent kitabesinde, bu yöredeki Tariu memleketini hakimiyet altına aldığını, ardından Huşa ve Bia memleketleri sınırına dayandığını bildirmektedir.²⁵⁰

*"Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı. Düşman ülkesi olan Tariu Ülkesi'ni ele geçirdi ve ... de ele geçirdi. (Onları) Argiştı önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlüdür. ... Minua oğlu Argiştı sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Argiştı der ki: Tariu Ülkesi'ni ele geçirdim, ... Huşa Ülkesi'ne kadar ve Bia Ülkesi'ne kadar ilerledim ve Aşqalaşi Ülkesi'ne gittim. Tanrı Haldi'nin buyruğuyla Argiştı der ki: Diauehi Ülkesi'nin kralı önümde görüldü ve (haraç) verdi (?). Ahuria Şehri ... dışarıya attım. ... quf Juni Şehri'ni ... Orada 72,080 besili büyükbaş hayvan, 7.000 ... 11 ... Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 6 kale yerle bir ettim ve 50 şehir yaktım. Minua oğlu Argiştı, güçlü kral, Biainili Ülkesi'nin kralı, Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır. Her kim bu steli tahrip ederse tanrı Haldi ve tanrı Quera (onu) güneş ışığından yoksun etsinler."*²⁵¹

Bu kitabede dikkat çekici olan husus, bu yöreden alınan haraç miktarından ziyade ismi belirtilen kentlerin lokalizasyonu iledir. Bazı bilim adamları, Tariu'yu Hanak ile, Huşa, Bia ve Aşqalaşi'yi de kitabeye oldukça yakın bir mesafedeki yerlerle eşleştirmişlerdir. Bahsedilen durum bu bakımdan incelendiği zaman kitabe, Urartular'ın kuzey bölgesinde vardığı yeri belirtmesi ve Diauehi'nin kuzeydeki hududunu ortaya koyduğundan oldukça önemlidir. I. Argiştı dönemine ait önemli bir kitabe de Sarıkamış yazıtıdır. Bu kitabeyi Sarıkamış mevkiindeki Zivin yazıtından farklı kılan şey her iki yazıtın da farklı yöneticilere ait olmasıdır.²⁵² Zivin kitabesi Menua'ya ait, Sarıkamış kitabesi ise I. Argiştı'e aittir.

²⁴⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 35

²⁴⁸ Mehmet Işıklı, a.g.m., 2000, s. 63

²⁴⁹ Kemalettin Köroğlu, a.g.m. 2001, s. 722

²⁵⁰ Veli Ünsal, a.g.m., 2008, s. 19

²⁵¹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 185-186

²⁵² Veli Ünsal, a.g.m., 2008, s. 19

“... Ahuriani Şehri’ni, Aştu Şehri’nin(?) bölgesini ele geçirdim. tahl deposu(?) tüm(?) Aştuhini Şehri için ... Etiuni Ülkesi’ni(?) tamamen ele geçirdim. Güçlü ordular geldiler Argiştı der ki : Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılara yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler ... püskürttüm. Qa[] Şehri’ne kadar ... kovaladım. ... orada ... yüz ... 20 ... yüz ... yaktım. X yüz 50 ... kadın. Tanrı Haldi büyüklüğüyle Minua oğlu Argiştı, güçlü kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’nin kahramanıdır. Argiştı der ki: Her kim bu steli tahrip ederse veya her kim suç işlerse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba ve tanrı Şivini (onu) güneş ışığından yoksun etsinler...”²⁵³

I. Argiştı bölgeyi hakimiyet altına almak amacıyla, Menua zamanındaki vasallık uygulamasından vazgeçerek burayı, valiler aracılığıyla yönetmiştir. I. Argiştı takip ettiği bu siyasetle kuzey bölgesindeki Urartu hakimiyetini sağlamlaştırmıştır. I. Argiştı dönemine ait Horhor yazıtları ve bunun kopyaları olan Eski Van kentindeki küçük yazıtlar bu dönemdeki askeri hareketler hakkında bilgiler vermektedir. Bu yazıtlardan öğrenildiğine göre, I. Argiştı'nin iki ile ondördüncü ve muhtemelen krallığının sonlarında yaptığı seferler kuzey bölgeler üzerinedir. Urartu'nun bilinen en uzun bu kitabeleri, seferler esnasında meydana gelenleri aşağıdaki gibi anlatmaktadır.²⁵⁴

“... Argiştı der ki: ... Argiştı der ki: (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi’ye, tanrı Teişeba’ya, ve tanrı Şivini’ye, yalvardım. Aynı yıl (içinde) yine savaşçılar topladım ve Diaeuhi (Ülkesi’ne) karşı ve Diaeuhi’nin Kralı Mannudubi’ye karşı sefere çıktım. Şeriazi Ülkesi’ni ele geçirdim, şehirleri yaktım ve kaleleri yerle bir ettim. Pute Şehri’nin güneyindeki(?), Biani Ülkesi’ne ve Huşa Ülkesi’ne kadar ilerledim. Tariu Bölgesi’ni(?) bıraktım, Zabaha Ülkeleri’ne karşı sefere çıktım ve Zabaha Ülkeleri’ni ele geçirdim ... Uzunabitarna Şehri’ne ve Büyük Sirimu Dağı’na kadar ilerledim. İgani Ülkesi’nin Maqaltu Şehri’nin bölgesini bıraktım ve Eriahi Ülkesi’ne vardım. Apuni Ülkesi’ne karşı sefere çıktım ve Ureiu Şehri’ni ve kralı şehir Uiteruhi’yi ele geçirdim. 19.255 delikanlı, 10.140 canlı savaşçı ve 23.280 kadın olmak üzere toplam 52.675 kişi, (o) yıl(in esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 1.104 at, 35.015 büyükbaş hayvan ve 100 bin, X on bin 1.829 küçükbaş hayvan sürdürdüm. Argiştı der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl (içinde) yaptım.

Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı. Abiliane Ülkesi’ni, Aniştirga Ülkesi’ni, Qarza¹ ve Ultuza Ülkesi’ni ele geçirdi ve (onları) Argiştı önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi’nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle Minua oğlu Argiştı sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Argiştı der ki: Etiuni Ülkesi’ni ele geçirdim. []ue Ülkesi’ne ve Uduri-Etiuhi Ülkesi’ne kadar ilerledim. Erkek ve kadınlar sürgün ettim. Argiştı der ki: (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi’ye, tanrı Teişeba’ya ve tanrı Şivini’ye, yalvardım. Aynı yıl Umelu Ülkesi’ne karşı sefere çıktım. Uria Ülkesi’ni ve Tertubi Ülkesi’ni ele geçirdim. Muruzu [] boyunu yendim. Güç kullanarak kayalıktaki tahkimatlı kaleyi aldım. Erkek ve kadınlar sürgün ettim. Kralı şehir Ubarugildu’yu ele geçirdim ... Ku []rupira Ülkesi’ne ve Tarra [] Ülkesi’ne kadar ilerledim. İd []ku[] aunedede Şehri’ne karşı sefere çıktım ... Erkek ve kadınlar sürgün ettim ... İrküni Ülkesi’ni ele geçirdim ... kadar ilerledim ... Artarmu [] Ülkesi’ne karşı sefere çıktım ... güç kullanarak ... (Onları) dışarıya attım ... Şehirler ... kadar ilerledim ... kadar ...

²⁵³ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 182

²⁵⁴ Veli Ünsal, a.g.m., 2008, s. 22

3(?) ... 11.000 ... kadın ... toplam 20.279 kişi, (o) yıl(in esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm.”²⁵⁵

Kitabenin kopyesi ise şu şekildedir:

“Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Diauhi Ülkesi(nin kralı) Utupurşini'yi yendi ve Abnulua Ülkesi'ni ele geçirdi. (Onları) Argiştî önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü ve Tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Minua oğlu Argiştî sefere çıktı. Argiştî der ki: Diauhi (Ülkesi) yine ayaklandı. Savaşçılar topladım ve Diauhi (Ülkesi)ne karşı sefere çıktım. ... ordum önünde göründü ... Argiştî der ki: (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım ... Bia[] Ülkesi'ne ve Huşa Ülkesi'ne kadar ilerledim. Didi Ülkesi'ne ve Zua Şehri'ne karşı sefere çıktım ve Diauhi Ülkesi'nin kralı şehri Zua'yı yaktım. Zua Şehri'nde bir yazıt diktim. Aşqalaşi Ülkesi'ne doğru, ülke kapısından(?) geçtim. 105 kale yerle bir ettim ve 453 şehir yaktım. Oradaki üç ülkeyi ele geçirdim (ve onların) halkını benim ülkeme kattım: Qada Ülkesi'ni, Aşqalaşi Ülkesi'ni ve Şaşılı Şehri'nin Ülkesi'ni. 15(?)181 delikanlı, 2.734 erkek, 10(?)604 kadın, 4.426 at, 10(?)478 büyükbaş hayvan ve 73.770 küçükbaş hayvan (sürüp çıkardım). 4 kral hadım ettirdim(?): Şaşki, Ardarakı, Baltulhi ve Qabilu (boylarının krallarını). Yerlerine valiler atadım. Diauhi Ülkesi'nin kralını esir ettim. Haraç (ödemesi koşulu) ile yaşamını bağışladım. Diauhi'li, Argiştî'ye bu haracı verdi: 31 mina saf(?) altın, 37 mina gümüş, X on bin 0.000 mina bakır, 1.000 binek, 300 büyükbaş hayvan ve X on bin 0.000 küçükbaş hayvan. Bu haracı ... Diauhi (Ülkesi)ne her yıl versin diye buyurdum: ... mina saf(?) altın, 10.000 mina bakır, ... (baş) boğa, 100 (baş) inek, 500 (baş) koyun, 300 binek, ... Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı ve Etiuni Ülkesi'ni ele geçirdi. (Onu) Argiştî önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Minua oğlu Argiştî sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Argiştî der ki: Diauhi (Ülkesi) nin (kralının) yardımına gelen kralları yok ettim. Bir yıl içinde Luşa Ülkesi'ni, Katarza Ülkesi'ni, Eriahi Ülkesi'ni ve Gulutahi Ülkesi'ni ele geçirdim, Uiteruhi Ülkesi'ni ele geçirdim ve Apuni Ülkesi'ne kadar ilerledim. Luşa Ülkesi'nin kralını hadım ettirdim. Iga Ülkesi'nin kralına boyun eğdirdim ve yerinde bıraktım. Argiştî'ye haraç verdi ...”²⁵⁶

I. Argiştî zamanı vesikalarından anlaşılacağı üzere, Diauehi memleketi insanları yeniden ayaklanma çıkardığında iktidarda kral Mannudubi bulunmaktadır. Bu kraldan önce, Menua zamanında daimi olmasa da Urartu-Diauehi ilişkileri normaldi Ancak idarelerinde meydana gelen değişikliklerin ardından ilişkiler sıkıntılı bir hale girmişti. Zaten çok geçmeden kitabelerin bilindiği kadarıyla Diauehi memleketinin iki yıl ard arda Urartu devletine karşı ayaklanmıştı. Mannudubi, önceki kral Utupurşuni gibi haraç ve vergi ödemek şartıyla hayatını ve saltanatını kurtaramaz.²⁵⁷

Aynı zamanda yazıttan anlaşıldığı kadarıyla, Diauehi ülkesi, Argiştî'ye şu vergiyi vermiştir: "41 mina saf (?) altın, 37 mina gümüş, X on bin 0.000 mina bakır, 1.000 binek, 300 büyükbaş hayvan ve X on bin 0.000 küçükbaş hayvan. Bu haracı ... Diauhi (Ülkesi) ne her yıl versin diye buyurdum: ... mina saf (?) altın, 10.000 mina bakır, ... (baş) boğa, 100 (baş) inek, 500 (baş) koyun, 300 binek, ...”²⁵⁸ Diauehi memleketi yeraltı kaynakları ve hayvancılık bakımından zengin olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman, memleketin doğu kesimi ve merkezinin tarım ve hayvancılık,

²⁵⁵ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 150-151

²⁵⁶ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 177-178

²⁵⁷ Mehmet Işıklı, a.g.m., 2000, s. 65

²⁵⁸ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 178

batı ile kuzey taraflarının da yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁹ Şüphesiz, devletin sürekli gelişme gösteren profilinde, politik ve mali düzenin en mühim ihtiyaçlarının hammadde ile işgücü olduğu kesindi. Bahsedilen ihtiyaçların karşılıklı olabilmesi için lazım olan en önemli unsur, sınırları genişletme seferleri ve bu seferler sonucunda kazanılacak haraç, ganimet ve vergiler idi. Erzurum'un merkezde kabul edildiği lokalizasyona yerleştirilen sahip "Diauehi Memleketi" bahsedilen zenginlikler yönünden değerlendirildiğinde Urartular açısından çok önemli bir yerdi. Bu ülkeye gerçekleştirilen seferler, Urartu arşivlerinden de anlaşılacağı üzere, Diauehi memleketi ile çevresine sefer gerçekleştirilen tüm Urartu kralları oldukça fazla haraç ve ganimeti ülkelerine getirmişlerdir.²⁶⁰

Gökçe Göl ve çevresinde Menua ile döneminde gerçekleştirilen iskan siyaseti Argiştî Argiştî döneminde de devam etmiştir. Gökçe Göl çevresindeki tarıma uygun araziler ile yeraltı kaynaklarını kontrol altında tutmak için yapılan eyalet, kuzey memleketlerinin merkezi konumuna getirilmiştir. Kralın M.Ö 783/782 yıllarındaki beşinci yıl seferlerinin arşivinden bu yöredeki iskan siyasetinden²⁶¹ haberdar olunmaktadır. Etiu(ni) memleketini egemenliğine almış olan kral, Tanrı Haldi tarafından verilen emir üzerine şu şekilde anlatır:²⁶²

*"Biainili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman ülkesinin bastırılması için, Irpuni Şehri'ni yapturdım. Yer çoraktı ve orada hiçbir şey yapılmamıştı. Orada büyük işler yaptım. (Oraya) Hate ve Supa ülkelerinden 6 (?) 600 savaşçı yerleştirdim."*²⁶³ Bu şehre ikamet ettirilen insanlar için bahsedildiği üzere, çeşitli bayındırlık faaliyetleri çerçevesinde sulama sistemleri yapılarak normalden çok üretim hedeflenmiştir. Yine bu kitabeden öğrenildiğine göre; I. Argiştî, Erepuni bölgesine Hate ile Supani memleketlerinden esirler getirip yerleştirmiş ama burada güvenlik açısından sıkıntıya neden olabilecek bazı bazı insanları da farklı bölgelere, muhtemelen Van Gölü civarına göndermiştir. Bu bölgeye yerleştirilen 6.600 savaşçının karşılığında, toplam 19.790 kişi de bu yöreden zorla göç ettirilmiştir.²⁶⁴

Argiştî, bu bölgedeki toplu nüfus nakillerini sürmüştür. Fakat bu bölgeden getirdiği halkların sayısından kitabede bahsedilmemektedir.

I. Argiştî Kuzeye yapılan seferler ile kazandığı askeri başarıların yanında bayındırlık faaliyetlerini de büyük bir titizlikle yürütmüştür. Erebuni Kalesi'ni iktidarının beşinci senesinde Argiştîhinili Kalesi'ni ve muhtemelen Kuzey Horom Kalesi'ni onbirinci senesinde inşa etmiştir. Argiştî, adıyla anılan bu kalenin yapılmasıyla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur:

".....Görkemli bir kale yapturdım. Argiştîhinili adını verdim. O yer çoraktı. Orada hiçbir şey yapılmamıştı. İrmaktan dört kanal inşa ettim. Üzüm bağı ve meyve bahçesi diktirdim"

Kralın bölgede inşa ettiği kaleler askeri bir hakimiyetin simgeleri olmalarının yanı sıra oluşturulan yeni ekonomik ve siyasi merkezleri temsil etmektedirler. Burada oluşturulan sulama kanalları,²⁶⁵ üzüm bağları ve meyve bahçeleri ile yeni ekonomik merkezler oluşturulmaya çalışılmış ve bu bölgenin eyalet merkezi konumuna getirilmesini sağlamış olmalıdır. Gerek yer aldığı coğrafi konumu gerek boyutları ile

²⁵⁹ Veli Ünsal, a.g.m., 2008, s. 22

²⁶⁰ Mehmet Işıkli, a.g.m., 2000, s. 57-58

²⁶¹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 36

²⁶² A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 37

²⁶³ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 179

²⁶⁴ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 37

²⁶⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 45

Argiştihinili Kalesi bölgenin askeri, yönetsel, dinsel ve ekonomik merkezi konumuna getirilmiştir.

I. Argiştî tarafından Diauehi Ülkesi ve Gökçe Göl bölgelerine düzenlenen seferlerde elde edilen askeri başarılarla paralel olarak on binlerce insan toplu nüfus aktarımları ile karşı karşıya kalmıştır. Yazıtlarda kuzey bölgelerinden alınan insanların nereye götürülmüş oldukları konusunda detaylı bir açıklama yapılmamıştır. Bu bölgelere düzenlenen seferler sonucunda 43.084 delikanlı, 5389 erkek, 10.140 savaşçı, 42.381 kadın olmak üzere 100.984 kişi toplu nüfus aktarımı politikaları ile nakledilmiştir. Ayrıca bu bölgelere düzenlenen farklı yıllara ait seferlerde aktarılan kadın ve erkeklerden söz edilmekle birlikte ya yazıtta belirtilmemiş olmasından ya da ilgili bölümün kırık olmasından dolayı sayılarını bilememekteyiz. Anlaşıldığı kadarıyla kuzey bölgelerinden aktarılan insanların sayısı 100.984 sayısından çok daha yüksek olmalıdır. Yazıtlarda verilen rakamsal ifadelerde dikkati çeken önemli noktalardan birisi de kuzey bölgelerinden alınan genç erkeklerin fazlalığıdır. Kuzey bölgelerine düzenlenen seferlerde aktarılan erkeklerin sayısının yaklaşık üç katı kadar genç erkek alınmıştır. Bu durum kuzeyden bölgelerinden alınan çocuk yaştaki insanların Urartu devleti çatısı altında yetiştirildiğini gösteriyor olmalıdır. Çocuk yaşta alınan bu insanlar Urartu ordusu başta olmak üzere çeşitli kademelerde yetiştirilip, çalıştırılıyor olmalıdır. Ayrıca bu bölgedeki genç nüfusun aktarılması ileriki yıllarda doğabilecek yeni isyanları şimdiden bastırma girişimi ile de paralel değerlendirilmelidir.²⁶⁶

Bu dönemden sonra "Diauehi memleketi"nden Urartu kitabelerinde bahsedilmez. I. Argiştî, muhtemelen Diauehi meselesini tamamen halletmiş ve kendisinden sonra hiç bir Urartu kralı bu memleketten bahsetmemiştir. Bu dönemden itibaren Diauehi Ülkesi'nin idare sisteminde bazı farklılıklar görülmektedir. Arşivlere göre, Urartu kralı kazanmış olduğu bu başarının akabinde, Oiauebi memleketinin idaresini yöredeki 4 küçük yerel krallığa bırakmıştır. Muhtemelen, bu uygulama ile bölgenin yönetimini kontrol altında tutmayı hedeflemiştir. Bahsedilen durum dış politikada oldukça yeni sayılır. Bundan sonra Diauehi Ülkesi, Urartular açısından bir sorun olmamıştır.²⁶⁷

Urartu Devleti, Argiştî zamanında büyük bir güce ulaşmış ve sınırlarını oldukça genişletmiş olmasına rağmen, bazı bölgelerdeki sorunlara çözüm üretememiştir. Menua tarafından Kuzeybatı İran bölgesindeki kazandığı zaferler bölgenin bir süre sessizliğe bürünmesine neden olmuş, bilhassa bu zamanlarda Asur'un sıkıntılı olduğu durumda, Urartular açısından bir problem oluşturmamıştır. Argiştî'nin iktidarının 6. senesinde oldukça uzun bir zamandır bir problem ile karşılaşılmayan Batı İran bölgesinde Urartular için sıkıntılı durumlar olmaya başlamıştır. Bu zamandan sonra 8 sene süresince Urartular, Batı İran bölgesindeki Barşua ve Mana memleketlerine doğru sefer yapmışlardır. Kralın 6. ve 7. sene seferleri aynı şekilde başlar:²⁶⁸

I. Argiştî altıncı sene seferinde,

"Ülkem ... Savaşçılar topladım. (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler. Argiştî der ki: Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Dadi boyunun (ülkesi) önünde ... Kulaşi Dağı. ... 20.000 ... 11.439 erkek orada öldürdüm. Savaşçılar topladım ve kendi ülkemden götürdüm. Aynı yıl, Menabşuni Şehri'ne ve Duqama Şehri'ne karşı sefere çıktım ve Ülkenin kralı şehir ... ele geçirdim. ... Buştü Ülkesi'nin Şarara Şehri'ni ele geçirdim ... Babilü Şehri'nin ülkesine karşı ... Baruata

²⁶⁶ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 46

²⁶⁷ Mehmet Işıklı, a.g.e., 2006, 2000, s. 66

²⁶⁸ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 37

Ülkesi'ne ve Barşua Ülkesi'ne karşı sefere çıktım, Barşua Ülkesi'ni yok ettim ve şehirler yaktım ... 5(?)040 kişi (o) yıl(ın esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm ... at, ... 9(?)87 büyükbaş hayvan ve 11 ... 5 ... küçükbaş hayvan (da sürüp çıkardım). Argiştı der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl (içinde) yaptım."²⁶⁹ demektir.

Sefer kayıtlarında Asur'un yandaşları olarak söz edilen topluluklar Asur desteği ile Urartu'ya karşı hareket eden kabileler olmalıdır. I. Argiştı, Urmiye Gölü'nün güneyinde yer alan ve Asur ile ortak hareket eden bu topluluklara Urartu kayıtlarında görmeye alışık olmadığımız biçimde sert karşılık vermiştir. I. Argiştı sefer sırasında 11.439 delikanlıyı öldürmüştür. Yine 20.000 rakamı ile ifade edilen ancak sınıflandırmasını bilmediğimiz insanlar ise olasılıkla öldürülen erkekler olmalıdır. Kralın sefer sırasında bu kadar yüksek sayıda genç erkeği öldürmesi, Asur ile ortak hareket eden topluluklara vermek istediği göz dağıının büyüklüğünü gösterir. Ayrıca I. Argiştı bu toplulukların gelecekteki askeri gücünü oluşturacak insanları yok ederek iktidarının ilerleyen yıllarında aynı bölgede karşılaşılabileceği olası sorunları engellemeyi hedeflemiş olmalıdır.

Barşua Ülkesi'nin bir kısmı ile Mana Ülkesi'nin hepsini Urartu'ya terk etmek zorunda olan Asur, bu yıllarda Urartu'ya doğrudan saldırma gücünü kendisinde bulamamış ve kendisiyle ortak hareket eden kabilelerle Urartu Krallığı'nı durdurmaya çalışmıştır. I. Argiştı, Barşua, ülkesine düzenlediği seferler sırasında toplam 5040 kişiyi nakletmiştir. Bu göç ettirilen insanların sınıflandırması yazıtın okunabilen kısımlarında yer almamaktadır, ayrıca söz konusu insanların nereye götürüldükleri konusunda da bir veri yoktur.²⁷⁰

I. Argiştı iktidarının 7. yılında da İran üzerine düzenlediği seferlerine devam etmiştir.

"Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı, Aşşur ordularını yendi ve Buştı Ülkesi'ni ve Tariu Ülkesi'ni ele geçirdi. (Onları) Argiştı önünde yere çaldı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Argiştı der ki: Kaleler yaptırıp ve Şurişilini ülkesini geliştirdim(?). Aşşur ordularına ülkem ... (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrularına yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler. Minua oğlu Argiştı der ki: Tanrı Haldi güçlü ve Tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle komutanları sefere yolladım(?). Aşşur (ordularını) kovaladım ... yaptım. Bana ait olan Dada boyundan komutan ... Aynı yıl ... Ülkesi'ne ve ... Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Arha Ülkesi'nin orada ... kralı şehir ... ve 60 (daha) şehirden erkek ve kadınlar esir aldım(?). Buştı Ülkesi'ne karşı sefere çıktım ... Aburza Şehri'ni, ... Şehri'ni Qaduqaniu Şehri'ni ele geçirdim ... Ülkesi'ni ele geçirdim. Argiştı der ki: ... dağlık Mana Ülkesi'ne kadar ilerledim. 18.827 kişi (o) yıl(ın esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 606 at, 184 deve, 6.257 büyükbaş hayvan ve 33.203 küçükbaş hayvan (da sürüp çıkardım). Minua oğlu Argiştı der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl içinde yaptım."²⁷¹

I. Argiştı, 7. yılında düzenlediği seferlerinde Asur sınırlarına oldukça yaklaşmış ve bölgede Asur ile ortak hareket eden kabilelerle karşı karşıya kalmıştır. I. Argiştı bu güçlere karşı yürüttüğü savaşlarda başarı sağlamıştır. Kral bölgede sağladığı askeri hakimiyeti inşa ettirdiği kalelerle sürekli kılmaya çalışmıştır. Kale inşası gibi oldukça büyük bir organizasyonu gerektiren faaliyetlerin Urartu Krallığı tarafından

²⁶⁹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 159-160

²⁷⁰ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 48

²⁷¹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 160-164

gerçekleştirilebilmiş olması burada sağlanan siyasi ve askeri egemenliğin en büyük sembollerini oluşturmaktadır. I. Arğişti, Urmiye Gölü'nün güneyindeki seferlerinde erkek ve kadınlardan oluşan sayısını bilemediğimiz insanları toplu nüfus aktarımları ile bir başka bölgeye nakletmiştir. Urmiye Gölü'nün doğusundan Mana Ülkesi'ne kadar devam ettiği askeri seferlerinde ise toplam 18.827 kişiyi ele geçirmiştir. Alınan insanların sınıflandırmasına ilişkin bilgiler yazıtta yer almamaktadır.²⁷²

I. Arğişti düzenlediği seferlerinin 8. yılında

“Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı, İani Ülkesi'ni ele geçirdi ve Mana Ülkesi'ni ve Buştu Ülkesi'ni ele geçirdi. (Onları) Arğişti önünde yere çaldı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Arğişti der ki: ... savaşçılar topladım. (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım. Minua oğlu Arğişti der ki: Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle İani Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Ülkeyi ele geçirdim, kaleleri yerle bir ettim ve şehirleri yaktım. Eratele Şehri'ni (ve başka bir) Eratele Şehri'ni ele geçirdim. Oradan erkek ve kadınlar götürdüm. Aynı yıl, Mana Ülkesi'ne karşı ... (ve) Buştu Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Tura [] Irmağı ... kayalıktaki tahkimatlı kaleyi güç kullanarak aldım. Oradan erkek ve kadınlar götürdüm ... kadar ilerledim. 18.243 kişi (o) yıl(in esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 790 ... at, 100 deve, 22.529 büyükbaş hayvan ve 86.830 küçükbaş hayvan (da sürüp çıkardım). Arğişti der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl içinde yaptım.”²⁷³

ifadelerini kullanmaktadır.

Arğişti 8. yıl seferlerinin başlangıcında İani ve Eratele şehirlerine seferler düzenlemiştir. Bu kentlerin coğrafi konumları konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte önceki yıllarda düzenlenen seferlerin güzergahı dikkate alınırsa Urmiye Gölü çevresinde yer almaları gerekir. I. Arğişti aynı yıl düzenlediği seferlerin devamında Diyala Irmağı bölgesine kadar ilerlemiş ve buradan 18.243 kadın ve erkeği götürmüştür.²⁷⁴

I. Arğişti düzenlediği seferlerin 9. yılında

“Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı ve Mana Ülkesi'ni ve İrkiuni Ülkesi'ni ele geçirdi. (Onları) Arğişti önünde yere çaldı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Arğişti der ki: (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler. Minua oğlu Arğişti der ki: Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Mana Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. İrkiuni Ülkesi'ni ele geçirdim ve Aşşur Aşşur dağlarına(?) kadar ilerledim. 6.471 kişi (o) yıl(in esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 286 at, 2.251 büyükbaş hayvan ve 8.205 küçükbaş hayvan (da sürüp çıkardım). Arğişti der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl içinde yaptım.”²⁷⁵ demektedir.

I. Arğişti Urmiye Gölü'nün güneyine düzenlediği seferle hakimiyet alanını Asur ülkesine kadar genişletmiştir. Yazıtta cinsiyeti belirtilmeyen toplam 6471 kişi sefer sonucunda toplu nüfus aktarımı politikaları ile karşı karşıya kalmıştır. Seferde I.

²⁷² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 50

²⁷³ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 164-165

²⁷⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 50

²⁷⁵ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 165

Argiştî'nin, Asur dağlarına kadar ilerleyebilecek askeri güce sahip olması Urartu Krallığı'nın bu yıllardaki Asur karşısındaki gücünü ortaya koyar.²⁷⁶

I. Argiştî İran'a düzenlediği 10. yıl sefer kayıtlarında,

*"Minua oğlu Argiştî der ki: Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Buştı Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Aşqai Vadisi'ni ve Ugiştî Ülkesi'nin Şatiraraga Bölgesi'ni ele geçirdim. Uuşini Ülkesi'nin güney(?) (tarafını) bıraktım ve dağlık Alate Bölgesi'ne kadar ilerledim. Ülkeyi yaktım ve şehirleri yerle bir ettim. Oradan erkek ve kadınlar sürgün ettim. 7.873 kişi (o) yıl(ın esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 290(?) at, 101 deve, 4.909 büyükbaş hayvan ve 19.550 küçükbaş hayvan da sürüp çıkardım. Argiştî der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl içinde yaptım."*²⁷⁷ demektedir.

I. Argiştî iktidarının 10. yılında Urmiye Gölü bölgesine düzenlediği seferlerine devam etmiştir. Kral gölün güneyine ilerlemiş ve bölgedeki kentlerde yaşayan kadın ve erkekleri sürmüştür. 10. yıl seferleri sonucunda toplam 7873 kişi toplu nüfus aktarımı politikaları ile karşı karşıya kalmıştır.

I. Argiştî Horhor kroniklerinde ifade ettiği seferlerinin 11. yılında Mana Ülkesi'ne tekrar saldırmıştır.²⁷⁸

"Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı ve Mana Ülkesi'nin ordularını yendi. (Onları) Argiştî önünde yere çaldı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Minua oğlu Argiştî der ki: ... Argiştîhinili Şehri'ni yaptım ve Muna Irmağı'ndan 'Aza Ülkesi'ne kadar bir kanal açtım ... (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler. Argiştî der ki: ... ordunun bir bölüğü(?) ... Mana Ülkesi'ne geldi. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle ...

*... Argiştî der ki: ... kovaladım ve kaleler ele geçirdim. O yerde(?) ... Ülkesi'ni harap ettim ve şehirleri yaktım. 3.270 kişi, (o yılın esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 170 at, 62 deve, 2.411 büyükbaş hayvan ve 6.140 küçükbaş hayvan da sürüp çıkardım. Argiştî der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl içinde yaptım."*²⁷⁹

I. Argiştî'nin 11. yılı sefer kayıtlarında Aras Irmağı kıyısında kale ve sulama kanalı inşasından sonra Mana Ülkesi'ne düzenlediği seferden söz edilmektedir. Yazıtın bu kısmında okunamayan birçok kelime olmasından dolayı seferin detayları hakkında bilgi almak mümkün değildir. Bununla birlikte, I. Argiştî bölgeden, toplam 3270 kişiyi toplu nüfus aktarımları ile karşı karşıya bırakmıştır.²⁸⁰

I. Argiştî İran'a 12. yılında düzenlediği sefer hakkında,

"Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı, Tuarasi Ülkesi'nin vadisine(?) ve Gurqu Ülkesi'ne kadar ele geçirdi ve Mana Ülkesi'nin ordularını yendi. (Onları) Argiştî önünde yere çaldı. Argiştî der ki: Tanrı Haldi bana hem ... hem de savaş bağısladı(?) ... Adı "Dainala" olan kanalı açtım. Şurili Ülkesi'ne bolluk getirdim. Minua oğlu Argiştî der ki: (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler. Savaşçılar topladım ve Mana Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Ülkeyi harap ettim ve şehirleri yaktım. Buştı Ülkesi'nin Uihika Şehri'ne kadar ilerledim. Oradan erkek ve kadınlar sürgün ettim. 13.979 kişi (o)

²⁷⁶ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 51

²⁷⁷ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 168

²⁷⁸ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 52

²⁷⁹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 168-169

²⁸⁰ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 52

yıl(in esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 308 at, 8 bin X yüz 21 büyükbaş hayvan ve 32.538 küçükbaş hayvan sürüp çıkardım. Arğışti der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl içinde yaptım."²⁸¹ demektedir.

I. Arğışti iktidarının 12. yılında Mana Ülkesi'ne karşı yürüttüğü seferlerine devam etmiştir. Kral Mana Ülkesi'ne saldırılarına devam ederken kuzey bölgelerinde de yaptığı gibi yeni fethettiği bölgeleri hoşnut edecek sulama kanalları inşa etmektedir. I. Arğışti İran bölgesine seferlerinin 7. yılında kale inşası ve 12. yılında su kanalı inşası projelerini yürütmesi, bu bölgeden ekonomik anlamda düzenli gelir sağlama isteği ile paralel değerlendirilmelidir. Ayrıca inşa faaliyetleri ile bölge halkının desteğini sağlayarak bölgede kalıcı olmayı da hedeflemiş olmalıdır. Seferler sırasında Buştu Ülkesi'nin Uikika şehrine kadar ilerleyen I. Arğışti toplam 13.979 kişiyi toplu nüfus aktarımı uygulaması ile karşı karşıya bırakmıştır. Yazıtta aktarılan insanlar kadın ve erkek olarak sınıflandırılmaktadır.²⁸²

I. Arğışti iktidarının 13. yılında İran bölgesine seferler düzenlemeye devam etmiştir.

"... .. Mana Ülkesi'ne karşı sefere çıktım, Ülkeyi harap ettim, şehirleri yaktım. Tahkimatlı, krali, Şimerihadiri şehrini güç kullanarak fethettim. Oradan erkek (ve) kadınları sürüp çıkardım."

Urartu kralı 13. yılı seferleri ile ilgili olarak yazıtında Mana Ülkesi'ne tekrar bir sefer düzenlediğini bu ülkede başarı sağladığını belirtmektedir. I. Arğışti başarı sağladığı her seferde olduğu gibi bu ülkede yaşayan insanları da toplu nüfus aktarımı politikaları ile karşı karşıya bırakmıştır. I. Arğışti bölgeden aldığı insanları erkek ve kadın olarak sınıflandırmış ancak kaç kişi olduklarını ifade etmemiştir.²⁸³

Sekiz sene süresinde kayıt altına alınan tüm sefer arşivlerinde Barşua ile Mana memleketlerine yapılan seferlerden çok sık bahsedilmiştir. İlk defa Karagündüz kitabesiyle tanıştığımız Barşua memleketinin I. Arğışti dönemindeki tarihi coğrafyası, Urartu'nun Batı İran içlerindeki egemenliğinin sınırları açısından önemlidir. İşpuini'nin sözünü ettiği Barşua ülkesi, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, Urmiye Gölü'nün kuzeyinden başlayıp, güneye doğru ilerlemektedir. Mana memleketi de bu sınırlar içerisinde daha çok Urmiye Gölü'nün çevresindeki ovalara verilen isimdir. Fakat 9. sene arşivlerinden de anlaşılacağı üzere kral, güney kesiminde İran'ın iç taraflarına doğru ilerlemiş ve bu durumu "Asur dağlarına kadar gittim" diye belirtmiştir. Arğışti, Mana ve Barşua memleketlerinin yalnızca her sene yapılan seferlerle kontrol altında tutulamayacağını bilmektedir. Bihassa, 11. iktidar yılından sonra askeri hareketlerle birlikte, bölgede kontrolündeki topluluklar ve daimi ikamet edecek askerler için şehirler, kaleler ve sulama sistemleri yapmaya başlamıştır. Örneğin, Arğıstihinili isimli şehrin kurulması ve bahsedilen şehrin su ihtiyacının giderilmesi için Aza nehrinden suyu getiren kanallar yapmıştır.²⁸⁴

I. Arğışti, İran Bölgesi'ne düzenlediği seferlerin sonucunda toplam 73.703 kişiyi bir başka bölgeye nakledilmiştir. Bölgeye düzenlenen 8 seferi ifade eden yazıtların hiçbirinde aktarılan insanların kadın, erkek ve genç erkek olarak rakamsal sınıflandırılması yapılmamıştır. Urmiye Gölü'ne düzenlenen seferlerde toplu nüfus aktarımına uğrayan insanların cinsiyetlerine dayalı sayıların belirtilmemiş olması bu bölgeden insanların kuzey seferlerinden farklı bir biçimde yani bir hedef doğrultusunda aktarılmadığı düşüncesini uyandırmaktadır. Urmiye Gölü'nün güneyinde yaşayan

²⁸¹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 169

²⁸² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 53

²⁸³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 54

²⁸⁴ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 37

toplulukların Asur ile işbirliğine girmiş olması aktarımların en önemli nedenlerinden biri olmalıdır. I. Arğişti zaten 6. yıl seferinde 11.439 delikanlıyı Asur ile işbirliğine girmesinden dolayı öldürmüştür. Bu örnek, I. Arğişti'nin bölgede hakimiyet kurmak için kararlılığını ve sert tutumunu göstermektedir. I. Arğişti olasılıkla bu bölgeden aktardığı insanları detaylı bir biçimde sınıflandırmamış ve cezalandırmak amacı ile bir başka bölgeye götürmüştür.²⁸⁵

I. Arğişti, Menua tarafından başlatılan batı seferlerine ve burada gerçekleştirilen idari düzenlemelere devam etmiştir. Düzenlenen seferlerin amacı, M.Ö. 8. yüzyılda canlanan batı ticaretinden pay alma girişimleri olarak tanımlanabilir. Bu faaliyetler içerisinde, doğuya Van'dan ulaşan malların güven içinde Al Mina gibi koloni kentlerine ulaştırılması önemli bir yer tutmalıdır. Urartu krallarının batı dünyasına gönderilmesi için yoğun çaba sarf ettikleri malların krallık için değeri büyük olmalıdır. Bununla birlikte I. Arğişti'nin tüm seferleri içerisinde batı bölgesine sadece bir kere gitmesi bölge denetiminin Menua Dönemi'nde sağlandığını gösteriyor olmalıdır.

I. Arğişti Horhor kroniklerinde yer alan 4. yıl seferinde (M.Ö. 783) bu bölgede gerçekleştirdiği fetihlerden söz eder.²⁸⁶

*"Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı, Hati Ülkesi'ni ele geçirdi ve (kral) Hilaruada'nın Ülkesi'ni de ele geçirdi. (Onları) Arğişti önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Minua oğlu Arğişti der ki: (onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler. Minua oğlu Arğişti der ki: Tanrı Haldi ordunun önünden gitti. Hati Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Niriba Ülkesi'nin vadisini(?) ele geçirdim, ... Ülkesi'nin tahkimatlı [Jurmani Şehri'ni güç kullanarak aldım. Krali şehir [Jadani'yi ele geçirdim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Hati Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Tuatehi boyunun bölgesini ve Melitea Şehri'nin güney(?) (tarafını) bıraktım ve Melia Irmağı'nın havzası(?)... altındaki Piteria Şehri'ne Marmua Ülkesi'ne ve Qa[Jani Ülkesi'ne kadar ilerledim. Erkek ve kadınlar götürdüm. Kaleleri yerle bir ettim ve şehirleri yaktım. 2.539 delikanlı, 8.698 canlı erkek ve 18.047 kadın götürdüm, toplam 29.284 kişi (o) yıl(ın esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. ... at, 17.962 büyükbaş hayvan ve ... küçükbaş hayvan sürüp çıkardım. Minua oğlu Arğişti der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl (içinde) yaptım."*²⁸⁷

Arğişti'nin 4. iktidar senesi, kralı, uzun bir süredir Urartu kitabelerinde rastlamadığımız oldukça farklı bir bölgeye yani batı tarafı hakkında bize bilgi verecektir.²⁸⁸ Van'daki Horhor Yazıtında I. Arğişti, Hatti ve ve Melid memleketleri üzerine sefere çıktığını Hate ve Supani'den esirler getirdiğini ve İrpuni kentini inşa ettiğini belirtir.²⁸⁹ *"Tanrı Haldi silahları ile sefere çıktı ve Hate ülkesini ve kral Hilaruda'nın ülkesini ele geçirdi..."* ifadesiyle başlayan yıllıklarda sürekli, bu bölgedeki diğer şehir ve memleketin mağlubiyetinden bahsedilmekte ve Melid Krallığı'nın bazı bazı şehirlerine müsamaha gösterildiğinden bahsedilmektedir. I. Arğişti gelenekleri devam ettirerek, Hate memleketi diye bilinen bu coğrafyadan 2.539 çocuk, 8.698 erkek, 18.047 kadın şeklinde toplam 29.284 kişiyi esir etmiş, bir bölümünü kılıçtan geçirmiş ve kalan kısmını da başka yörelere nakletmiştir. Bu kişilerden

²⁸⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 55

²⁸⁶ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 56

²⁸⁷ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 157-158

²⁸⁸ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 36

²⁸⁹ Süleyman Özkan, Kummuh/Kumaha, Tarih İncelemeleri Dergisi VIII, 1993, 73

6.600'ü muhtemelen kralın 5. iktidar senesinde yapılan Gökçe Göl çevreindeki İrpuni şehrine ikamet ettrilmiştir. Kral 4. sene arşivlerini başarısından emin olarak şöyle tamamlar: "...Tanrı Haldi'nin adına ben bu kahramanlıkları (işleri) tek bir yıl içinde başardım."²⁹⁰

Yazıtta, Meliteia Ülkesi'nin düzenlenen sefer sonucunda Menua Dönemi'nde olduğu gibi haraç verme koşulu altında bağışlandığı anlaşılmaktadır. Bu uygulama kuzey seferlerinde Diauehi'nin fethedilmesinin ardından başvuru politikasının bir benzeridir. I. Arğişti bölgeyi kendisine bağlayarak hiçbir çaba göstermeden düzenli olarak gelir sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca kral bölgede uyguladığı toplu nüfus aktarımlarıyla Fırat kıyısında bulunan bölgelerdeki etnik grupların askeri potansiyellerini zayıflatmış olmalıdır. Bu uygulamayla kabilelerin birliğiyle oluşturulacak ittifaklar önlenmiştir. Bu bölgeden alınan 8698 erkek olasılıkla I. Arğişti'nin 5. yıl seferleri sonucunda kurulan Erebuni Kalesi'ne yerleştirdiği Hate ve Supaneli askerler olmalıdır. Ayrıca buradan alınan diğer insanlarda Erebuni Kalesi'nin inşa edileceği bölgeye götürülerek kalenin inşasında kullanılmış olmalıdır. Belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta 4. yıl sefer kayıtlarında batı bölgesinden aldığı insanların sınıflandırılmasını ve sayısını belirtmesine rağmen insanların nereye götürüldüğüne değinilmemesidir. Söz konusu bilgiyi ancak 1 yıl sonraki sefer kayıtlarında öğrenmek mümkün olacaktır. I. Arğişti ve diğer Urartu kralları yazıtlarını genelde belirli standart kalıplar doğrultusunda ortaya koymalarından dolayı toplu nüfus aktarımına uğrayan insanlar çok uzak bir bölgeye götürülmüş olsalar dahi bu bölgenin adını öğrenmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır.

I. Arğişti Dönemi'nde düzenlenen seferler sonucunda rakamsal değer verilen yazıtların tamamında aktarılan erkeklerin sayısı kadınların sayısından fazla olduğu görülmektedir. Ancak 4. yıl seferinde aktarılan kadınların sayısındaki artış dikkat çeker. Seferde delikanlı ve erkek olmak üzere toplam 11.237 kişi alınmışken aktarılan kadınların sayısının 18.047 gibi çok daha yüksek bir rakama ulaştığı görülmektedir. Bu durumun birbirinden bağımsız birden fazla nedeni olabilir. Bölgeden alınan insanların tamamının Erebuni ve çevresine yerleştirildiğini kabul edecek olursak, yeni bölgede kuzeyli olmayan nüfusun arttırılması girişimleri ile paralel değerlendirilebilir. Hakimiyetin pekiştirilmesi²⁹¹ düşünülen bir bölgeye çok sayıda kadının götürülecek olması burada kısa vadede nüfusun artışına da neden olacaktır.

I. Arğişti iktidarının 14. yılında düzenlediği üçüncü seferinde güzergahını tamamen değiştirerek güneye yönelmiştir.²⁹²

"Üçüncü kez savaşçılar topladım. (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler. Urme Ülkesi'ne karşı sefere çıktım, Urme Ülkesi'ni ele geçirdim ve ülkeyi harap ettim. ...Ülkesi'ne kadar ilerledim ve ... şehirleri yaktım. Oradan Biainili Ülkesi'ne erkek ve kadınlar götürdüm. Toplam 24(?) .813 kişi (o) yıl(ın esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 25 at, X bin 744 büyükbaş hayvan ve 48.825 küçükbaş hayvan sürüp çıkardım."²⁹³

Urartu tarihinde ilk defa I. Arğişti Dönemi ile birlikte Diyarbakır'ın kuzeyine lokalize edilen Urme bölgesine sefer düzenlenmiştir. Urartu krallarının sistematik olarak sefer düzenledikleri güzergahların dışında kalan bu bölgede öncelikli hedef Asur'a

²⁹⁰ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 36

²⁹¹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 56-57

²⁹² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 58

²⁹³ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 172-173

gözdağı vermek olmalıdır. Bununla birlikte düzenlenen sefer sonucunda, elde edilen zengin ganimet listesi seferin bir başka önemli gerekçesidir. Düzenlenen sefer sonucunda cinsiyete dayalı sınıflaması yazıtta yansımayan 24.813 insan, Biainili'ye yani olasılıkla Van ve çevresine götürülmüştür.²⁹⁴

Argiştı iktidarda kaldığı süreçte gerçekleştirdiği toplu nüfus aktarımları ile 228.746 insanı bir başka bölgeye nakletmiştir. Aktarılan insanlar arasında yazıtlarda da ifade edildiği gibi öldürülen insan sayısı oldukça fazla olmalıdır. Ancak yazıtların hiçbirinde öldürülen insanların rakamsal değerleri vermediğinden söz konusu insanların sayısı hakkında herhangi bir çıkarımda bulunmak mümkün gözükmemektedir. I. Argiştı Dönemi'nde seferlerde elde edilen başarıya paralel olarak bu kadar yüksek sayıda insanın bölgeler arasında hareket ettirilmesi Urartu Krallığı'nın toplu nüfus aktarımı politikasına verdiği önemin en açık kanıtını oluşturur. Aktarılan insanların yaşam alanlarının oluşturulması, çalıştırılması gibi büyük organizasyon gerektiren faaliyetlerin I. Argiştı tarafından düzenlenebilmesi, Urartu Krallığı'nın ulaştığı siyasi, idari ve askeri gücün büyüklüğü ile paralel bir sonuçtur. I. Argiştı Dönemi'nde ulaşılan gerek idari gerekse askeri sistem, binlerce kilometrekarelik bir alanda krallığın çıkarları doğrultusunda değişimler yaratabilme gücünü sergiler.²⁹⁵

4.1.2.2.4. II. Sarduri Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

II. Sarduri, Urartu tahtına M.Ö. 764 yılında geçmiştir. Babası I. Argiştı'nın düzenlediği batı, kuzey ve doğu seferlerindeki başarılarının üzerine iktidarını şekillendirmiştir. I. Argiştı Dönemi'nde özellikle kuzey ve doğu bölgelerinde elde edilen başarılar, II. Sarduri'yi öncelikle batı ve kuzeybatı bölgelerine düzenlenecek seferlere yönlendirmiştir. Doğu Anadolu başta olmak üzere, Kuzeybatı İran ve Transkafkasya'nın güney kesiminde MÖ 9.-7. yüzyıllar arasında hüküm süren Urartular, II. Sarduri (MÖ 760-730) döneminde en geniş sınırlara ulaşmışlardır.²⁹⁶

Argiştı'nın yerine geçen oğlu II. Sarduri'ye ait Van Kalesi'nde "Analıkız" ismiyle anılan bir bölgede ve daha sonra Surp Pogos Kilisesi'nin duvarına konulan bir steldeki yıllıkların babasına ait olan yıllıklar gibi tertipli olmadığı görülmektedir. Bu yüzden de olayların sıralaması ve tarihleri ile ilgili bir takım tartışmalar yaşanmaktadır. Genel itibariyle II. Sarduri zamanında da Urartular'ın kuzeydeki bölgeler için uyguladığı siyaset, I. Argiştı tarafından uygulanan politika gibi olmuş ve Aras Vadisi'nin kuzey kesimi ile kuzeydoğusu bölgesindeki Diauehe, İga(ne), Abiliane, Etiune ve Eriahe memleketlerine yönelik mobing daha da artmıştır.

II.Sarduri kuzeye ilk seferini krallığının başlangıcında, çağdaşı Assur kralı Assur-nerari (M.Ö. 754-745) ile karşılaştığı yıl gerçekleştirir. Surp Pogos Kilisesi'ndeki kitabeden öğrenildiği kadarıyla bu sene Sevan Gölü'nün güneybatısına yerleştirilen Weliku ülkesinin kralı Maruni üzerine gitmiştir. Seferin Kars üzerinden geçtiği varsayılarak yazıtta söz edilen kentler Ani ile Kağızman arasındaki bölgeye de yerleştirilir. II. Sarduri yıllıklarında Qulha seferi öncesine yerleştirilen, genel itibariyle Kuzey kesimlerini de içine almakla beraber tartışmalı olan bu hususta hakkında fazla malumat alamadığımız bir seferden daha bahsedilmektedir.

²⁹⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 58

²⁹⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 59

²⁹⁶ Davut Yiğitpaşa, "Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 25, 2010, s. 178

Urartu yazıtlarında ilk ve son defa II. Sarduri zamanında karşılaşılan Qulha memleketine yapılan seferlerden ilki Analıkız'daki stelin ön yüzüne: yaklaşık üç yıl sonrası ile ilgili, ikincisi de aynı stelin sağ yüzüne yazılmıştır.²⁹⁷

Yazıttan sefer sırasında elde edilen başarılarla rağmen toplu nüfus aktarımı ile insan nakledilmediği anlaşılmaktadır.

II. Sarduri, M.Ö. 752 yılında kuzey ülkelerine düzenlediği sefer ile ilgili olarak²⁹⁸ “*Aynı yıl ikinci kere sefere çıktım: Etiuni Ülkesi'ne ve Liqiu Ülkesi'ne karşı. Abia (boyunun) tahkimatlı krali şehir Edia'yı güç kullanarak ele geçirdim. İrkua (boyunun) tahkimatlı krali şehir İruia'yı güç kullanarak ele geçirdim. Ueirda (boyunun) tahkimatlı krali şehir İrdua'yı güç kullanarak ele geçirdim. Puinia Şehri'nin kralını esir ettim. Haraç (ödemesi koşulu) ile, Sarduri'ye haraç vermesiyle hayatını bağışladım. Ülkedeki bu dört kaleyi ele geçirdim. Oradan erkek ve kadınlar sürgün ettim. 3.500 delikanlı, 15(?)000 kadın ve 4.000 savaşçı sürgün ettim. 8.525 büyükbaş hayvan sürüp çıkardım ve 18.000 küçükbaş hayvan da sürüp çıkardım.*”²⁹⁹

II. Sarduri'nin Güney Transkafkasya üzerine düzenlediği seferinde değindiği ülke isimlerine ilk defa bu yazıtta karşılaşıyoruz. Daha önce krali yazıtlarda değinilmeyen bu yeni ülke ve kentlere sefer düzenlenmesi kuzey bölgelerindeki sınırların genişletilme çabaları olarak yorumlanabilir. II. Sarduri başarı sağladığı yeni bölgelerde toplu nüfus aktarımı³⁰⁰ gerçekleştirmiş ve kentten 3500 delikanlı, 4000 savaşçı ve 15.000 kadın almıştır. Buradan alınan kadın sayısı, erkek ve genç erkek sayısının iki katından fazla bir sayıya ulaşmaktadır.

Urartu yazıtlarında II. Sarduri'den önce de kuzey ülkesinden erkeklerden çok daha fazla sayıda kadının alındığı görülmüştür. Bölgeden alınan insanlar arasında gösterilen 4000 savaşçı da Urartu yazıtlarında çok sık karşılaşılan standart bir uygulama değildir. Alınan savaşçılar olasılıkla bir başka bölgeye yerleştirilerek Urartu Krallığı'nın yapacağı seferlerde kullanılmıştır. II. Sarduri bu seferleri ile aynı yıl bir başka coğrafyaya, Urme'ye sefer düzenlemiştir.

II. Sarduri'nin M.Ö. 750-748 yılları arasına tarihlenen yıllıklarında:

“... *Qulha Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Huşa Ülkesi'nin Krali Hahani'yi ve halk(ın)ı orada esir aldım, (Onları) sürgün ettim ve benim ülkeme yerleştirdim. Sarduri der ki: Aynı yıl ordular(ım) Abiliani Ülkesi'ne karşı sefere çıktılar. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle bir gün içinde ülkeyi ele geçirdim. Kaleleri yerle bir ettim, şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Oradan erkek ve kadınlar sürgün ettim. Sarduri der ki: Orada böyle kahramanlıkları tanrı Haldi'nin uğruna yaptım. X bin 810 delikanlı, 3.496 canlı erkek, ve 6(?)408 kadın götürdüm. Toplam 9.904 kişi sürgün ettim. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı aldım. (Ayrıca) 65 at, X bin 090 büyükbaş hayvan ve 10.897 küçükbaş hayvan sürüp çıkardım. Sarduri der ki: Bu kahramanlıkları, bir yıl içinde, tanrı Haldi'nin uğruna yaptım.*”³⁰¹

II. Sarduri, kuzey bölgelerine düzenlediği seferlerinde toplu nüfus aktarımı politikalarına devam ettiği görülmektedir. Yazıtta alınan insanların sayısı belirtilmemekle birlikte Urartu kralının ülkesinde iskan ettirilmek üzere götürüldükleri belirtilmiştir. Yazıtta adı geçen Qulha Ülkesi'nin lokalizasyonu hakkındaki tartışmalarda bu bölgenin Kolkhis Krallığı ile eşdeğer olduğu konusunda görüş birlikteliği vardır. Söz konusu görüşün temelinde Doğu Karadeniz kıyısında M.Ö. 3.

²⁹⁷ Kemalettin Köroğlu, a.g.m., 2001, s. 726-727

²⁹⁸ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 61

²⁹⁹ Margaret Payne, a.g.e., İstanbul 2006, s. 208-210

³⁰⁰ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 61

³⁰¹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 210-212

yüzyıldaki varlığı anlatılan Kolkhis kenti ve burası ile ilişkili Argonuatlar efsanesine dayanır. Bu, altın ve post öğelerine dayalı hikaye M.Ö. 7. yüzyıla Homeros dönemine kadar uzanmaktadır. Kolkhis bölgesi daha sonra M.S. 111-113 yıllarında Flavius Arrianus Roma imparatoru Hadrianus'a yazdığı mektuplarda anılmaya devam edecektir. II. Sarduri'nin seferleri sonucunda Karadeniz kıyılarına kadar ulaştığı kabul edilmektedir. Barnett, Urartu Krallığı'nın bu yayılım ile Grek kolonileri ile ilişkiye geçtiğini öne sürmüştür. Bununla beraber Köroğlu önerilen lokalizasyona gerek Urartu ordusunun izlediği güzergahı dikkate alarak gerekse Urartu kralının ganimet listesinde yer alan verilerde değişim yaşanmadığı gerekçelerine dayanarak karşı çıkmaktadır. Köroğlu, Qualha'nın Ardahan ve çevresine yerleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bugünkü Göle³⁰² ilçesinin Orta Çağ'daki adının "Kola" olduğuna dikkat çekmekte ve bu ismin Qualha ile benzerliğini belirtmektedir. II. Sarduri, bölgeye düzenlediği seferlerin devamında Abiliane bölgesine ilerlemiş ve buradan 1890 delikanlı, 3496 canlı erkek ve 6408 kadın olmak üzere 9904 kişiyi nakletmiştir. II. Sarduri'nin bu bölgeye naklettiği insanlar arasında kadın sayısındaki fazlalık dikkati çeken bir özellik olmaya devam etmiştir. II. Sarduri aynı seferde Huşa Ülkesi'ne saldırmış, ülkenin kralını ve halkını esir alarak kendi ülkesine getirmiştir. Bu uygulama Huşa Ülkesi'nin kralını bir cezalandırma girişimi ve onun yerine olasılıkla Urartu Krallığı ile işbirliği içerisinde hareket edecek birisinin tayin edilmesi ile sonuçlanmıştır. Kral Hahani'nin halkının yazıtta esir aldığını belirtilmesine rağmen bu insanların sayısını vermemiştir. Bu durum belki de kral Hahani'nin yakın çevresinde yer alan iktidar hakkı talep edebilecek az sayıdaki kişinin nakledilmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

II. Sarduri'nin M.Ö. 749-747 yıllarına tarihlenen seferlerini bir önceki seferlerine konu olan bölgelerin üzerine gerçekleştirmiştir. II. Sarduri söz konusu sefer ile ilişkili olarak,³⁰³

"Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı. Eriahi Ülkesi'nin kralını yendi. Abiliani Ülkesi'ni ele geçirdi. Argıştı oğlu Sarduri'nin önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Argıştı oğlu Sarduri sefere çıktı. Sarduri der ki: Eriahi Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Eriahi Ülkesi'ni ele geçirdim. (Onu) bir gün içinde ele geçirdim. Baba(sı ve) büyük baba(sı)nın yaptırdıkları (ve Biainili) kralları hiç el koymasınlar diye gizli zengin depolar vardı. Tanrı Haldi'nin tanrısal büyüklüğüyle ben 1(?)50 gizli depoya el koydum. Erkek ve kadınlar esir ettim ve oradan bir sürü(?) sığır getirdim. Şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Biainili Ülkesi'ne erkek ve kadınlar sürgün ettim. Sarduri der ki: Geri dönerken Abiliani Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Abiliani'nin Kralı Murini geldi. Sarduri'nin ayaklarına sarıldı ve yere kapandı. Merhamet ettim, yerine yerleştirdim ve haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Argıştı oğlu Sarduri der ki: Orada, bu kahramanlıkları, tanrı Haldi'nin uğruna yaptım. 7.150 kişi o yıl(ın esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı aldım. (Ayrıca) 500 at, 8.560 büyükbaş hayvan ve 25.170 küçükbaş hayvan sürüp çıkardım. Bu krala yeterdi fakat ülkeyi terk ettiğim zaman, savaşçılar kendi aldıklarını ayrı götürdüler. Sarduri der ki: Bu kahramanlıkları, bir yıl içinde, tanrı Haldi'nin uğruna yaptım."³⁰⁴ demektedir.

II. Sarduri, Abilianihi, Eriahi ülkelerine karşı düzenlediği seferlerinde rakamsal olarak belirtmediği erkek ve kadınları toplu nüfus aktarımları ile nakletmiştir. Buradan aldığı insanları Biainili ve çevresine yerleştirmiştir. Urartu krali yazıtlarında genellikle

³⁰² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 63

³⁰³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 65

³⁰⁴ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 212-213

insanların alındığı yer belirtilmekle beraber nereye götürüldükleri çok ender ifade edilir. Ancak Kral II. Sarduri, yazıtında insanları Biainili'ye yani olasılıkla Van ve çevresine götürmüş olduğunu ifade etmektedir. Aynı yıl düzenlenen seferin devamında Abilianihî Ülkesi kralı Murini'nin vergi ödemesi koşulu ile bağışlandığı anlaşılmaktadır. II. Sarduri Murini'yi bağışlamasına rağmen ülkesinde yaşayan 7150 kişiyi toplu nüfus aktarımları ile karşı karşıya bırakmıştır. Burada değerlendirilmesi gereken en önemli nokta II. Sarduri Dönemi'nde yazıtlara tekrar yansıdığını gördüğümüz bir uygulama olan savaşa katılan askerlerin ganimetlerden pay almasıdır. II. Sarduri bu yazıt ile birlikte askerlerin ganimet listelerinden belirli bir pay aldığını ifade etmiştir. Bu uygulama farklı bakış açıları ışığında değerlendirilebilir. Askerlerin ganimet sahibi olabilmesi özel mülkiyetin bir göstergesi olmalıdır.

II. Sarduri, M.Ö. 748-746 yılları arasında Etiuni Ülkesi'ne sefer düzenlemiştir. Sefer kayıtlarında insan aktarımına dair bir bilgi yoktur. M.Ö. 747-745 yıllarına tarihlenen seferlerini anlatan kroniklerde,³⁰⁵ “*orayı ziyaret(?) et(me)di. Argiştî oğlu Sarduri der ki: (Onların) ilahi büyüklüğünden düşman ülkelerinde (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına, yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler ve yol gösterdiler. Yola koyuldum ve Puluadi Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. (Düşman ordusu) savaş için önüme geçti. (Onları) geri attım ve Libliuni Şehri'ne kadar kovaladım(?). Tahkimatlı krali şehir Libliuni'yi güç kullanarak ele geçirdim. Orada bir yazıt diktirdim. Şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Oradan erkek ve kadınlar sürgün ettim. Biainili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman ülkesinin bastırılması(?) için orada kaleler yaptırıldı. Ülkeyi benim ülkeme ekledim. Sarduri der ki: Aynı yıl üçüncü kere sefere çıktım. Eriahi Ülkesi'ne karşı. Ülkeyi ele geçirdim. Şehirleri yakıp yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Biainili Ülkesi'ne erkek ve kadınlar sürgün ettim. Kaleler yaptırıldı. Ülkeyi benim ülkeme ekledim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Sarduri der ki: Orada böyle kahramanlıklar yaptım. Oradan 6.436 delikanlı aldım ve 15.553 kadın sürgün ettim, toplam 21.989 kişidir. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. (Ayrıca) 1.613 at, 115 deve, 16.529 büyükbaş hayvan ve 37.685 küçükbaş hayvan sürüp çıkardım. Sarduri der ki: Bu kahramanlıkları bir yıl içinde tanrı Haldi'nin uğruna yaptım.*”³⁰⁶ denmektedir.

II. Sarduri'nin kayıtlarından kuzey bölgelerinde otoritesini sarsan bazı problemlerin ortaya çıktığı ve bu problemleri çözmek amacıyla sefer düzenlediği anlaşılmaktadır. Düzenlenen sefer sonucunda Libliuni üzerinde hakimiyetini yeniden sağlamış olduğu ifade edilmektedir. II. Sarduri aynı yıl içerisinde Eriahi Ülkesi'ne düzenlediği seferlerinde 6436 delikanlı ve 15.553 kadın olmak üzere toplam 21.989 kişi Biainili çevresine yerleştirilmiştir. II. Sarduri, Kuzey bölgelerinde düzenlemiş olduğu bu seferinde de aktardığı kadınların sayısındaki çokluk dikkati çekecek ölçüdedir. II. Sarduri aktardığı toplam erkek sayısının iki katından fazla sayıda kadını bölgeden nakletmiştir. Ayrıca buradan sadece genç erkeklerin alınmasını ve kadın sayısındaki fazlalığı dikkate alırsak bu uygulamayı ortaya çıkan isyanları cezalandırma girişimi olarak değerlendirilebiliriz. II. Sarduri sefer düzenlediği bölgenin demografik yapısında büyük değişimler yaratarak hem o bölgenin güvenliğini sağlamış hem de gelecek yıllarda da çıkacak olan olası isyanları engellemek istemiş olmalıdır. Ayrıca ulaşılan sınırların Urartu Krallığı'nın gittiği en kuzey nokta olması ve alınan ganimetlerin arasında devenin yer alması uzun mesafeli ticareti göstermektedir. Eriahi'de elde edilen başarıya koşut olarak burada kalelerin inşa edilmesi bölgedeki Urartu Krallığı'nın

³⁰⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 65

³⁰⁶ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 213-216

kurmaya çalıştığı hakimiyet stratejisi açısından ayrı bir önem taşır. Tüm bu veriler ışığında II. Sarduri'nin bölgede otoritesini tam anlamıyla sağlayabilmek için birçok farklı girişimde bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁷

II. Sarduri M.Ö. 743-742 yıllarına tarihlenen yıllıklarında yeni bir isyanı bastırmak için bir kez daha kuzeye yönelmek zorunda kaldığı görülmektedir.³⁰⁸

“Aynı yıl üçüncü kere savaşçılar yolladım: Eriahi Ülkesi'ne karşı. Ülkeyi ele geçirdiler, şehirleri yakıp yerle bir ettiler ve ülkeyi tahrip ettiler. Biainili Ülkesi'ne erkek ve kadın sürgün ettiler. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Sarduri der ki: Orada böyle kahramanlıklar yaptım. 3.225 delikanlı ve 4.928 kadın götürdüm, toplam 8.153 kişi. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı aldım. (Ayrıca) 412 at, 6.665 büyükbaş hayvan ve 25.735 küçükbaş hayvan (sürüp çıkardım). Argiştı oğlu Sarduri der ki: Bu kahramanlıkları, bir yıl içinde, tanrı Haldi'nin uğruna yaptım. Argiştı oğlu Sarduri der ki: ...”³⁰⁹

II. Sarduri, Eriahi Ülkesi'ne düzenlediği seferlerinde toplu nüfus aktarımı politikası ile naklettiği insanların delikanlı ve kadın olarak sınıflandırmıştır. Kral, bölgeden toplam 8153 kişiyi nakletmiştir. Alınan insanlar arasında kadınlar yine ganimet listesinde ön sırada yer almaktadır. II. Sarduri bu bölgede otoritesini sağlamlaştırmak adına giriştiği inşa faaliyetleri ve gerçekleştirdiği toplu nüfus aktarımlarına rağmen bölgedeki hakimiyetini tam anlamıyla sağlayamamış olmalıdır ki yeni bir sefer düzenlemek zorunda kalmıştır. II. Sarduri çıkan isyanları bastırmak amacı ile bölgeden yine genç erkek ve çok sayıda kadın aldığı görülmektedir. Kral, Eriahi bölgesine düzenlediği sefer sonucunda 3225 delikanlı, 4928 kadın olmak üzere toplam 8153 kişiyi nakletmiştir. II. Sarduri M.Ö. 744-741 yılları arasına tarihlenen yıllıklarında düzenlediği seferlerini,³¹⁰ *“Sarduri der ki: Qulha Ülkesi'ne karşı sefere çıktım ve ülkeyi ... Qulha Ülkesi'nin tahkimatlı kralı şehri İldamuşa'yı güç kullanarak ele geçirdim ve halkını yaktım. Qulha Ülkesi'nin (sadece) orada bulunan ... adamlarını öldürdüm. Demir bir mühür hazırlattım. İldamuşa Şehri'nde bir yazıt diktirdim. Şehirleri yakıp yıktım ve ülkeyi tahrip ettim. Erkek ve kadınlar sürgün ettim.”³¹¹* biçiminde ifade eder.

II. Sarduri, Qualha Ülkesi'ne tekrar yönelmiştir. Seferin yazıtlara yansıyan içeriği bölgede sağlanan hakimiyetin ardından bir isyanın ortaya çıktığı ve bunun üzerine kralın egemenliğini yeniden kurduğunu ortaya koymaktadır. II. Sarduri düzenlediği seferinde Kolkhis ve başkentini ele geçirmiştir. Sarduri bu eylemleri sırasında toplu nüfus aktarımı gerçekleştirmesinin yanı sıra başkente yaşayan insanları yakmıştır. Urartu Krallığı'nın çok sık başvurduğu bir yöntem olmayan insanların yakılması, bu yeni ele geçirilen ülkedeki hakimiyet kurma isteğindeki kararlılık olarak değerlendirilebilir. Sefer sırasında hazırlatılan demir mührün sembolik anlamı bir yana, Urartu yazıtlarında ilk defa demir madeninin anılmış olması açısından da ayrı bir önem taşır. Bu yeni ele geçirilen bölge diğer madenlerin yanı sıra ihtiva ettiği demir kaynakları açısından krallık için önem taşıyor olmalıdır.

II. Sarduri M.Ö. 744-741 yılları arasına tarihlenen yıllıklarında,³¹² *“Aynı yıl üçüncü kere sefere çıktım: Uiturihi Ülkesi'ne karşı. Üç vali çağırıldı. Üç yerde savaş açtım. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle ülkeyi kuşattım(?) ve ülkeyi tek bir gün içinde ele geçirdim ve tahrip ettim. Erkek ve kadınlar sürgün ettim. Uraia Şehri'nde bir kale*

³⁰⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 66

³⁰⁸ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 67

³⁰⁹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 223

³¹⁰ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 67

³¹¹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 223

³¹² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 67

yaptırdım ve orada ... adamı bıraktım. Uiturihi Ülkesi'nin ... adamını oraya yerleştirdim. Sarduri der ki: Böyle kahramanlıklar yaptım. 8.100 delikanlı götürdüm ve 9.100 kadın sürgün ettim, toplam 17.200 kişi. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı aldım. (Ayrıca) 1.500 at, 17.300 büyükbaş hayvan ve 31.600 küçükbaş hayvan sürüp çıkardım. Sarduri der ki: Bu kahramanlıkları bir yıl içinde, tanrı Haldi'nin uğruna yaptım.”³¹³ ifadeleri yer alır.

II. Sarduri kuzey ülkelerine düzenlediği seferlerinde her zaman merkezi bir orduyla hareket etmemiştir. Urartu ordusunun en önemli birimlerinden birisi de eyalet yöneticilerinin kontrolünde olan ve savaş durumunda sefere katılan eyalet ordulardır. Bu bölgeye düzenlenen seferlere de üç eyaletin yöneticisi ordusu ile birlikte katılmıştır. Urartu kralı II. Sarduri bölgede ki hakimiyetini tam anlamı ile sağlayabilmek için inşa faaliyetlerinde de bulunmuştur. Düzenlenen sefer sonucunda 8100 delikanlı ve 9100 kadını bu bölgeden nakletmiştir.

II. Sarduri'nin M.Ö. 743-742 yıllarına tarihlendirilen yıllıklarında Sevan Gölü'nün güney kıyısına gerçekleştirdiği sefer anlatılmaktadır. Urartu Kralı II. Sarduri'nin kuzey seferlerinde başarılar elde ettiği yıllarda Asur tahtında bir değişim yaşanmış ve M.Ö. 745 yılında III. Tiglat-Pilaser yönetimi ele almıştır. Asur Kralı M.Ö. 742 yıllarına tarihlenen 3. yıl seferinde Kishtan'da Urartululara karşı büyük bir zafer kazandığını iddia etmektedir.

III. Tiglat-Pilaser kazandığı bu zafere ilişkin olarak;

"Saltanatımın üçüncü yılında Urartulu Sarduri bana karşı başkaldırdı.....Mati-ilu'yla birlikte....onların birçoğunu esir aldı. Dağların boğazlarını ve uçurumlarını onların bedenleriyle doldurdum... .. Sarduri hayatını kurtarmak için, gece yarısı kaçtı ve daha fazla görünmediSarduri'yi ülkesinin sınırı Fırat'ın üzerindeki köprüye kadar kovaladım" demektedir.³¹⁴

Asur kayıtlarında anlatıldığı kadarı ile yapılan savaşta Urartu ordusu büyük bir yenilgi ile karşı karşıya kalmıştır. Asur ordusu, Urartulu binlerce askeri öldürmüştür. Alınan yenilgi karşısında Urartu kralı II. Sarduri savaş alanını terk ederek kaçmış ve Asur kralının takibinden de kurtulmuştur. Asur karşısında alınan bu ağır yenilgiler Urartu kralı II. Sarduri'nin tahttan inmesine yol açacak en önemli gelişmelerin başlangıcıdır.

Urartu Kralı II. Sarduri'nin M.Ö. 742-739 yıllarına tarihlenen sefer kayıtlarında³¹⁵ "Tanrı Haldi'nin kudretiyle Argiştı oğlu Sarduri der ki: ... savaşçılar topladım. (Onların) ilahi büyüklüğünden düşman ülkesinde (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, tanrı Şivini'ye ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım. Tanrılar (bana) kulak verdiler. Sarduri der ki: Etiuni Ülkesi'ne doğru yola koyuldum. Etiuni Ülkesi'ne doğru çıktığım(?) zaman(?) Eriahi Bölgesi'nin güneyindeki(?) Quriani Ülkesi'ni ellemedim. İğani Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı. İğani Ülkesi'nin Kralı Qaparuni'yi yendi. Tanrı Haldi güçlü ve Tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Sarduri sefere çıktı. Sarduri der ki: Bir gün içinde 35 kale ve 200 şehir ele geçirdim. Kaleleri yerle bir ettim şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Biainili Ülkesi'ne erkek ve kadınlar sürgün ettim. Sarduri der ki: Aynı yıl Puzunia Ülkesi'ne, Alqania Şehri'ne ve Sudala Şehri'ne karşı sefere çıktım. Kaleleri yerle bir ettim, şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Geri dönüşümde Eriahi Ülkesi'ne karşı sefere çıktım, Şehirleri yaktım. Oradan erkek ve kadınlar götürdüm. Oradan geri döndüm ve İştelua Ülkesi'ne, Qadiaini Ülkesi'ne, Apuni

³¹³ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 223-224

³¹⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 69

³¹⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 70

Ülkesi'ne ve Abiliani Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Sarduri der ki: Ben ordular yolladım(?). Hiçbir valiyi çağırmadan(?) tek bir bölükle(?) Uelikuni Ülkesi'ne karşı sefere çıktım ve Uelikuni Ülkesi'ni ele geçirdim. Güç kullanarak 22 tahkimatlı kale ele geçirdim (ve bu) kaleleri yerle bir ettim. Şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Biainili Ülkesi'ne erkek ve kadınlar götürdüm. Sarduri der ki: Uelikuhi Ülkesi'nin Kralı Nidini huzuruma çıktı ve yere kapandı. (Onu) esir ettim ve haraç (ödemesi koşulu) ile, Sarduri'ye haraç vermesiyle hayatını bağışladım.

Sarduri der ki: Aynı yıl üçüncü kere sefere çıktım: Arquiqui boyunun ülkesine karşı. Arquiqui boyunun ülkesini, Adahu boyunun ülkesini, Luipruni boyunun ülkesini, Eşumua boyunun ülkesini, Kamniu boyunun ülkesini, Qu'albani Ülkesi'ni, Uhuni Ülkesi'ni ve Teriani Ülkesi'ni ele geçirdim. Güç kullanarak 20 tahkimatlı kale ele geçirdim ve bir gün içinde 120 şehir ele geçirdim. Kaleleri yerle bir ettim, şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Erkek ve kadınlar sürgün ettim. Sarduri der ki: Silahımın(?) önünden kaçan(?) ve Uşkia Dağı'nı(?) ve Bamni Dağı'nı(?) işgal(?) eden o halkı çevirdim ve öldürdüm. Diğer kaçanları da tanrı Teişeba yaktı. Sarduri der ki: Savaşçılara, kendileri için, erkek ve kadınlar geri verdim. Sarduri der ki: Orada böyle kahramanlıklar yaptım. 10.000 erkek aldım, 4.600 canlı erkek ve 23.200 kadın sürgün ettim, toplam 37.800 kişi. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 3.500 at sürüp çıkardım, 40.353 büyükbaş hayvan ve 214.700 küçükbaş hayvan (sürüp çıkardım). Sarduri der ki: Bu kahramanlıkları, bir yıl içinde, tanrı Haldi'nin uğruna yaptım."³¹⁶ denmektedir.

II. Sarduri'nin Leninakan bölgesine düzenlediği seferlerinin hemen başlangıcında Quriani Ülkesi'ni bağışlaması burada İskitler ile ilişkili olmalıdır. Urartu kralı oluşturacağı bu tampon bölge ile düşman güçleri krallık sınırından uzak tutmayı planlamış olmalıdır. II. Sarduri Igani Ülkesi'ne doğru devam ettiği seferlerinde birçok kenti ele geçirdikten sonra bu bölgede yaşayan insanları Biainili ülkesine getirmiştir. II. Sarduri'nin Sevan Gölü'nün Batı kıyısında daha önce hakimiyet altına alınmış Uelikuhe ülkesine sefer düzenlemesi bu bölgede meydana gelen isyanları gösteriyor olmalıdır. Bu bölgeye karşı düzenlediği seferlerin de hiçbir eyalet yöneticisini ve dolayısıyla eyalet ordusunu savaşa dahil etmemiştir. Bu ifade, sefer sırasında Urartu ordusunun farklı birimlerden oluştuğunu bir kez daha göstermektedir.

Sarduri Sevan Gölü'nün batısında meydana gelen isyanları cezalandırmak amacı ile alınan insanları Biainili çevresine yerleştirmiştir. Eriahi üzerine düzenlenen seferde de toplu nüfus aktarımları gerçekleştirilmiş ancak alınan insanların sayısı yazıtların ilgili bölümünde yer almamıştır. II. Sarduri aynı seferinde Uelikuhe Ülkesi'nin kralı Nidini'nin ülkesinden sayısını belirtmediği erkek ve kadınları nakletmiştir. Urartu kralı bölgede toplu nüfus aktarımlarıyla insan almakla birlikte kralın hayatını haraç verme koşulu altında bağışlamıştır. Bölgede meydana gelen isyanlar karşısında Sarduri farklı stratejiler geliştirmiştir. Kral ortaya çıkan³¹⁷ isyanlar karşısında zaman zaman şiddet unsurunu yoğunlaştırmıştır. Sarduri'nin Bamni Dağları çevresine çıkan isyanlarda oradaki insanları öldürdüğü görülmektedir. Bu eylemi sırasında isyana katılan insanlar Tanrı Teişeba tarafından yakılmıştır. Bu ifade ile birlikte ilk ve son defa Urartu yazıtlarında Urartu panteonunda ikinci sırada yer alan Tanrı Teişeba'nın insanları yaktığı görülmüştür. Meherkapı yazıtında Tanrı Haldi dışında sadece Teişeba'nın savaşçı özelliği vurgulanarak Teişeba'nın savaşçılığına 2 boğa, 4 koyun kurban edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Aynı yazıtın devamında ele geçirilen insanların savaşçılar arasında paylaşıldığı II. Sarduri Dönemi'nde yazıtlara yansıyan bir özellik olarak tekrar

³¹⁶ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 226-230

³¹⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 71

karşımıza çıkar. Urartu kralı bu isyana iştirak eden halklardan 10.000 genci, 4600 erkek ve 23.200 kadın olmak üzere toplamda 37.800 kişiyi başka bölgelere yerleştirerek, toplu bir nüfus nakli gerçekleştirmiştir.

II. Sarduri düzenlediği kuzey seferlerine koşut olarak çeşitli inşa faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Söz konusu inşa faaliyetleri arasında Taşköprü Kalesi ve Atamchan Kalesi sayılabilir. II. Sarduri yeni inşa ettiği kalelerin yanı sıra daha önce inşa edilen kalelerin geliştirilmesine önem vermiştir. Erebuni Kalesi'nde gerçekleştirilen inşa faaliyetleri bunun örneğini oluşturur.³¹⁸ Yine bu dönemde Urartu kalelerinde ilk defa dış cepheye estetik kazandırma özelliği Çavuştepe Kalesi örneğinde olduğu gibi görülmeye başlar.

II. Sarduri'nin tahtta olduğu yıllarda doğudaki "Güçlü Medler" her geçen gün biraz daha örgütlenmesine rağmen henüz Urartu Krallığı için önemli bir tehlike oluşturmuyordu.

Daha önce büyük bir bölümü egemenlik altına alınmış olan Urmiye Bölgesi'ne tekrar seferler düzenlemiştir.³¹⁹

*"Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı ve Mana Ülkesi'ni ele geçirdi. Argiştı oğlu Sarduri'nin önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Argiştı oğlu Sarduri sefere çıktı. Sarduri der ki: Babilu Ülkesi'ne karşı sefere çıktım, Babilu Ülkesi'ni ele geçirdim. Baruata Ülkesi'ne kadar ilerledim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Sarduri der ki: Üç tahkimatlı kaleyi de ele geçirdim. Kaleleri yerle bir ettim, şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Oradan erkek ve kadınlar sürgün ettim. 8.135 erkek, 25.000 kadın ve 6.000 savaşçı götürdüm. 2.500 at, 12.300 büyükbaş hayvan ve 32.100 küçükbaş hayvan sürüp çıkardım. Bu(nlar) krala yeterdi fakat ülkeyi terk ettiğim zaman savaşçılar kendi aldıklarını ayrı götürdüler."*³²⁰

Urmiye Bölgesi'ne yapılan seferler sonunda Mana Ülkesi, Babilu ve Baruata ülkeleri bir kez daha Urartu topraklarına katılır. Bu bölgede aynı kentlere tekrar sefer düzenlenmesi meydana gelen ayaklanmalar ve ganimet edinme isteğinden kaynaklanıyor olmalıdır. Daha önce Urartu Krallığı'nın İran üzerine düzenlediği seferlerde bölgeden alınan insanların sayısı hakkında bilgi verilmemektedir. Bununla birlikte II. Sarduri'nin İran üzerine düzenlediği sefer sonucunda alınan insanların sayısı ifade edilmiştir. II. Sarduri İran üzerinden 8135 delikanlı, 25.000 kadın ve 6000 savaşçı aldığını belirtmektedir. Alınan insan sayısının belirtilmesi Urmiye ve çevresinde Urartu Krallığı'nın otoritesini ve egemenliğini tam olarak sağladığını ve burada bir sistem doğrultusunda organizasyonlara girişebildiğini gösteriyor olmalıdır.

II. Sarduri M.Ö. 745-744 yıllarına tarihlenen seferlerinde İran üzerine tekrar yönelmiş bu sefer ile ilgili olarak:

"Sarduri der ki: Yola koyuldum. Mana Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Ülkeyi yendim şehirleri yakıp yerle bir ettim. Ülkeyi tahrip ettim. Biainili Ülkesi'ne erkek ve kadınları sürüp çıkardım. Tahkimatlı Darbani Şehri'nin Kalesi'ni güç kullanarak yendim. İrdi adamları orada bıraktım. Ülkeyi benim ülkeme ekledim." ifadelerini kullanmıştır.³²¹

II. Sarduri, Mana Ülkesi'ne karşı düzenlediği sefer sonucunda aldığı ganimetlerin listesini detaylı olarak vermemektedir. Bununla birlikte bu ülkeden alınan kadın ve erkeklerin Urartu Krallığı'nın ana toprakları olan Biainili'ye götürdüğü anlaşılmaktadır.

³¹⁸ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 72

³¹⁹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 74

³²⁰ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 208

³²¹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 74

İlk defa I. Argiştî Dönemi'nde sefer düzenlenen ve toplu nüfus aktarımı politikalarının uygulandığı görülen Urme Bölgesi, II. Sarduri Dönemi'nde Urartu yazıtlarına tekrar yansır.³²²

*“Aynı yıl üçüncü kere sefere çıktım: Urme Ülkesi'ne karşı. On bir kale yenip yerle bir ettim. Erkek ve kadınlar sürgün ettim. 1.100 delikanlı, 6.500 kadın, 2.000 erkek, 2.538 büyükbaş hayvan ve 8.000 küçükbaş hayvan götürdüm. Argiştî oğlu Sarduri der ki: Üç ülkede bir yıl içinde böyle kahramanlıkları yaptım. Toplam 12.735 erkek götürdüm, 12.000 savaşçı sürgün ettim, 2.500 at sürüp çıkardım ve 23.335 büyükbaş hayvan ve 58.100 küçükbaş hayvan da sürüp çıkardım. Argiştî oğlu Sarduri bu kahramanlıkları tanrı Haldi'nin uğruna bir yıl içinde yaptım.”*³²³

Urartu Krallığı'nın egemenlik alanının dışında kalan bu bölgeye düzenlenen seferlerin gerekçesi Asur'a karşı yürütülen mücadelenin bir parçası şeklinde değerlendirilebilir. Söz konusu bölgeye gerçekleştirilen sefer sonucunda, tıpkı babası I. Argiştî Dönemi'nde olduğu gibi zengin bir ganimet listesine sahip olunması seferi tetikleyen bir diğer önemli unsurdur.

Urme üzerine düzenlenen sefer sonucunda, 1100 delikanlı, 6500 kadın ve 2000 savaşçı olmak üzere toplam 9600 kişi toplu nüfus aktarımları ile nakledilmiştir. Söz konusu seferle özellikle II. Sarduri Dönemi'nde sık sık karşılaşılan bir uygulama olan kadın nüfusunun ağırlıklı olarak nakledildiği görülür. Buradan alınan kadınların sayısı, erkek ve genç erkelerin sayısının iki katından fazla bir rakama ulaşmaktadır.³²⁴

Van Kalesi'nin kuzeyindeki bir açık hava tapınağının nişleri içinde ve Van'ın belli yerlerindeki çiviyazılı metinler, Argiştî'nin ardından iktidara gelen kralın icraatlarından bahsetmektedir. II. Sarduri de bahsedilen kitabelerden öğrenildiğine göre babasının kullandığı unvanları kullanmıştır. *“Hükmeden Tanrı Haldi için Argiştî oğlu Sarduri bu yazıtı dikti. Tanrı Haldi'nin gücü ile Argiştî oğlu Sarduri, güçlü kral, yüce kral, dünyanın kralı, Biainili ülkesinin kralı, krallar kralı, Tuşpa kentinin hakimi...”* Babasının kullandığı unvanların yanında “dünyanın kralı” ünvanını da kullanmıştır. Bu arada Asurlular'ın sıkıntılı durumları hala devam etmektedir. Bundan dolayı, Urartular açısından Sarduri döneminin başlarında güney bölgesinden gelmesi beklenen ciddi bir tehlike bulunmamaktadır. Argiştî, Erzurum ve Gökçe Göl civarındaki isyanları bastırarak, Kuzeybatı İran bölgesine kaleler ve garnizonlar yaparak bu bölgedeki kontrolü ele geçirmiştir. Sarduri'nin yapacağı en iyi icraatlar, Çavuştepe ile Kayalidere gibi yeni kaleler yapmak, seferler yapılabilecek ve ganimet kazanılabilecek memleketler keşfetmekti.³²⁵ II. Sarduri iktidardayken Urartular'ın hududu Fırat nehrine kadar ulaşmıştı.³²⁶ II. Sarduri, uzun zamandır Fırat kıvrımının iç kesimlerine ve Fırat'ın diğer tarafına askeri hareket yapmadığı için, tekrar batı'ya seferler yapmaya başlamıştır. İktidarının ilk senesinde, Melid memleketine yapmış olduğu seferin sonucunda elde etmiş olduğu ganimet kendisinin batıya yönelmesinin ne kadar doğru bir hareket olduğunu göstermektedir. *“...10.408 at, 132 katır, 12.321 inek, 9.036 boğa, toplam 21.357 büyük boynuzlu hayvan, 35.467 küçük boynuzlu hayvan, 2.114 savaş silahı, 1.332 yay, 47.970 ok, 1.022 133 ölçek arpa, 111 akarki şarap... 7.079 mina bakır, 336 tutsak...”* Batı bölgesine gerçekleştirilen sefer, ayrıntılı olarak Kömürhan veya İzoli yazıtı diye tanınan bir kitabesinde anlatılmaktadır. Bugün Fırat Nehri'nin üzerindeki Karakaya Baraj Gölü'nün altında kalan bu kitabe, Urartu Devleti'nin en batısındaki

³²² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 75

³²³ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 210

³²⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 75

³²⁵ A. Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir 1997, s. 38

³²⁶ Süleyman Özkan, a.g.e., 1993, s. 74

kitabe olarak da bilinmektedir. Kitabede Şaşu'nun oğlu Hilaruda, Melid memleketinin kralı, Argiştı'nın oğlu Sarduri'nin önünde diz çöktü... Sarduri ilerledi. Sarduri şu şekilde anlatmaktadır:³²⁷

“Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı ve Melitea Ülkesi'nin kralını Şaha oğlu Hilaruada'yı yendi. Onu Argiştı oğlu Sarduri önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Argiştı oğlu Sarduri sefere çıktı. Sarduri der ki: Fırat Irmağı durgundu(?). Oradan hiçbir kral karşıya geçmemişti. (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini ve Biainili Ülkesi'nin (bütün) tanrılarına yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler ve bana yol gösterdiler. Tumişki Şehri'nin önünde savaşçılarım arasında karşıya geçtim ve aynı gün ülkeye doğru ilerledim. Qala'ani Ülkesi'nin güneyinden⁴ geçtim. Melitea Şehri'nin kuzeyindeki⁵ Karnişi Dağları'na vardım. Zapşa Şehri'nin ötesindeki(?) Muşa Ülkesi'ne kadar ilerledim. Bir gün içinde 14 kale ve 80(?) şehir ele geçirdim. Kaleleri yerle bir ettim ve şehirlere yaktım. 50 adet savaş arabasına yer koydum. Savaştan geri döndüm. Hilaruada'nın tahkimatlı kralı şehri Sasi'yi kuşattım(?) ve güç kullanarak onu ele geçirdim. Mal(?), erkek ve kadın oradan sürgün ettim. Sarduri der ki: Girdim ve Melitea Şehri kuşatılsın(?) diye buyurdum(?). Hilaruada huzuruma çıktı, yere kapandı ve ayak(larına) sarıldı. Merhamet ettim(?). (Oradan) altın, gümüş ve mal(?), yağma(?) olarak aldım ve Biainili Ülkesi'ne götürdüm. Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Oradan dokuz kale, yani Hazani, Gaurahi, Taşe (yani) tanrı Quera'nın Taşe ve Meluiani kalelerini ayırıp kendi toprağıma ekledim.”³²⁸ denmektedir. İzoli yazıtında bahsedilenlerden öğrenildiği kadarıyla; gerçekleştirilen bu seferin en mühim hedefi Melid memleketinin hakimiyet altına alınmasıdır. Ancak Urartular, Melid memleketini direk kontrol altına almaktan uzak durmuştur. Melid gibi krallıklar ikili antlaşmalarla ağır vergilere bağlanıp siyasi açıdan kontrol altına alınmıştır.³²⁹

Urartu askerleri Malatya ve çevresinde, hatta Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye'deki devletler hakimiyet kurmaya çalışmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Urartular'ın bu davranışları, Urartu ve Asur'u ister istemez savaş sebebi olmuştur. İki ülkenin ordusu M.Ö 753'te Kuzey Suriye mevkiinde karşı karşıya gelmişlerdir. Bahsedilen savaş hakkında Asur yazılı belgelerinden bir malumat alınamamaktadır. Fakat savaşın galibi olan Urartular, kazanmış oldukları bu galibiyeti Van'daki bir kitabe üzerinde ölümsüzleştirmiştir: “... Adadnirari'nin oğlu Asur kralı Assurnirari'yi mağlup ettim...” Bu başarılar, II. Sarduri'ye Akdeniz ile bu noktadan gerçekleştirilecek olan Akdeniz ticaretinin yolunun açılmasını sağlamıştır.

II. Sarduri M.Ö 750'den sonra Doğu Karadeniz çevresindeki Kulha ve M.Ö 746'dan sonra ise tekrar Güneydoğu Anadolu memleketlerine seferler yapar. Bölgeyi kontrol altında tutabilmek için, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki ülkelerle iyi geçinen II. Sarduri, bu tutumunu uzun yıllar devam ettirememiştir.

Asur, Kuzey Suriye'de yaşadığı mağlubiyetler sonucunda bölgenin hakimiyetini kaybetmiş ve çok zayıflamıştır. Ancak, M.Ö 745 senesinde, ordu sefere çıktığında başkent Kalah'ta isyan çıkmış ve aynı sene III. Tiglat-Pileser kralı adı ile Asur'u yönetmeye başlamıştır. III. Tiglat-Pileser ile Asurlular'ın güçlü ve tartışmasız otoritesi yeniden tesis edilmiştir. III. Tiglat-Pileser, bu bölgedeki egemenliğin, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesinin alınarak, coğrafyadaki³³⁰ zenginliklerin yeniden

³²⁷ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 38

³²⁸ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 237-238

³²⁹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 38

³³⁰ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 39

Asur'a getirilmesiyle mümkün olacağını biliyordu. Bundan dolayı, iktidarının 3. senesinde, M.Ö 743'de,³³¹ Öncelikle Kuzey Suriye'ye, arkasından Geç Hititler'in, ardından da Aramiler'e karşı seferler yaptı. II. Sarduri ile Arpad kralı Matiulu koordinatörlüğünde, Melidli Sulumal, Gurgumlu Tarhala ve Kumahalı Kuştaspi'den meydana gelen koalisyon ile Asur kralı III. Tiglat-Pileser, Kumaha'da bulunan Halpi ile Kıştan kentlerinin arasındaki mevkiide karşı karşıya geldiler. Savaşın kazananı Asur oldu.³³² Tiglat-Pileser bu başarısından büyük bir övünçle şu şekilde bahseder: *"Saltanatımın üçüncü yılında Urartu'lu Sarduri bana karşı ayaklandı; (Arpad'lı) Muti-ili, Melid'li Sulumal, Gurgum'lu Tarhulara, Kummubu'lu Kuştaspi güçlerine güvendiler... Tanrım Assur'un gücüne ve yüceliğine inanarak onlarla savaştım... Büyük bölümünü kılıçtan geçirdim. Dağların uçurumlarını ve vadilerini onların cesetleri ile doldurdum... Sarduri canını kurtarmak için bir gece vakti... Ülkesinin sınırı olan Fırat üzerindeki köprüyü geçerek kaçtı ve bir daha hiç görünmedi..."*

M.Ö 743 senesinde Asur tarafından kazanılan bu başarının sonuçları çok olumlu olmuştur. Bu galibiyetin ardından Akdeniz'deki şehirlerden alınan vergiler, Lübnan ile Amanos Dağlar'nın zenginlikleri tekrar Asur'a gelmeye başlamıştır.³³³

III. Tiglat-Pileser tarafından 743 senesindeki seferi farklı kitabelerde dile getirilmiştir. II. Sarduri ve müttelikleriyle Kıştan ve Halpi kentleri arasında savaşarak onları mağlubiyete uğratmıştır. Sinzi nehrini geçerken Urartularla birkez daha karşılaşmıştır. Urartular, Sinzi nehri civarında kamp kurmuşlardı. Gecenin karanlığından yararlanan Asurlular, Urartuları yenilgiye uğrattılar. Sarduri, Sibağ Dağı'nı aşarak, Fırat üzerinden güvenlik açısından iyi olan Urartu tarafına geçti. Tiglat-Pileser onların izini sürdü ancak köprüler yıkılmış olduğundan Fırat'ı aşamadı.³³⁴

II. Sarduri'yi diğer Urartu krallarından farklı kılan özellikler dikkati çekmektedir. Bunların başında Sarduri'nin kendisini tanımlayışı gelmektedir. Kral, Urartu'da görmeye alışık olmadığımız "kralların kralı", "dünyanın kralı" gibi unvanlar ile kendisini ifade etmiştir. Bunlar Sarduri'nin tahta geçtiği dönemde Urartu Krallığı'nın ulaştığı coğrafi sınırlar değerlendirildiğinde oldukça abartılı söylemlerdir. II. Sarduri Dönemi'nde toplu nüfus aktarımı politikalarına I. Arğişti Dönemi'nde olduğu gibi büyük önem verilmiş ve binlerce insan çok büyük coğrafi alanlar içerisinde hareket ettirilmiştir. II. Sarduri Dönemi'nde aktarılan insanların, I. Arğişti Dönemi ile karşılaştırıldığında yazıtlara yansıyan bazı önemli değişiklikler söz konusudur. Bu kral ile birlikte özellikle kuzey seferleri başta olmak üzere aktarılan kadın sayısında çok büyük bir artış görülmektedir. Tüm seferlerde alınan kadınların sayısı 113.000'den fazla bir rakama ulaşmıştır. II. Sarduri ile birlikte uygulanan bu politikanın farklı sebepleri olmalıdır. Toplu nüfus aktarımlarıyla nakledilen kadınların büyük çoğunluğunu Urartu otoritesine karşı isyan girişimlerinde bulunan kuzey bölgelerinde yaşayanlar oluşturmuştur. Urartu Krallığı bu uygulama ile bölgede yaşayan insanlara o yıl büyük bir manevi zarar vermekle birlikte bölgedeki nüfusun kontrolünü uzun vadede sağlamış olacaktır. Ayrıca aktarılan kadınların yerleştirileceği bölgelerde uzun vadeli olarak nüfus artışının yaşanacağı da bir diğer gerçektir. Bununla beraber, II. Sarduri Dönemi'nde, Menua Dönemi'nden sonra tekrar savaşçıların elde edilen ganimetlerden pay aldığı/alabileceği yazıtlara yansımıştır.³³⁵

³³¹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 40

³³² Süleyman Özkan, a.g.e., 1993, s. 74

³³³ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 40

³³⁴ Süleyman Özkan, a.g.m., 1993, s. 74

³³⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 82

4.1.2.2.6. I. Rusa Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

Sarduri'den sonra tahta oğlu I. Rusa geçmiştir. Babası Sarduri Asur kralı III. Tiglat-Pileser karşısında uğramış olduğu yenilgilerle, Urartular'a ait pekçok yerin kaybedilmesine sebep olmuştur. III. Tiglat-Pileser, batı bölgelerinde kazanmış olduğu zaferlerini, Kuzeybatı İran bölgesinde de devam ettirmek ve Urartular'ın hakimiyetini bu bölgeden tamamen yok etmeyi istiyordu. Bundan dolayı Mana ve Barşua'daki yerel yöneticilerle bazı antlaşmalar yoluna gitmişti. Kimmer ve “*atlı kavimler*” tehlikesi, Rusa açısından ciddi bir sorundu. Yalnızca Urartular açısından değil, bütün Yakınoğu coğrafyası için büyük bir tehlike olan Kimmerlerin icraatları Heredotos'un kitabına da konu olmuştur. Tüm bunlara ilaveten Asur tahtına M.Ö 721 senesinde çıkan kabiliyetli kral II. Sargon, Rusa açısından çok korkunçtu.³³⁶

I. Rusa dönemindeki en mühim kitabelerin başında, Topzava steli gelir. Zarar görmüş olan bu kitabede, Rusa'nın Ardini şehri (Musasir) kralı Urzana'nın, Rusa'nın kapısını çaldığını ve Rusa'nın da, Urzana'nın ordusuyla alakalı bir takım düzenlemeler gerçekleştirdiğinden bahsedilmektedir. Ardini şehri kralı Urzana, eyalete idareci olarak atanmıştır. Asur'un Kuzeybatı İran bölgesindeki Mana memleketindeki hakimiyeti kendi kontrolü altına almayı istemesinden dolayı, Urartu Devleti bu bölgedeki yerel idarecilerle Asur'a karşı bazı ittifak yolları denemiştir. Bahsedilen ittifaklardan Ardini kralı Urzana bazen Asur'un tarafını tutmuş ve Rusa'ya karşı düşmanca tavırlar içinde olmuş, bazen de Urartular'ın tarafında olmuştur. Bu olay da böyle bir siyasetin sonucu olmalıdır. Bu olaylar, bir müddet sonra Batı İran bölgesinde, Yakınoğu coğrafyasının iki süper gücü arasında meydana gelecek hareketli zamanların şartı olarak kabul edilmektedir.³³⁷

Kuzey bölgelerinde ortaya çıkan isyanlar ve gittikçe etkisini artıran Kimmer tehlikesi I. Rusa'nın bu bölgelere düzenlediği seferleri ve gerçekleştirdiği inşa faaliyetlerini tetiklemiş olmalıdır. Sevan Gölü'nün batı kıyısında Nor-Beyazet'de yer alan kitabede,³³⁸

*“Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu Rusa der ki: Uelikuhi Ülkesi'nin kralını yendim, esir ettim ve ülke(sin)den sürdüm. Orada vali bıraktım. Kusursuz bir şekilde bir Haldi kapısı ve bir kale yaptırđım. (Oraya) “Haldi Şehri” adını verdim. Biainili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman ülkesinin bastırılması(?) için (yaptırđım). Sarduri oğlu Rusa, Biainili Ülkesi'ni yöneten güçlü kraldır.”*³³⁹ denilmektedir.

I. Rusa'nın kuzey seferlerini anlatan iki yazıttan diğeri ise Sevan Gölü'nün güneybatı kıyısında Tsovinar Kalesi'nin kalıntılarının yanında bulunmaktadır. Adı geçen kitabede:³⁴⁰ *“Tanrı Haldi'nin tanrısal kudretiyle Sarduri oğlu Rusa der ki: Tek bir seferde bu ülkeleri ele geçirdim: Gölün beri tarafından, Adahu, Ueliku, Lueru ve Arququiu ülkelerinin krallarını ve gölün ötesinden, yüksek dağlardan Gurqumeli, Şanatua, Teriuişa, Rişua, []zua, Aria, Zama, Büyük(?) İrqima, Ela, Ereltua, Aidamaniu, Guria, Alzira, Pirua, Şila, Uidua, Ateza, Eria ve Azameruni ülkelerinin 19 kralını boyun eğdirdim. Toplam 23 kralın hepsini(?) tek bir yıl içinde yendim. Erkek ve kadınları Bianili Ülkesi'ne sürgün ettim. Haraç (toplama) yılına geldim.⁷ Bu kaleleri bu ülke(?) için yaptırđım ... Tanrı Teişeba'nın kalesini kusursuz bir şekilde yaptırđım. (Oraya) “Teişeba Şehri” adını verdim. Bianili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman*

³³⁶ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 40

³³⁷ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 41

³³⁸ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 84

³³⁹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 269-270

³⁴⁰ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 83

ülkelerinin bastırılması(?) için (yaptırdım). Rusa der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse... ”³⁴¹ denilmektedir.

I. Rusa daha önceki Urartu kralları gibi Sevan Gölü çevresinde yer alan kuzeyli kabileler üzerine seferler düzenlemeye devam etmiştir. Bu seferler sonucunda gölün güney kıyısında hakimiyetini sağlamıştır. I. Rusa'nın sefer düzenlediği 23 kralın 19'unun Sevan Gölü'nün doğusuna, dördünün ise güneybatı kıyılarına ait olduğu düşünülmektedir. II. Sarduri Dönemi'nde Urartu denetiminde olan Adahuni, Uelikuhi, Lueruni, Arquqinu ülkelerinin başlattıkları isyan girişimlerini bastırmak söz konusu seferlerin öncelikli hedefi olmalıdır. II. Sarduri Uduri-Etiuni'ye düzenlenen son seferde 10.000 delikanlı, 4600 canlı erkek, 23.200 kadın olmak üzere toplam 37.800 kişiyi nakletmişti. Bölgede gerçekleştirilen bu büyük demografik baskıya rağmen, Arququni, Kamaniu, Adahuni bölgelerinde yeni isyanların ortaya çıktığı görülmektedir. I. Rusa, meydana gelen isyanları cezalandırmak amacıyla toplu nüfus aktarımı politikalarını devam ettirerek sayısını belirtmediği insanları Biainili ülkesi'ne taşımıştır. İsyancuların bastırılmasının ardından Tanrı Teişeba'ya ithafen Tsonivar Kalesi inşa edilmiştir. I. Rusa, gerçekleştirdiği seferler ve inşa ettiği kaleler ile bölgedeki Urartu hakimiyetini yeniden güçlendirdiği anlaşılmaktadır. I. Rusa yaptırdığı kalenin inşa amacı olarak Biainili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman ülkesinin bastırılması, ifadelerini kullanarak bölgede sonu getirilemeyen isyanlara son vermek amacı ile ekonomik ve askeri denetim sağlayabileceği üsler kurduğunu açıklamaktadır. Uelikuhi Ülkesi'nin kralını yenip esir alan Rusa, buraya bir vali atayarak bölgenin yönetimini kontrolü altına almıştır. Bu bölgede Tanrı Haldi'ye ithafen inşa edilen kale, Nor Beyazed'da yer almaktadır.

I. Rusa'nın kuzey bölgelerinde bastırdığı ve toplu nüfus aktarımı ile naklettiği insanların Urartu Krallığı üzerindeki etkisi iki bakış açısı altında değerlendirilebilir. Bu bölgede I. Rusa ve daha önceki krallar tarafından da gerçekleştirilen büyük demografik değişimler, kuzeyden gelen Kimmer akınlarını kolaylaştırmış olabileceği ilk varsayımdır; ya da I. Rusa'nın bu bölgedeki kabilelere vermiş olduğu önem yaklaşan Kimmer saldırılarına karşı bir önlem çabasıdır. Diğer bir deyişle, yapılan toplu nüfus aktarımları standart bir uygulama olarak devam etmiş ise bu politika Kimmerlerin bölgeye girişini kolaylaştırmış olmalıdır. Ulaşılmak istenen amaç ne olursa olsun Asur yazılı kayıtlarından Kimmer akınlarının önlenemediğini ve art arda başarısızlıklar yaşandığını görmekteyiz. Geliştirilen casusluk sistemine bağlı olarak Asur kralına sunulan raporlar bu dönemde Urartu Krallığı'nın karşı karşıya kaldığı Kimmer yenilgilerini aydınlatır.

I. Rusa alınan yenilgiler karşısında Tuşpa'ya dönmeden burada çıkan bir isyanla karşı karşıya kalmıştır. I. Rusa Tuşpa'ya ulaştıktan sonra isyana katılan komutanları, yirmi yüksek memuru ve 100 askeri idam ettirerek isyan girişimine çok sert bir karşılık vermiştir. Bu durum Urartu kralının aldığı yenilgilere rağmen hala sahip olduğu gücü göstermektedir. Urartu kralı I. Rusa'nın Kimmerler karşısında aldığı yenilgiye rağmen, onları sınırlarından uzaklaştırmış ve Karadeniz üzerinden hareket etmelerini sağlamış olmalıdır.³⁴²

MÖ. 721 senesinde Asur'da V. Salmanassar'ın yerine tahta II. Sargon çıkmış ve 3. sene seferinin Mana memleketine yapılması, bu coğrafyada önemli hadiselerin cereyan ettiğini işaret etmektedir. MÖ. 719 senesinde Mana kentlerinden Suandahul ve Durkukka'nın, Asur kralı Sargon tarafını tutan Mana'lı Ianzu'ya karşı isyan etmişlerdir. Bölgede oldukça etkili olan Medli bir prens Zikirtu'lu Metatti de ayaklananların tarafını

³⁴¹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 270

³⁴² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 85

tutmaktadır. Ayaklanmaları bastıramayacağını düşünen Ianzu, Asur kralından yani Sargon'dan yardım talep eder. Bu yardım talebine olumlu yanıt veren Sargon, bölgeye güçlü silahlarla birlikte asker sevkeder ve ayaklanan şehirleri yerle bir eder. Mana memleketindeki tedbirler, bölge halkının Asur'a karşı isyan etmesini önlemez. MÖ. 716 senesinde Urartulu Rusa ve Zikirtulu Metatti'nin taraf olduğu bir isyan daha olur. Mana'nın yeni kralı ve Asur tarafındaki Aza, ayaklanmada öldürülmüş ve cansız bedeni Urmiye Gölü'nün güneydoğusunda bulunan Uauş Dağı tarafına atılır. Bahsedilen bu durumlar karşısında da Asur ordusunun vereceği tepki birden ve çok sert olmuştur. Sargon katledilen Aza'nın yerine kardeşi Ullusunu'yu, Mana tahtına oturtur. Fakat bir müddet sonra Ulusunu, Asur'a arkasını dönmüş ve Urartu Kralı Rusa ile anlaşmıştır. Sargon, Batı İran bölgesindeki Urartu hakimiyetini bütünüyle yok etmeyi istemektedir. Urartu sınırları içerisinde icraatlarını devam ettiren ve veliaht prens Sanherib'in kontrolündeki Asur'lu casuslar, Kimmerler'in Urartu açısından ciddi sıkıntılar yaşattığını ve Urartular'ın ordusunu yendiğini Sargon'a iletirler. İstihbarat örgütlerinin ilk örneği sayılan Asur gizli servisinin raporlarından öğrenildiğine göre, Urartu kralı Rusa Kimmerler'e karşı başarısız hareket gerçekleştirmiştir.³⁴³ Bu askeri hareketlerin daha çok Kimmerler'in oldukça fazla bulunduğu kuzeydeki memleketler üzerine yapıldığı kabul görmektedir. Fakat sonradan bulunan kısa bir mektup, bu teklifin doğru olup olmadığını sorgulamaktadır. Asur tarafına iletilen mektupta "*Kimmerler gittiler. Mana Ülkesinden Urartu topraklarına girdiler*" şeklinde belirtilmiştir. Muhtemelen Kimmerler belirtilen tarihlerde Kafkasya'dan, İran'a doğru ilerlemişler ve devamında Urartu içlerine devam etmişlerdir.³⁴⁴

I. Rusa Dönemi'nde düzenlenen seferler ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen toplu nüfus aktarımları değerlendirildiğinde ise bu dönemde aktarılan insan sayısının yazıtlara yansıtılmamasından dolayı bir çıkarımda bulunmak güç gözükmektedir. Kuzey bölgelerine gerçekleştirilen sefer sonucunda erkek ve kadınların alındığını, bu insanların Biainili'ye yerleştirildiğini ifade eden cümle dışında elimizde hiçbir veri yoktur. I. Rusa Dönemi'nde, I. Arğişti ve II. Sarduri dönemlerinde olduğu gibi onbinlerce insan üzerinde toplu nüfus aktarımı politikasının uygulanabildiğini görmemekteyiz. Bu toplu nüfus aktarımı politikalarında görülen gerilemenin nedeni ise kuzeyden gelen Kimmer ve İran üzerinden gelen Asur saldırıları olmalıdır. I. Rusa, bu bölgelerden gelen baskılara karşı koymaya çalıştığından yeni seferler düzenlemeyi başaramamış ve buna paralel olarak toplu nüfus aktarımları yapamamış olmalıdır.

4.1.2.2.7. II. Arğişti Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

I. Rusa'nın ölümünden sonra Urartu tahtına M.Ö. 714 yıllarında oğlu II. Arğişti geçmiştir. I. Rusa Dönemi'nde olduğu gibi oldukça az sayıda yazıtın elimizde olması kralın politik, ekonomik ve askeri eylemleri hakkındaki bilgilerimizin oldukça sınırlı kalmasına yol açmaktadır.³⁴⁵

II. Arğişti dönemi hakkında bilgi veren çivi yazılı arşivler çok azdır. II. Sargon ile ilgili bir kitabede, yeni kralın Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye bölgesindeki şehir devletlerini kendi safına almak için uğraştığı ve bu düşüncesinde de bazı başarılar kazandığı da bilinmektedir. Kummuh kralı Mutallum'un II. Arğişti ile yapmış olduğu ittifaktan Asur arşivlerinde şu şekilde bahsedilmektedir. "*Kummuhu ülkesinin kralı, günahkar Hititli Mutallum... Urartu kralı Arğişti'nin gücüne güvenerek ve onunla*

³⁴³ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 41

³⁴⁴ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 42

³⁴⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 89

O'nunla birlik yaparak... ödemesi gerekli yıllık vergiyi ve haraçları (ödemeyi) durdurdu..."

II. Arğişti'yi iktidarı boyunca en çok uğraştıran hadise "göçebe kavimlerle" ilgilidir. Bu zaman dilimi "göçebe kavimlerin" Kafkaslardaki bozkırlardan gelerek Urartu sınırlarından geçip, Batı'ya Frigya bölgesine gittiği dönemdir. Bahsedilen topluluklar, M.Ö 685 yılında Gordion'u yağmalayan Kimmerler idi. Arğişti MÖ. 707 senesinde Kimmerler ile karşı kaşıya gelmiş ve Kimmerler'e yenilmiştir. Arğişti'nin tattığı bu yenilgi, Urartu tahtındaki 22 yıllık daha sürecek olan saltanatını engelleyememiştir. Kimmer istilasını atlatan Arğişti, devletin farklı bölgelerinde bayındırlık faaliyetlerine başlamıştır. Bu bölgede çeşitli bağ, bahçe ve su kanalları yaptırmıştır. Muhtemelen Erciş ismi de Arğişti'nin kurduğu kentlerdendir. II. Arğişti tarafından yapılan bazı kalelerin dağılımları incelendiğinde Urartular'ın hudutlarının bilhassa doğu bölgesinde oldukça büyüdüğüne şahit olunmaktadır. Batı İran bölgesindeki Ardebil'den Hazar Denizi'ne devam eden güzergahtaki Savalan Dağı eteklerinde Sarab'ta ele geçirilen iki kitabe Urartu hudutlarının bu bölgeere kadar ulaştığının ispatıdır. Kitabelerde şu şekilde bahsedilmektedir:³⁴⁶ *"Tanrı Haldi'nin kudretiyle Rusa oğlu Arğişti der ki: Arhu Ülkesi'ne karşı sefere çıktım ... Uşulu Ülkesi'ni ve Buqu Ülkesi'ni ele geçirdim. Muna Irmağı'na kadar ilerledim ve oradan geri döndüm. Girduni Ülkesi'ni, Gituhani Ülkesi'ni ve Tuisdu Ülkesi'ni ele geçirdim ve büyük İruqima Şehri'ni de ele geçirdim. Ele geçirdiğim ülkeleri haraç (ödemeleri koşulu) ile bıraktım. Ayrıca bu kaleyi güç kullanarak aldım (ve yeniden) yaptırdım. (Oraya) "Arğişti-İrdu"¹ adını verdim. Bianili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman ülkelerinin bastırılması için (yaptım). Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Argisti, güçlü kral, Şurili Ülkesi'nin kralı, Bianili Ülkesi'nin kralı, kralların kralı ve Tuspa Şehri'nin kahramanıdır. Arğişti der ki: Her kim ad(ım)ı tahrip ederse veya her kim bu yazıtı karşı suç işlerse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler."*³⁴⁷

Krala ait benzeri pek olmayan bir kitabe üstünde kral olmayan bir şahsın ismi ile karşılaşılması ve kitabenin içeriği dikkat çekicidir. *"Rusa oğlu Arğişti bir oku, Gilurani ormanının önünden Batu'nun oğlu İşpilini'nin bahçesine kadar 950 lokot (476 metre) fırlattı."*³⁴⁸

Sefer düzenlenen bölgelerde kazanılan yeni topraklara rağmen toplu nüfus aktarımı politikasının uygulandığına dair bir kayıt, yazıtlara yansımamıştır. Menua'dan itibaren her Urartu kralının yazıtlarında yer alan toplu nüfus aktarımları ilk defa II. Arğişti Dönemi ile birlikte Urartu tarihinden kaybolur.³⁴⁹

4.1.2.2.8. II. Rusa Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

I. Arğişti'den sonra gelen Urartu kralları II. Arğişti ve II. Rusa zamanlarında da Urartular, politik, ekonomik ve sosyal bakımdan gelişmeye devam etmiştir. Bilhassa II. Rusa zamanı bayındırlık icraatları ve sanatta meydana gelen gelişmelerden dolayı Urartular'ın "Rönesans Devri" diye isimlendirilmektedir.³⁵⁰

Hakikaten, Urartu krallarından Menua kadar imar faaliyetlerine ağırlık veren Arğişti'nin yerine, muhtemelen M.Ö 680 senesinde iktidara gelen II. Rusa'dır. Rusa dönemine ait kitabe fazla yoktur. Fakat Urartu kazılarında bulunan neredeyse tüm kil

³⁴⁶ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 43

³⁴⁷ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 275

³⁴⁸ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 45

³⁴⁹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 91

³⁵⁰ Mehmet Işıklı, a.g.m., 2000, s. 59

tabletler II. Rusa zamanına aittir. II. Rusa zamanını yazılı belgelere dayanarak aydınlatmak oldukça güçtür. Bu husustaki tek şey, Ayanis'te ele geçirilen Susi Tapınağı'nda bulunan 16 m. uzunluğundaki yazıt hariç, Adilcevaz'da bulunan kitabedir. Kitabede Rusa tarafından Zuikuni yöresinde bir şehir kurulduğundan bahsedilmekte ve düşman memleketleri diye tarif edilen Muşki, Hate ile Halitu memleketlerinden halkların getirilerek, muhtemelen, bu bölgede iskan ettirilmiştir. Bu açıdan kitabe, Rusa zamanındaki iskan siyasetini de ortaya koymaktadır. Yine II. Rusa zamanında yapılan "dış kentler" bu dönemdeki iskan siyaseti için planlanmıştır. Kitabede bahsedilen memleketlere başarılı hareketler yapılmıştır.

II. Rusa ile birlikte Urartular, Asur ve Kimmerler ile dostane ilişkiler geliştirmiştir. Fakat yine de II. Rusa bilhassa merkezde, kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde kale-kentleri yaptırmıştır.³⁵¹

Bahsedilen kalelerin bazılarını kendi adını vermiştir. Rusa tarafından yaptırılan bazı kaleler şunlardır: Karmir-Blur, Batsam, Van-Toprakkale, Adilcevaz Kef Kalesi ile Ayanis Kalesi'dir. Bu kalaların minimum üç tanesi başkent Tuşpa'nın etrafında ve buranın daha iyi savunulabilmesi amacıyla yaptırılmıştır.

Tümü de oldukça ihtişamlı, planları iyi yapılmış kalelerin yapılabilmesi için iyi bir ekonomi gerekmektedir. "Yeniden Doğuş" diye isimlendirilen bu bayındırlık faaliyetleri için devlet güçlü bir ekonomiye sahip olmalıdır. Acaba II. Rusa bütün iktidarı süresince devam eden ekonomik ve politik gücü nereden kaynaklanıyordu. Fakat, bürokratik alanda gerçekleştirilen değişiklikler, eyaletlerde yapılmış farklı vergilendirme ile vergi toplama yöntemi ve Rusa tarafından göçebe topluluklara uygulanan siyaset bu başarının ortaya çıkmasındaki en önemli etkidir. Göçebe halklar ile Rusa arasında bir koalisyon olduğu ispatlayan belgeler mevcuttur. Bunlar içinde en muhimi Toprakkale'de yer alan ve üstünde "...İşgigulu kralının oğlu Saga-dumu-tar'ın Arğısti'nin oğlu Rusa'nın kentinden Mana ülkesine gittiği yıl..." yazıttır. II. Rusa göçebe topluluklar ile koalisyon kursa da zaman zaman tehdit altında kalmıştır. Çağdaş Asur yöneticilerinin Kimmer ve İskitlere karşı vermiş olduğu mücadeleler, benzer tehlikenin Urartu için de olduğunun ispatıdır. II. Rusa zamanında Asur ve Urartu arasındaki diplomatik ilişkiler, bu ortak düşmanın korkusundan dolayı olmuştur. Göçebe topluluklarla birlikte Medler'in tehditleri de bu yakınlığın başka bir sebebi olmuştur. Muhtemelen MÖ. 654 senesinde II. Rusa, Asurbapinal'ın sarayına bir heyet göndermiştir: "O zaman Urartu kralı Rusa tanrılarının gücünü duydu ve benim karşı koyulamaz haşmetimden korktu. Asillerini beni selamlamaları ve Arbela'da (barış yapmak için) gönderdi." Gerçekleştirilen bu çabalar sonucunda yalnızca Urartular'ın değil, bununla birlikte Asur krallarının da çevrelerindeki bu büyük tehlikenin ne derecede olduğunu göstermektedir.³⁵²

II. Rusa Dönemi'nde uygulanan toplu nüfus aktarımı politikası, krallığın ihtiyaçlarının önceden hesaplanmasına dayanmış olmalıdır. Bir plan doğrultusunda gerçekleştirilen bu uygulamalar, özellikle dış kentlerde gördüğümüz simetrik mimari anlayışını açıklayan etkenlerden biri olarak belirtilebilir. II. Rusa inşa ettiği alanlarda kurmaya çalıştığı yeni ekonomik sistemde Urartu halkının dışındaki halklardan sistemli bir biçimde yararlanmış olmalıdır. Bu dönemde kurulan dış kentlerin planlarının düzgün olması ve hatta bizzat kral tarafından planlanmış olması II. Rusa'nın dış kentlere krallığın ekonomik çıkarları açısından verdiği önemi gösteriyor olmalıdır.

II. Rusa Dönemi sonrası toplu nüfus aktarımı politikasının Urartu Krallığı'nda ortadan kalktığı dönem olarak kabul edilebilir. Zaten bu tarihten sonra Urartu krallarının

³⁵¹ Pınar Pınarcık, "Urartuların Başkentleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 33, Sayı 56, 2014, s. 48

³⁵² A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 46

askeri ve politik faaliyetleri hakkında uzun ve sağlıklı bilgiler almak mümkün olmamıştır. Tespit edilen bazı kanıtlar, II. Rusa'dan sonra Sarduri isminde iki kralın hüküm sürdüğünü göstermektedir.³⁵³ Arin-Berd mevkiinde ele geçirilen eserler üstünde yer alan Erimena oğlu III. Rusa ifadesi de Urartu tahtında yer alan bir diğer kralı göstermektedir. III. Rusa'nın bir isyan sonucu ya da bir başka bölgeden gelerek Urartu tahtına geçmiş olabileceği önerilmektedir.

Ayrıca Karmir-Blur'da ele geçirilen iki mühür baskı üzerinde Rusa oğlu Rusa ifadesi geçmektedir. Bu kişinin de bölgede hüküm süren bir prens olması mümkündür. Ayrıca IV. Rusa tanımlaması altında bir başka kralın varlığı da belirtilmektedir. II. Rusa Dönemi'nden sonra ise eldeki yazılı kaynaklar yeni inşa edilen kaleler ya da gerçekleştirilen seferler hakkında bilgi vermez.

Olasılıkla Urartu Krallığı'nın devlet organizasyonu Med ya da atlı kavimlerin saldırıları sonucunda büyük zararlar görmüştür. Yine aynı dönemde meydana gelen büyük bir deprem bölgeler arasında sağlanan iletişim sisteminde bir çöküşe neden olmuş olabilir. Urartu Krallığı'nın çöküş nedenleri konusunda birbirinden farklı olan birçok öneri olmasına rağmen ortada olan gerçek şudur ki; II. Rusa Dönemi sonu ile birlikte krallığın bir daha toparlanamayacak bir biçimde çöküş içerisine girmiş olduğudur. Yine II. Rusa'nın iktidarının sonu ile birlikte yüzyıllardır sürdürülen toplu nüfus aktarımı politikası da Urartu Krallığı tarihinden silinir.³⁵⁴

³⁵³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 95

³⁵⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 96

5. BÖLÜM III

5.1. MEZOPOTAMYA'DA MEYDANA GELEN TOPLU NÜFUS NAKİLLERİ

5.1.1. Asurlular'da Nüfus Nakli Uygulamaları

Assur, ikinci binyılın başlarında, büyük tüccar ailelerinin yürüttüğü uluslararası serbest ticaretin merkeziyken, dönemin ikinci yarısında önce Hurri-Mitanni Devleti'nin egemenlik alanında bir kent; 13. yüzyıldan itibaren de Babil, Mari ve Eşnunna gibi ³⁵⁵krallıklarla birlikte bağımsız bölgesel bir güç olmuştur. Birinci binyılın başlarından itibaren de Mezopotamya'da rakipsiz bir krallık ve imparatorluk konumuna yükselmiştir. Bu nedenle, MÖ. 11. yüzyılın ortalarından (MÖ. 1050), MÖ. 750'lere kadar olan üçyüz senelik zamana **YENİ ASUR DEVLETİ ZAMANI** denilmektedir.³⁵⁶

Assur tarihinde Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılan dönemde Asurlular, siyasi ve iktisadi açıdan büyük başarılar göstermiştir. Assur tarihinin en canlı zamanlarının yaşandığı ve büyük zaferlerin elde edildiği bu dönemde bir biri ardına iş başına gelen kudretli Assur kralları, Assur ordularını başarıdan başarıya koşturmuş ve Eski Çağ'ın Ön Asya coğrafyasında Assur Devleti'ni, dönemin en güçlü devleti haline getirmişlerdir.³⁵⁷

Hatırlanacağı üzere, Orta Assur Devri'nin sonlarına yakın Assur'un gerileme devri yaşadığını belirtmiştik. Öyle ki, bu gerileme devrinde idare eden kralların Korsabad Kral Listesindeki isimleri dışında, haklarında hiçbir şey bilmediğimizi de özellikle vurgulamıştık. Bu gerileme devri, Yeni Assur Krallığının ilk 160 yılında da devam edecektir. Ancak hemen belirtelim ki, bu kötü dönem, **II. Tukulti-Ninurta'nın (MÖ. 890-884)** tahta çıkmasıyla bitmiştir. Başka bir deyimle, II. Tukulti-Ninurta ile birlikte Assur tarihinde yeni bir devir başlamaktadır. İlk 160 yılı dikkate almazsak, Yeni Assur Devleti zamanının bir fütühat ve yükselme devri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.³⁵⁸

II. Adad-nirari'nin yerine geçen oğlu II. Tukulti-Ninurta (890-884) da aynı bölgeler üzerine düzenli değerler yapmayı da sürdürmüştür. Arami kabilelerinden Bit-Zamani, Mardin ve Tur Abdin Dağları (Kaşiyari) üzerinden ilerleyerek Diyarbakır mevkiine yerleşmişti. Tukulti-Ninurta, Orta Assur Krallığı döneminde de Assur'un bir parçası olan Yukarı Dicle bölgesinin denetimini söz konusu topluluğa kaptırmamak için 3 ya da 4 sefer gerçekleştirmiştir.³⁵⁹

Bu devrin kralları atalarının icraatlarıyla öğünürler. Onları kendilerine örnek alırlar. Böylece Yeni Assur Devleti zamanında başlatılan yeni bir yapılanmayla Asurlular arasında ilk defa olarak bir milliyetçilik fikri doğar ve bu fikir onları fütuhata sevkeder. Yeni Assur Devleti krallarının getirdikleri bu yeni ruh, bu milliyetçilik ideali Assur krallarını bir emperyalizme götürmekle beraber, Asurluluk şuuru ve gururu, şüphesiz o devirler için yeni bir düşünce tarzıdır. Öyle ki, yeni bir ruh aşılınmış olan Assur orduları II. Tukulti-Ninurta zamanında batıda Mısır yolunun kapısı sayılan Katna'ya (Tel el Mişrife) kadar bütün şehirleri ele geçirmişlerdi. Harran (Urfa) ve **Hamat** gibi o devrin önemli dini ve ticari merkezleri zaptolunmuştu. Fakat **I. Tiglat-Pileser** zamanında zaptedilmiş olan Akdeniz limanları henüz geri alınamamıştı. Bu başarıyı II. Tukulti-Ninurta'nın oğlu II. Assur-**Nasir-pal** tadacaktır.³⁶⁰

³⁵⁵ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 151

³⁵⁶ Ekrem Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Yayınları, 3. Baskı, Bursa 2015, s. 226

³⁵⁷ L. Gürkan Gökçek, Asurlular, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 122

³⁵⁸ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 226

³⁵⁹ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 155

³⁶⁰ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 226

Yeni Asur kralları, gerçekleştirmiş oldukları toplu nüfus nakilleri ile memleketlerine getirdikleri halkları tarım ve inşa alanlarında değerlendirmişler ve bunun yanında Asur ordusunda da kullanmışlardır. Zorunlu iskan edilen topluluklardan erkeklerin askere alınması, güven ortamının oluşturulmaya çalışılması yada bu ortamın zaten mevcut olduğu şeklinde düşünülebilir. Buna rağmen, nakillerin gerçekleştiği sırada istenmeyen durumlar olmuş, uzak yerlere göç edenlerin bu hususlara tepkisiz kalmamışlar veya isteyerek yurtlarını terk etmemişlerdir. Uzak yerlere gerçekleştirilen nakiller sırasında kaçma hadiselerinin, hastalıkların ve ölümlerin meydana geldiği, açlık gibi problemlerin olduğu belgelerden öğrenilmektedir.

Oldukça sert cezalandırma taktikleri ile tanınan ve bundan dolayı pek çok araştırmacının “barbar” dediği Asur krallarının, toplu nüfus nakli uygulamasını, bilhassa Yeni Asur zamanında, devlet politikası yapmışlardır. Bahsedilen bu hususta, hem arşivlerden, hem de arkeolojik kaynaklardan bilgi sahibi olunmaktadır.

Yıllıklar ile kabartmalar, Asur ordusunun güçlü düşmanlarına uyguladığı katı cezalandırma taktikleri hususunda bizleri aydınlatmaktadır.³⁶¹ Düşmanlarına ve özellikle ayaklananlara karşı oldukça sert cezalar vermişlerdir: *"Derilerini yüzdüm, cesetlerinden yığınlar yaptım. Kafalarını kestim ve onlardan sütunlar diktim. Onları (isyan edenleri) şehrin etrafında kazığa oturttum ve yaktım."* Yöntemler farklı farklı da olsa, bir şiddet uyguladığı, fakat bu uygulamanın Asur'un düşmanlarını sadece kısa bir süreliğine susturabildiğini göstermektedir. Aynı yöreye sürekli gerçekleştirilen seferler bunun ispatıdır. Gerek Ârâmiler, gerekse Nâiri memleketleri daha Asur ordusu topraklarından ayrılır ayrılmaz, tekrar isyan eder ve vergilerini göndermezlerdi.³⁶²

Bu nüfus nakillerinin olabilmesi için, kuşkusuz, dinamik bir ordu gerekiyordu. Asur ordusu çağına göre oldukça donanımlı ve güçlü bir ordu idi. Nitekim, bu ordu, farklı ırka mensup halkları ve kültürleri kontrol altında tutmayı sağlamıştır.

Yeni Asur kralları, fethettikleri yerleri farklı farklı yöntemlerle kontrol altında tutmaktaydılar. Öncelik, tarım arazilerine, yeraltı kaynaklarına giden ya da ticaret kervanlarının gidip geldiği önemli güzergâhlarda idi. Merkeze yakın yerler, imar planları, nüfus nakilleri ve atamalarla Asurlulaştırılarak, Kuzey Suriye ve Güney Mezopotamya bölgesindeki sistemi oturtmuş merkezlerdeki düzene çok dokunulmadan vassal hale getirmişlerdir. Krallığın sınırlarında da olsa, hem ekonomik hem de stratejik açıdan pek kıymeti olmayan yerlerdeki topluluklar yerel kültür ve kimliklerini devam ettirmektedirler.

Yeni Asur zamanında askerî açıdan büyümenin önemli bir yolu da, ele geçirilen yerlerin sistematik bir şekilde yıkılmasıdır. Asurlular, bahsedilen yerlerde hayatlarını sürdüren halkları ya öldürüyorlar veya zor kullanarak yanlarında alıp kendi memleketlerine getiriyorlardı ve kentleri yağma ediyorlardı. Düşmanın, bu tedbirlerle mağlup edilmesinin ardından Asur İmparatorluğu, yörenin mali ve politik sistemini yeniden inşa ediyordu.³⁶³

Farklı ekonomik kaynaklar, Asur yayılma siyasetinin en önemli unsurudur. Uygulanan “vergi politikası”, ele geçirilen yerlerdeki üretim faaliyetlerinin bilhassa tarımsal üretimin hızlı bir şekilde yeniden hayata geçirilmesini istiyordu. Böylelikle yıkılmış yerler yeniden inşa ediliyor ve tarım, hayvancılık ve imalat sanayisi sahasındaki icraatların tekrar başlaması için çalışıldığını eyaletler ve Asur arasında

³⁶¹ Hanım Hande Duymuş, “Yeni Asur Devrinde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler”, History Studies, Vol. 4, Temmuz 2012, s. 150

³⁶² Hüseyin Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Evreleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 31 sayı 1-2, 1987, s. 425

³⁶³ Hanım Hande Duymuş, a.g.m., 2012, s. 152

gerçekleşen yazışmalar ortaya koymaktadır. Nakledilen insanların bu gaye içinde de kullanılmış olduğunu görüyoruz.

Yeni Asur zamanında, Asur kralları, kontrol altına aldıkları halk topluluklarını planlı olarak ve genellikle başka bir yere nakletmişlerdir ve yerleştirmişlerdir. Bu uygulama, III. Tiglat-Pileser'in krallığında, daha da harika bir hale getirilmiştir. Bu siyasetle, bir taraftan ele geçirilen yerlerin idaresi, yerli elit kişiler yerine Asur kralına tabi bir idare sistemi getirterek zayıflatılıyordu; diğer taraftan bu yöntemle Asurlu kralın imar faaliyetlerinde kullanılabilecek tam anlamıyla bağımlı işçiler elde edilmekteydi. Doğu Akdeniz Bölgesinden getirilen topluluklar, zaman zaman kendilerini Medler'in memleketinde buluyorlardı.

Asurluların kraliyet yıllıkları incelendiğinde, gerçekleştirilen toplu nüfus nakilleriyle ilgili rakamlar zikredilmektedir. Yıllıklarla birlikte, kraliyetin muhasebe kayıtları da bu konularda önemli bilgiler vermektedir. Bu kayıtlardan nakledilenlerin sayısı, yaşları, cinsiyetleri, meslekleri ve sağlık durumlarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Nakil işleminin gelişiminden bahseden düzenli yazılı raporlar ve birkaç resimli tasvir, uygulamanın boyutuyla ilgili ipuçları vermektedir. Halkların birçoğu, nüfus nakilleri sırasında ya ölmekte ya da hastalanmaktaydılar; çok az bir kısmı firar etmeyi başarmıştı. Bu nakiller, Asurlu subaylar ve askerler kontrolünde yapılmaktadır. Böylelikle, nüfus nakillerinin rasgele değil de, sistematik bir şekilde yapıldığını görüyoruz. Nakledilen halkların temel ihtiyaçları Asurlular tarafından karşılanmıştır bu durum bize, bu insanlara nasıl davranıldığı hususunda önemli bilgiler aktarmaktadır.

Tevrat'ta (II Krallar 17:6): “Bšnt htšy'yt lhws'lkd mlk'swr't šmrwn wygl't ysr'l'swrh wyšb'tm bhlh wbbwr nhr gwzn w'ry mdy” : “*Hoşea'nın 9.yılında, Asur kralı Samarya'yı ele geçirdi ve İsraililer'i Asur'a nakletti. Onları Guzan'ın nehri Habur üzerinde, Halah'ta ve Medler'in kasabalarına yerleştirdi*” diye ifade etmekte ve bu insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için Asur kralı tarafından her gün yağ ve arpa verildiği bildirilmektedir.³⁶⁴

Yeni Asur Döneminde imar faaliyetlerinin çok yoğun bir şekilde devam ettiği ve toplu nüfus nakillerinin yapıldığı önemli yerlerden birisi de Yukarı Dicle Bölgesi'dir.

Yukarı Dicle bölgesi, geçtiğimiz 10 yıldan bu yana arkeolojik kazı ve yüzey araştırması projeleriyle yoğun bir biçimde araştırılmaktadır. Bu çalışmalar genellikle İlisu Barajı'nın etkileyeceği Bismil ilçesinin doğusunda ve nehir vadisinde yapılmaktadır. Verimli tarım alanlarının bulunduğu bu bölgede, daha çok Mezopotamya etkili baskın kültürlerin izlerini taşıyan yerleşmeler yer almaktadır. Özellikle Demir Çağı için bu durum daha net bir biçimde izlenmektedir. M.Ö XIV. yüzyıldan M.Ö VII. yüzyıla kadar bütün güçlü Orta ve Yeni Asur kralları bu bölgede üsler kurmuş, garnizonlar oluşturmuş, kabartmalar, steller dikmiş, nüfus nakilleri gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Dicle Nehri boyunca oldukça net izlenebilen bir yapılanma ortaya çıkmıştır.

Üçtepe ve Ziyaret Tepe'de yapılan arkeolojik kazılar, Yeni Asur Krallığı'nın bölgeye verdiği önem ve burada devlet eliyle yürütülen inşaa faaliyetlerinin boyutu konusunda açık fikir verecek bulgular sağlamıştır. Yeni Asur döneminde inşa edilen bu merkezler höyük üzerindeki sitadel ve çevresi surlarla kuşatılmış aşağı şehirlerden oluşmaktadır.

Asur başkentleri ve eyalet merkezlerindeki benzer bu genel plan anlayışı ve yapılaşmaya bakıldığında, her bir kentin büyük bir organizasyonla binlerce insan çalıştırılarak birkaç yılda tamamlanabileceği anlaşılmaktadır. Bu kentlerin çevresindeki

³⁶⁴ Hanım Hande Duymuş, a.g.m., 2012, s. 153

tarım alanlarında ise, merkezi yönetimin denetiminde, bu toprakları işleyen, çoğu tehcir yoluyla buralara taşınmış Asurlu ve diğer halkların yerleştirildiği köyler bulunmaktadır.³⁶⁵

Asur'da tahta I. Tiglat-Pileser (1114-1074) gibi güçlü bir kralın geçmesi, Mezopotamya'daki politik vaziyeti, Asur lehine değiştirmiş ancak bu fazla uzun sürmemiştir. Hakikaten, I. Tiglat-Pileser, hem Fırat'ın ötesinde Arami toplulukları ile savaşıyor, hem de Doğu Anadolu'da Urartular ile ve Muşkiler ile mücadele ediyordu.³⁶⁶ Orta Asur zamanında I. Tiglat-Pileser tarafından başlatılan bu uygulamanın, neredeyse tüm Asur krallarınca uygulandığına şahit olunmuştur. Yeni Asur zamanında II. Asurnasirpal tarafından başlatılan bu sistem, III. Tiglat-Pileser döneminde tam anlamıyla devlet politikası olarak uygulanmaya başlamış ve bütün Asur kralları tarafından da bu sistem uygulanmıştır.

Belgelerden öğrenildiğine göre , III. Tiglat-Pileser zamanından Asurbanipal'e kadarki hemen hemen 400 senelik zaman diliminde, 157 nüfus nakli gerçekleşmiş, hiç olmazsa 500 tane yer adından bahsedilmiş ve 4.5 milyon kişinin, yaşadığı mekandan farklı bir mekana nakledildiği ileri sürülmüştür. Bahsedilen zaman diliminde nakledilen halkların içinde ilk sırayı Aramiler almaktadır. Hakikaten, Aramiler, Asur yazılı belgelerinde, Asurlular'ın mücadelede zorlandıkları, büyük bir tehlike olarak söyledikleri ve yayılmalarını bir türlü kontrol edemedikleri bir kavim olarak bahsedilmektedir. Kral annelerinden öğrenildiği kadarıyla, gerçekleştirmiş oldukları toplu nüfus nakillerinin uzak coğrafyalara erişmesi, Asur kralları tarafından gurur kaynağı olarak görülmüştür.

5.1.1.1. II. Asurnasirpal Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

Yazılı belgelerden öğrenildiğine göre, II. Asurnasirpal, yirmi beş yıllık iktidarında toplam 14 sefer gerçekleştirmiştir.³⁶⁷ Bu seferler hakkında bilgi veren yıllıklardan anlaşıldığına göre, gerçek gaye, ülkenin merkezinde gelişen ve nüfusu gittikçe artan şehirlerin ve askerinin isteklerini yerine getirmek olmuştur. Aramiler yine bu dönemde en çok mücadele edilen kavimlerin başında gelmiştir. Bu dönemde Aramiler, birçok Geç Hitit Şehir Devleti de dahil, Kuzey Suriye ile Güneydoğu Anadolu'ya hakim olan yerel krallıklardı. Fakat Asur bu coğrafyanın ötesine, Akdeniz kıyılarına kadar ulaşmayı hedefliyordu.³⁶⁸

Bu Asur kralı, şahsında bütün Asur Devletini temsil eden bir kişidir: Yani, muhafazakâr ve zalim. Gerçekten, onun icraatları incelendiğinde, bütün hareketlerinde atalarından I. Tiglat-Pileser'in plânlarını, tasavvurlarını gerçekleştirmek için gayret sarfettiği görülür.

Asur-Nasir-Pal artık Hititliliğini kaybetmiş olan Karkamış'ı 9. senesinde tekrardan zaptettiğini bildirir. Demek ki Karkamış şehri, vergilerini göndermemek suretiyle Asur'a kafa tutmuştu. Neticede Asur-Nasir-Pal, Karkamış'ı ele geçirmişti. Ardından modern Hatay'a giren II. Asur-Nasir-Pal, Asur vesikalarında Hattena adıyla anılan şehir devletinin o dönemdeki kralı Lubarna'yı da yenip, vergiye bağlamıştı. Suriye sahil şeridinde bulunan ve isyan eden Armada, Saida (Sidon) ve Sur (Tyr) liman

³⁶⁵ Kemalettin Köroğlu, "Yukarı Dicle Bölgesinde Yeni Asur Krallığı Sonrasına İlişkin Kültürel Değişimin Tanımlanması: Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönemin İzleri", Editörler: T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar, Muhibbe Darga Armağanı, İstanbul 2008, s. 335-336

³⁶⁶ Ekrem Memiş, "Asur Devletleri'nin Anadolu Politikası", XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1999, s. 69-70

³⁶⁷ Hanım Hande Duymuş, a.g.m., 2012, s. 154

³⁶⁸ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 157

kentlerine de Asur hakimiyetini tekrardan tanıtmıştı. II. Asur-Nasir-Pal'in "Monolit" denilen abidesi üzerindeki kitabede bu sefer şöyle anlatılmaktadır: "Hattena'lı Lubarna'nın şehri Aribua'ya yürüdüm. Şehir bana teslim oldu. Luhuti memleketinin otunu ve zahiresini toplattım ve yığdım. Onun sarayında bir ziyafet verdim. Asurluları bu şehirde yerleştirdim, Aribua'daki ikametim esnasında Luhuti memleketinin şehirlerini zaptettim. Halkını katlettim. Şehri yaktım. Cenkçilerini şehrin önünde kazıklara çaktım"

Asur-Nasir-Pal, çok zalim olmakla birlikte, çok iyi teşkilâtçılık yapısı olan ve imar faaliyetlerinden oldukça iyi anlayan bir kraldı. Fethettiği yeni toprakları birtakım siyasi bölgelere ayırmış ve bu bölgelerin her birine eyalet teşkilâtı kurmuş, bu eyaletlerden gelen servet sayesinde devlet hazinesine muntazam bir gelir sağlamıştı. Asur Devleti'ni saat gibi işleyen bir bürokrasi sistemiyle idare etmişti. II. Asur-Nasir-Pal, yeni bir idare merkezi olarak, Kalah (Nimrut) şehrini kurdurmuş ve bu şehri kısa zamanda mabetler ve saraylarla donatmıştı.³⁶⁹

Yeni Assur Krallığı, genişleme ve yeniden yapılanma girişimlerini II. Aşurnasirpal (883-859) zamanında artırarak sürdürdü. Ele geçirilen yerlerden kazanılan ganimetler ve temin edilen insan gücü, başkent ve etrafının bayındırlık faaliyetlerinde kullanılmıştır. II. Asurnasir-Pal, büyüyen imparatorluğu Asur'dan idare edemeyeceğini bilerek, Kalhu'yu (Nimrud) başkent yapmak için inşa etti.³⁷⁰

Şehrin inşası hakkında yapılan çalışmalar ile ilgili olarak ele alınan yazıtta Asur ülkesinden 47.074 kadınla erkek ve Kalhu'nun 16.000 insanına ziyafet verdiğinden söz edilmektedir. Şölen Steli, görkemli sarayın ve tapınakların inşaat ve dekorasyonu, vahşi ve egzotik hayvan sürülerinin bir araya getirilmesi, kralın yüzünün kızıl altın ve parlak taşlarla kakmalı bir heykelinin yapılması, meyve bahçeleri ve kokulu çiçekler, dallarından meyveler sarkan ağaçlarla dolu güzelim saray bahçesi ve en önemlisi de şehre su getirecek kanalın kazılması hakkında ayrıntılı olarak bilgi vermektedir.³⁷¹

"... Kanal basamak basamak yükselerek bahçelere uzanıyor. Yürüyüş yollarını mis gibi kokular bürümüş. Fıskiyeler zevk bahçesine gökyüzünden kayan yıldızlar misali su fişkırtıyor. Narlar, üzüm dolu bağlar gibi... bahçede... [ben] Asur-nasirpal, bu güzel bahçede ...gibi durmadan meyve topluyorum..."³⁷²

Yazıtta satırların en çarpıcı yanı, inşaatın tamamlanması ve kralın yeni kentin açılışını yapmasıyla birlikte düzenlenen ve yazıtta da adını veren dev şöendir. Yazıtın satırları davetlilerin tükettiği türlü yiyeceklerin ayrıntılı listesiyle son bulur. Bu zengin sofraya katılanlar arasında Kalhu ve Asur'un halkları haricinde komşu devletlerin elçileri de vardı. Kral, bu şatafatı şu şekilde özetliyordu:³⁷³

"*Bütün ülkelerden gelenler ve Kalhu halkıyla birlikte 69.574 kişiyi on gün boyunca yedirdim, içirdim, banyo yaptırdım, kutsal yağlar sürdürdüm. Onları (böyle) ağırladım (ve) huzur ve neşe içinde ülkelerine geri gönderdim.*"³⁷⁴

II. Asur-Nasir-Pal zamanında Babil'de, VIII. Babil Sülalesi olarak gösterilen Arami asıllı bir sülale egemendi. II. Asur-Nasir-Pal'in Babilli çağdaşının Nabu-pal-iddina olduğunu Asur kralının annellerinden öğreniyoruz. Bu vesikalardan anlaşıldığına göre, Babil şehri artık tam bir Asur vasalı idi. II. Asur-Nasir-Pal, icraatında ağırlığı Batı cephesine vermişti. Zira onun idaresi zamanı, yani MÖ. 9. yüzyıl, tam anlamıyla

³⁶⁹ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 232

³⁷⁰ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 155-156

³⁷¹ L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 130-131

³⁷² Amelie Kuhrt, a.g.e., 2009, s. 142

³⁷³ L. Gürkan Gökçek, Asurlular, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 131

³⁷⁴ Amelie Kuhrt, a.g.e., 2009, s. 142

Aramiler çağıdır. Gerçekten, Asur kralları tarafından Batı'ya düzenlenen seferler olmasaydı, Aramiler Anadolu'nun tamamını ele geçirebilirlerdi. Aramiler, tüm Kuzey Suriye ve Güney Mezopotamya'yı kontrol altına almalarına rağmen, Yukarı Dicle yani Asur mintikasında etkili olamamışlardır.³⁷⁵

Yukarı Dicle olarak adlandırılan bölge, Anadolu'ya kavuşan güzergahlar, bereketli tarım arazileri ve bilhassa Toroslardaki yeraltı kaynakları sebebiyle Asurlular açısından vazgeçilmez bir yerdi. Ancak bu bölgenin konumu, denetimi için büyük çaba harcanmasını gerektirmekteydi. Özellikle kuzeyde Toroslarda ve Doğu Anadolu yaylasında yarı göçebe yaşayan kabilelerin kış aylarında güneye inmeleri ve Urartu gibi, Asur'u taklit ederek büyümeye, yıllık seferler yapmaya başlayan bir devletin bu yöndeki girişimleri bölgenin istikrarsızlaşmasına zemin hazırlamaktaydı. Nitekim Mitanni egemenliğinin son bulmasının hemen ardından Orta Asur döneminde (M.Ö XIII-XI. yüzyıl) Yukarı Dicle bölgesinde kalıcı üsler kurma doğrultusunda adımlar atıldığı görülmektedir. Yeni Assur Krallığı döneminde ise II. Aşurnasirpal (M.Ö 883-859) bu bölgedeki yapılanma faaliyetlerine hız vermiş, M.Ö IX. yüzyıl başlarından itibaren Tuşhan, Sinabu ve Tidu gibi büyük yönetim merkezleri ve garnizonlar kurulmuştur. Önceleri Bit Zamani adlı Arami kabilesinin krali kenti olarak adı geçen Amedi de (Diyarbakır) bu yapılanmanın parçası haline getirilmiştir.³⁷⁶

Hakikaten, bahsedilen zaman diliminde, Arami kabileleri, Anadolu, Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Akdeniz'in doğusuna kadar ilerlemişlerdir. Arami göçleri, yavaş yavaş ve oldukça uzun süren bir göç hareketidir. Fakat, II. Aşurnasirpal zamanında, Asur sınırlarındaki Arami nüfusunun artmasında, gerçekleştirilen nüfus nakillerinin de önemli bir etken olduğu düşünülmektedir.³⁷⁷

Arami kabilelerin yerleşik yaşama geçtikleri bölge Orta Fırat ve kabaca Hanıgalbat bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bölgeye sırasıyla Mitanniler, Hititler ve Asurlular yerleşmiştir. Orta Demir çağından itibaren bu bölgede, Asur egemenliğinde yaşamak zorunda kalan Aramiler, merkez olarak Suriye bölgesinde yaşamıştır. Doğu Akdeniz Bölgesi'nden Anadolu'nun güneydoğusu ve Şam'ın kuzeyi arasındaki bölge bu dönemde Arami nüfusun yoğun olarak gözlemlendiği bir alan olarak tanımlanmıştır.³⁷⁸

II. Asur-Nasir-Pal batıdaki problemlerden önce doğu ve güneydoğu istikametinde, Diyala tarafına üç sefer yapmıştır. Devletin daha da iyi bir noktaya ulaşmasının, batıdaki sınırların kontrol altına alınarak, yapılacağını bildiğinden, enerjisinin önemli bir kısmını bu bölge için harcadı. Yapmış olduğu ilk seferde, Nairi memleketlerinin güneyinde yer alan Tuşhan/Üçtepe'de bir eyalet merkezi kurulmuştur. Böylelikle hem Toroslar'dan kuzeye, Anadolu'ya kavuşan güzergahta güçlü bir merkez meydana getirilmiş, hem de Amedi şehri yani Diyarbakır'ın etrafını kontrol altında tutan Arami Bit-Zamani aşiretinin gücü zayıflamıştı.³⁷⁹ Bu seferlerden bahseden arşivlerde, yöredeki tüm Nairi krallarının vergiye tabi tutulduğu anlatılmaktadır.

Bu coğrafyaya gerçekleştirilen seferler ve toplu nüfus nakilleriyle alakalı bu paragraf ilginçtir:

"...Benden önce gelen Asur kralı prens Salmanassar'ın Nairi ülkeleri sınırında yaptırdığı garnizonlar olan Sinabu ve Tidu kentleri Aramiler tarafından zorla ele

³⁷⁵ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 232

³⁷⁶ Kemalettin Köroğlu, a.g.m., 2008, s. 335-336

³⁷⁷ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 233

³⁷⁸ Nurgül Yıldırım, "Demir Çağı'nda Anadolu'daki Aramiler'in Politik Coğrafyası", Cappadocian Journal of History and Social Sciences, Ahlen Germany, 2016, s. 123

³⁷⁹ Kemalettin Köroğlu, 2006, s. 157-158

geçirilmişlerdi; ben tekrar elde ettim. Nairi ülkesinde Asur kalelerini ellerinde tutan Asurlular -ki bunlar Arami ülkesine tabi kılınmışlardı- onların kentlerini ve yerleşim alanlarını ele geçirdim ve huzur içinde oturulur kıldım. Bit-Zamanili Amme-baal'a ait olan Ahlamu Aramileri'nden 1500 kişiyi yerlerinden aldım ve Asur'a götürdüm...”

Yukarıdaki paragraftan anlaşıldığına göre, gerçekleştirilen nüfus nakilleri yalnızca sınır dışına olmamış, Aramiler gibi zor zaptedilen halklar, ülkenin merkezine yerleştirilmişlerdir.³⁸⁰

MÖ. 8. yüzyıl Asur kaynakları, 36 Arami kabilesinin ismini zikrederler. İmparatorluk yetkililerine direnme konusunda onlar, tüm zamanların en itaatsiz unsurları olarak gösterilirler. Bir metinde, Babilonya içlerine kadar başarılı bir şekilde girmekle öğünen II. Sargon (MÖ. 722-705) güvensizlik kaynakları olarak, arslanlar ve kurtlarla birlikte Aramilerin ismini de zikreder.

Bir zamanlar şehirlerini ele geçirmeye çalışan bu göçebeler üzerine güçlü ordularını gönderen Asur kralları, daha sonra daha farklı taktik uygulayarak büyük nüfus nakilleri yapmışlardır. Nakledilen bu insan kitlelerinin önemli bir kısmı Aramiler'den oluşuyordu. Aramiler önceleri küçük gruplar şeklinde de gelmişler, sonradan büyük nüfus nakilleriyle getirildikleri Asur şehirleri ve etrafında tarım arazilerinde Asur halkıyla iç içe girmiş, bazı yerlerde nüfus çoğunluğunu bile kontrollerine³⁸¹ geçirmişlerdir. Bu durum, aynı zamanda Asur'un Aramileşmesine neden olmaya başlamıştır. Aramiler, buldukları her bölgenin kültürüne kolayca uyum sağlamış, dillerinin Asurca ile akraba olması ve kolay anlaşılması sebebiyle şehirlerde, mabedlerde ve sarayda önemli görevlere getirilmişlerdir. Aramice'nin geniş bir coğrafyada kullanılması, ticarete de resmi ilişkilerde de bu dilin seçilmesi sonucu Aramca, “ortak anlaşma dili” olmuştur. Mezopotamya kültürünün Batı dünyasına aktarılmasında da Aramca'nın ciddi bir rolü vardır.³⁸²

Bu seferler sayesinde defalarca isyan eden Arami halkları ve Nairi toprakları üzerinde Asur hakimiyeti bir kere daha kurulmuş oluyordu. Bu esnada 15.000 Aramili de Asur'a götürülmüştü. II. Asur-Nasir-Pal'in Arami ve Nairi toprakları üzerine yapmış olduğu bu icraatlar, bugün British Müzesinde sergilenen ve 1861 yılında Tuşhan'da (Üçtepe) bulunan “Kurkh Monolitleri” olarak adlandırılan yazıtta ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Esas itibarıyla kralın 5. yılında yaptığı savaşların başarısını konu alan stelin ilk 25 satırı çeşitli tanrıların isimleri, krali adlar ve yapılan dualar ile ilgilidir. Daha sonra kralın askeri başarıları anlatılmaktadır.³⁸³

Özetlemek gerekirse, Asur vesikaları, MÖ. 11. yüzyılda Asur bölgesine baskı yapan bir Aramiler tablosu sunar. Onların geniş arazileri gasp etme ve ele geçirmedeki başarısı, MÖ. 10. yüzyıla doğru, Yukarı Mezopotamya'da birtakım Arami devletlerinin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştu.³⁸⁴ 11. ve 9. yüzyıldan itibaren Aramiler'in coğrafyası Asur'un batı kesiminde, Dicle ve Fırat nehirleri arasında Bit-Zamani, Bit-Bahiyani, Bit-Halupe ve Bit-Adini krallıkları şeklinde tarif edilmektedir. Aramiler, Basra Körfezi yöresine yerleştikleri bölgeler için kendi adlarını kullanmışlardır. Asur merkezine en yakın olan Arami Krallığı Bit-Bahiyani'nin başkenti Guzana (Tel Halaf), Bit-Zamani'nin başkenti ise Amedi (Diyarbakır)dir. Fırat'ın doğusundaki Til Barsip (Tel Ahmar) ile Hadatu (Arslantaş) Bēt-Adini'nin iki mühim şehri olarak

³⁸⁰ Hanım Hande Duymuş, a.g.m., 2012, s. 155

³⁸¹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, Eskiçağda Göçler, Ekin Yayınları, Bursa 2014, s. 140

³⁸² Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, a.g.e., 2014, s. 141

³⁸³ L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 132

³⁸⁴ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, a.g.e., 2014, s. 141

tanımlanmıştır.³⁸⁵ Asurlular, MÖ. 10. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeyi yeniden fethetmek için harekete geçmişler ve Arami şehirlerini birer birer Asur eyaletlerine dönüştürmüşler, ya da en azından bazı durumlarda yerel Arami halkının elitlerini kullanarak Asur kontrolünü sağlamışlardı. Bu tip şahsiyetler, makam ve mevkiilerini Asur kralına borçlu oldukları için, Asur İmparatorluk mekanizmasının birer parçası gibi hareket ediyorlardı.³⁸⁶

Assur orduları bu dönemde Kuzey Suriye üzerinden batıya ilerleyişini sürdürmüştür. Buradaki direnç noktalarından biri, Kargamış'ın güneyinde, Til-Barsip bölgesine hakim olan Bit-Adini isimli Arami Krallığı'ydı. II. Asurnasirpal bu bölgeye en az 4 sefer yapmış, Fırat'ın batısındaki Akdeniz kıyılarına ulaşmayı başarmış ve yazıtlardan öğrenildiğine göre, silahlarını Akdeniz'in sularında yıkamakla övünmüştür. Ancak Assur'un bu yöndeki politikaları karşısında güneydeki Arami kabilesi Suhu ve Doğu Akdeniz kıyısına kadar olan bölgedeki krallıklar uzun bir süre daha sorunlar çıkarmayı sürdürecektir.³⁸⁷

II. Asur-Nasir-Pal, iktidarı boyunca, her yıl ordusunun başında sefer yapmıştır. Asurlu askerlere, Asur'un şerefli mazisinden bahsederek onlara bir Asurluluk bilinci aşılamayı başarmıştır. İşte bu sebeple, Asur-Nasir-Pal döneminden başlayarak Asur Devletine "milli bir devlet" etiketi yapılaştırabiliriz. Zira eyaletlerdeki yabancı unsurlar Asurlulaştırılmaya çalışılırken, diğer taraftan da "her şeyin Asur ordusu için olduğu" yeni yeni bir sistem kurulmuştur. İktidarı boyunca pekçok insanı yerlerinden etmiş ve başka memleketlere sürgün etmiş, çok sayıda kenti, kasabayı ve köyü yakmış ve kan dökülmesine sebep olmuştur.³⁸⁸

5.1.1.2. III. Tiglat-Pileser Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

"Humut da denilen Tel Kamri'nin üzerinde bir şehir yaptım. Onu temelinden tepesine kadar ben tamamladım. O şehrin içerisine, kraliyet yerim olarak bir saray yaptım ve ona Kar-Asur ismini koydum. Efendim Asur'un silahını onun içine yerleştirdim. Ellerimle fethettiğim ülkelerin halklarını o şehre yerleştirdim. Onları haraca ve vergiye bağladım. Onları Asur halkıyla bir saydım."

Aşur-nirari'nin ölümünden sonra tahta, Asur tarihinde fethedilen topraklardaki halkları sürgün etme politikasıyla ün salmış III. Tiglat-pileser çıkmıştı. Yeni kral taç giydiğinde Asur Devleti içeriden ve dışarıdan ciddi tehditler altındaydı. Merkezi idare zayıflamış, yerel yöneticiler ve aristokrasi giderek bağımsız güçler haline gelmeye başlamışlardı. Dışarıda ise, Aramiler ve Geç Hitit şehir devletleri büyük sıkıntı çıkaracak gibiydiler. Fakat en önemlisi, bağımsız şehir devleti şeklinde yaşayan bu krallıkları bir koalisyon altında birleştirebilecek konumda olan Urartu Devleti'ydi. Fakat bütün bu olumsuzluklara rağmen III. Tiglat-pileser olağan üstü bir gayret göstererek, Asur Devleti'ni bu kırılma noktasından büyük bir imparatorluk haline getirecek yeni bir süreci başlatmayı başarmıştı.³⁸⁹

III. Tiglat-Pileser'in tahta çıktığı MÖ. 745 yılında Asur devleti ekonomik anlamda büyük güçlükler içerisinde bulunuyordu. Öldüğü zaman ise Asur devleti o zamanki dünyanın en kudretli devleti haline gelmişti. Bu ciddi değişimde kendisinin sadece askeri anlamda değil, ekonomide de bazı tedbirler almasının rolü büyüktür.

³⁸⁵ Nurgül Yıldırım, a.g.m., 2016, s. 125

³⁸⁶ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, a.g.e., 2014, s. 141

³⁸⁷ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 159

³⁸⁸ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 233

³⁸⁹ L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 155-156

Mesela yönetim alanında bazı teşkilâtlar oluşturmuş, mükemmel bir bir posta teşkilâtı kurarak eyaletlerden alınan vergi gelirlerinin direkt hazineye aktarılmasını sağlamıştır.³⁹⁰ İktidara geldiğinde çok büyük fetihler yaparak, Asurlulaştırma siyasetini iyi yürüten III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 744-727), Eski Yakınoğu tarihindeki önemli zaman dilimlerinden biri olan "Sargonidler Devri"nin temellerini de atmıştır.³⁹¹

III. Tiglat-Pileser'in icraatını kendi annallerinden rahatlıkla takip edebiliriz. Buna göre, adı geçen Asur kralı, ilk yıllarında evvela Sam'al (Zincirli) meselesi ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Zira, Asur'un en sadık vasalı olan Sam'al kralı Barsur, Asur kralına karşı oluşturulan şehir devletleri koalisyonuna girmeyi reddettiği için milliyetçiler tarafından öldürülmüş ve isyanın elebaşısı, onun yerine Sam'al tahtına oturmuştu. İşte bu yüzdendir ki, III. Tiglat-Pileser önce Sam'al üzerine yürümüş, tahtı ele geçiren bu gasıbı bertaraf etmiş ve tahta Barsur'un hakiki varisi Pana-Muwa'yı oturtmuştu. Pana-Muwa, Asur kralının bu iyiliğini hiçbir zaman unutmamış ve Damascus (Şam) seferinde öldüğü zaman mezar taşına: "Kralın kardeşleri ağladı, efendisi Asur kralının bütün ordusu da onun için ağlayacak" diye yazılmıştı. Bu ifadeler, Pana-Muwa'nın ömrü boyunca Asur kralına hep sadık kaldığını ve hiçbir zaman ihanet etmediğini göstermektedir.³⁹²

Tiglat-pileser'in Urartu seferi saltanatının 3. yılında gerçekleşmişti. Urartu Devleti bu sıralarda bölgenin en büyük gücü durumundaydı. Urartu hâkimiyeti Van Gölü havzasından Fırat yataklarına kadar ulaşmıştı. Üstelik Urartulular II. Sarduri önderliğinde Kummuh (Gaziantep), Meliddu (Malatya) ve Gurgum (Kahramanmaraş)³⁹³ krallıkları ile de ittifak halindeydiler. Asur ile Urartu arasındaki ilk büyük savaş MÖ 742'de Halpa (Adıyaman-Gölbaşı)'da meydana geldi. Savaşı Asurlular kazandı. Urartu kralı Sarduri, kaçmak zorunda kaldı. III. Tiglat-Pileser, Sarduri'yi, Urartu Devleti'nin idare merkezi Tuşpa'ya kadar takip etti ve burada bir stel diktirdi. Asurlular şehri kuşatsa da Urartu başkentini ele geçirmeyi başaramadılar. Ancak Urartulular ağır bir galibiyet aldı ve Asurlular yeniden Doğu Anadolu topraklarında hâkimiyetlerini ilan ettiler. Tiglat-Pileser bu parlak zaferi yıllıklarında şu şekilde özetlemektedir:

"Saltanatımın 3. yılında Urartu ülkesi kralı Sarduri isyan etti. Agusi'nin oğlu Mati-ilu ile [.....] Meliddu ülkesi kralı Sulumal, Gurgum ülkesi kralı Tarhulara, Kummuh ülkesi kralı Kuştaşpi, birbirlerinin kuvvetlerine güvenerek ayaklandılar. Efendim Asur'un kudret ve kuvvetine güvenerek onlarla savaştım, onları mağlup ettim, öldürdüm. Dağların dar geçitlerini ve uçurumları onların cesetleriyle doldurdum. Onların savaş arabalarını, onların sayısız miktarda [.....] aldım. Savaşın ortasında Sarduri'nin [.....] kendi elimle yakaladım. Malları ile birlikte 72.950 insanımı yakaladım. Sarduri canını kurtarmak için gece kaçtı ve bir daha görülmedi. [.....] ülkesinin sınırlarına, Fırat Nehri'ne kadar onu takip ettim.³⁹⁴

Daha sonra Arpat kralı Mati-El üzerine yürüyen III. Tiglat-Pileser Arpat şehrini kuşatmış ve MÖ. 740 yılında bu şehri teslim almıştı. Her zaman olduğu gibi şehir önce yağmalanmış, ardından yakılmış ve yıkılmıştı. Şehrin sakinleri de sürgün edilmiş ve onların yerine Asur halkından insanlar yerleştirilmiş ve Arpat şehri Asur'a tabi eyalet haline getirilmişti.

³⁹⁰ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 242

³⁹¹ Mehmet Kurt, "Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdari Yapısı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 23, 2010, s. 130.

³⁹² Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 243

³⁹³ Gurgum/Kahramanmaraş hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Pınar Bülbül, "En Eskiçağlardan Bizans Dönemine Kadar Kahramanmaraş ve Çevresi", Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Valiliği T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014, s. 21-27

³⁹⁴ L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 161

Arpat Krallığı'nın uğradığı bu felâket üzerine Gurgum, Kumukh ve Karkamış krallarından başka Adana'daki Que, Suriye'deki Damascus ve Fenike sahillerindeki Tyr (Sur) şehirleri de heyetler göndererek, Arpat'ta bulunan Büyük Asur Kralına itaatlerini arzemişlerdi. Dikkat edecek olursak, bu şehir devletleri arasında Hattena (Hatay) yoktur. Bunun sebebi, Hattena'ya bu devirde Unki memleketi denilmesidir. III. Tiglat-Pileser, annalarında: “Unki'li turtanu (komutan) bana karşı yeminini unuttu. Onun krali şehri Kinalia'yı zaptettim. Ahalisini, atlarını, katırlarını, koyunlarını ele geçirdim. Turtanu'nun sarayının ortasında tahtımı kurdum ... talent altın, 300 talent gümüş, 100 talent bakır, keten kumaş ve her çeşit şifalı otları alıp getirdim. Kinalia şehrini yeniden imar ettim” demektedir.

Tiglat-Pileser, Urartu seferinden önce doğuda Zagros Dağları'nı aşarak İran içlerine, Tahran yakınlarına kadar ilerlemişti. Bu bölgede, Assur'un bütün baskılarına rağmen varlıklarını koruyan ve problem oluşturmaya devam eden Medlerle savaşmış (737-736) ve aldığı binlerce esiri başka bölgelere nakletmişti. Yukarı Dicle bölgesindeki Tuşhan eyaleti bu dönemde yeniden güvenli hale getirilerek Nairi kralları vergiye bağlandı. Batıda, Fırat'ın ötesinde, Doğu Akdeniz kıyılarında, Filistin civarında ve Toroslarda bulunan hemen tüm yerel krallıklar Assur'a vergi vermek zorunda bırakıldı. Güneydoğu Anadolu'daki Harran üzerinden batıya giden yol üzerindeki Arami kenti Hadatu eyalet merkezi yapıldı. Çevresi surlarla kuşatılmış kentte, Tiglat-Pileser kendisi için de bir saray inşa ettirdi.³⁹⁵

Öyle anlaşılıyor ki, **III. Tiglat-Pileser**, Hatay'dan sonra güneye doğru yönelmiş olmalı idi. Zira MÖ. 734'de onu Filistin'de görüyoruz. Asur kralı yolu üzerinde bulunan **Biblos**, **Sumul** ve Arga şehirlerini zaptederek **Gaza**'ya kadar³⁹⁶ gelmiş ve burayı da yağmalamıştı. Tiglat-Pileser'in annalarında anlatılan bu Filistin seferi hakkında Tevrat da bilgi verir. Tevrat'a göre **Damas** (Şam) kralı **Rezon**, İsrail kralı **Pekah** ile anlaşarak, Asur kralına karşı mukavemet etmeye karar vermişlerdi. Bu ittifaka Yuda kralı **Ahaz**'ı da almak istiyorlardı. Fakat Ahaz'ın bu teklifi reddetmesi üzerine, müttefikler Yuda Devleti'nin başkenti **Yerusalem** (Kudüs) üzerine bir ordu sevk etmişlerdi. Bunun üzerine Yuda kralı Ahaz, Asur kralına hediyelerle birlikte bir mektup göndererek: “İsrail ve Arami **krallarının** elinden beni kurtar. **Ben senin sadık teb'anım**” diye yardım dilemişti. Bunun üzerine Tiglat-Pileser evvela İsrail Krallığı'nın merkezi **Samariye** şehrini zapt ve tahrip etmiş, ahalisini de Asur'a sürgün etmişti. Sonra Damas'a geri dönmüş, vuku bulan savaşta kral Rezon kaçmış, fakat sonra “bir fare gibi şehrin kapılarına **sığınmıştı**”. Asur kralı da onu kafesteki bir kuş gibi Damas'ta muhasara etmişti. Nihayet Damas kalesi de düşmüş, o zamanın en mamur şehirlerinden biri olan bu kent yağma ve tahrip edilmişti. Asur kralının eline büyük ganimetler geçmişti. **Damas'a ait topraklar** üzerinde de 4 büyük Asur eyaleti tesis edilmişti. III. Tiglat-Pileser'in annalarında karşımıza ilk defa olarak bir Arap ismi çıkar. Gerçekten Aribu kralı Şamşi (Şems), Asur kralına hediye olarak develer göndermişti. O zamana kadar Asur ordularında deve kullanılmıyordu.

III. Tiglat-Pileser Arabistan seferinde iken Babil'de **Nabu-Nasır**'ın ölümü üzerine karışıklık çıkmış ve yerine oğlu Nadin-Şum-ukin geçmişti.³⁹⁷ Bu devride Babil'de cereyan eden olayları “P” Kroniği'nden öğreniyoruz. Bu vesikaya göre, III. Tiglat-Pileser'in Babil tahtına oturduğu Nadin-şum-ukin ancak 1 ay 2 gün Babil tahtında oturabilmişti. Zira, Bit-Amuhani isimli bir Arami kabilesinin şeyhi, meşru kralı tahttan atarak Babil tahtını ele geçirmişti. Arabistan seferinden dönen Tiglat-Pileser

³⁹⁵ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 167

³⁹⁶ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 244

³⁹⁷ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 245

aldığı haberler üzerine işe bizzat müdahale etme gereğini duymuş ve sür'atle Babil üzerine yürümüştü. Gerçekten Tevrat'ta Asur kralının, "Pul" adını alarak kendisini Babil kralı ilân ettiği yazılıdır. III. Tiglat-Pileser, Asur krallığı göreviyle birlikte yaklaşık 7 yıl Babil Krallığı görevini de üstlenmişti.

Bu sırada Deniz-eli bölgesinde Bit-Dakuri kabilesinin başkanı Balasu ve Bit-Yakin kabilesinin başkanı Marduk-apal-idin (Merodah-Baladan) da Asur kralına itaatlerini bildirmişlerdi. Bu olaydan 2 yıl sonra, MÖ. 727'de ölen III. Tiglat-Pileser, iktidar da kaldığı 18 yıl içinde Asur Devleti'ne imparatorluk olmak için gerekli bütün şartları hazırlamış ve halefine kuvvetli, sağlam bir devlet bırakmıştı. Bu kralın özellikle eski aristokrat ailelerin elinde bulunan büyük arazileri parçalayarak bir toprak reformu yapması, krallığın memleket dahilindeki nüfuzunu kuvvetlendirmişti.³⁹⁸

Başkent çevresinden başlayarak hakimiyet altına alınan uzak bölgelerin Asurlulaştırılması, bilhassa III. Tiglat-Pileser zamanından sonra planlı olarak yürütülen siyasetle uygulanmıştır. Öncelikle vergiye tabi olan yerel krallıklar eyalete dönüştürülmüş, bu bölgelere başkentlerde bulunan sarayların birer minyatürü gibi düşünebileceğimiz eyalet sarayları inşa edilmiştir. Temel ihtiyaçları sağlayabilmek amacıyla planlı iş sahaları ve atölyeler kurulmuştur. Asur tarafından düzenleme yapılan memleketlerin serî üretimden hepsinde bulunan tek tip, günlük kullanılan çanak çömlekler, yöneticilere ait olduğu bilinen farklı şekillerdeki lüks kaplar, bu büyük organizasyonun ürünleridir. İnşa edilen tapınaklar, meydana getirilen ticaret ağı ve müşterek dil olarak da bütün Sami orijinli halkların kolay bir şekilde anladıkları Aramice'nin kullanımı, krallık kültürünün hızlı bir şekilde yayılışında önemli bir paya sahiptir.

Tiglat-Pileser, yaptığı değişikliklerle eyalet hudutlarını küçülttü ve eyalet valilerinin sınırsız yetkilerini azalttı. Bu makamlara Assurlu soylular yerine, doğrudan krala bağlı, bazıları hadım olan görevlileri getirdi. Eskiden vergi vermek koşuluyla varlıklarını koruyan yerel krallıkları eyaletlere dönüştürdü. Yeni Assur zamanında sürekli başvuru olan nüfus nakillerinin önemli bir kısmı bu dönemde icra edildi.³⁹⁹ III. Tiglat-pileser'in uyguladığı önemli politiklardan biri yerleşim yerlerini sistematik bir biçimde yıkmaktı. Bu sayede askeri gücünü genişletebiliyordu. Şehirleri yağmalayan Asurlular, ele geçirdikleri bölgelerdeki insanları öldürüyorlar veya zorla vatanlarından koparıyorlardı. Daha sonra bölgedeki idari organizasyonu yeniden kurup başına kendisine bağlı bir yönetici atıyordu. Böylece bu bölgeden savaş ganimetlerinin yanında uzun süre alacağı vergiler sayesinde ekonomik bir kaynak elde etmiş oluyordu. Asur krallarının sistematik bir şekilde uyguladığı sürgün politikası ile yani yerli halkı zorla başka bir bölgeye naklederek ele geçirilen bölgelerdeki yerli yöneticilerin yerine Asur'a bağlı bir yönetim getirilerek zayıflatılıyordu. Ayrıca Assurlu kralın inşaatlarında çalışacak iş gücü de esir edilen insanlardan sağlanıyordu.⁴⁰⁰ Nakledilenlerin çoğu Kaldeliler, Aramiler ve Medlerdi. Kral ve yöneticiler arasındaki haberleşmeyi hızlandıran bir de posta teşkilatı kuruldu. Böylece ülkenin dört bir yanındaki gelişmelerden kısa sürede haberdar olunuyor ve edinilen istihbarat doğrultusunda harekete geçilebiliyordu. Ayrıca bu dönemde ordunun daima tetikte ve güçlü olması amacıyla yeni birlikler meydana getirildi.⁴⁰¹ Alınan topraklardaki veya şehirlerde sivil ve askeri uzmanlar için bir takım karakollar, garnizonlar ve depolar inşa edilmek

³⁹⁸ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 246

³⁹⁹ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 156

⁴⁰⁰ Suzan Akkuş, "Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt 2 Sayı 7, 2015, s. 104

⁴⁰¹ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 156

suretiyle devletin gücü kalıcı hale getirildi. Fakat işgale yönelik bu anlayış her zaman için uygulanmadı. Çünkü sınırların dışında kalan krallıkların itaat altına alınması özellikle coğrafi, iktisadi ve siyasi şartlardan dolayı kolay gerçekleşmiyordu. Bu nedenle III. Tiglat-Pileser, devletin yayılma ve hegemonya politikasını belirli bir plan dahilinde gerçekleştirme yoluna gitti.

Görüleceği üzere Asur diplomasisi, komşu bir ülkeyi sindirmek ve sonradan da etki alanı içine giren bu ülkeyi ve bölgeyi imparatorluğa katmak şeklinde özetlenebilir. Zira ülkenin bu şekilde eyaletlere bölünmesi ve kontrol mekanizmasının sağlanması ile merkezi idarenin ağırlığı artırılmış oluyordu. Aşamalı olarak gerçekleşen bu yayılma, sürgün politikasıyla da daha da etkinleştirilmişti. Asur egemenliğindeki halkların sürgün edilmesi, özellikle bu zamanda feth edilen toprakların artmasına paralel olarak yoğunlaştı. İşgal edilen topraklardaki halk yabancı bir bölgeye sürülüyor ve böylece köklerinden sökülen halkların bağımsızlık mücadelelerinin önüne geçiliyor ve dirençleri kırılıyordu. Gerçekten de III. Tiglat-Pileser'in yıllıklarında geçen rakamlar korkunç boyutlardaydı ve onun bu sürgün politikası, kendini Asur tarihi içerisinde ayrı bir yerde anılması için yeterliydi. Hama bölgesinden 30.000 Aramlının Zagros Dağları'na, 150.000 Kaldeli'nin Güney Mezopotamya'dan kuzey ve kuzeydoğuya sürülmeleri, İran'dan getirilen 50.000 savaş esirinin Güney Mezopotamya'ya sürülmeleri bu politikanın sonucuydu. Ayrıca kentlerde kurulan garnizonların beta kışlaların kenarlarına mahalleler kuruluyor ve buralara Asurlular oturtuluyordu. Böylece bu topraklarda Asur egemenliğinin kök salması sağlanıyordu. Yıllıklarda yazılanlar haricinde, bir takım raporlar veya muhasebe kayıtlarında esirlerin sayısı, yaşları, cinsiyetleri, meslekleri ve sağlık durumları gibi bilgiler de bulunmaktaydı. Sürgün edilenlerin birçoğu bu nakiller esnasında ölmekte veya hastalanmaktaydı. Kısaca sürgün, bir ceza yöntemi olarak kullanılmaya başlanmıştı.⁴⁰²

III. Tiglat-Pileser zamanında, tüm Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Yukarı Dicle'deki eyaletler ile ilgili yeni planlamalar yapılmıştır. Bu yöredeki Til-Barsip ve Hadatu gibi büyük kentlerin yanısıra pekçok şehirde önemli inşa projeleri gerçekleştirilmiş, pekçok stel ve kabartma yapılmıştır. Tiglat-Pileser, 8. senesinde (MÖ.738) Kuzey Suriye'den zorla göç ettirdiği 83.000 kişiyi Yukarı Dicle Bölgesi'nde bulunan Tuşhan'da iskan ettirmiştir. Bu bilgi, III. Salmanassar'ın iktidarının sonlarında ortaya çıkan ayaklanmaların ardından bir Asur kralı tarafından bölgeye müdahale edildiğinin önemli bir delilidir. III. Tiglat-Pileser zamanında bu coğrafyaya zorla göç ettirilenlerin Tuşhan ve etrafına iskan ettirilmiş olması da yapılan bu değerlendirme ile örtüşmektedir. Diyarbakır'ın batı kesiminde, genelde yerli halkın varlığını ortaya koyan yerel karakterli yivli Demir Çağı çanak çömleği bulunmuştur. Bundan dolayı, Gisgis kabartması, Asur'un yetiştiği en uzak yerdeki hududu çizmek, Asur tanrılarını ve kralını ölümsüzleştirmek amacıyla yapılan bir anıt olarak düşünülmüştür.⁴⁰³

M.Ö.742 senesinde III. Tiglat-Pileser'in arşivlerine göre, bu sefer de Suriye ve Hamat bölgesinden doğuda Zağros Dağları çevresine 30.000 insanı tehcir etmiştir. Bu nakilden sonra, MÖ.740 senesinde Arpad kralı Mati'ilu'nun üzerine sefer yaparak Arpad kentinin etrafını sarmış ve kenti ele geçirmiştir. Daha sonra da her zamanki gibi kent önce yağmalanmış, ardından yakılmış ve yıkılmıştır. Kent halkı da buradan başka yerlere nakledilmiş, onların oturduğu memleketlere de Asurlular iskan edilmiş, böylelikle Arpad kenti Asur'a bağlanmıştır.

⁴⁰² L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 158-159

⁴⁰³ Kemalettin Köroğlu-Şeref Yumruk, "Ergani/Gisgis (Kesentaş) Yeni Assur Kabartması", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, Sayı 38, 2014, s. 5-6

MÖ.734-732 seneleri arasında ise İsrail ve sahil kentlerine birçok askeri hareket yapmıştır. MÖ. 734 yılında Tiglat-Pileser, Bit-Humria'ya bir sefer yapmış ve burayı yağmalamış, yalnızca Samarya kentine karışmamıştır:

"17. [KUR É (Būt)-IHu-um-ri-a šá i]-na gir-re-te-ia mah-ra-a-te gi-[mir] URU (ālāni).MEŠ-[ni]- [šú qaqqariš]am-nu-ú 18. [... ..][bu]-li-šú áš-lu-lu-ma uruSa-me-ri-na e-de-nu-[uš] ú-maš-[ši]- [ru-IPa-qa]- [ha] LUGAL (šarra)- šú-nu [... ..] "Bit-Humria'nın coğrafyası, önceki seferlerimde tüm şehirlerini tahrip ettim...Çiftlik hayvanlarını yağmaladım. (Sadece) Samarya'ya dokunmadım. Onlar, krallarını tahttan ettiler..".

Bahsedilen seferlerin ardından İsrail'in, kıyıdaki kontrolü kaybolmuştur. MÖ. 732 yılında da Damascus alınmış ve insanların hepsi tehcire zorlanmıştır.

III. Tiglat-Pileser, M.Ö.727 senesinde öldüğü zaman, ülkenin sınırları Basra Körfezi'nden Mısır'a, Anadolu ve Kilikya'ya kadar olan oldukça kuvvetli bir ülke idi. Arkasından gelen V. Salmanassar'ın (M.Ö.726-722) icraatları ile ilgili fazla birşey bilinmemektedir. İktidardayken bilhassa batı bölgesine seferler yapmıştır. Bu dönemde Fırat ile Doğu Akdeniz kıyısı arasında bulunan Arami Krallığı ve başkenti Sam'al (Zincirli) alınarak yağmalanmıştır. V. Salmanassar'dan sonra iktidara II.Sargon (Şarruken) gelmiştir.⁴⁰⁴

Asur kralının başarılı olmasında iki temel neden vardı. Bunlardan ilki orduda, diğeri ise yönetimde yapılan reformlardı. III. Tiglat-Pileser'in ilk hamlesi ordu üzerinde olmuştu. Asur ordusu ilk kez onunla kalıcı ve profesyonel bir hale getirildi. Kral, orduyu yeniden örgütledi ve yıllık olarak asker toplama sisteminden bağımsız olarak daimi bir ordu kurdu.⁴⁰⁵

5.1.1.3. II. Sargon Dönemi Toplu Nüfus Nakilleri

III. Tiglat-Pileser ölünce yerine evvela büyük oğlu V. Salmanassar (MÖ. 727-722) geçmişti. "P" Kroniğinde onun ancak 5 sene iktidarda kaldığı söylendiğine ve ölümünden de bahsedilmediğine göre, Tiglat-Pileser'in küçük oğlu II. Sargon'un bir taht gasıbı olması muhtemeldir. Zira bu kral da, babası III. Tiglat-Pileser gibi, hiçbir vesikasında babasının adını zikretmemiştir. Nihayet Unger isimli Alman bilim adamının İstanbul Eski Şark Müzesi'ndeki eserlerden biri olan çini bir plâka üzerinde: "*Asur kralı Tiglat-Pileser'in oğlu, Büyük Kral, Asur kralı Sargon'un sarayı*" ifadesini okuması ile Asur'un ünlü krallarından II. Sargon'un, tahtının meşru varisi olduğu belli olmuştur.⁴⁰⁶

"Tanrı Bel'in valisi, Tanrı Anu ve Tanrı Dagan tarafından seçilmiş Tanrı Asur'un yüce rahibi, büyük ve güçlü kral, evrenin kralı, Asur kralı, dünyanın dört bir yanının kralı, büyük tanrıların gözdesi, Tanrı Asur, Tanrı Nabu ve Tanrı Marduk'un emsalsiz bir krallıkla görevlendirdikleri adil yönetici, adının şöhreti çok önde olan, Asur şehrine bağımsızlığı yeniden kazandıran, Harran üzerine koruyucu gölgesi düşen, tüm hükümdarların en güçlüsü...

Bir taht kavgası sonucunda V. Salmanassar'ın yerine geçen Sargon, Asur tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olarak bilinir. Asur, Nimrud, Ninive ve meşhur sekizinci seferinin anlatıldığı Korsabad metinleri, onun askeri faaliyetleri hakkında fazlasıyla bilgi vermektedir.⁴⁰⁷ II. Sargon'un (M.Ö.721-705) iktidarının sekizinci senesinde yapmış olduğu bu sefer, yalnızca askeri konularda değil, Urartu ve Batı İran'ın idare şekli, ekonomik durumları, coğrafyası, iklim ve bitki örtüsü hakkında da

⁴⁰⁴ Hanım Hande Duymuş, a.g.m., 2012, s. 157

⁴⁰⁵ L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 156

⁴⁰⁶ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 246-247

⁴⁰⁷ L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 165-167

önemli malumatlar vermektedir.⁴⁰⁸ Annelerde bahsedilen pekçok yer ve kavim ismi, hakikaten de O ve halefleri döneminde Asur Devleti'nin birçok düşman ile savaş yaptığını işaret etmektedir. Bunlar arasında başta Urartulular, Geç Hitit Devletleri ve Arami prenslikleri olmak üzere, Kimmer, İskit gibi Orta Asya kökenli atlı kavimleri, İran'ın kuzey batısındaki platolarında yaşayan Medler ve Mannaları, güneyde Elamı ve Elam destekli Babil Devleti'ni görmekteyiz. Ayrıca Asur Devleti'nin bu zamanda batıda doğal sınırları da aşmak suretiyle Kıbrıs'a kadar uzanan bir fetih politikasını izlediğini, hatta Mısır Devleti gibi zamanın en güçlü devleti üzerine seferler düzenlediğine şahit olmaktadır. Kısacası, Sargon ile birlikte Ön Asya dünyasında savaşlarla dolu yıllar birbirini takip etmeye başlamıştı.

Sargon ile başlayan bu politikanın amacı, Kuzey Mezopotamya, Suriye, Anadolu, Filistin ve Mısır'ı kontrol altına alarak tüm Yakın Doğu'yu tek bir imparatorluk çatısı altında toplayabilmektir. Asur Devleti'nin bu yeni politik anlayışı, başta Geç Hitit Devletleri ve Arami şehirleri olmak üzere, bağımsız krallıklar halinde yaşayan şehir devletlerini doğrudan işgal etmek ve merkeze bağlamak suretiyle, söz konusu şehirlerin siyasal varlıklarını tamamen ortadan kaldırmaya yöneliktir.⁴⁰⁹ Kuzeyde Kızılırmak'tan günümüzdeki Türkiye-Suriye hududunun az güney kesimine, batıda Tuz Gölü'nden Karaman'a çekilecek hattın, doğuda Fırat'a kavuşan coğrafyada, pekçok ufak devletin var olduğu biliniyor. Yazıtlarında Luvice hiyeroglif yazıyı, kral isimlerinde, Eski Hitit yöneticilerinin isimlerini kullanan bu devletler "Geç Hitit Şehir Devletleri" diye anılmaktadır.⁴¹⁰

Gerçekten II. Sargon, yalnız Asur tarihinin değil, dünya tarihinin yetiştirdiği ender simalardan biridir. Onun kurmuş olduğu Asur İmparatorluğu, altın çağını yaşarken, beklenmedik şekilde çökmüştür. Bunun nedenleri üzerinde ileride duracağız. II. Sargon dönemini aydınlatan pekçok belge bulunmaktadır. Bu vesikalar sayesinde II. Sargon zamanının bütün olaylarını takip edebilme imkânına sahibiz.

Bu sıralarda Doğu Akdeniz sahillerinde ve Kuzey Suriye'deki bazı krallıklar Asur Devleti'ne karşı Mısır destekli bir koalisyon kurmuşlardı. Filistin'de Gaza, Suriye'de Damascus ve Hamat, Beyrut'un kuzeyinde Sumur kentleri, Hamat kralı Yuabidi'nin başkanlığında birleşen bu koalisyonun arkasında Mısır kralı Bokrahis bulunmaktaydı. Asur kralı, hayati derecede önem arz eden bu topraklardaki isyana saltanatın ikinci yılında müdahale edebilmişti. Asur birlikleri, koalisyon güçleri ile Orontos (Asi) Nehri yakınlarında Qarqar mevkiinde karşılaştı. Bu bölge daha önce de III. Salmanasar zamanında savaşa sahne olmuş ve yine Hamat Krallığı ile yapılan savaşı Asurlular kazanmıştı. Tarihe II. Qarqar Savaşı olarak geçen bu savaşta da Asur ordusu galip gelmeyi başardı (MÖ 720).

Müttefiklerin kralı Yuabidi, Asur ordusuna esir düştü ve korkunç bir şekilde cezalandırıldı. Sargon, Qarqar'daki zaferini, daha sonraları yeni kurmuş olduğu Korsabad şehrinin saray duvarlarında resmettirmişti. Fakat detaylı bilgi, övünerek anlattığı yıllıklarında verilmişti:

"Pek çok Asur taburunu bir araya topladım. Qarqar'da, onun gözde şehrinde bizzat onu, savaşçıları ile birlikte kuşattım ve ele geçirdim. Qarqar'ı ateşe verdim, yaktım. Hamat'ı boydan boya bir tufan gibi bastım. Onların kralı Yuabidi'yi, onun kabilseni, savaşçılarını prangaya vurdum. Onları topraklarındaki malları ile birlikte Asur şehrine sürükledim ve bizzat onun derisini yüzdüm. Bu şehirlerin orta yerinde

⁴⁰⁸ Pınar Pınarcık, "Sargon'un Sekizinci Sefer Lokalizasyon Önerileri ve Bu Önerilerin Harita üzerinde Gösterilmesi", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 2, Sayı 7, 2014, s. 39

⁴⁰⁹ L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 165-167

⁴¹⁰ Süleyman Özkan, a.g.e., 1993, s. 74

günahkarları kılıçtan geçirdim ve düzeni sağladım. İki yüz savaş arabasını, altı yüz savaş atını, kalkan ve mızrak taşıyıcılarını Hamat'ın insanları arasından topladım ve onları kraliyet ordusuna ekledim. 6300 itaatkâr Asurlu buyruğumu Hamat'a yerleştirdim ve onları resmî yöneticilerim yaptım. Onları haraca ve vergiye koydum...⁴¹¹

Asur Devleti'nin en görkemli dönemi olan Sargonidler devrinde Anadolu çok karışık bir durumdadır. Stratejik öneme sahip olan bölgelerin sürekli el değiştirdiği bu dönemde Asur'un Anadolu politikası da değişmiştir. Bu döneme kadar aldığı vergiler ve hediyeler karşılığında Geç Hitit beyliklerinin siyasi varlığına dokunmayan Asur II. Sargon'dan itibaren dış politikada hedef büyütülmüştür. Bu döneme kadar Asurlular Anadolu'ya ganimet elde etmek ve ticaret yollarının denetimini elinde tutmak amacıyla seferler düzenliyordu. Anadolu'daki kavimlerin Asur'a karşı başkaldırılarını önlemek için siyasi ve askeri önlemler almış, ancak başarılı olamamıştı. Bölgedeki kavimlerin Asur'a karşı isyan etmelerinin en önemli nedeni ise Urartu krallığıydı.⁴¹²

Anadolu'da, başkentleri Sakarya Nehri yakınındaki Gordion olan Frigler, efsanevi kralları Midas'ın (Mita) öncülüğünde, doğuda Geç Hitit krallıklarının bulunduğu bölgeye nüfuz etmek isteyince Assur ile bir çıkar çatışmasına girmişlerdir.⁴¹³ Asur kralı II.Sargon (M.Ö.721-705) zamanında, Asur-Tabal ilişkileri değişmiş ve Tabal krallığı Asur'a muhalefet olmaya başlamıştır. Bu husus, Anadolu'daki Asur baskısının artmaya başladığını ve Anadolu'da bulunan küçük devletlerin, Mezopotamya'dan kaynaklanan bu tehlike karşısında birleştiklerini göstermektedir.⁴¹⁴ Mita ile Sargon'u karşı karşıya getiren ilk olay, Mita'nın Tabal krallarından Sinuktulu Kiakki'yi tarafına çekmesiyle başlamıştır. Sargon 718'de Tabal üzerine bir sefer yaparak ülkeyi yandaşı Atunalı Kurti'nin yönetimine bırakmıştır. (Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 169) Sargon güçlü ordusuyla tüm Tabal memleketini yerle bir etmiş ve büyük olasılıkla MÖ. 713 senesinde Ambaris'i tüm aile efradı ve ülkesinin önemli kişileriyle beraber Asur'a sürgüne göndermiştir.⁴¹⁵ Bu olaydan sonra Kargamışlı Pisiris'in Mita'nın desteğiyle Assur'a karşı ayaklandığı görülür. Fırat'ın hemen batı kıyısında, geçiş noktasında bulunan bu Geç Hitit kenti, bütün bölgenin Assur denetimine geçmiş olmasına karşın vergi vererek varlığını ve gücünü korumuştur.⁴¹⁶ Ancak bu isyandan sonra Pisiris tahttan indirildi ve kendisiyle beraber Asur'dan getirilen çok sayıdaki insan Karkamış'a yerleştirildi. Böylelikle kent, Asur krallığının sonuna kadar düzenli bir örgüte sahip Asur şehri şeklini aldı.⁴¹⁷ Assur Krallığı verimli tarım alanlarının bulunduğu Çukurova (Kue) ve zengin hammadde kaynaklarının çıkarıldığı Torosları denetimi altında tutarak, bu yörede kendisine rakip yeni bir siyasi gücün ortaya çıkmasını engellemek istiyordu. II. Sargon, Mita'nın Kue bölgesine sızmasını engellemek için 715 yılında bir sefer gerçekleştirdi. Ancak daha kuzeydeki Tabal kralları ve doğudaki Urartu, Muşkili Mita ile Assur'a karşı ittifak içindeydi.⁴¹⁸ Yapılan seferlerle mağlup olan Tabal krallarından vergi ve haraç alınarak bu memleket üzerindeki siyasi kontrol sağlanmış ve Asur menfaatleri üst düzeyde

⁴¹¹ L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 169-170

⁴¹² Suzan Akkuşa.g.m., 2015, s. 104

⁴¹³ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 169

⁴¹⁴ Hanım Hande Duymuş, "Asur Kaynaklarına Göre Demirçağı'nda Tabal Krallığı", ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2 Sayı 3, Haziran 2011, s. 40

⁴¹⁵ Mehmet Kurt, "Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdari Yapısı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 23, 2010, s. 132.

⁴¹⁶ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., s. 169

⁴¹⁷ Altan Çilingiroğlu, "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", Anadolu Araştırmaları IV-V, 1976-1977, s. 237

⁴¹⁸ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 169

korunmuştur. Asur kralları, yerel güçleri Tabal'ın yönetim mekanizmasında etkili kılarak, siyasal anlamda küçük de olsa özgürlük tanımış ve Tabal'ı siyasal birlikten uzak tutmaya çalışmışlardır.⁴¹⁹

MÖ. 716 yılında Sargon'u tekrar Urartu dağlarında savaşırken görüyoruz. Ama bu defa, dağlara kaçsa bile Urartu kralı Rusa'yı takip etmeye kararlı idi. Böylece Sargon, Van Gölü ile Ararat dağları diğer tarafında hayatlarını devam ettiren barbar Mannalar'ın ülkesine kadar girmişti. Ne var ki, yine bir sonuç alamamıştı. İşte bunun üzerinedir ki, Asur edebiyat tarihinde "SARGON'UN 8. SEFERİ" diye ünlenen MÖ. 714 tarihli büyük seferini yapmaya karar vermişti.⁴²⁰

MÖ. 814 yılında saltanatının 8. yılında gerçekleşen bu sefer, Asur Devleti'nin şimdiye kadar yapmış olduğu askeri seferlerinin en kapsamlı olanıydı. Nimrud'tan hareket eden Asur ordusu Yukarı ve Aşağı Zap sularını geçtikten sonra bugünkü Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu'nun zorlu sıra dağlarına ulaşmış, sonra da bu bölgedeki bazı Med ve Manna kavimlerini itaat altına almıştı. Dağlık alanda yaşayan birçok beylik, Sargon'a koyun, sığır, sürücüleriyle birlikte arabalara koşulmuş atlar vermek suretiyle Asurlulara bağlılıklarını göstermişlerdi. Böylelikle ordunun lojistik desteğini artıran Asur kralı Urartu'nun başkenti Tuşpa'ya doğru ilerlemeye devam etmişti. Urartu ordusu ise Rusa önderliğinde, kayıtlarda inceliklerle anlatılan Uuaş Dağı üzerinde beklemekteydi. İki ordu bu dağın eteklerinde karşılaşmıştı. Oldukça şiddetli geçen savaş Asur ordusu kazanmıştı. II. Sargon bu büyük zaferini Asur edebiyatının en güzel örneklerinden biri olarak değerlendiren şu ifadeleriyle anlatmıştı:

"Dağların sel çukurları kadavrularla doluydu. Öldürülenlerin kanları bir nehir gibi akıyordu. Rusa canını kurtarmak için arabasını terk etti ve bir kısrağa binerek ordularının başından kaçtı. Kartalın önünden kaçan bir gece kuşu gibi kalbi korku ile çarpıyordu. Kanı çekilmiş bir insan gibi idare merkezi Tuşpa'yı terk etti. Avcının önünden kaçan bir hayvan gibi dağların böğründe vuruldu. Urartular üzerindeki ebediyete kadar beyim Asur'un zaferini inşa ettim. Gelecek için unutulmaz bir anı bıraktım..."⁴²¹

Asur kralı bu seferinde tahminen bugünkü Cudi Dağı eteklerinde kurulmuş olan Urartular'ın dini merkezi Musasir şehrini zapt ve yağma etmişti. Sargon, bu seferden elde ettiği ganimetin dökümünü bütün ayrıntılarıyla tabletlere kaydettirmişti. Bu yüzden, Sargon'un ele geçirdiği ganimetin maddi değerini tam olarak biliyoruz. Nitekim Asurlu kâtipler de bu seferi en güzel ifadelerle tasvir etmişlerdi. Kısacası, Sargon'un MÖ, 714'de Musasir'in zaptını anlatan metinleri, İmparatorluk devri edebiyatının şaheserleri arasında sayılır.⁴²²

Asur Devleti'nin bir vasalı olan, fakat daha ziyade Urartu tarafını tutan Musasir Kralı Urzana da Musasir şehrinde bulunan meşhur tapınaktan, bir Asur saray memuruna yazdığı mektupta sadece *Bit İli "Tanrı Evi"* olarak bahsetmiştir. Bu mabedin, Urartu Baştanrısı Haldi'nin tapınağı olduğunu ancak, Musasir'i MÖ. 714'te zapteden ve tapınağı tahrip eden Asur kralı Sargon'un Sekizinci Seferi'ni anlatan tarihi kitabesinden öğrenmekteyiz.⁴²³

⁴¹⁹ Mehmet Kurt, a.g.m., 2010, s. 134

⁴²⁰ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 251

⁴²¹ L. Gürkan Gökçek, a.g.e., 2015, s. 173

⁴²² Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 251

⁴²³ Kemal Balkan, "Patnos Yakınında Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", Anadolu (Anatolia) sayı 5, 1960, s. 142

Musasir'in zapt ve tahrip edildiği haberi üzerine Urartu kralı Rusa kederinden intihar etmişti. Böylece Urartu Devleti eski önemini büyük ölçüde kaybetmekle beraber, henüz tarih sahnesinden tamamıyla silinmemiştir.

Sargon'un kafasında Mısır'ı fethetmek fikri de vardı. Fakat bu fethi nasıl gerçekleştirecekti? Öyle sanıyoruz ki, Sargon gibi üstün komutanlık vasıflarına sahip bir kimse ordusunu susuzluğun tehdit ettiği Sina Çölü'nden geçirmektense bu işi deniz yoluyla yapmak istemiş olabilir. Gerçi Asur Devleti'nin henüz bir donanması yoktu, fakat bu bakımdan çok zengin olan Sidon (Sayda), Tyr (Sur) gibi Fenike liman şehirlerini vergiye bağlamasını, biz onun bu tasarısı lehine yapılmış bir hareket olarak kabul ediyoruz.⁴²⁴

Sargon iktidarının sonuna doğru Urartu ve Elam'ı baskı altına almayı başarmış, Muşkilî Mita ve Mısır'da üstünlüğünü kabul ettiren bir barış gerçekleştirmişti. Babil üzerinde ise egemenliğini ilan etmişti. Ancak Toroslar ve kuzeyindeki Tabal kralları bir türlü boyun eğmemekteydi. Sargon 705 yılında Tabar'a karşı yaptığı geniş çaplı bir hareket sırasında öldü. Ardında, oğlu Sennaherib'in yöneteceği Önasya'nın en büyük imparatorluğunu ve kendisinden başka kimsenin oturmadığı görkemli bir başkent bırakmıştı.

Sargon dönemindeki en önemli imar faaliyetlerinin başında yeni bir başkent kurulması gelir. II. Aşurnasirpal'den sonra uzun bir süre kullanılmış olan Kalhu, hemen her kral döneminde yapılan yeni yapılar ve tapınaklarla dolmuştu. Sargon, kurucusu olduğu devletin ve gücünün merkezi ve simgesi kabul edilecek Dur-Şarrukin (Horsabad) isminde oldukça yeni bir başkent kurmuştu. Bu şehirde tanrı Nabu'ya adanan bir tapınak ve kendine ait 200'den fazla oda bulunan bir saray vardı. Sarayın inşaatında memleketin her tarafından getirdikleri köleler, zanaatkarlar, sanatçılar ve mimarlar çalıştırılmıştı. Kapı önlerinde önceki saraylardakine benzer lamaşşular vardı, duvarlar da kabartmalar ve fresko tarzında resimlerle süslenmişti.⁴²⁵

Yazılı belgelerin çok olması nedeniyle, Sargon döneminin tüm icatları hakkında yeterince bilgi sahibi olunabilmektedir. Krala annalleri de, çok güzel bir şekilde askerî hadiseleri tasvir etmektedir. Böylelikle, onun döneminde gerçekleştirilen nüfus nakilleri ile ilgili detaylı haberler alabilmekteyiz.

II. Sargon'un döneminde gerçekleştirilen toplu nüfus nakilleri ile ilgili bilgiler, Ninive ve Asur şehirlerinden temin edilmiştir. II.Sargon, M.Ö.721-720 senelerinde Samarya'yı ele geçirmiş ve 27.790 insanı Samarya ve İsrail'den getirerek devletin muhtelif yerlerinde iskan etmiştir. Kendi ifadesi ile:⁴²⁶

"Samarya'yı kuşattım ve fethettim. Orada yaşayan 27.790 kişiyi ganimet olarak ele geçirdim. Onlardan 50 savaş arabalı topladım. Diğer ele geçirdiğim insanlara yeteneklerini öğrettim. Yöneticimi üzerlerine yerleştirdim ve önceki kralın haracını aynen ben de topladım" dile getirmektedir. Bu nüfus nakil talimatını kendinden önce kral olan V. Salmanassar'ın verdiği ileri sürülse de bunu ispatlayacak her hangi bir delil bulunmamaktadır.

MÖ. 716 senesinde II. Sargon, Medler üzerine gerçekleştirdiği bu sefer neticesinde: *"Onları koyunları ile birlikte Mısır deresinin sınırlarına sürdüm"* diye belirterek, buradaki insanların Mısır hudutlarına naklini gerçekleştirdiğini bildirmektedir. Burada yaşayanların geri kalan bölümü ise, muhtemelen yeni inşa edilen Asur eyaletlerinde iskan edilmiş veya devletin başka yörelerine nakledilmişlerdir.

⁴²⁴ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 252

⁴²⁵ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 172

⁴²⁶ Hanım Hande Duymuş, a.g.m., 2012, s. 158

II. Sargon, MÖ. 712 senesinde Aşdod'u fethetmiş ve kentte yaşayan insanları bu coğrafyadan almış, Bu bölgeye de Zağroslar'dan aldığı kişileri iskan etmiştir.

Samarya'ya gerçekleştirilen başka bir nüfus nakli, II. Sargon'un Merodah-Baladan'a karşı mücadele ederken yaptığı bilinmektedir. Çünkü, Samarya'ya iskan ettiği kişiler içinde Babil ve Kutha'dan gelenler de vardır.

II. Sargon, genellikle Arami ve Kalde yaşadığı Bit-Yakin'den, 90.580 kişiyi, Melid ve Kummuh memleketlerine yerleştirdiği ileri sürülmektedir. II. Sargon, yine kendi dönemine ait arşivlerde, MÖ.707 senesinde Babil coğrafyasından 108.000 Keldani ve Babilli'yi naklettiğini bildirmektedir. Hakikaten Sargon, MÖ. 710-709 Babil'e gerçekleştirdiği seferler sonucunda getirdiği kişileri Güneydoğu Anadolu Bölgesi de içinde, devletin farklı yerlerine ve Samarya'ya nakletmiştir.

II. Sargon'a Asur eyaletlerinden gönderilen ve bilgilendirme raporu gibi olan bazı mektuplarda ödeyemediği borcundan dolayı esir olan kişilerin hakkında ve bahsedilen kölelerin farklı yörelere nakledilme endişeleri dile getirilir. Bu olaya iyi bir örnek, Asur valisi Şarru-Emuranni yazmıştır:

"Efendim, kralıma, hizmetçin Şarru-Emurann'den. Kralımın sağlığı iyi olsun... Babilli vatandaşlar kralı ziyarete geldi. Kralım, efendim, borç affını verdiği zaman, birçok insan serbest kaldı (özgürlüğüne kavuştu).Kralımın onları bilgilendirmesi gerekir ki, onlar sınır dışı edilmekten korkuyorlar".

II. Sargon zamanında, bahsedilen nakillerin yanında, Samarya'da bir takım Arap halkların iskan edildiği anlaşılmaktadır:

"Arap coğrafyasında, çöllerde yaşayan Tamudi, Ibadidi, Marsima(ni) ve Hayapa ki, onlar krala asla haraç getirmediler. Tanrı Asur'un yardımıyla onları yendim. Kalanlarını sınır dışı ettim ve onları Samarya'da yerleştirdim".

Arap halkların bu coğrafyada iskan edilmelerindeki gaye, Arap ticaretini kontrol altına almaktır. Çünkü ticaret, Arap bedevileri için vazgeçilmez bir gelirdi. Bütün bunlar, nakillerin rastgele olmadığına iyi bir örnek olmasının yanında, Asur tarihinde en çok nüfus naklinin II. Sargon zamanında gerçekleştiğini de ortaya koymaktadır.⁴²⁷

Yeni Asur kralları tarafından çok sık gerçekleştirilen toplu nüfus nakliyle alakalı bir mektuptan Guzana coğrafyasına Babilliler'in nakledildiğini bilmekteyiz. Önemli bir bölümü okunamayan bu mektubun ilgili bölümü şöyledir:

"Babil.....onu (oradaki halkı) buraya getirmeliler. (Kralım), efendim, bana (şöyle) yazdı: Onu Guzana şehrine gönder!...Çobanları, çiftçileri orada yerleştir...Guzana'ya...."

Mektuptan, Guzana memleketine, muhtemelen stratejik konumu sebebiyle Babil Ülkesi'nden nüfus nakli gerçekleştirildiği, böylelikle Asur krallarının bir tampon bölge meydana getirmeyi istedikleri anlaşılabilir.⁴²⁸

Bēt-Bahiyani bulunduğu coğrafî konumu itibariyle Asur karşıtı koalisyonlarda yer almış olsa da son dönem, özellikle, II.Sargon'a ait belgelerde bu durumu Asur lehine çevirmiş ve Asur ile birlikte hareket etmiştir. II. Sargon döneminde (M.Ö.706) Mutakkil-Aşşur, Guzana valisi olarak görev yapmıştır.⁴²⁹

II. Sargon'un Suriye ve Hitit topraklarına yönelik politikaları dâhilinde sözü edilmesi gereken önemli bir etmen de zorunlu nüfus değişimleridir. Zorunlu nüfus göçü Asur tarafından çeşitli amaçlarla öteden beri uygulanan bir yöntem olmasına rağmen Geç-Hitit coğrafyasındaki direncin çökertilmesi için en yoğun olarak bu dönemde

⁴²⁷ Hanım Hande Duymuş, a.g.m., 2012, s. 159-160

⁴²⁸ H. Hande Duymuş Florioti, "Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı" Tarih Okulu Dergisi, Sayı XII, 2012, s. 33

⁴²⁹ Nurgül Yıldırım, a.g.m., 2016, s. 130

uygulandığını söyleyebiliriz. Hama ve Kummuh özellikle onun devrinde bu uygulamaya maruz kalan yerlerdendir. II. Sargon'un Kimmerler ile savaşırken ölmesi Melid ve Kummuh gibi yerel Anadolu krallıklarına fırsat vermiş ve bu krallıklar yeniden bağımsız olmuşlardır. Bu tarihten itibaren de bu beylikle ilgili sınırlı olan bilgilerimiz de son bulmaktadır.⁴³⁰

5.1.2. Babil'de Nüfus Nakli Uygulamaları

Amurru kavimlerinden bir tanesinin hakim olduğu kentlere en güzel örneklerden birisi de Babil şehridir. Babil, Bir taraftan önceki büyük devletlere benzemeye çalışırken, diğer taraftan da genel olarak siyasi üstünlüğü sağlayıp Larsa, Eşnunna, Asur ve Mari gibi rakipleri ile mücadele ederek yerini sağlamlaştırmaya çalışıyordu.⁴³¹

Babil, III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasının ardından, 2. Binyılın birinci yarısında ismi ön plana çıkan krallığın önemli merkezlerindedir. Şehir, Sümerler'in yoğun olarak yaşadığı bölgenin kuzeyinde, Sami nüfusun fazla olduğu Kiş ve Agade şehirlerinin olduğu bölgede bulunmaktadır. Yönetimdeki Eski Babil Sülalesi de Amurru soyundandır. Babil asıl ününü, adı geçen sülalenin 6. kralı olan Hammurabi'ye borçludur.⁴³² Babil Kralı kendi de Amurru asıllı olan Büyük Hammurabi ile beraber, bu şehir ve etrafında bir siyasi örgütlenme meydana geldi.⁴³³ Hammurabi döneminin siyasi yapısını anlamamıza yardımcı olacak ve bu konuda bizleri aydınlatacak tüm yazılı ve arkeolojik kaynaklar Babil'in kuzeyindeki Sippar ve güney bölgesinde yer alan Larsa'dan gelmektedir. Hammurabi'nin krallığı kadar önemli olmasa da biraz da ondan sonra gelen yöneticilerden kalan bilgi ve belgeler, Mezopotamya'nın sosyal yapısı ve halkın krala olan sadakati ile ilgili ipuçları vermektedir.⁴³⁴

Hammurabi dönemine kadar adından fazla söz ettirmeyen kent, Hammurabi ile beraber Sümer ve Akkad mirasının yeni sahibi olmuş ve tüm bölgeye ismini vermiştir. Eski Babil Sülalesi'nin ilk yöneticileri hakkında fazla malumat bulunmamaktadır. Çok az miktardaki kısa yazıtlardan öğrenildiğine göre, Hammurabi'ye kadar, Eski Babil Sülalesi kralları genellikle şehri muhafaz etmek için surlar inşa yapmış, ekonomiyi canlandırmak adına kanallar açtırmışlardı. Yalnızca Sumulael isimli kralın Kiş şehrine saldırmasıyla ilgili arşiv kayıtları şehrin bölgede kontrolü elinde tutmaya çalıştığını göstermektedir.⁴³⁵

Babil, farklı adlarla zikredilmiştir. “**Babilonya**”nın en eski şekli, “**Babil**”dir. Kentin varlığı MÖ. 3. Binyıla kadar uzanmaktadır. Ancak bu şehir, bahsedilen siyasi dönemde politik bakımdan çok da önemli değildi. Bununla beraber şehre verilen “**Babil**” adı Sümerce değil ancak Akkadça da değildi. Muhtemelen bu ad Sümerler'den önce Mezopotamya'da yaşayan ve Protofıratlılar ismiyle bilinen medeniyetin kullandığı bir ad idi.

⁴³⁰ Suzan Akkuş, a.g.m., 2015, s. 105

⁴³¹ Amelie Kuhrt, Eskiçağda Yakınoğu Cilt I, Çev: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 140

⁴³² Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 107,108

⁴³³ Jean Bottero, Kültürümüzün Şafağı Babil, YKY, İstanbul 2006, s. 29

⁴³⁴ Amelie Kuhrt, Eskiçağda Yakınoğu Cilt I, Çev: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 142-143

⁴³⁵ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 107,108

Akkadça'da **Bab-İlim** ismi verilen ve “**Tanrı'nın kapısı**” manasındaki Babil'in Sümerce'deki karşılığı ise **ka-dingirra** idi ve o da aynı **Bab-İlim** kelimesi gibi “**Tanrı'nın kapısı**” manasına geliyordu. Bu isim Yunanca'da **Babylon** şeklinde idi ve modern dillere de böyle geçti.

Arkeolojik kazılar yapılmıyaydı, Babil ile ilgili bildiklerimiz Tevrat'ın ve tarihçi Herodotos'un anlattıklarından ibaret olacaktı. Ancak yine de Herodotos'un Babil şehri ile ilgili söyledikleri etkileyicidir ve onun anlattıkları modern arkeologlar tarafından da genellikle onaylanmıştır.⁴³⁶

Babil kralları Nabopolassar ve II. Nebukadnezzar da sırasıyla MÖ 7. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başında mimari teknoloji alanındaki pek çok yeniliği bir araya getirerek Babil'in etkileyici kentsel peyzajını yeniden kurup inşa etmişlerdir.⁴³⁷

Babil devletlerini Eski Babil Devleti (I. Babil Sülalesi), Deniz-Eli Sülalesi (II. Babil Devleti), Kaslar (III. Babil Devleti) ve Yeni Babil Devleti gibi başlıklar altında inceleyebiliriz.⁴³⁸

Hammurabi'nin siyasal eseri olan ülkesel birlik, onun ardından ayakta kalamadı. Bir yandan iç çekişmeler be bölünmeler zedeledi birliği, ama dışarıdan gelen düşmanlar da ülkeyi birçok kez tehlikeye sürükledi – bu düşmanların en başında da güneydoğu komşuları olan Elamlılar yer alıyordu. Ama birliğin yıkılmasının en önemli nedeni, II. binyılın ilk yarısı biterken tarih sahnesine çıkan bazı halkların büyük çaplı hareketleriydi hiç kuşkusuz; bunlar mevcut düzeni sarstı, Yakınoğu dünyasının ufkunu altüst etti.⁴³⁹

Hammurabi'den sonra Eski Yakınoğu'da çok ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Anadolu'da Hititler ortaya çıkmış, Kuzey Mezopotamya'da Hurriler yeniden toparlanmışlardı. Mezopotamya'da ise Kassit diye anılan yeni bir toplum daha ortaya çıkmıştır. Bu halk ilk zamanlar mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmışlar, zamanla nüfusları artınca kentlerin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Hammurabi'den sonra gelen krallar zamanında Orta Fırat bölgesinde, Kaştılaşu adlı kralları önderliğinde askeri askeri güce kavuşarak bir krallık kurdukları bilinmektedir. Babil ve Sümer ülkesine yerleşenler Eski Mezopotamya kültürünü benimsemişler ve hemen hemen asimile olmuşlardır. Bu süreçte resmî yazışmalarda Babilce'yi kullanmışlar, bundan dolayı da dilleri ve kökenleri hususunda bizleri direkt bilgilendirebilecek kaynaklar bırakmamışlardır.⁴⁴⁰

Babil'in bu dönemi, Hititlerin MÖ 1595'te şehri fethetmeleriyle sona ermiştir. Bu olaydan sonra Babil, Kassitler'in kontrolüne girmiştir. Hammurabi'nin iktidarında Babil uygarlığı çok iyi bir döneme sahne olmuştur. Çivi yazısı Eski Yakınoğu'da pekçok bölgeye yayılmış yayılmış ve Hammurabi kanunları kralın ismine büyük ün kazandırmıştı.

⁴³⁶ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 125-126

⁴³⁷ Ömür Harmanşah, Eski Yakınoğu'da Kent, Bellek, Anıt, KÜY, İstanbul 2015, s. 21

⁴³⁸ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 125-126

⁴³⁹ Jean Bottero, Kültürümüzün Şafağı Babil, YKY, İstanbul 2006, s. 29-30

⁴⁴⁰ Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 117-118

Farklı hususlardaki kararlarını hatırlatarak Hammurabi'nin çok büyük bir kral olduğunu göstermeyi amaçlayan bu 282 kanun, tam olarak bir hukuk metni olarak tanımlanamaz. Fakay yine de, Babiller'in sembolü haline gelmiştir.⁴⁴¹

Yasa, koyu renk yüksekçe bir taş sütun üzerine yazılıdır; bu parça 1902'de Susa'da ele geçirilen bu anıt ve o zamandan bu yana Louvre müzesinin en kıymetli eserlerinden birisi olmuştur. Anıttan bize 3500 satır kalmıştır.⁴⁴² Hammurabi en çok hukuk yasalarıyla tanınmıştır, yazılı oldukları dev (2,25 m yüksekliğinde) taş stel 20. yüzyılın başlarında Fransız kazı ekibince Susa'da ortaya çıkarılmıştı; 13. yüzyılda Elam kralları steli olasılıkla Şamaş'taki Sippar tapınağından çalmışlardı.⁴⁴³ Yazıt üç kısımdan meydana gelmektedir. ortada uzun bir kanun listesi bulunmaktadır, çevresinde de Kral Hammurabi'nin bizzat kendini övdüğü bir önsöz ve sonsöz mevcuttur. Aşağı yukarı beş metin sütunundan meydana gelen giriş, Babilonya tanrılarıyla bağlarına odaklanır.⁴⁴⁴

Babil Hitit Kralı I. Muşşili tarafından 1595 yılında fethedilmiştir. Babil'in fethi, Hititler açısından da oldukça önemlidir. Çünkü Hititler'in Babil'i kontrol altına almasıyla Mezopotamya medeniyetinin kapıları Anadolu'ya açılmış olacaktı. Hitit kralı ile beraber önde gelen pekçok devlet adamı, Babil kültürüne karşı hayranlık duymakta idiler. Babil kültürü, Hititler'i o kadar çok etkilemişti ki Muşşili, Anadolu'ya dönüşünde, birçok bilim adamı, sanatkâr, kâtip ve mimarı alıp Hattuş'a götürmüştü.⁴⁴⁵

Eski Babil Sülalesi'nin Hititler tarafından yıkılması, Mezopotamya'da büyük bir boşluk meydana getirmişti. Yazılı kaynakların çok sınırlı olduğu bu dönemde, önce güneydeki Deniz Sülalesi, ardından da Kassitler güçlenmiş ve şehirlerde üstünlük kurmaya başlamışlardı. Kassitler'in hakimiyetinden önce Deniz Sülalesi kısa bir müddet kuzeydeki Babil'i de kontrol altına aldığı söylenmektedir.⁴⁴⁶

Güney Mezopotamya'da Kassitler'den sonrasında uzun yıllar siyasi istikrar olmamıştır. Babil kronikleri, kent 8. yüzyılda Asur Devleti'nin kontrolüne geçene değin Babil, Kalde ve Asur soyundan gelenler tarafından yönetildiğini ve yönetimin sık sık değiştiğini bildirmektedirler. Yeni Babil döneminden önceki bu karışık zamanın tanınmış krallarından biri, 12. yüzyıl sonlarında, İsin kentinin yöneticisi iken Babil kralı da olan I. Nebukadnezzar'dır (1125-1140). Nebukadnezzar Elam üzerine bir sefer yapmış ve oradaki Babil'in baştanrı Marduk'un heykelini getirerek ölümsüzler arasındaki yerini almıştır. Kaldeliler, Aşağı Dicle ve Fırat çevresindeki bataklık yerde kabileler halinde yaşamakta idiler. Yazılı belgelerde isimleriyle en çok karşılaşılan Bit-Amukani, Bit-Yakin ve Bit-Dakuri aşiretlerinin yöneticileri bazen bu bölgede kendilerini kral ilan etmişlerdir. Sami orijinli olan bu kavim de bölgenin kültürünü benimseyerek Babil yönetimine el koymuşlardı.⁴⁴⁷

⁴⁴¹ Jean-Louis Huot- Jean Paul Thalmann-Dominique Valbelle, Kentlerin Doğuşu, Çev: Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 332-333

⁴⁴² Jean Bottero, Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar, Dost Yayınları 2. Baskı, Ankara 2012, s. 180

⁴⁴³ Amelie Kuhrt, Eskiçağda Yakındoğu Cilt I, Çev: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 144

⁴⁴⁴ Marc Van De Mierop, Hammurabi, Çev: Bülent O. Doğan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 96

⁴⁴⁵ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 12. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2013, s. 95

⁴⁴⁶ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 118

⁴⁴⁷ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2006, s. 118

Kabile soyluları, Kalde krallarının sarayında ve ordusunda farklı bir yere sahipti. Böylece bu dönemde, Babil'de, bölgenin yerli unsurlarıyla, klan rejimine dayalı kabilelerden meydana gelen göçmenlerin karışıp kaynaşmasına şahit oluyoruz.

Krallar, Kaldeli kavimlere dayanıyorlardı. Kaldeli kralar, kendilerinden önce var olan bazı tapınakları onarıp güzelleştirmeyi istemedikleri için, unutulmuş pek çok tanrının kültünü yeniden inşa ediyorlardı.⁴⁴⁸

Aslında, Asur İmparatorluğu daha yıkılmadan önce, MÖ. 625 yılında Yeni Babil Devleti'nin ortaya çıkmıştı. Asur'un Babil valisi **Nabu-Polassar** daha o dönemlerde bir kral gibiydi. Asur'un yıkılmasıyla birlikte de Yeni Babil'in ilk kralı olmuştu. Bu yeni Babil kralı, geriye kalan mirasa sahip çıkmak için harekete geçmiş ve ordusuyla birlikte Toroslar'a kadar olan bölgeyi altına almıştı. Harran'a kaçan ve orada Mısır'ın desteğini de alarak direnmeye çalışan son Asur kralı II. Asur-uballit'i, ardından da Karkamış (Cerablus) civarında Mısır'ı mağlup eden (MÖ. 605) Babil kralı, Mezopotamya'yı hakimiyeti altına almıştır. Nabu-polassar'ın sonra, iktidara oğlu II. Nabukadnezar (MÖ. 605-562) gelmiştir.

Yeni Babil Devletinin bu ünlü kralı, hem Babil şehrinde inşa ettirdiği anıtsal yapılar, hem de askeri ve sosyal alanda yaptığı faaliyetleriyle hatırlanmaktadır. İsrail Krallığı'na son verdiği için, Eski Ahit'te (Tevrat) de kenisinden bahsedilmektedir.⁴⁴⁹

Nabukadnezar, iktidara geldikten kısa bir süre sonra ordusuyla pek çok yere seferler gerçekleştirmiş ve tüm krallıklar ile şehir devletlerini vergiye bağlamıştır.⁴⁵⁰ Taç giydikten sonra Nebukadnezar, Kuzey Suriye'ye yürümüş ve burada beş ay boyunca çarpışmıştı. Nebukadnezar'ın bu hareketi bölgeyi Mısır'a kaptırmamak için askeri varlık göstermenin Babil için çok önemli olduğunu ifade etmektedir. Babil kralının sonraki on yılda gerçekleştirilen dokuz seferden sekizini neden bu bölgeye yaptığını da izah eder. 601'de Mısır hududuna dayanmış; oradaki çarpışmalarda her iki taraf da ağır kayıplar vermiştir.⁴⁵¹ Vergisini ödemeyi kabul etmeyenler de çok ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır. Mısır'a güvenen Yahuda Krallığı vergi vermeyi kabul etmeyince Nabukadnezar MÖ. 597 senesinde ordusunu buraya sevk etmiş ve Yahuda yeniden vergiye bağlandığı gibi, Süleyman peygamberin tapınağındaki hazinelere el konulmuş ve 10 bin kadar Yahudi de Babil'e sürgün edilmiştir.⁴⁵² Tevrat'ta bu sürgün hadisesi şu şekilde dile getirilmiştir: "*Ve bütün Yerusalım, ve on bin sürgün olarak bütün reislerle cesur yiğitlerin hepsini, ve bütün dülgelerle demircileri sürdü; memleket kavminin fakirlerinden başka kimse kalmadı. Ve Yehoyakini Babil'e sürdü; ve kralın anasını, ve kralın karılarını, ve kızlar ağalarını, ve memleketin ileri gelenlerini, sürgün olarak Yerusalımdan Babile götürdü. Ve Babil kralı bütün zorlu adamları, yedi bin kişiyi ve dülgelerle demircileri, bin kişiyi, bütün bu yiğitleri ve cenkçileri Babil'e sürgün getirdi.*"⁴⁵³

Sürgün edilenler içinde Eski Ahit'te peygamber olarak ismi geçen **Hezekiel** de bulunmaktadır. Ancak Kudüs için asıl yıkım, MÖ. 586'daki kuşatma sonrasında yaşananlardır. Kudüs kentini kuşatan surlar, içindeki kutsal yapılar ve saraylar tamamen

⁴⁴⁸ Server Tanilli, a.g.e., 2009, s. 151

⁴⁴⁹ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 162-164

⁴⁵⁰ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 162-164

⁴⁵¹ Amelie Kuhrt, Eskiçağda Yakındoğu Cilt II, Çev: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 280-281

⁴⁵² Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 162-164

⁴⁵³ II. Krallar 24, 14-16. Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2004

yakılmış ve yıkılmış, kent harabeye döndürülmüştür. Kudüs'ün tanınmış aileleri ise Babil'e sürgün edilmiştir. İşte bu olay, Yahudi tarihindeki ilk sürgün olayıdır.⁴⁵⁴

Eski Yakındoğu'da meydana gelen nüfus nakillerini inceledikten sonra şimdi de toplu nüfus nakli uygulamalarının kültürler üzerindeki etkilerini inceleyeceğiz.

⁴⁵⁴ Ekrem Memiş, a.g.e., 2015, s. 162-164

6. BÖLÜM IV

6.1. TOPLU NÜFUS NAKİLLERİNİN KÜLTÜRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kültür, insanların kendilerini geliştirmeleri sonucu ortaya çıkan bir niteliklerin dışında aslında o toplumdaki her şeydir. Başka bir ifadeyle, insanoğlunun, yaşayarak, tecrübe ederek elde ettiği kazanımlarını ve anlatarak öğrettikleridir. Tüm insan gruplarının bir kültürü vardır. Kültürü alet, araç, giyim, süs, gelenekler, kurumlar, inançlar, törenler, mitler, oyunlar, sanat eserleri, dil vb gibi bir çok ögeyi kapsar. Genellikle kültür ve sanat kavramlarının günümüzde iç içe geçmiş anlamından dolayı bir kültür hakkında gerekli açıklamalar yapılırken sadece o toplumun sanatı hakkında bazı görüşlerde bulunma yaygın bir yanılgıdır. Bu noktada toplu nüfus aktarımları politikalarının Urartu kültürü üzerinde yarattığı etkileri mimari, keramik, din başlıklarında olduğu gibi geniş bir perspektif içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.⁴⁵⁵

6.1.1. Yerleşimler Üzerindeki Etkileri

Urartular zamanında, Doğu Anadolu bölgesi bayındırlık faaliyetleri açısından çok zengin bir dönemi yaşamıştır. Pekçok baraj, gölet ve sulama kanalları bu dönemde inşa edilmiştir. Şimdiye kadar tespit edilen 63'ten fazla baraj, sulama kanalı ve gölet Doğu Anadolu Bölgesini barajlar bakımından oldukça iyi bir seviyeye ulaştırmıştır. Belirtilen rakamlar Anadolu'da da dünyanın bir başka bölgesinde de görülmemiştir. Daha Bu bilgiler ışığında Urartu Devleti'ni Eski Anadolu ve Eski Yakındoğu'nun en önemli "Hidrolik Uygarlığı" isimlendirmek hiç de yanlış olmasa gerektir.⁴⁵⁶

Kale ve istihkamlar stratejik açıdan önemli noktalarda olması ve dış tehditlere karşı korunabilecek özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu durumda, genelde hinterlandla olan bağlantı sağlanır ve ayrıca ticaret yolları güven altına alınmış olur. Böylece askeri, ekonomik ve siyasi bakımdan mevcut coğrafyanın güvenliği sağlanmış olmaktadır.

Urartu kaleleri, bu duruma iyi birer örnektir. Urartu kaleleri, bir ovayı, ovadan geçen yolları, stratejik kavşak ve kilit noktalarını kontrol altında tutmaktadır. Bu kaleler, genellikle yüksek sıradağların ovaya ya da yaylaya açılan hakim bir uzantısı üzerinde ve verilerindeki yüksek engebelere bir boyunla bağlanmış olan tepelerde inşa edilmiştir. Bastam, Çavuştepe, Toprakkale, Yukarı Anzaf ve Patnos bunlara iyi birer örneklerdir. Titizlikle seçilen bu noktalar, özellikle savunma stratejisi yönünden önem taşırlar.⁴⁵⁷

Urartular zamanında iki önemli özellik çok ön plandadır. Birincisi mimari faaliyetler, ötekisi ise metal işçiliğidir. Hatta MÖ. 1. Binyılda taş ve maden ustalarından bahsedildiğinde ilk hatırlananlardan birisi Urartulardır. Kaleler, tapınaklar, saraylar, kaya mezarları, depo binaları gibi günümüze kadar ulaşan buluntular ve madeni sanat eserleri, bu kültürün sosyal hayatı, dini inanışları ve siyasi hayatının yanında, sanat tarzları ile ilgili de önemli malumatlar vermektedir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 97

⁴⁵⁶ M. Katar, "Urartu Devleti'nin Ekonomik Yapısına Genel Bakış", Turkish Studies, Vol. 9/4, 2014, s. 636

⁴⁵⁷ Özdemir Koçak-Hamdi Şahin, a.g.m., 2002, s. 362

⁴⁵⁸ Ayla Baş, "Urartu Mimarisinde Malzeme ve Teknik", Uluslararası Amisos Dergisi, Cilt 1, sayı 1, 2016, s. 45

Urartu mimarisi genellikle, krallığın merkezi yerlerinde ve kontrolündeki bölgelerde yapılmış, büyüklükleri ve planları birbirinden farklı kalelerden oluşmaktadır. Urartular'ın hakim olduğu bölgelerde yapılan kaleler, esasında askeri amaçlı, zaman zaman sığınak, Urartu askerlerinin ve kraliyet yetkililerinin yaşadığı bir yer olarak kullanılmış, bazı farklı görev ve bu göreve göre değişen bir plana sahip olmuşlardır.⁴⁵⁹

M. T. Tarhan, Urartu yerleşmelerinin oluşmasındaki bu belirleyici faktörleri şöyle anlatır: “Merkez bölgede ve eyaletlerde, “ulaşım”, “askeri hareket”, “kademeli savunma” ve diğer etkenler yönünden “Doğal Tarihi Ana Yollar” ve yan kolları üzerinde, stratejik noktalarda ve geçitlerde, belirli bir “Şehircilik Planlaması” uygulanarak, temelde Askeri, İdari, Sosyal ve Ekonomik amaçlara yönelik yüzlerce kale ve iskan merkezi inşa edilmiştir.⁴⁶⁰

Kaleler genellikle, içinde oldukları ovayı kontrol altında tutabilmek için bir dağın ovaya uzanan burnu üstünde ve kayalık bir bölgede yapılmışlardır. Yerlerini belirlerken su kaynaklarına yakın ve kayalık bir tepe olması tercih edilmiştir. Urartu kalelerinin neredeyse tamamı başka bir Urartu kale veya garnizonunu görecektir şekilde inşa edilmiştir. Başkent Tuşpa'daki kaleler, ticari ve askeri güzergahları da kontrol altına alacak şekilde tasarlanmıştır.⁴⁶¹

Yukarıda değindiğimiz üzere, yapılaş amaçlarına göre Urartu kalelerini çeşitli gruplara ayırabiliriz. Yöresel idari merkez amacıyla yapılan kaleler, çoğu zaman tarıma elverişli bir ova ile çevresinde ve dağların verimli ovalara bakan yüzünde yapılmışlardır. Yöresel idari merkez olarak inşa edilen pekçok kalenin kenarında ya da etrafında, kalede ikamet edemeyenlerin yaşadıkları “Dış kentler” de bulunmaktadır. Böyle kalelere en iyi örnekler, Yukarı Anzaf, Çavuştepe, Bastam, Karmir-Blur ve Ayanis Kaleleri'dir.⁴⁶²

Urartu çekirdek bölgesinin, yani Van çevresinin, yazıtlar aracılığıyla tarihlenebilen kaleleri, genel olarak basitten karmaşığa doğru bir mimari gelişimi ortaya koyar. Bu açıdan bakıldığında Yukarı Zivistan ve Aşağı Anzaf Kalesi en eski kaleler olmalıdır.⁴⁶³

Anzaf Kalesi, Van'ın 11 km kuzeydoğusunda, bugünkü Van-İran modern karayolu ve demiryolunun yakınında bulunmaktadır. Eskiçağ' da stratejik yönden büyük bir öneme sahip olan Anzaf Kalesi, içinde iki Urartu başkentinin Tuşpa (bugünkü Van Kalesi) ve Rusahinili' nin (bugünkü Toprakkale) bulunduğu Van Ovası'nı doğu yönünde koruyan en büyük askeri merkez olarak kabul edilir.⁴⁶⁴

Yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere, Urartu mimarlığı konusundaki çalışmalar, daha çok savunma sistemleri, saray, tapınak, depo ve çok odalı kaya mezarı gibi anıtsal yapılar üzerinde sürdürülmektedir. Doğu Anadolu'da Urartu Devleti'nin kuruluşuyla birlikte, öncüsüz olarak ortaya çıkan bu türde yapıların çoğu büyük yerleşim merkezlerinin birimi olarak tasarlanmıştır. Plan anlayışları yanında inşa kitabeleri ve tanımlanabilir küçük buluntular, bunların tanrılar adına devleti yöneten kral tarafından projelendirilerek yaptırıldığını göstermektedir. Van Gölü havzasındaki

⁴⁵⁹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 48

⁴⁶⁰ Özdemir Koçak-Hamdi Şahin, a.g.m., 2002, s. 362

⁴⁶¹ Ayla Baş, "Urartu Mimarisinde Malzeme ve Teknik", Uluslararası Amisos Dergisi, Cilt 1, sayı 1, 2016, s. 45-46

⁴⁶² A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 48

⁴⁶³ M. Salvini, a.g.e., 2006, s. 145

⁴⁶⁴ P. Albayrak, Urartularda Dini Yapılar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2014, s. 24

başkent Van (Tuşpa), Yukarı Anzaf, Çavuştepe, Toprakkale, Ayanis, Pantos/ Anzavurtepe, Adilcevaz/ Kef Kalesi, ayrıca Aras Vadisi'ndeki Arin Berd, Karmir Blur ve Armavir gibi merkezlerin bu anlayışla yapıldığı anlaşılmaktadır. Köroğlu'na göre ise, Bunlar genellikle, "Van Kalesi", "Toprak Kale", "Yukarı Anzaf Kalesi" örneklerinde olduğu gibi yerel kullanımda ve literatürde "kale" olarak adlandırılmakla birlikte, gerçekte "kale" değildirler. Buldukları bölgeye hakim yüksek bir kayalık üzerinde inşa edilmiş, çevresi güçlü surlarla kuşatılmış bu türde merkezlerin içlerinde askeri birlikler için ayrılmış özel alanlar veya mekanlar olduğunu gösteren net bilgilerden yoksunuz. Daha iyi araştırılmış birkaç merkezde surların dışında sivil bir yerleşme olduğunu gösteren bulgular elde edilmiştir. Dolayısıyla devletin bizzat planlayarak inşa ettiği, çevresine de tehcir yoluyla getirdiği insanları yerleştirdiği, tarım faaliyetlerini artırmak için kanallar açarak su getirdiği merkezleri, Urartu'nun Doğu Anadolu'daki öncüsüz kent modelleri olarak tanımlamak daha doğru olur.⁴⁶⁵

Başkent'ten krallığın başka bölgelerine giden askeri ve ticari güzergahlar üstünde yapılan kaleler arasında, planları bakımından fazla bir farklılık olmamasına rağmen büyüklük bakımından ilk yapılanlardan biraz daha küçüktürler.⁴⁶⁶

Van/ Yoncatepe, Patnos/ Giriktepe ve Elazığ/ Norşuntepe yapıları birçok bakımdan ortak özelliklere sahiptir. Her üç yapı da köy yerleşmelerinin yakınında ancak ayrıcalıklı, biraz yüksekçe bir konumda inşa edilmiştir. Buldukları bölgelerin Urartu Devleti tarafından sıkı bir biçimde denetlendiği, yani merkezle bağlarının güçlü olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶⁷

Urartu kalelerinin yerleri seçilirken bazı hususlar dikkat çekmektedir. Bu yerlerin kesinlikle düşmanlarca kolay fethedilmemesi amaçlandığından, dağların ovalara bakan burunlarının üstünde inşa edilmişlerdir. Kalelerin yapıldığı yerlerin akarsu ya da tatlı su kenarlarına yakın olması gerektiğinden inşa edilecek yer seçimini bu durum da ayrıca etkilemiştir.⁴⁶⁸

Yukarıda Urartular'da mimari ve kalelerin genel durumundan bahsettik. Bu kaleler içinde "Dış kentler"e de değindik. Urartu krallığında toplu nüfus aktarımı uygulamaları sonucunda başka bölgelerden getirilen on binlerce insanın Urartu kültürü üzerinde yarattığı önemli bir etki bu bağlamda oluşturulan dış kentlerdir.

Urartu Krallığı'nın sistematik bir biçimde dış kent kurma ve toplu nüfus aktarımı uygulamaları ile düşman ülkelerden getirilen insanları bu kentlere yerleştirme politikası devlet yapısı ile eşgüdüm içerisinde değerlendirilmelidir. Urartu Devleti, karasal devlet özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Urartu Devleti gibi karasal devlet özellikleri de gösteren Asur, Hitit ve Osmanlı imparatorlukları değerlendirildiğinde, bu devletlerin de dış kentler kurdukları ve bu birimlere sistematik bir biçimde insan aktardıkları görülür.⁴⁶⁹

Urartu Krallığı'nın kurulduğu bölgenin, düşük nüfus yoğunluğuna sahip olması ve tarımsal alanların doğal coğrafi sınırlarla belirlenmiş bulunması, krallık politikasını belirleyen önemli unsurlar arasındadır. Urartu Krallığı'nın karşılaştığı bu sorunları aşabilmek için kullandığı yöntemlerden birisi de kurduğu dış kentlerdir. Krallık dış kentler aracılığıyla, hem ovaların tarımsal potansiyelini tekelinde tutmuş hem de bu

⁴⁶⁵ Kemalettin Köroğlu, "Urartu Dönemi Bey Konakları", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, İstanbul 2009, s. 383 Toplam ss. 383-394.

⁴⁶⁶ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 49-50

⁴⁶⁷ Kemalettin Köroğlu, a.g.m., 2009, s. 383

⁴⁶⁸ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 49-50

⁴⁶⁹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 98

işleri gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyduğu nüfusu düşman ülkelerden getirerek, krallığın yarattığı imkanlar ile yaşamlarına olanak sağlamıştır. Urartu Krallığı, bölgede göçebe olarak yaşayan halkları bir arada tutmak için veya merkezi otoritenin denetimi dışında davranmalarını engellemek için de dış kentlerin yapımına önem vermiştir.

Urartu üzerine yapılan arkeolojik araştırmaların ve kazı çalışmalarının büyük çoğunluğu uzun yıllar boyunca kalelerde yürütülmüştür. Bu nedenle, dış kentler hakkında elde bulunan veriler sınırlıdır. Bu veri sınırlılığına rağmen yapılan araştırmalar ve eldeki yazılı kaynaklar, krallık tarafından oluşturulan dış kentlerdeki merkezi planlama anlayışını göstermektedir. Gerçekleştirilen çalışmalarda, tespit edilen ızgara planlı kentler merkezi planlama anlayışının en açık örnekleridir.⁴⁷⁰

Elimizde olan yazılı kaynaklardan Urartu Krallığı'nı oluşturan halkların M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında yerleşik düzende yaşadıkları ya da yaşamaya başladıkları anlaşılmaktadır. Asur kralı I. Salmanasar'ın M.Ö. 1274 yılına ait sefer kayıtlarında yer alan "Onların 51 şehrini ele geçirdim." ibaresi bu gerçekliği ortaya koyar. III. Salmanasar'ın tahta geçtiği yılın (MÖ. 858) analarında yer alan "... ..Urartulu Arame'nin kralı şehrine yaklaştım. Şehre saldırdım ve ele geçirdim... .. Şehrinin önünde, kesilmiş başlardan bir sütun yaptım. Civardaki 14 şehri ateşe verdim." ifadesinden Urartu Krallığı'nın henüz tam olarak oluşmadığı erken dönemde bile bölgenin, onlarca şehir ve krali kente sahip olduğu⁴⁷¹ anlaşılmaktadır. Urartu Krallığı'nın kurulmasından sonra ise, Urartu kralları bir devlet politikası olarak şehirleşmeye önem vermişlerdir. Bu durumu kronolojik olarak ele almak, Urartu Devleti'nin uyguladığı toplu nüfus aktarımı politikasının etkilerinin değerlendirilmesi açısından önemlidir.⁴⁷²

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, II. Rusa'nın yaptırdığı Karmir-Blur, Bastam, Ayanis, Adilcevaz-Kef kalelerinin etrafında dış kentler tespit edilmiştir. Söz konusu kalelerin etrafında dış kentin yer alması, kralın bu şehirlere ekonomik ve askeri açıdan verdiği önemi göstermektedir. II. Rusa Dönemi'nde inşa edilen dış kentleri değerlendirirken krallığın ekonomik yapısında yaşanan değişimi birlikte ele almak gerekir. II. Rusa Dönemi'ne ait elimize geçen sefer yazıtlarının olmamasına rağmen, bu kralın inşa ettiği Ayanis Kalesi'nin dış kentine; Asur, Targuni, Etiuni Tablani, Qainaru, Hate, Muşki, Şiluquni ülkelerinden insan aktarması, Kef Kalesi'ne Muşki, Hate ve Halitu ülkelerinden insanları getirmesi kralın gerçekleştirdiği geniş çaplı seferlerin, yazıtlara yansıyan izleri olarak görülebilir.⁴⁷³

6.1.2. Dini Hayat üzerindeki Etkileri

Birçok Eski Önasya kavmi gibi Urartular da çok tanrılı bir din anlayışına sahip bulunuyordu. Devletin ve halkın iki temel konusunu gündelik hayat ve dini inanç faaliyetleri teşkil ediyordu. Din ve devlet tamamıyla birbirinin içinde ve birbirinden ayrılmaz durumdaydı.⁴⁷⁴ Urartular'a ait arşivlerde, MÖ. 1. binyılın ilk yarısında Doğu Anadolu ve memleketler açısından Urartu'nun dini hakkında fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Kitabelerde anlatılanların daha çok dünyevi işlerden ibaret olması ve az sayıdaki kitabenin dışında din ve dini davranışlardan bahseden bulunmaması tuhaftır. Bahsedilen hususu, Urartular'da din ve tanrılar fazla önemsenmiyor diye

⁴⁷⁰ Erim Konakçı , a.g.e., 2006, s. 99

⁴⁷¹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 100

⁴⁷² Erim Konakçı , a.g.e., 2006, s. 101

⁴⁷³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 115

⁴⁷⁴ R. Yıldırım, a.g.e., s. 118

yorumlamak çok yanlış olur. Pekçok Urartu kitabesi, Tanrı Haldi'nin ismiyle başlar ve bazı tanrıların isminin geçtiği bir lanetleme bölümüyle sona erer.

Van'da Meher Kapı yazıtı adıyla bilinen yazıt, Urartu tanrılar panteonu hakkında bilgi vermektedir. Bu yazıtta, Urartu panteonundaki 79 tanrı ile tanrıçanın ismi ve bu tanrı ve tanrıçalara kurban edilecek hayvanların türleri ve sayıları belirtilmiştir. Listenin başında ilk üç sırada Tanrı Haldi, Teişeba ve Şuini bulunmaktadır. Bu üç tanrının isimleri pekçok kitabede beraber anılmaktadır.⁴⁷⁵

Meherkapı yazıtı, 4 m yüksekliğinde olup 2.70 m genişliğindedir. Yazıtta, Urartu panteonunda kutsanan 79 tanrı ve tanrıça adına kurban edilecek hayvanların sayıları belirtilmiştir. Meherkapı yazıtı Urartu panteonunda bulunan bütün tanrılar için kaç adet kurban edileceğini bildirmesine rağmen, bu sayıların hangi merasim için hangi zaman dilimi içerisinde kesileceğine değinmemektedir. Örneğin baş tanrı Haldi için 17 sığır ve 34 koyunun bir gün de mi, bir hafta da mı, bir ayda mı yoksa bir yılda mı kesileceği bilinmemektedir. Ancak Urartu Krallığı'nın ekonomisinde hayvancılığın taşıdığı önem düşünüldüğünde, bu kurban kesimi törenlerinin yılda bir kere yapıldığı kabul edilebilir. Kesilen çok sayıdaki kurban etinin⁴⁷⁶ nasıl değerlendirildiğine dair bir bilgi Sargon'un 8. sefer kayıtlarından alınmaktadır. Sargon, Musaşir'de düzenlenen törenleri anlatırken “ *Çok sayıda besili sığır, besili koyunu onun önünde kurban ettiler. Şehrin tümüne ziyafet hazırladılar* ” cümlesi ile tanrılar adına kesilen hayvanların etlerinin tüm halka dağıtılarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Olasılıkla Meherkapı yazıtında belirtilen kurban edilecek hayvanlar düzenlenen merasimin ardından Urartu halkına dağıtılmış olmalıdır.⁴⁷⁷

Meherkapı yazıtındaki tanrı ve tanrıçaların listesinin tamamını vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

1. Haldi	(17 sığır, 34 koyun)
2. Teişeba	(6 sığır, 12 koyun)
3. Şiuini	(4 sığır, 8 koyun)
4. Hutuini	(2 sığır, 4 koyun)
5. Turani	(1 sığır, 2 koyun)
6. Ua	(2 sığır, 4 koyun)
7. Nalaini	(2 sığır, 4 koyun)
8. Şebuti	
9. Arsimela	
10. Anapşa	
11. Dieduani	
12. Şielardi	

⁴⁷⁵ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 153; B. İlgenli, Urartu Tanrıları ve Tanrı Betimlemeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1994, s. 9

⁴⁷⁶ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 131

⁴⁷⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 132

13. Haldi'nin silahlarına
14. Atbini
15. Kuera
16. Elipri
17. Tarraini
18. Adaruta
19. İrmuşini (1 sığır, 2 koyun)
20. İLU aluşe uruliliue şiuali
21. Alaptuşini
22. Erina
23. Şiniri
24. Unina
25. Airaini
26. Zuzumaru
27. Hara
28. Araza
29. Ziquni
30. Ura
31. Arşibedini
32. Arni
33. Haldi'nin gençliğine
34. Haldi'nin erişkinliğine
35. Haldi'nin yaşlılığına
36. Haldi'nin savaşçılığına
37. Teişeba'nın savaşçılığına
38. Artuaraş
39. Ardini kenti tanrısına
40. Kumenu kenti tanrısına
41. Tuşpa kenti tanrısına

42. Haldi kenti tanrısına
43. Arşuniuinu kenti tanrısına
44. Haldi'nin deisesine
45. Şuba
46. Haldi kapılarına
47. Eridia kenti tanrı Teişeba kapısına
48. Uişini kenti tanrı Şivini kapısına
49. Elia
50. Haldi'nin arniesine
51. Haldi'nin gücüne
52. Tanrı Haldi'nin susilerine
53. Talapura
54. Kilibani
55. Ülkeler tanrısına
56. Sınırlar tanrısına
57. Göller (denizler) tanrısına
58. Athananau tanrısına
59. tanrısına
60. İLANİ Gamruti
61. Haldi'nin nirible'sine
62. Nişi kentindeki tanrı Ua kapısına
63. Dağlara
64. Arubaini
65. Huba
66. Tuşpea
67. Aui
68. Aia
69. Sardi
70. Şinuiardi

71. İphari
72. Bartşia
73. Silia
74. Ara
75. Adia
76. Uia
77. Ainau
78. Ardi
79. İnuanau⁴⁷⁸

Bu metinler üzerindeki en iyi çalışmaları Melikişvili gerçekleştirmiştir. Adı geçen bilim adamı, 1'den 63'e kadar erkek tanrılar, ardından 64'ten 79'a kadar da kadın tanrılar şeklinde sınıflandırmış ve ilaveten ünlü tanrıları da ayrıca değerlendirmiştir. (Haldi, Teişeba ve Şivini birbirine bağlı tanrı üçlüsüdür. Haldi listede birinci sırada bulunuyor ve en çok kurban onun şahsına sunuluyor.⁴⁷⁹

Urartu çivi yazısıyla yazılan Bahçecik yazıtında ise, Elazığ Bahçecik köyü civarında, Argıştı, oğlu II. Sarduri (MÖ. 760-730) zamanında "Sardurihinili" ismiyle bir kale inşa edildiğini; baş tanrı Haldi adına tapınak yapıldığını ve ülkenin batı/güneybatısındaki bir eyalete yeni vali atandığından bahseder:

"Efendi Haldi'ye,
Argıştı oğlu Sarduri bu susi ve hem de kaleyi kusursuz olarak inşa ettirdi.
Sarduri söyler ki: Vali Zaia(ni)'yi Melitene kentine kadar, Qu(maha) kentine kadar, Ar(me) ülkesinin Nihiria kentine kadar (ve) Haşime ülkesine kadar yönetici olarak atadım.

Haldi'nin büyüklüğüyle ?....."⁴⁸⁰

Yukarı kalede Haldi Tapınağı, Aşağı Kalede ise İrmuşini tapınağı bulunuyor.⁴⁸¹

Urartu Krallığı tarafından devletleşme sürecinin tamamlanmasından sonra oluşturulan panteon incelendiğinde devletin yönetim mekanizmasını elinde bulunduran sınıfın ideolojisine bağlı olarak belirli tanrıların ön plana çıkarıldığı görülür. Krallığın baş tanrısı Haldi kabul edilirken, ardından Teişeba ve Şivini gelmektedir.

Bu üç tanrının adları, Urartu Kralları tarafından yazdırılan hemen her sefer yazıtının başında ve sonunda yer alan tanrılara sesleniş ve lanetleme bölümünde anılır.⁴⁸²

⁴⁷⁸ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 154-155

⁴⁷⁹ B. B. Piotrovskiy, "Urartu Dini", Çev: İsmail Kaynak, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, Cilt 23, Sayı 1.2, 1965, s. 40

⁴⁸⁰ Veli Sevin, "Elazığ Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 381

⁴⁸¹ M. Taner Tarhan, "Uç Kale: Çavuştepe-Sardurihinilinin Gizemli Yapısı Kral Kültü Tapınağı", Anadolu Araştırmaları 18/2, 2005, s. 116

⁴⁸² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 133

*“Argiştı der ki: ... (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için Efendi Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini (ve bütün) tanrılara yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler...”*⁴⁸³

*“Sarduri der ki: Her kim bu steli atarsa, her kim saklarsa, her kim bu yazıta karşı suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırıp “Gel, yok et!” derse veya her kim değişik bir şey (yani) “Ben yaptım” derse, Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar onu ve ailesini... güneş ışığından yoksun etsinler...”*⁴⁸⁴

Yakındoğu coğrafyasında bir tanrının ilk defa anılması, yeni bir kavim ile izah edilmiştir. Urartu panteonunun başındaki Haldi de, Yakındoğu'da ilk defa Urartular döneminde ortaya çıkar.⁴⁸⁵ Urartular'ın dini hayatında Tanrı Haldi⁴⁸⁶ merkezi bir rol oynamaktadır. Bu tanrı, eski Hurri-Urartu panteonuna ait olmayıp daha Urartu Devleti'nin kuruluşundan önce, tanrısal nitelik taşıyan kişi isimlerinin de gösterdiği gibi, Yukarı Mezopotamya'da tapınım görmüştür.⁴⁸⁷ Daha önce hiçbir kültürde rastlanmayan Haldi'nin kökeni hakkında bazı tartışmalar geliştirilmiştir. Haldi'nin Urartu'nun güney bölgesinde bulunan kutsal Musasir şehrinden Urartu topraklarına gelmiş olabileceği ihtimali tartışmalı bir konudur. Musasir şehrini İşpuini aldıktan sonra burada Tanrı Haldi adına bir tapınak yaptırılmıştır.⁴⁸⁸ Musasir kenti, Biainili'den yüzyıllarca daha eski bir tanrı olan Haldi'nin kült merkezi idi. Musasir ismine ilk kez II. Assurnasirpal'in yazıtlarında geçmektedir.⁴⁸⁹ Tanrı Haldi'nin kutsal hayvanı aslandır. Birçok Urartu betimlemesinde Haldi, bir Hurri geleneği olarak, kutsal hayvanı aslan üstünde ayakta tasvir edilmiştir.⁴⁹⁰ Haldi, aynı Assur gibi öncelikle Savaş Tanrısı'dır. Silahıyla Urartu ordularının başında yürür, düşmanları yener ve onları Urartu kralına diz çöktürür. Krala iktidar ve meşruiyeti veren odur.⁴⁹¹ Haldi bu nedenle herşeyden önce asker bir tanrıdır. Bundan dolayı kendisine adananlar içinde silahlar ilk sırada bulunmaktadır.⁴⁹² Haldi, kral sefere giderken onu kutsar, kralın savaştan galip çıkmasına destek olur.⁴⁹³

Tanrılar arası sıralamanın 2. basamağında Fırtına tanrısı Teişeba gelmektedir. II. Rusa iktidarının belirli bir döneminde onun da adına “Teişeba'nın Kenti” anlamında kentler kurulmuştur.⁴⁹⁴ Çivi yazılı belgelerde Asur tanrısı Adad'ın ideogramı ile belirtilmiştir.⁴⁹⁵ MÖ. 2. binyılda Anadolu'da baştanrı olan Teşup ile aynı olmalıdır. Hatta Meher Kapı yazıtındaki tanrıçalardan Hupa da, bu tanrının eşi olan Hurri panteonundaki Hepat olmalıdır. Urartular'da da Hurriler'in dinindeki gibi Teişeba'nın kutsal hayvanı boğa olarak tasvir edilmiştir.⁴⁹⁶ Teişeba'nın eşi Huba (Hepat) Meher Kapısı yazıtında bir yanlış okuma ile Baba diye çevrilmiştir. Teişeba'nın eşi Hurriler'in Hepat görüntüsüyle çok benzerdir. İlahenin sağ tarafında bir oğlak, sol tarafında da bir

⁴⁸³ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 161,164

⁴⁸⁴ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 233

⁴⁸⁵ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 161

⁴⁸⁶ Tanrı Haldi hakkında geniş bilgi için bkz: A. Narçın, a.g.e., s. 175-183

⁴⁸⁷ M. Salvini, a.g.e., 2006, s. 196

⁴⁸⁸ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 161

⁴⁸⁹ P. Zimansky, “Urartu ve Çağdaşları”, Urartu-Biainili Doğuda Değişim, Editör: Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar, YKY Yayınları, İstanbul 2011b, s. 108

⁴⁹⁰ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 161

⁴⁹¹ M. Salvini, a.g.e., 2006, s. 198

⁴⁹² A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 161

⁴⁹³ B. B. Piotrovskiy, "Urartu Dini", Çev: İsmail Kaynak, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, Cilt 23, Sayı 1.2, 1965, s. 42

⁴⁹⁴ M. Salvini, a.g.e., s. 198

⁴⁹⁵ B. B. Piotrovskiy, a.g.m., 1965, s. 43

⁴⁹⁶ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 161

ağaç bulunmaktadır. Her iki tarafında dua ediyor şekilde iki figür ve bunların üstünde yarım ay vardır.⁴⁹⁷ Urartular'ın başkenti "Tuşpa" isminin de tanrıça "Tuşpuea" ile alakalı olduğu düşünülmektedir. Bu husus, Urartu ve Hurriler'in tanrılarının aynı menşee dayanması, her iki topluluk arasındaki bağları ve kültür birlikteliğini ortaya koymaktadır.⁴⁹⁸

Anadolu'nun neredeyse tümünde Teişeba tanrısının karşılığının bulunması ve yazılışında Adad ideogramının kullanılması bahsedilen tanrının şahsında savaş, fırtına, kötü hava ve su âfeti tanrısı gibi tanrılarının özellikleri bulunmaktadır. Meher kapı yazıtında Haldi'nin savaşçı kişiliğiyle beraber Teişeba'nın savaşçı yönü de anlatılmaktadır.⁴⁹⁹

Meher Kapı'da 4 boğa ve 8 koyunla ödüllendirilen Tanrı, Urartu panteonunda üçüncü sırayı alan Tanrı Şuini'dir. Muhtemelen Güneş tanrısı olan Şuini, Asur tanrısı Şamaş'ın ideogramı ile yazılmaktadır.⁵⁰⁰ Büyük olasılıkla Şivini sembolü kanatlı güneş kursudur. Bu, Asurlular'ın Şamaş tanrısının sembolü ile de uyuşmaktadır.⁵⁰¹ Şuini, Şivini diye de adlandırılmaktadır. Diğer tanrılar gibi başında konik biçimli tunç bir miğfer taşımaktadır.⁵⁰² Meher Kapı yazıtındaki ilahe adlarının sıralarına göre tahminen Şivini'nin eşi Tuşpuea'dır. Çünkü bu, ilaheler içinde üçüncü sırada bulunmaktadır. Kanatlı güneş kursu gerçekten Şivini'yi temsil ediyorsa bu durumda kült kazanlarında oldukça sık rastlanılan kanatlı kadın figürleri de Tuşpuea'yı temsil ediyor olabilir.⁵⁰³

Meher Kapı, Urartular'ın panteonu hakkında bilgi vermekle beraber, devletin uygulamış olduğu din politikası hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Fethedilen bütün memleketlerin tanrı ve tanrıçaları, Urartu panteonunda bulunmaktadır. Haldi ve Teişeba gibi devleti meydana getiren etnik kavimlerin tanrılarıyla beraber küçük şehirlerin ve nüfusu az olan kavimlerin tanrıları, Urartular'ın devlet dini içine alınarak ve Meherkapı resmi bildirisi ile kutsanıp saygı görmeleri sağlanmıştır. Bu husus, kontrol altına alınan memleketlerin halklarının dini inanç ve hareketlerinde oldukça özgür olduklarını işaret etmektedir.⁵⁰⁴ Meherkapı yazıtı, Urartu krallarının bu coğrafyada nasıl bir devlet dini meydana getirmek istediklerini açıklayan önemli bir vesikadır.⁵⁰⁵

Urartu Krallığı'nın toplu nüfus aktarımları ile naklettiği insanların tanrılarını tanıdığı ve koruduğunun en açık örneğini yine Meherkapı yazıtından takip etmek mümkündür. İşpuini ve Menua krallığı beraber yürüttükleri dönemde düzenledikleri kuzey seferlerinde toplu nüfus aktarımı politikasına başvurmuştur. Kuzey seferlerinin düzenlendiği bölge genel olarak Gökçe Göl'ün batısında kalan topraklar olarak değerlendirilmektedir.

Anaşe, Uiteruhi, Luşa ve Katarza kabilelerinin ikamet ettikleri bölgelere doğru düzenlenen seferler ile Karaköse'den Ağrı Dağı'na kadar yayılan bölge Urartu sınırlarına dahil edilmiştir. Seferler sonucunda Muradiye Ovası'nda tam anlamı ile hakimiyet sağlanmıştır. Urartu Krallığı düzenlediği seferlere paralel alınan bölgelerdeki yerel tanrıları kutsamış ve oluşturduğu panteona dahil etmiştir. Van Bölgesi'nin

⁴⁹⁷ B. B. Piotrovskiy, a.g.m., 1965, s. 43

⁴⁹⁸ A. Erzen, a.g.e., s. 26-27

⁴⁹⁹ B. B. Piotrovskiy, a.g.m., 1965, s. 43

⁵⁰⁰ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 161

⁵⁰¹ B. B. Piotrovskiy, a.g.m., 1965, s. 43

⁵⁰² Ç. Yücel, Urartu Dini ve Tapınım Sistemleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2010, s. 52

⁵⁰³ B. B. Piotrovskiy, a.g.m., 1965, s. 43

⁵⁰⁴ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 162

⁵⁰⁵ R. Yıldırım, a.g.e., s. 109

kuzeydoğusundaki Muradiye Bölgesi'nin yerel tanrısı olan Ua, Meherkapı yazıtında 6. sırada yer almaktadır. Bu tanrı için 2 sığır ve 4 koyun kurban edilmesi istenmektedir. Meherkapı yazıtında 7. sırada bulunan ve kendisine 2 sığır ve 4 koyun kurban edilmesi istenen Tanrı Nalaini'de Muradiye bölgesinin tanrısıdır. Muradiye Bölgesi'nin yerel bir tanrısı olan Ua'nın, bu alanda sağlanan hakimiyete ve uygulanan toplu nüfus aktarımlarına bağlı olarak adının birçok stelde Tanrı Haldi ile birlikte anıldığını görürüz.⁵⁰⁶

"...Tanrı Ua tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'ya yaşam bağlansın. Tanrı Haldi'nin ve tanrı Ua'nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun. Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Minua büyük Arsuniu şehrinde bir efendi tanrı Haldi'ye Haldi kapısı yaptırdı ve bunu tanrı Ua'nın ... mızrağına Arsuniu şehrine adadı. (Önceden) hiçbir şey yapılmamıştı. İşpuini oğlu Minua hem yeni bir kale hem de bir şehir yaptırdı. Yeni bağlar kurdu ve tarlalar ve yeni de bahçeler kurdu. Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Ua tarafından, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'ya yaşam bağışlansın..."

"...Tanrı Haldi'nin ve tanrı Ua'nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun..."⁵⁰⁷

"...Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Nalaini tarafından Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'ya ... olsun. Hem tanrı Haldi'nin hem de tanrı Ua'nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun. Tanrı Haldi ... tanrı Haldi ... İşpuini oğlu Minua, bir Haldi kapısı ... Tanrı Haldi tarafından, Haldi kapısı tarafından ve tanrı Nalaini tarafından Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua'ya ... olsun. Hem tanrı Haldi'nin hem de tanrı Ua'nın bağışlayıcılığı(?) ... olsun..."⁵⁰⁸

"...Tanrı Haldi'nin kudretiyle, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua tanrı Ua'nın susi'sini kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi adına, tanrı Ua adına ve Ua kapısı adına, yaşam, sevinç ve büyüklük, Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnüşpua'nın olsun. Yeni bir yapı(?) olduğu zaman, tanrı Haldi'ye bir boğa, tanrı Ua'ya bir boğa, Ua kapısına bir koyun ... kurban edilsinler ... Tanrı Haldi'nin(?) mızrağına..."⁵⁰⁹

Meherkapı yazıtında anılan bu tanrılardan Nalaini, Urartu Krallığı tarihinin pek bilinmeyen yıllarında Erimeña oğlu Rusa iktidarında tekrar anılacak ve adına kurban kesilmesi emredilecektir. Burada belirtmek istediğimiz önemli nokta hakimiyet kurulan bu bölgelerdeki yerel tanrıların krallığın resmi din politikasına yani Meherkapı yazıtına yansıtılmasıdır. İşpuini-Menua ortak krallık döneminde fethedilen kuzey bölgelerinin tanrıları artık Urartu Devleti'nin de tanrıları olmuştur. Böylelikle bu bölgeden toplu nüfus aktarımı politikası ile alınan insanların tanrıları Urartu panteonuna girerek bir anlamda devlet güvencesi altına alınmıştır. Bu uygulama diğer krallar tarafından yürütülecek olan toplu nüfus aktarımlarındaki dinsel ve sosyal politikanın temellerini oluşturmaktadır.

Muradiye Bölgesi'nin yerel tanrısı olan Ua ve Nalaini hakkında bazı ikonografik özelliklere, Yukarı Anzaf Kalesi'nde ortaya çıkartılan ve M.Ö. 9. yy'ın son çeyreğine tarihlenen bir kalkan parçası üzerinde rastlanılmıştır. Kalkan üzerinde sıralanan tanrıların, Meherkapı yazıtında yer alan sıraya paralel bir biçimde betimlendiği öne sürülmektedir. Bu durumda kalkan üzerinde betimlenen ilk beş tanrı Haldi, Teişeba ve Şivini, Hutuini, ve Turani'dir. Bu tanrıların ardından ise Van'ın kuzeydoğusunda

⁵⁰⁶ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 137

⁵⁰⁷ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 49-50

⁵⁰⁸ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 54

⁵⁰⁹ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 58

sağlanan⁵¹⁰ hakimiyete ve bu bölgedeki toplu nüfus aktarımı politikalarının bir sonucu olarak Urartu panteonuna yansıtıldığı olası olan Tanrı Ua ve Nalaini betimlenmektedir. Tanrı Ua; balık, kuş ve aslan organlarının birleşmesi ile oluşan kanatlı ejder üzerinde durmaktadır. Ua'nın silahlarının ve giysilerinin betimlenmesi açısından kalkan üzerinde yer alan diğer tanrılardan bir farklılık göstermemektedir. Bununla birlikte, üzerinde betimlendiği kanatlı ejder ve taşımış olduğu silah, onun diğer tanrılardan ayrılan en önemli özellikleridir. Tanrı Ua, sahnede sağ elini gergin biçimde geriye uzatarak bir balta tutmaktadır. Burada tanrı kalkanı tutuşu, baltayı gergin bir biçimde havaya kaldırması ve altındaki kanatlı ejderin saldırı pozisyonundaki duruşu ile sanki düşman askerine saldırıcağı gibi betimlenmiştir. Ua'dan sonra yine aynı kalkan üzerinde betimlenen tanrı Nalaini diğer tanrılardan elinde taşıdığı silah ve üzerinde durduğu kanatlı at ile ayrılmaktadır. İleriye doğru uzattığı sol eliyle kalkan, saldırıya hazır bir biçimde arkaya uzattığı sağ eliyle kılıç tutan tanrı, altındaki kanatlı at ile düşman askeri üzerine saldırdığı görüntüsünü vermektedir.

Menua-İşpuni ortak krallık döneminde kuzey seferleri dışında İran Bölgesi üzerine seferler düzenlediği ve Barsua Ülkesi'ni ele geçirdiği bilinmektedir. Bu bölgeye düzenlenen seferler sırasında da toplu nüfus aktarımı politikalarına gidilerek bölgede yaşayan insanlar nakledilmiştir.⁵¹¹

Barsua ismi ile ilk defa, kral Menua (MÖ. 810-786) zamanına ait Karagündüz yazıtında karşılaşılmaktadır. Burada Menua, Barsua memleketindeki karışıklıkları ortadan kaldırmak ve güvenliği sağlamak için Barsualı'ları "*Barsua ülkesini geride bıraktıktan sonra*" fethettiği başka yerlere göndermiştir. Bu hareketiyle Barsua memleketinde ayaklananlar yine Batı İran'da, fakat Barsua memleketinden uzakta başka yerlerde iskan edilmek istenmiştir. III.Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) tarafından Urartular'a gerçekleştirilen sefer ile ilgili arşiv belgelerinde *Parsunna* diye geçen ve Dicle etrafındaki şehirler arasında sayılan *Barzanistun* isimli kent, gerçekte Menua zamanında yapılan nüfus nakli ile *Parsuaş*'dan (Fars-Urmiye Gölü'nün güney kesimi-İran) gelen halklardan meydana gelmektedir.⁵¹²

Bu bölge üzerinde uygulanan politikanın izleri Muradiye tanrılarında olduğu gibi yine Urartu panteonuna yansımış olmalıdır. Urmiye Bölgesi'ne ait tanrılar olarak bilinen Şebuti ve Arsimela Meherkapı yazıtında 8. ve 9. sırada yer almıştır. Urmiye Bölgesi'nin tanruları ikişer boğa ve dörder koyun kurbanı ile onurlandırılıp kutsanmıştır. Haklarında detaylı bir bilgiye sahip olmadığımız bu tanrıların ikonografik özellikleri hakkında bazı⁵¹³ verileri yine Yukarı Anzaf Kalesi'ndeki bronz kalkan üzerinden ediniriz. Bu kalkan üzerinde, Tanrı Şebuti insan yüzlü kanatlı bir boğa üzerinde ayakta durur biçimde betimlenmektedir. Başındaki boynuzlu miğferi ve yanaklığı kalkanda betimlenen diğer tanrılarla aynıdır. Bununla birlikte tanrının burnunun alınının devamı biçiminde işlenmiş olması Şebitu'nun Urmiyeli bir tanrı oluşu ve bu yüzden farklı betimlendiği biçiminde yorumlanmaktadır. Yine bu tanrının üzerinde durduğu insan yüzlü boğa betimlemesi de Tanrı Şebitu'ya özgü olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kalkan üzerinde betimlenen Urmiye Bölgesi'nin bir diğer tanrısı ise Arsimela'dır. Bu tanrı, kanatlı ejder üzerinde ayakta betimlenmiştir. Tanrı sol eliyle diğer tanrılarının tuttuğu kalkanın bir benzerini tutarken sağ elinde kareye yakın bir biçimde sopaya geçirilmiş bir topuz tutmaktadır.

⁵¹⁰ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 138

⁵¹¹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 139

⁵¹² Nurgül Yıldırım, "Yeni Asurca Belgelerde Geçen Amedi Şehri", Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 52 sayı 2, Ankara 2012, s. 93

⁵¹³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 139

II. Sarduri'nin yaptırdığı Çavuştepe Kalesi'nde, bir tanesi Tanrı Haldi'ye, diğeri Meherkapı tanrılar listesinin 19. sırasında yer alan Tanrı İrmuşini'ye ait olmak üzere iki tapınak vardır. İrmuşini tapınağı Aşağı Kale'de yer almaktadır. Meherkapı listesinde sıralama olarak oldukça altlarda olan bir tanrıya II. Sarduri tarafından tapınak inşa edilmesi dikkat çekicidir. Meherkapı listesinde onuruna bir sığır iki koyun kurban edilmesi istenen Tanrı İrmuşini olasılıkla II. Sargon'un 8. yıl sefer kayıtlarında adı geçen Riar'ın tanrısıdır. Riar, Van Gölü ve Kuzeybatı İran arasına konumlanan kentlerden biridir. Bu kent, Sargon'un sekizinci sefer kayıtlarında da "...Yürüyüşüm sırasında Ursa'nın babasının evi Arbu şehrine ve⁵¹⁴ İştarduri'nin şehri Riar'a geldim..." biçiminde anılır. İrmuşini'nin İran kökenli bir tanrı olarak kabul edildiğinde, bu tanrının Meherkapı listesinde 19. sıradaki konumu Menua ve İşpuini'nin İran Bölgesi'ne düzenlediği seferler ve burada gerçekleştirdiği toplu nüfus aktarımları ile ilişkilendirilebilir. II. Sarduri'nin tahta çıkması ve İran Bölgesi ile olan olası manevi ilişkisi yapılan tapınağın İrmuşini'ye ithaf edilmesine yol açmış olabilir. Urartu panteonunda 19. sırada yer alan İrmuşini ve adına yaptırılan tapınak, Urartu Krallığı'nın uyguladığı egemenlik ve toplu nüfus aktarımı politikası ile ilişkili olarak değerlendirilebilir.

Krallığın uyguladığı toplu nüfus aktarımı politikaları sonucunda Urartu panteonuna dahil edilen bir diğer tanrı ise Ivarşa'dır. I. Argiştî'nin, Tanrı Ivarşa adına tapınak yaptırmasının altında yatan tarihsel süreç yine Urartu yazıtlarından takip edilebilmektedir. I. Argiştî 4. yılında batı bölgelerine düzenlediği seferin kayıtlarında,⁵¹⁵

"...Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Hati Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Tuatehi boyunun bölgesini ve Melitea Şehri'nin güney(?) (tarafını) bıraktım ve Melia Irmağı'nın havzası(?)... altındaki Piteria Şehri'ne Marmua Ülkesi'ne ve Qaf Jani Ülkesi'ne kadar ilerledim. Erkek ve kadınlar götürdüm. Kaleleri yerle bir ettim ve şehirleri yaktım. 2.539 delikanlı, 8.698 canlı erkek ve 18.047 kadın götürdüm, toplam 29.284 kişi (o) yıl(in esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. ... at, 17.962 büyükbaş hayvan ve ... küçükbaş hayvan sürüp çıkardım. Minua oğlu Argiştî der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl (içinde) yaptım..." ifadelerini kullanmaktadır.⁵¹⁶

I. Argiştî'nin batı bölgesine düzenlediği sefer sonucunda binlerce insanı toplu nüfus aktarımları politikası ile naklettiği bilinmektedir. Yazıtın bu bölümünde alınan insanların nereye götürüldükleri anlatılmamakta ancak sonraki yıl düzenlenen bir diğer seferde alınan insanların yerleştirildikleri bölge hakkında bilgi verilerek,⁵¹⁷

"...Tanrı Haldi'nin buyruğuyla Argiştî Menua oğlu der ki: Biainli Ülkesi'nin güçlendirilmesi (ve) düşman ülkenin bastırılması için İrpuni şehrini kurdum. Yer kır idi, orada hiçbir şey yapılmamıştı. Orada büyük işler yaptım. Oraya Hati Ülkesi'nin (ve) Şupani Ülkesi'nin 6600 savaşçılarını iskan ettirdim." denilmektedir.

Erebuni ve çevresine yerleştirilen bu insanların dinsel inanışlarının Urartu panteonuna yansıtıldığı *"Tanrı Ivarşa'ya Argiştî Menua oğlu bu susi binasını yaptırdı. Argiştî der ki: o yer çoraktı, orada hiçbir şey yapılmamıştı. Argiştî, güçlü kral, büyük kral, Biainili ülkesinin kralı, Tuşpa şehrinin hükümdarıdır."* ifadeleri ile somutlaştırılmıştır.

Adına tapınak yaptırılan Ivarşa Meherkapı listesinde yer almamaktadır. Tanrı Ivarşa bir Luvi tanrısı olarak bilinmektedir. Hitit dini metinlerinde adı geçen ve adına

⁵¹⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 140

⁵¹⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 141

⁵¹⁶ Margaret Payne, a.g.e., 2006, s. 157-158

⁵¹⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 141

kurban kesilmesi istenen Luvili Tanrı Immarsia ile Ivarşa'nın aynı tanrı olduğu önerilmektedir. Yine Luvi dili üzerine yapılan incelemelerde bu tanrının adının yazıtlara im-ra-as-sa biçiminde yansıdığı görülmektedir. Bu tanrının bölgeye Hate ve Supani ülkelerinden savaş ganimeti olarak alınan savaşçılar ve yakınlarının Sevan Gölü yakınındaki Erebuni'ye yerleştirilmeleri ile Urartu'nun bu uç bölgesine gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Uzun yıllar herhangi bir Urartu yazıtında adına tekrar rastlanılmayan Tanrı Ivarşa, II. Rusa Dönemi'nde karşımıza çıkar. Erebuni Kalesi'nin karşı kıyısına inşa edilen Karmir-blur Kalesi tapınak yazıtında *“Tanrıça Arubani'ye inek, Tanrı Haldi'nin silahlarına koyun, Tanrı Haldi'nin kapılarına koyun ve Tanrı Iarşa'ya koyun kurban edilsin. Rusa der ki: Tanrı Haldi için, silişteli onun kapıları alzianai.....”*⁵¹⁸ ifadeleri yer alır. Doğu Luvi kökenli olduğu ve bu bölgeye toplu nüfus aktarımları ile getirilen insanların tanrılarının aktarımdan yıllar sonra hala bu bölgede tapınım görmesi, Urartu Krallığı'nın yürüttüğü dini ve siyasi politikanın anlaşılması açısından büyük önem taşır.

Tanrı Ivarşa adına yaptırılan tapınak, kule tipli köşeleri risalitli standart Urartu tapınaklarından büyük farklılıklar göstermektedir. Söz konusu tapınak, dikdörtgen planlıdır ve köşelerde risalitler yoktur. Bu tapınağın cellası da diğer Urartu tapınaklarının aksine dikdörtgen planlıdır. Tapınakta yapılan kazılarda bu alan ile ilişkili bir dizi halinde yerleştirilmiş odalar tespit edilmiştir. Bu odalar tapınak avlusuna açılmaktadır. Tapınak içerisinde korunmuş bir altar vardır. Tapınağa doğudan tek bir kapı girişi vardır. Taş temel üzerine kerpiç örülü duvarlar sıvanmış ve boya ile bezenmiştir. Ön cephe üzerinde yer alan kapı geçidinde tapınağın Ivarşa'ya ithaf edildiğini ifade eden yazıt vardır. Ivarşa tapınağı dikdörtgen biçimli planı ile farklı olmasına rağmen içerisinde yer alan fresklerle değerlendirildiğinde Haldi tapınağı ile büyük bir benzerlik görülür.

Burada değinmek istediğimiz en önemli nokta, Hate-Supanili yerleşimcilerin savaş ganimeti olarak alınmış olsalar da tanrılarına tapınak yaptırılması dini inanışlarının krallık otoritesi tarafından korunduğunu ve krallığın siyasi ve ekonomik gücü ile desteklendiğidir. Bir başka deyişle, Urartu Krallığı tarafından yürütülen toplu nüfus aktarımı politikası⁵¹⁹ sonucunda bir başka bölgeye yerleştirilen insanların dini inançlarını yerine getirmeleri devlet tarafından organize edilmiş ve bunun alt yapısı sağlanmıştır.

Urartu Krallığı'nın panteona yeni tanrılar ekleme konusunda esnek yapılanmaya sahip politikasının mimariye olan yansımaları Erebuni kentinde standart planlı olmayan bir başka tapınakta da görürüz. Bu tapınak, önde sütunlu bir salon, bu portikonun arkasında ölçüleri 40x8 metreye ulaşan dikdörtgen planlı uzun bir yer ve buna bağlı olarak bir tanesi cella şeklindeki iki oda şeklinde yapılmıştır. Bu tapınak planı, ne Urartu ne de bir başka kültürde görülmektedir. Urartu dini mimarisinde hiçbir zaman gelenekselleşmemiş bu tapınağın planını, burada Urartular'dan önce yaşamış, Urartulu olmayan kavimlerin yapmış olabileceği tahmin edilmektedir. Bugünkü bilgilerimiz dahilinde tapınağın bu bölgede yaşayan yerel halkla ya da bu bölgeye getirilen insanlarla ilişkili olup olmadığını bilememize rağmen, Urartu Krallığı'nın hakimiyet kurduğu halkların tanrılarını ve de bu halkların mimari geleneklerine uygun bir biçimde tapınaklar inşa ettiği anlaşılmaktadır.

Urartu tanrılar listesinde (Meher Kapısı) Van Krallığı'ndaki insanların da tanrılarını yer almaktadır. Böylelikle buradaki Asurlular'ın, memleketin ismine ithafen

⁵¹⁸ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 142

⁵¹⁹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 143

Musasir diye isimlendirdikleri Arda kenti tanrısını, Kumenu, Urartu'nun başşehri Tuşpa 14 şehri tanrısı ile Haldi ve Arsuniuni kentlerinin tanrıları ile karşılaşmaktayız.⁵²⁰

Belirtilen bu tanrıların dışında daha sonraki yıllarda Urartu panteonuna eklendiğini bildiğimiz tanrılar da vardır. Ayanis Kalesi-Rusahinili Eiduru-kai, Rusa'nın Eiduru karşısındaki kenti anlamına gelmektedir. Burada adından söz edilen Eiduru, Meherkapı yazıtında adı geçmediği halde Ayanis tapınak yazıtı içerisinde kutsanmış ve bir koyun kurban edilerek onurlandırılmıştır. Burada Eiduru adı ile anılan yer Ayanis Kalesi'nin karşısındaki Süphan Dağı'dır. Tanrı Eiduru olasılıkla bölge halkı tarafından Ayanis Kalesi'nin inşasından önce de kutsanan yerel bir tanrıdır. Bu bölgeye II. Rusa tarafından Ayanis Kalesi'nin⁵²¹ yapılmasının ardından ise bu tanrı, krallık tarafından Urartu panteonuna alınmış ve adına kurban kesilmesi ile de onurlandırılmıştır. Dağların tanrısallaştırılması geleneği Meherkapı yazıtında da bildiğimiz gibi Urartu tarihinin en erken yıllarında görülmesinin yanı sıra çok daha önce Hitit inancında da yaygın olarak yer bulmaktaydı.

II. Rusa Dönemi'nde tek bir yazıtta ilk ve aynı zamanda son defa adına rastladığımız Marduk'un Urartu panteonundaki konumunun açıklanması oldukça güçtür. Marduk, Babil'in baş tanrısıdır. Marduk'un, panteon içerisinde diğer tanrılara nazaran ön planda olduğu bilinmektedir. Marduk, Babil Şehir Devleti'nin yükselmesine paralel olarak güçlenmiştir. Hayvanı yılanlı-ejder olan Marduk, M.Ö. 14. yy'dan itibaren Asur'da da yaygın kabul görmüş bir tanrıdır. Asur tarafından kutsanan Marduk'un adına bir çok yazıtta rastlanılmaktadır. Bu tanrı, III. Tıglat-Pileser yazıtlarında "Tanrı Marduk'a bir ok ve temiz kurbanlar sundum", Sargon'un Sekizinci Sefer kayıtlarında "Asur ve Marduk'a ettiği yemine karşı günah işleyen Musasirli Urzana", yine Asur kralı Sargon'a ait bir diğer yazıtta " Ben Sargon, adaletin koruyucusu, Assur ve Şamaş'a karşı günah işlemeyen, Nabu ve Marduk'a sürekli tapan alçak gönüllü insan..." ifadeleri anılmaktadır. Yukarıda örnek verilen yazıtların dışında daha bir çok Asur metninde Tanrı Marduk'un ismi geçmektedir.⁵²²

Karmir-Blur Susi tapınağında bulunan yazıtta "Argiştı oğlu Rusa der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim saklarsa, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, her kim ben yaptım derse, her kim bu yerden kaldırırsa, Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve Tanrı Marduk onu yok etsinler..." denmektedir. Yazıt aslında her Urartu yazıtının sonu gibi Tanrı Haldi, Teişeba ve Şivini'nin lanetleme kısmı ile bitmektedir. Ancak Urartu yazıtlarından alışık olduğumuz bu üç tanrının yanına bir dördüncü tanrının yani Marduk'un eklendiği görülmektedir. Marduk'un Urartu panteonunda adının anılması II. Rusa Dönemi'nde Asur ile geliştirilen sıcak ilişkilerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Urartu Kralı II. Rusa'nın Asur ülkesinden insanları Urartu topraklarına getirdiği bilinmektedir. Marduk'un adının yazıtlara yansması Urartu topraklarında yaşamaya başlayan Asurlu insanlar ile de ilişkilendirmek mümkündür.

Meherkapı yazıtından sonra Urartu panteonuna eklenen yeni tanrılardan bir diğeri de Assur'dur. Asur Devleti'nin baş tanrısı olan Assur, kendisi ile aynı adı taşıyan Asur şehrinin (Kal'at Şarkat) de tanrısıdır. Asur Devleti güçlendikçe değeri artan tanrı, Asur panteonunda Enlil ve Marduk'un yerini aldı. Asur kralları, yetkisini tanrı Assur'un rahibi olmasından alırdı. Urartu Krallığı'na ait yazılı verilerin iyice azaldığı bir dönemde Gövelek'te, Erimeña oğlu Rusa'ya ait bir yazıt bulunmuştur. Bu yazıtta, göl sularının yükseldiği zaman hangi tanrılara kaç tane kurban kesileceği ifade

⁵²⁰ B. B. Piotrovskiy, a.g.m., 1965, s. 46

⁵²¹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 144

⁵²² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 145

edilmektedir. Yazıtta adına kurban kesilecek olan tanrılar; Haldi, Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı, Arubani, Aniqugi, Assur, Nalaini, Quera, Ura'dır. Bu yazıt içerisinde adına bir besili ve bir koyun kesilmesi istenen⁵²³ Tanrı Assur'un yer alması oldukça dikkat çekicidir. Urartu Krallığı'nın kuruluşundan itibaren en büyük düşmanı ve rakibi olan Asur Devleti'nin baş tanrısının Urartu panteonu içerisindeki varlığı kültürel bir etkileşim ile açıklamak yetersiz kalabilir. Bununla birlikte yine Urartu yazıtlarında, "Argiştı oğlu Rusa der ki: Lulu ülkelerden (düşman, barbar) Asur, Targuni, Etiuni, Tablani, Qainaru, Hate, Muşki, Şilquuni ülkelerinden kadın, erkek, büyükbaş hayvan getirttim." biçiminde geçen ifadelerde Asurlu yerleşimcilerin II. Rusa Dönemi'nde Ayanis ve çevresinde yaşadıkları bilinmektedir. II. Rusa Dönemi'nde Urartu ana topraklarına getirilen bu Asurlu insanların tanrılarının Urartu panteonuna alınmış olabileceği önerilebilir.

Urartu Krallığı'ndan önce Anadolu'da güçlü bir devlet organizasyonu kuran Hititlerin panteonunu oluşturan tanrılarının pek çoğu diğer kavimlerin dinlerinden alınmış yabancı kökenli tanrılardan oluşmaktadır. Asur'un da fethettiği ülkelerin tanrılarını panteonuna sistematik bir biçimde eklediği bilinmektedir. Urartu Krallığı da Hitit ve Asur ile bir anlamda benzer politika izleyerek krallığın temellerinin atıldığı en erken yıllardan itibaren panteonunu hakimiyet alanındaki bölgelerin tanrıları ve toplu nüfus aktarımı politikası ile getirdiği insanların tanrıları ile oluşturmuş ve daha sonrada genişletmiştir. Yukarıda değinilen tanrılar elimize ulaşan bazı yazılı ve mimari kanıtlar ışığında⁵²⁴ tanımlanmaya ve toplu nüfus aktarımları ile olan olası ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte adlarına elimizde olan yazılı kanıtlar ışığında henüz ulaşamadığımız tanrılarında Urartu panteonunda yer almış olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Olasılıkla toplu nüfus aktarımı ile bölgeye getirilen insanlar tanrılarını evlerinde, doğa içerisinde yer alan tapın alanlarında kutsamakta ve ritüellerini gerçekleştirmekteydi. Urartu Krallığı içerisinde var olduğu bizce mutlak olan diğer tanrılarının da tespiti için yazılı kanıtların dışında özellikle dış kentler ve höyüklerde daha fazla kazının yapılmasını beklemek gerekecektir.

6.1.3. Dil ve Yazı Üzerindeki Etkileri

Çivi yazısı, kültür alanının dışına çıkışından çok sonra, MÖ. 9. yüzyılda Van Gölü ve etrafında ortaya çıkan Urartular'ın, bölgedeki en büyük rakibi Yeni Assur İmparatorluğu'nun yazısı olan Yeni Assur çivi yazısını kabul etmesi sonucunda, Doğu Anadolu, hem eski hece sistemi yazılara, hem de bu yazının binlerce yıldır oluşturduğu kültüre geri dönmüştür. Bu, kuşkusuz bir eskiye özlem ya da geri gidiş değildir. Urartu Krallığı'nın kökeni, aynı etnik soydan gelen kabilelerden oluşan *Uruatri-Nairi Konfederasyonu* adı verilen, bir "kabile devleti"ydi ve tüm idarî ve askerî organizasyonunu, dönemin en gelişmiş siyasal gücü ve askerî varlığı olan Assur İmparatorluğu'nu örnek alarak kurmuştu. Kendi egemenlik anlayışları, farklı parametrelere dayanan kabilelerin, Asur baskısına karşı bir araya gelmeleri sonucu ortaya çıkan Urartu Devleti'nin örnek alacağı devlet hiç kuşkusuz Asur idi. Bu sebeple, Urartu'nun kullanmış olduğu yazıda Asur'da asırlarca kullanılan çivi yazısının Yeni Assur hali olmuştur.⁵²⁵ Başlangıçta resim yazısı kullanılmış olmakla birlikte, bir süre sonra krallığın gösterdiği büyük gelişmeler karşısında bu yazının gereksinimleri

⁵²³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 146

⁵²⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 147

⁵²⁵ A. M. Dinçol-B. Dinçol, "Urartu Yazısı ve Dili", Urartu-Biainili Doğuda Değişim, Editör: Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar, YKY Yayınları, İstanbul 2011, s. 171

karşılayamaması üzerine, MÖ. 9. Yüzyıl sonlarına doğru,⁵²⁶ Başka bir toplumdaki alınan tüm yazılarda olduğu gibi, Urartular da Assur yazısını önce dili ile birlikte kabul etmişler ve ilk yazıtlarını Assurca yazmışlardır.⁵²⁷

Yukarıda anlatılanlara göre, Urartular pekçok kültürel unsurlarında olduğu gibi çivi yazısını da Asurlular'dan almışlardır. Ana kayalara ve harika taş bloklara yazılan belgeler, genellikle kral yazıtlarından oluşmaktadır.⁵²⁸ Urartu çivi yazısının en çok kullanıldığı yazıt türü kaya yazıtları, taş steller ve mimarî ile entegre olmuş yazıtlı taş bloklardır. Kullanılan taş, genellikle bazalt ve daha az olmak üzere kireçtaşıdır. Urartu Devleti'nin yayıldığı bölgenin volkanik yapısı, püskürtük kayalardan bazalt türlerinin bolluğuna sebep olmuştur. Bu türün kireçtaşına göre tercih nedeni, hava koşullarından kireç taşına göre çok daha az etkilendiğinin herhalde anlaşılmasıdır.

Urartu Krallığı, yazısını en güçlü ekonomik rakibi ve düşmanı olan Assur'dan almakla Eski Önasya'nın geleneksel kültür dünyasına da girmişti. Başka bir yerde icad olunmuş ve geliştirilmiş bir yazı sistemini almak, genellikle üç aşamalıdır: Önce yazı sistemi ona bağlı dil ile birlikte kullanılır, ikinci aşamada, yazı yerel dile uygulanır, fakat metinler hem yerel, hem yabancı dilde olmak üzere çift dilli olarak kaleme alınır, son gelişme ise, yabancı dilin tümüyle terk edilip, yazı sistemin yerel dile tam uygulanması, hattâ, dilin fonetik gereklerini daha iyi karşılayacak özel yazı işaretleri yaratılabilmesidir.⁵²⁹

Urartu'da çivi yazısı kadar fazla tercih edilmese de hiyeroglif yazısını kullanmışlardır. Urartu Krallığı'nda kullanılan ikinci yazı türü olan hieroglif yazı dışarıdan gelmiştir. Urartu'da hieroglif yazılı belgeler, çivi yazılı belgelere göre⁵³⁰ oldukça az sayıdadır. Bununla birlikte çok fazla örneği bilinmeyen bu yazı türünün Urartu Krallığı'nda kullanılmaya başlaması ile krallığın batı seferleri sırasında gerçekleştirdiği toplu nüfus aktarımı uygulamaları arasında bir ilişki olması mümkündür.⁵³¹ Örneğin Ayanis Kalesi'nde bulunan pekçok depolama küpünün üstünde genellikle çivi yazısı, üstelik hiyeroglif yazının birlikte kullanıldığı bilinmektedir.⁵³² Urartu Krallığı'nın çivi yazısını Assur'dan aldığı çağda sınırlarının batısında, Hitit kültürünü sürdüren Geç Hitit Devletçikleri bulunuyorlardı. Doğal olarak, sınır komşularının birbirleriyle ilişkileri vardı ve iki taraf da komşularının kültürünü tanıyordu. Bu ilişki ve tanışmanın herhangi bir konuda etkileşime neden olması kaçınılmazdır.⁵³³ MÖ. 8. yüzyılda, Urartu kralları batı bölgeleri ve böylelikle Geç Hitit Şehir Devletleri ile yakından ilgilenmişler ve buralara askeri seferler gerçekleştirmişlerdir. Bu seferler sonucunda bölgeden getirilen halkların Urartu topraklarına taşındığı ve bu topraklarda iskan edildiği bilinmektedir.⁵³⁴ Hate ve Supani ülkelerinden 6600 savaş tutsağı, yeni kurulan kuzeydeki şehirlere gönderilmiş ve zorunlu iskana tabi tutulmuştur.⁵³⁵ Hate ve Supani ülkelerinden Urartu'ya getirilen tutsaklar, Urartu'da Hitit Hiyeroglifine benzeyen bir çeşit yazının ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Urartular'ın hakimiyet bölgesinde bulunacak pekçok hiyeroglif yazılı

⁵²⁶ R. Yıldırım, a.g.e., s. 119-120

⁵²⁷ A. M. Dinçol-B. Dinçol, a.g.e., s. 171

⁵²⁸ R. Yıldırım, a.g.e., s. 119

⁵²⁹ A. M. Dinçol-B. Dinçol, a.g.e., s. 174-175

⁵³⁰ Erim Konakçı, s. 148

⁵³¹ Erim Konakçı, s. 149

⁵³² A. Çilingiroğlu, a.g.m., 1997, s. 151

⁵³³ A. M. Dinçol-B. Dinçol, a.g.e., s. 176

⁵³⁴ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 152

⁵³⁵ R. Yıldırım, a.g.e., s. 110

belge ve buluntular bu hususu nihai sonuca kavuşturacaktır.⁵³⁶ Gerçekten de, Urartu topraklarının batı ucu sayılan Erzincan yakınındaki Altıntepe’de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan küpler üzerindeki hacimlerini gösteren Urartuca ölçü birimlerinin adları Hitit Hiyeroglifleriyle yazılmıştır.⁵³⁷

Urartu Krallığı’nda hieroglif yazı türünün ortaya çıkmasını iki farklı bakış açısı ile açıklanabilir. Bunlardan birincisi, Urartu Krallığı’nın Kuzey Suriye Kent Devletleri ile özellikle Asur’a karşı oluşturulan ittifaklar sonucunda doğan yakın siyasi birlikteliğinin kültürel bir etkileşime yol açmış olmasıdır. Süreç içerisinde oluşan kültürel ve siyasi yakınlaşma hieroglif yazının Urartu Krallığı’nda kullanım görmesini tetiklemiş olabilir. Bu olasılığın yanı sıra toplu nüfus aktarımları ile getirilen halk toplulukları da söz konusu yazı türünün Urartu Krallığı’nda görülmesine neden olmuş olabilir. Örneğin, I. Arğişti Dönemi’nde Hate ve Supani ülkelerinden toplam 29.284 kişinin toplu nüfus aktarımları⁵³⁸ sonucunda alınmıştır. Bu insanların Urartu topraklarında kendi yazılarını kullanmış ve öğretmiş olmaları mümkündür.

Hangi kral tarafından inşa edildiği kesin olarak bilinmeyen Altıntepe Kalesi’nde hieroglif yazılı buluntular tespit edilmiştir. Kale’nin bir tunç kap üzerinde yer alan awariku olarak okunan yazıta dayanarak Kue kralı Urukki ile çağdaş olduğu yani M.Ö. 8. yy’ın son çeyreğine tarihlendiği önerilmiştir. Bununla birlikte aynı yazıt “kalenin valisine aittir: Ölçek 2 terusi” biçiminde de okunmaktadır. Yazıtın okunuşunu bu biçimde kabul ettiğimizde, kalenin II. Arğişti Dönemi’nden daha erken bir tarihte kullanım görmüş olabileceği önerilebilir. Bu durumda ise kalenin kurulu olduğu bölgedeki Urartu hakimiyetinin daha erkene dayandığını dikkate almak gerekir. I. Arğişti Dönemi’nde, Hate, Supani ülkelerinden alınan insanların Altıntepe Kalesi’nde kendi yazılarını kullanmış olmaları mümkündür.

Arğişti Dönemi ile birlikte toplu nüfus aktarımları sonucunda Luvi dilini konuşan insanlar Urartu topraklarına gelerek hieroglif yazısını kullanmış ve yaymış olabilirler. Bu bağlamda söz konusu yazı türüyle toplu nüfus aktarımı politikaları arasında bir ilişkinin olabileceği savunulabilir.⁵³⁹

6.1.4. Sanat ve Mimari Üzerindeki Etkileri

Erzincan civarındaki Altıntepe, Van’daki Toprakkale ve Gökçe Göl civarında yapılan Karmir-Blur kazılarında bir takım fildişi eserler de Urartu’da fazla kullanılmayan bir sanat dalı olmuştur. Arkeolojik buluntulardan ziyade, az sayıdaki Asur yazılı belgeleri fildişinden yapılan pekçok eserin tapınaklara armağan olarak verildiğini göstermektedir. Arşivlerdeki fildişi eserlerin yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan eserlerin sayısı ile çelişmesinin temel sebebi, Musasir Tapınağı’na armağan diye verilen bütün eserlerin Urartu yapımı olmamasıdır. Büyük ihtimalle, yağmalanan ve Asur’a getirilen pekçok fildişi eser, komşu memleketlere aittir.⁵⁴⁰

Altıntepe, Karmir Blur ve Toprakkale’de bulunan fildişi eserler, Kuzey Suriye’deki şehir devletlerinin sanatıyla büyük benzerlik göstermektedir. Aslan heykelticiklerinin stilistik açıdan en yakın benzerleri, Sakçagözü’nde bulunan aslan heykelleri ve kabartmalardır. Sakçagözü taş kabartmaları üzerindeki kuşbaşı figürler

⁵³⁶ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 152

⁵³⁷ A. M. Dinçol-B. Dinçol, a.g.e., s. 176; Hiyeroglif yazı için ayrıca bkz: A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1984, s. 43 s. 81-88

⁵³⁸ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 151

⁵³⁹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 152

⁵⁴⁰ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 146

ellerinde herhangi bir obje taşımayarak Urartu fildişi eserlerinden farklılık gösterse de hemen hemen aynı motif Karatepe, Kargamış ve Zincirli gibi öteki Kuzey Suriye Şehir Devletleri'nde çıkabilir. Urartu'da ortaya çıkartılan fildişi eserlerle MÖ 1. Binyıl Kuzey Suriye sanatlarındaki bu benzeşme fildişi eserlerin Urartular'a farklı memleketlerden getirildiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu eserlerin hammaddelerinin Kuzey Suriye'de çok olması, bu ürünlerin ithalatının Kuzey Suriye'den gerçekleştirildiğini işaret etmektedir. Görülüyor ki, bu etkileşimler iki kültür bölgesi arasındaki kültürel alışverişin neticesinde ortaya çıkmıştır. Urartular bu sanat dalını daha da iyi hale getirebilmek amacıyla Kuzey Suriye bölgesinden fildişi ustaları bile getirmişlerdir. MÖ. 8. yüzyılda Hate ve Supani memleketlerinden Urartu topraklarına getirdikleri çok sayıdaki savaş esirlerinin içinde muhtemelen fildişi sanat ustaları da bulunmaktadır.⁵⁴¹

Fildişi eserlerin yanında Urartular'daki kültür etkileşimini başka unsurlar üzerinde de görüyoruz. Urartu sanatında çok sık karşılaşılan hayat ağacı, Asur ile Urartu arasındaki kültürel etkileşiminin sonucunda ortaya çıkmıştır.⁵⁴² Farklı farklı şekillerde karşılaştığımız ve farklı anlamlar taşıyan hayat ağacı motiflerinin Urartu'da sevilmesi ve benimsenmesi, bezeme ögesi ve yoğun olarak koruyucu vazifesinin yanında, özellikle dini bir anlam taşıdığı bilinmektedir.⁵⁴³ Hayat ağacı, Sumer, Babil, Hurri, Hitit, Geç Hitit, Asur, Frig, ve Mitanni gibi birçok medeniyette bulunmaktadır. Urartu'daki gibi bazen bir stilize bezeme ögesi, bazen de direkt tapınım sahnesindeki gerçek öge olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴⁴ Ölümsüzlüğü temsil eden hayat ağaçları ve gökyüzünün kuvvetini yansıtan kartal motifleri ile kötülüğü temsil eden yeraltı tanrılarının buyurganı yılan ejderi, motif ve kompozisyon seçiminde olduğu kadar içerik bakımından da çok yüksek değerde olan bezeme öğelerini meydana getirir.⁵⁴⁵

Toplu nüfus nakillerinin kültürler üzerindeki etkilerini ele aldıktan sonra meydana gelen bu nüfus nakillerinin nedenleri ve sonuçları üzerinde duracağız.

7. BÖLÜM V

7.1. TOPLU NÜFUS NAKİLLERİNİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Urartu Devleti'nde İşpuini döneminden başlayarak bir çok Urartu yazıtında, sefer yapılan ülkeden elde edilen bir çok ganimetin yanında, çoğu zaman o yöreden büyük miktarda insan gücünün de alındığından söz edilir. Yazıtlarda ele geçirilen ülke halklarının bir bölümünün öldürüldüğü belirtilirken, bir bölümün de canlı olarak Urartu ülkesine nakledildiği yazılmaktadır.

Urartu Krallığı'nın en parlak dönemi olarak benimsenebilen Menua-II. Sarduri devrinde bu aktarımlardan özellikle yoğunluk kazandığı dikkati çekmektedir. Krallığın bu dönemdeki başarısına koşut olarak çeşitli ülkelerden ele geçirilen tutsakların sayısı da artmaktadır. II. Sarduri'den sonra sarsılmaya başlayan krallık yazıtlarında ele geçirilen tutsaklardan daha az söz edilmektedir.

Urartu Krallığı'nın çeşitli dönemlerinde yapılan başarılı savaşlar sonunda ele geçirilen halk toplulukları belli bazı amaçlar için kullanılmış ve bu amacı gerçekleştirmek için de ele geçirilen ülkeden bir başka yöreye toplu olarak

⁵⁴¹ A. Çilingiroğlu, a.g.e., 1997, s. 148

⁵⁴² Oktay Belli, a.g.m., 1982, s. 238

⁵⁴³ Oktay Belli, a.g.m., 1982, s. 240

⁵⁴⁴ Nevzat Çevik, "Hayat Ağacının Urartu Kült Törenlerindeki Yeri ve Kullanım Biçimi", Anadolu Araştırmaları, 1999, s. 337-338

⁵⁴⁵ Oktay Belli, "Urartu Mitolojisi Üzerine Bir Deneme", Anadolu Araştırmaları, Sayı 7, 2012, s. 72

nakledilmişlerdir. Ancak bazı durumlarda salt savaşta tutsak edilen kişiler değil, fakat aynı zamanda o yörenin savaşa katılmayan halkı da toplu halde yurtlarından alınarak arzulan amaca uygun olarak bir başka yöreye yerleştirilmiştir.

Urartu krallarının ele geçirilen yörelerden elde ettikleri halk topluluklarını bir başka yöreye nakletmeleri salt o halkı cezalandırmak gibi basit bir amaca yönelik değildi. Sözü edilen toplu nüfus aktarımlarında ekonomik ve siyasal nedenler de önemli rol oynamıştı. Urartu yazıtlarından elde edilebilen verilerin ışığında, Urartu krallarının uyguladıkları toplu nüfus aktarımlarının amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkün olabilir:⁵⁴⁶

7.1.1. Ekonomik Nedenleri ve Sonuçları

Savaşların ardından esir edilen kişilerin öldürülerek imha edilmesi yerine, ele geçirilen bu esirlerin tarım ve inşaat alanlarında değerlendirilmesi ya da ordunun asker ihtiyacını karşılamak için kullanılması tercih edilmişti. Bundan dolayı, Asurlular bu konuda çok akıllı bir politika izlemişlerdir. Asur kralları, toplu nüfus nakilleri ile, ülkenin hudutlarını korumayı, ele geçirilen yerler ile Asur'a bağlı memleketlerdeki Asur hakimiyetini sağlamlaştırmayı ve başkent ile devletin farklı yerleri ile olan iletişimi kontrol altında tutmayı amaçlamışlardır. Asur'un başka devletlerle yapmış olduğu anlaşmalarda, anlaşmaya kalınmadığı zaman, anlaşma için problem çıkaran idarecinin halkıyla beraber farklı bir yere nakledileceği önceden haberdar edilmektedir. Bu konuya en güzel misal, Asur kralı V. Asur-Nirari ile Arpad kralı Mati'ilu arasında yapılan anlaşmadır:

“(Eğer Mati'ilu anlaşmaya uymazsa)...Asur Kralı Asur-Nirari.....(tarafından) bölgedeki insanlarla birlikte sınır dışı edilecek..”

Nakillerin, çok büyük oranda Asur'un merkez kentlerine gerçekleştiği bilinmektedir. Bu yüzden metropol kentler oldukça kozmopolit yapıdadır. Bunların bir bölümü tarım ile uğraşırken, erkeklerin bazıları da, askere alınmıştır. Merkez şehirlere yapılan nakillerin esas amacı, bahsedilen halkların kolay bir şekilde denetlenmesini sağlayabilmektir.⁵⁴⁷

Urartu kralları da Eski Yakındoğu kültürlerinde çok sık şekilde icra edilen farklı memleketler üzerine gerçekleştirdikleri yağma seferlerinde çok sayıda kadınlı erkekli halkları ve zanaatkarları da alıp getirerek işlenmemiş yeni topraklarda kurulan krali tarım arazilerinde iskan ediyorlardı.⁵⁴⁸

Gelişmekte olan Urartu krallığının kendi insan ve sanatkar gücü bu kalkınma hızına yeterli olmamalıdır. Çeşitli askeri seferlerden elde edilen tutsaklar kalelerin ve su kanallarının yapımında kullanılmış olmalıdır.⁵⁴⁹

Krallığın gereksinim duyduğu bu istihdam, toplu nüfus aktarımı politikaları sonucunda bölgeye getirilen insanlar aracılığıyla sağlanmıştır. Menua Dönemi'nde başlayan geniş çaplı imar faaliyetleriyle toplu nüfus aktarımı politikalarının bu dönemde yoğunlaşmaya başlaması arasında paralel bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Menua Dönemi ve sonrasında genişletilen sınırlara ve ulaşılan yeni ülkelerde de başlatılan onlarca kale, tapınak, sulama kanalı ve baraj inşası içinde sürekli artış

⁵⁴⁶ Altan Çilingiroğlu, "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları", Anadolu Araştırmaları, sayı 9, 1983, s. 311-312

⁵⁴⁷ Hanım Hande Duymuş, a.g.m., 2012, s. 151-152

⁵⁴⁸ Oktay Belli, "Urartu Sanatı'nın Sosyo-Ekonomik Açıdan Eleştirisi Üzerine Bir Deneme", Anadolu Araştırmaları 6, 1978, s. 48

⁵⁴⁹ Altan Çilingiroğlu, "a.g.m., 1983, s. 314

gösteren işgücü ihtiyacı toplu nüfus aktarımı politikaları aracılığıyla karşılanmaya çalışılmıştır.⁵⁵⁰

Nitekim, Urartu Krallığı yazılı kayıtlarında inşa işçileri hakkında bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin, I. Arğişti iktidarının 4. yılında Hate ve Supani üzerine düzenlediği askeri seferleri sonucunda buradan 2539 delikanlı, 8698 canlı erkek ve 18.047 kadın olmak üzere toplam 29.284 kişiyi nakletmiştir.⁵⁵¹ Hate ve Supani ülkelerinden alınan insanların Erepuhi'deki tapınağı ve olasılıkla kenti inşa etmeleri buna örnek olarak verilebilir.⁵⁵²

I. Rusa Dönemi'ne ait bir kil tablet üzerinde "Kral der ki: Mühürücü İşpiliuqu'ya kale işçisi Lubşuiani hakkında (şu) sözü de:...." ifadeleri yer almaktadır.

II. Rusa Dönemi'nde Ayanis Kalesi tapınak yazıtında "...Arğişti oğlu Rusa der ki: Lulu ülkelerden (düşman, barbar) Asur, Targuni, Etiuni Tablani, Qainaru, Hate, Muşki, Şilquuni ülkelerinden kadın, erkek, büyükbaş hayvan aktardım. (getirttim) Ustalarla bu kaleyi ve yerleşimi kurdum. ..." yer alan bu sözler ile kalenin inşasında görev alan ustalara değinmektedir. Bununla birlikte yazıttan, Ayanis Kalesi'nin inşasının adı geçen ülkelerden getirilen halklar tarafından yapılmış olduğu görülmektedir.⁵⁵³

Krallığın son dönemlerinde III. Sarduri'ye ait bir kil tablet üzerinde yer alan "Rusa oğlu Sarduri bir buyruk verdi: ...Qudunu ülkesindeki toprak ...Didi boyundan bir memur (ve) Abilianihi boyundan bir taşçı, stelin ...(hazırlanmasına) baktılar." ifadeleri inşa faaliyetlerinde görev alan yapım işçilerine değinmektedir. Yukarıda örnek verilen yazıtlarda kalelerin inşasında bu işle görevli özel statüde insanların olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Ayanis Kalesi yazıtından toplu nüfus aktarımı politikaları sonucunda alınan insanların söz konusu inşa faaliyetlerinde görev aldığı görülmektedir. Krallığın ilk yıllarında Menua ile başlayan büyük mimari projelerde aktarım halklarından yararlanılması II. Rusa Dönemi sonuna kadar başvuru bir uygulama olmuştur.⁵⁵⁴

Tüm bunları da göz önüne alarak Urartu Krallığı'nda Menua-İşpuini Dönemi ile birlikte başlayan toplu nüfus aktarımları ve yoğun imar projeleri birbirine paralel bir biçimde değerlendirildiğinde alınan insanların inşa projelerinde çalıştırılmış olduğu görülür. Diğer bir deyişle bu büyük yapıların inşasında gerekli olan insan gücünün büyük bir bölümü savaşta alınan esirlerle sağlanmıştır.⁵⁵⁵

Urartu Krallığı'nın sınırlarını genişleterek en büyük rakibi Asur Krallığı ile boy ölçüşebilecek kapasiteye ulaşmasında madencilik alanında gösterdiği gelişmenin büyük etkisi olmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Krallığı'nın kurulmasından önce çeşitli madenlerden ve özellikle demirden yararlanılmakta olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, Urartu Krallığı'nın kurulmasının ardından tüm bu faaliyetlerin devlet organizasyonu ve denetimi altında yapılmaya başlaması söz konusu üretimlerin miktarı, kalitesi ve tekniğinde bir ilerlemeye neden olmuştur. Doğu Anadolu'da altın, gümüş, kurşun, bakır ve demir gibi yeraltı kaynaklarının bol miktarda olduğu bilinen bir gerçektir.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 166

⁵⁵¹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 167

⁵⁵² Altan Çilingiroğlu, a.g.m., 1983, s. 314 (total sayfa 311-317)

⁵⁵³ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 168

⁵⁵⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 169

⁵⁵⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 170

⁵⁵⁶ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 171

Van Gölü çevresinde ve güneyinde tespit edilen yüzlerce maden üretimi alanı ve civarındaki yerleşim birimleri bu işte çalışan çok sayıdaki insan gücünü ortaya koymaktadır. Bu işgücünün teminini sağlanması için elimizde yazılı bir kanıt olmamasına rağmen Diauehi halkından yararlanıldığı önerilebilir. Bilindiği gibi Urartu Krallığı toplu nüfus aktarımı politikalarında pragmatist bir yaklaşım sergileyerek aldığı insanları bildikleri işi yapmalarını sağlamıştır. Diauehi bölgesinde yaşayan insanların maden üretimi konusunda ileri bir seviyede oldukları görülmektedir. Bu ülke isminin I. Arğişti'nin iktidarının 19. yılında düzenlediği sefer sonrasında bir daha anılmaması bu tarihten sonra söz konusu bölgedeki insanların Urartu denetiminde ve organizasyonunda kullanıldığını gösterebilir.⁵⁵⁷

Urartu sanatında köklü bir geleneğe sahip olmayan bazı sanat dalları da yine dışarıdan getirilen sanatçılar tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle fildişi işleme sanatında bu durum açıktır. Fildişi sanatı çokça Suriye'ye özgü bir sanat koludur ve Urartu'ya da yine Suriye'den gelmiş olmalıdır. Altın-tepe'den elde edilen fildişi eserler ile Kuzey Suriye eserleri arasındaki yakın stilistik ve ikonografik özellikler bu benzerliğin sadece bir kültür etkilenmesi ile olamayacağı kadar büyüktür. Olasılıkla Kuzey Suriye seferlerinin sonunda bu yöreden elde edilen tutsakların arasında bu sanat kolunu bilen birçok sanatkar da vardı.⁵⁵⁸

Asurluların gerçekleştirdikleri nüfus nakilleri ile, değişik memleketlerde farklı etnik etnik unsurlardan olan insanların birlikte hayatlarını devam ettirmesi, bu topluluklardaki milliyetçilik hislerinin güçlenmesini önlemekte ve bunlar gün geçtikçe asimile oluyorlardı. Fakat bununla birlikte, nakli gerçekleşen topluluklar Asurlu kabul edilirken, kendi toplumsal kimliklerini korumalarına da müsaade edilmiştir.⁵⁵⁹

Yazılı metinler, Urartular'ın savaşları ve memleketin imarını yan yana yürüttüklerini ispat etmektedir. Memleketin imarından en önemli rolü savaş esirleri ve ganimetler oynardı. Coğrafi şartlar her şeyi devletin yapmasını gerektirmiştir. Doğu Anadolu'nun sertliğine rağmen tarıma, aynı şekilde hayvancılığa da önem vermişlerdir.⁵⁶⁰ Öyleki, Urartu Devleti'nin baş tanrısı ilan edilen Haldi'nin bile "tarım ve hayvancılık tanrısı" olduğu belirtilmektedir.⁵⁶¹ Tarım, hayvancılık ve hammadde yataklarının kullanımı, Urartu Krallığı'nın ekonomik kaynaklarının temelidir. Tarım büyük oranda verimli alçak ovalarda, hayvancılık dağlık alanlarda yapılmıştı. Doğal çevrenin yarattığı koşullardan dolayı ovada yaşayan yerleşik nüfus ile göçer gruplar arasında doğal bir iş bölümünün ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ancak tarım alanlarının verimsizliği ile birlikte tarımı zorlaştıran olumsuz iklim koşulları, hayvancılığın daha önemli olduğunu gösterir. Ekim alanlarını genişletmek, çalışacak ve başından sonuna ekimi denetleyecek yerleşik iş gücü, hayvancılığa nazaran daha yoğun emek gerektirir. Urartu Krallığı gibi yönetimi askeri hiyerarşiye dayanan krallıklarda, büyük ölçekli tarım yapıldığını söylemek güçtür.⁵⁶²

Urartu devleti ekonomiyi tamamen kendi kontrolünde tutmuştur. Bütün üretim faaliyetleri devlet kontrolünde olmuştur. Üretilen arpa, çavdar, darı, susam, buğday, mercimek vs. baklagiller gibi toprak mahsullerinin yanında, şarap ve susam yağı vs. gibi temel gıda maddeleri, bu merkezlerin korunaklı stadellerinde bulunan "Kraliyet

⁵⁵⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 172

⁵⁵⁸ Altan Çilingiroğlua.g.m., 1983, s. 315

⁵⁵⁹ Hanım Hande Duymuş, a.g.m., 2012, s. 151

⁵⁶⁰ R. Yıldırım, a.g.e., s. 117

⁵⁶¹ Aylin Ü. Erdem, "Doğu Anadolu'nun Demir Çağı Aşiretleri", TÜBA-AR 14, 2011, s. 62

⁵⁶² H. Sağlantimur, "Urartu Devletinde Sosyal ve Ekonomik Yapılanma", Arkeo-Atlas Dergisi, No: 2011/01, s. 477

Depoları"nda ve "Ambarları"nda biriktirilmekte ve bu yerlerde korunmaktadır. Yapılan bu stoklamayla düşman saldırısı, kuraklık, kıtlık, sel baskınları, deprem gibi afetler ve salgın hastalıklar gibi durumlara karşı da tedbir alınmış oluyor.⁵⁶³

İskan edilmemiş alanlarda toplu nüfus aktarımı politikaları sonucunda getirilen insanların istihdamı ile Urartu tarımına, üretimine, ekonomisine kaynak ve destek sağlanmıştır. Bu noktada krallığın ekonomik ve siyasi gelişimi sonucunda ve yoğun olarak başvuru toplu nüfus aktarımları ile nüfusun büyüdüğünü ve yine yeni tarımsal alanlara duyulan ihtiyacın sürekli bir genişleme eğiliminde olduğu görülmektedir. Ayrıca Urartu Krallığı'nın gelişimine paralel olarak asker, işçi, zanaatçı, seçkinler gibi üretime doğrudan katkıda bulunmayan insanların sayısının artacağı açıktır. Söz konusu grupların besin ihtiyacının karşılanması içinde Urartu Krallığı tüm tarihi boyunca hem bölgelerin tarımsal kapasitesini artırmaya çalışmış hem de toplu nüfus aktarımı politikalarıyla aldığı insanları boş ve kıraç alanlara yerleştirerek söz konusu bölgelerin tarımsal potansiyellerini sonuna kadar zorlamıştır. Kara devletlerinin bir niteliği olarak sınırların genişletilmesi önemli bir rol⁵⁶⁴ üstlenirken aynı zamanda sefer düzenlenen bölgelerden boş arazilere insanlar getirtilerek toprak gelirleri artırılmaya çalışılmıştır.

Urartu öncelikle krallığın merkezini teşkil eden Van Gölü ve çevresindeki tüm alanların tarımsal potansiyelinden yararlanma yoluna gitmiştir. Menua Dönemi'nde Van Gölü çevresindeki alanların tarıma açılıp buralara seferler sonucunda aktarılan insanlar yerleştirilir.

“Arşaniuni şehrinde önceden hiçbir şey yapılmamıştı. İşpuini oğlu Menua hem yeni bir kale hem de şehir yaptırdı. Yeni bir bağ kurdu, bir otlak ve yeni bir meyve bahçesi kurdu.”

“Bu kanalı açtırdım. Bu şehri surlarla çevirttim. Menuahinili adını verdim. Orada hiçbir şey yapılmamıştı. Ahaliyi sürüp getirttim, Oraya yerleştirdim...”⁵⁶⁵

I. Arğışti Dönemi'nde kuzey seferlerinde sağlanan askeri başarıya paralel olarak Aras Nehri ve çevresindeki bölgeler tarıma açılmıştır. I. Arğışti kurduğu Arin-berd Kalesi'nden söz ederken “O yer çoraktı, orada güçlü icraatlar yaptım.”

“...Toprak yabandı ve daha önceden orada hiçbir şey inşa edilmemişti. Orada büyük işler başardım. Buraya Hate ve Supani ülkelerinden 6600 savaşıyı iskan ettirdim.” demektedir.

II. Sarduri, Dönemi'nde kuzey bölgelerinin tarımsal kapasitesinin artırılmasına yönelik olarak ıssız alanların tarıma uygun hale getirilme politikasına devam edilmiştir. Armavir'de yer alan yazıtta “Yeni bir üzüm bağı ve meyve bahçesi diktirdim. Yeni ekilecek tarlalar oluşturdum...” ve Armavir'in hemen kuzeyinde yer alan Talis yazıtında da “...şehrinde yeni bir üzüm bağı ve meyve bahçesi diktirdim.” ifadeleri yer almaktadır.⁵⁶⁶

II. Arğışti Dönemi'ne tarihlenen yazıtta ise “ Taktumnia şehri çorak idi. Hiç Absiei yoktu. Ne ekilmiş tarla, ne üzüm bağı, ne meyve bahçesine de kanal yapılmıştı.” ifadeleri yer alır.

II. Rusa Dönemi'nde kuzey bölgelerinin tarımsal kapasitesinin artırılması politikasına devam edilmiştir. Karmir-blur'da “...Kaya dik idi. Yer çoraktı orada hiçbir şey yapılmamıştı.... ...” denmektedir. Ayrıca Van'ın 35 km kuzeyinde Ayanis Kalesi yazıtında ise “Haldi'nin gücüyle, Arğışti oğlu Rusa, muhteşem Eiduru Dağı önünde bu kaleyi inşa etti. Rusa der ki: Daha önce buraya hiçbir şey inşa edilmedi.

⁵⁶³ M. Taner Tarhan, a.g.m., 1986, s. 296

⁵⁶⁴ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 176

⁵⁶⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 177

⁵⁶⁶ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 178

Buraya kusursuz bir kale inşa ettiğim gibi bir de tapınak yaptım. Burada yeni bir kent kurdum ve bağlar, bahçelerle donattım. Burada üstün başarılar gerçekleştirdim.” ifadeleri yer almaktadır.

Hititler’de bu insanlar söz konusu bölgelerdeki tarlalarda işgücü olarak ve zanaatlarına göre değerlendirilmişlerdir. Asur’da da II. Sargon, III. Tiglat-Pilaser ve III. Adad Nirari dönemlerinde Samaria, Ulluba ülkelerinden alınan insanların çeşitli kentlerde oluşturulan tarımsal alanlarda çalıştırıldıkları bilinmektedir. Ayrıca Suriye, Halah, Gozan, Que ve Hatarikka’dan toplu nüfus aktarımı yolu ile alınan birçok insanın tarımsal alanlarda çalıştırıldığı belirtilmektedir. Eserhaddon düzenlediği seferlerinde ele geçirdiği çiftçileri, çobanları ve bahçıvanları tüm Asur ülkesi içinde dağıttığını belirtir.⁵⁶⁷

Örneğin, Hititler’de çobanlık yapanların önemli bir bölümünü fethedilen yerlerde ele geçirilen savaş esirleri meydana getiriyordu.

Lu SIPA.UDU ve **Lu** SIPA.GU kelimelerinin bahsedildiği metinlere bakıldığında, bu ünvanlara sahip olanların çoban olarak çalıştıkları veya farklı yerlerde bu işle alakalı şeylerle meşgul oldukları bilinmektedir. Koyun çobanı ile sığır çobanı manasındaki bu kelimeler ile pekçok belgede karşılaşılmaktadır.

II. Mursili’nin yazdırdığı Şuppiluliuma’nın faaliyetlerinin bahsedildiği farklı bir metinde, onun Kaşkalar’a karşı yapılan seferinden bahsedilen yerde **“koyun çobanları”** diye bir ifade geçmektedir. Bu husus bahsedilen belgede şu şekilde dile getirilmiştir:

*“Babam tekrar Şamuha’dan hareket etti. Düşmanların tümü düşman tarafından yakılıp yıkılmış ülkedeydi. Ve koyun çobanları yardıma geldi. Babam onlara bir tuzak kurdu ve Kaşkalar’ı vurdu. Yardıma gelmiş olanları da vurdu; öyle ki Kaşkallı askerler ve yardımcı askerler yığınla öldüler. Fakat onun aldığı tutsak sayısızdı”.*⁵⁶⁸

Bahsedilen terimlerin bazılarının direkt çobanlıkla alakalı olmamasına rağmen, çoban manasına gelmeleri, Hititler’de çobanlığın yerini ve maruz kalmış olduğu anlam değişmelerini işaret etmektedir.⁵⁶⁹

Hititler’de nüfus nakilleri sonunda iskan edilip zanaatine göre faydalanılan bir diğer meslek grubu da dericilerdir.

Hitit siyasal ve sosyal yaşamına ilişkin bilgiler elde ettiğimiz Hititçe çivi yazılı belgelerde deri sözcüğü bir çok kez karşımıza çıkmakla beraber, deri işiyle uğraşanlarla ilgili kayıtlar çok sınırlıdır. Deri işiyle uğraşan kişiler metinlerde **LUASGAB** ideogramı ile gösterilmektedir. Bu ideogramın karşılığı olarak “derici, deri işçisi” genellikle verilmektedir.⁵⁷⁰

II. Mursili zamanına ait Arzawa ülkelerinden ikisi ile yapılan iki ayrı antlaşma metninde **LUASGAB**’ın geçişi, hem dericiler hem de onlarla birlikte geçen diğer zanaatçılar açısından ilginç ifadelerin bulunduğu satırlardadır. Bunlardan biri olan Hapallalı Targasnallı ile Hitit Büyük Kralı arasındaki antlaşmada ilgili satırlar şöyledir:

“Hatti ülkesinden bir kaçağı geri vermek uygun değildir. Eğer o bir çiftçi ya da dokumacı, bir marangoz, bir derici (ya da) herhangi bir zanaatçıysa ve o işini teslim etmez, kaçır ve Hatti ülkesine gelirse, onu yakalayacağım ve onu sana geri vereceğim”

⁵⁶⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 181

⁵⁶⁸ Turgut Yiğit, "Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban", Belleten Cilt 56 Sayı 247, Aralık 2002, s. 766-768

⁵⁶⁹ Turgut Yiğit, a.g.m., 2002, s. 787

⁵⁷⁰ Turgut Yiğit, "Hitit Çivi Yazılı Metinlerde Dericiler", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, 42, 1-2, 2002, s. 211

Antlaşmanın yukarıda verdiğimiz satırlarının da yer aldığı kısımda Hatti ülkesinden Hapalla'ya ya da Hapalla'dan Hatti'ye olabilecek kaçakların iadesi konusunda Hitit kralının antlaşmanın karşı yargına bildirdiği hükümler yer almaktadır. Yukarıdaki satırların öncesinde, antlaşma metninde Hatti'den Hapalla'ya bir kaçak olursa onun yakalanarak iade edileceği, fakat Hapalla'dan Hatti'ye bir esir ya da hür erkek kaçtığında onun iade edilmeyeceği belirtilir. Ancak verdiğimiz pasajdan da anlaşılacağı üzere söz konusu olan kaçak Hapalla'daki yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir çiftçi, dokumacı, marangoz, derici ya da herhangi bir zanaatçı ise iade edilecektir. Burada, büyük krala karşı bazı yükümlülükleri olan vassal devletin ekonomik çıkarlarının korunması ya da Hitit kralının kendisi açısından da geçerli olabilecek benzeri olaylardan ülkesinin etkilenmemesi gibi amaçlarla böyle kararlar aldığı öne sürülebilirse de bizim açımızdan dikkati çeken nokta Hapalla ülkesinde de dericilerin varlığı, bunların bir takım yükümlülüklerinin ve kaçma ihtimallerinin bulunduğudır. Saraya ya da başka bir otoriteye karşı yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri olduğu anlaşılan **LUASGAB**'ın buradaki anlışı onun doğrudan kendi işini yapan zanaatçı olduğuna, yani bu terimle gösterilen ve kelimenin taşıdığı anlamla doğrudan ilişkili işi yapan kişi olduğuna işaret eder. Diğer zanaatçılar gibi, herhalde koşullukları angaryadan kurtulmak için kaçma yolunu tercih ediyorlardı. Nitekim zanaatçıların angaryaya koşulluklarını Hitit kanunlarındaki Arinna ve Zippalanda kentlerinden dokumacılara angarya muafiyetinin olduğunun belirtildiği maddeyle de biliyoruz.

Diğer antlaşma yine II. Mursili ile Mira-Kuwaliya Kupanta-Kurunta arasındadır. Bu antlaşmanın da kaçaklarla ilgili bölümü yukarıda ele aldığımız antlaşma ile hemen hemen aynı ifadeleri taşır.⁵⁷¹

LUMESASGAB “dericiler”in, Hitit kentlerinde günlük yaşamda ortaya koydukları ekonomik değerlerle rol oynayan zanaatçılar olduğu ortaya çıkmaktadır. Hititçe çivi yazılı belgelerdeki sınırlı sayı ve içerikteki kayıtlarla bunlar hakkında geniş bilgi edinmenin olanaksızlığına daha önce değindik. Ancak eldeki bilgilere göre tüm Hitit kentlerinde ve hatta antlaşmalarla Hitit devletine vassal statüde olan ülkelerin kentlerinde de dericiliğin bir meslek olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu işi özgürlerin yanı sıra köleler de yapıyor olmalıydılar. Her ne kadar açıkça ifade edilmiyorsa da özellikle kanunlardan bu yönde anlam çıkarmak mümkündür. Zanaatçılar olarak dericiler, deriyi kullanılabilir hale getirip onu işlemenin yanında deri alınıp satılmasıyla işiyle de ilgileniyorlardı. Bunlar yanlarına aldıkları çıraklara zanaatlarını öğretecek mesleğin devamını sağlıyorlardı. Usta-çırak ilişkisi kanunla düzenlenmiş bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle de Hitit sosyal ve ekonomik hayatındaki önemi kendiliğinden belirlemektedir. Kentteki ekonomik aktivitenin bir örneğinin yaşandığını başka vesilelerle de bildiğimiz sarayda, her ne kadar sadece bir metinde kralın savaş arabalarının yapımıyla ilgili anılıyor olsa da, dericilerin de görevli oldukları anlaşılmaktadır. Aynı durum tapınaklar için de geçerli olduğunu biliyoruz, ancak dericilerin tapınakta çalıştıkları, tapınakta bir dericiler grubu olduğu ya da tapınağın dericilikle ilgili işlerini yürüten tapınağa bağlı bir eleman olduğu yolunda belgelerden açık işaret elde edemiyoruz. Ancak her halde en azından önemli sayıda personelin çalışıp, canlı bir ekonomik yaşantısı olduğunu bildiğimiz büyük tapınaklarda dericilik işleriyle ilgilenenlerin bulunuyor olması uzak ihtimal değildir. Nitekim rimellerde

⁵⁷¹ Turgut Yiğit, a.g.m., 2002, s. 213-214

LUMESASGAB ve **UGULA LUMESASGAB**'ın rol aldığı bilinmektedir. Ayrıca organize grup halinde buldukları hatırlanırsa, bu durum, yukarıda da değindiğimiz gibi, kentin günlük yaşamda kendi işindeki zanaatçılardan çok tapınak ya da saraydaki görevlilerle ilgili olmalıdır.⁵⁷²

Hititler'in toplu nüfus nakilleri sonucunda Hitit coğrafyasında iskan edilen nüfustan yararlanan başka bir grup ise Dokumacılarıdır.

Hititçe çivi yazılı metinlerde dokumacılarla ilgili metinlerde yer alan az sayıdaki ve bunların da önemli kısmının doğrudan onlara ilişkin bilgiler sunmaktan uzak olduğu kayıtlar incelendiğinde, maalesef bu zanaatçıların Hitit kültürü ve toplumsal yaşamı içindeki yerine dair yeterli bilgiye ulaşamamaktayız.

Dokumacıların profesyonel anlamda mesleklerini kentlerde yürüttüklerinin Hititçe çivi yazılı kaynaklardaki kanıtları söz konusu olduğunda ileri sürebileceğimiz pek fazla belge yoktur. Hitit kanunlarında kutsal nitelikleriyle tanınan kentlerden Arinna ve Zippalandalı dokumacılar daha önce tanınmış olan bazı ayrıcalıkların kaldırıldığını bildiren madde bu açıdan ele alınabilir. Bu kanun maddesinde Arinna ve Zippalanda kentinden dokumacıların evi, ortakları ve ev halkının şahhan ve luzzi yükümlülüklerinden muaf oldukları, ancak bu muafiyetin ev halkı ve ortaklar için devam etmeyeceği vurgulanmaktadır. Hitit kanunlarında yer alan ve başka örneğine de rastlanmayan bu durumun ifade edildiği satırlar, burada söz konusu olan Zanaatkarların kültle ilgili oldukları ve tapınakta görevli oldukları yolunda ya da Arinnalı ve Zippalandalı dokumacılar tanınan muafiyetlerin sona erdirilmesinin Hititlerin Anadolu kentleri üzerindeki ekonomik baskılarının bir göstergesi olduğu gibi farklı yorumlanmaktadır. Ancak burada konumuz açısından önemli olan, her ne kadar sadece iki kentin adı geçiyorsa da, Hitit kentlerindeki söz konusu zanaatkarın faaliyetlerini sürdürüyor olduğunun belgelenmesidir. Bunların yaptığı işin önemli bir ekonomik değer ifade ettiği hem bu konunun kanunlara yansması ile hem de yansıdığı şekliyle, yani dokumacıların bazı ayrıcalıklara sahip olduklarının vurgulanmasıyla ortadadır. Nitekim sonradan yapılan söz konusu ayrıcalıkların iptalleri bizzat dokumacıları kapsamamaktadır. Dokumacılarla ilgili olmaz üzere aleyhlerine kanunlarda yapılan bu yeni düzenlemelere rağmen, yine de üretime yönelik zaman ve işgücü kaybetmemeleri için doğrudan onlarla ilgili alınmış önceki kararlar devam etmektedir.

Diğer meslek gruplarıyla birlikte dokumacıların da buldukları yerde üretime katkılarının ve belki içinde oldukları ekonomik sistemin kesintiye uğramaması için yine önlemler alındığı yolunda yorumlanabilecek kayıtlar bulunmaktadır. II. Murşili dönemine ait olmak kaydı ile Hapallalı Targaşnallı ile yapılan antlaşma ve Hitit kralı dönemine ait Mira-Kuwaliya Kralı Kupanta-Kurunta ile gerçekleşen antlaşmanın birbirlerinin neredeyse aynısı olan kaçaklarla alakalı bölümlerinde, söz konusu vassal devletçiklerden Hatti ülkesine, yapması gereken işleri yapmadan, herhalde yerel otoriteye karşı yükümlülüklerini yerine getirmeden kaçan, aralarında dokumacıların da sayıldığı zanaatçıların Hitit büyük kralı tarafından iade edileceği hükmü yer alır. Antlaşmaların ilgili kısmında “işini teslim etmeyen zanaatçı” ifadesi bilhassa vurgulanmaktadır. Aksi halde söz konusu antlaşmaların diğer hükümlerine göre, büyük kral vassal devletçikten Hatti ülkesine olan kaçakları iade etmeyecektir. Antlaşmalardaki üzerinde durduğumuz bu ifadeler, Hitit ülkesindeki aralarında

⁵⁷² Turgut Yiğit, a.g.m., 2002, s. 218

dokumacıların da bulunduğu zanaatçıların üretim ilişkilerindeki yerlerine ilişkin fikir verebildiği gibi, bir başka açıdan **LU(MEŞ)UŞ.BAR'ın** (dokumacıların) tüm Hitit ülkesinde bu mesleği icra ettikleri yolunda da yorumlara temel olmuştur.⁵⁷³

Hititler'de nüfus nakli bahsinden sonra şimdi de Uratular'da nüfus naklini ele alabiliriz.

Uartu belgelerinde pekçok memleketten getirilen esirler içinde erkek çocuklar önemli yer tutmaktadır. Örneğin; I. Argisti 4. saltanat yılında Piteira'dan 8698 erkek ve 18.047 kadının yanında 2539 erkek çocuk, 5. yılda 2655 erkek ve 8407 kadının yanında 8648 erkek çocuk toplayarak Uartu ülkesine götürmüştür. Sözü edilen bu genç tutsakların Uartu disiplini ve geleneği ile yetiştirilerek Uartu ordusunda kullanıldığı büyük bir olasılıktır.

Uartu krallığı döneminde çeşitli yörelere yapılan seferlerin sonunda elde edilen insan gücünün bir bölümünün Uartu ordusuna asker kaydedildiğine ait veriler de vardır. Menua devrine ait bir yazıtta, <<Kumenu ülkesinden>>...bin 55 kişinin esir alındığını, bunların bazılarının öldürüldüğü, bazılarının canlı olarak götürüldüğü yazılıdır. Aynı yazıtta canlı olarak Uartu ülkesine taşınan insanların bir bölümünün askere kaydedildiği açıkça belirtilmektedir. Aynı yazıtın bir başka bölümünde ise Alzi(ni) ülkesinden elde edilen 2113 kişinin de yine askere kaydedildiği yazılmaktadır.

Uartu ordusunun asker gereksinimi bir başka yolla da karşılanmaktaydı. Özellikle I. Argişi ve II. Sarduri dönemlerinde ele geçirilen ülke topraklarından elde edilen tutsakların içinde <<savaşçılar>> özellikle belirtilmektedir. I. Argişi'nin Hate ve Supani ülkelerinden aldığı 6600 savaşçının yanında, II. Sarduri'nin Barutua'dan 6000, Urme'den 2000, Etiuni'den 4000 savaşçıyı ülkesine götürüldüğü bilinmektedir. Sözü edilen bu savaşçıların merkezdeki Uartu ordusunda kullanıldıkları düşünülebilir.⁵⁷⁴

7.1.2. Siyasi Nedenleri ve Sonuçları

Uartu Krallığı kuzey, doğu ve batı bölgelerine düzenlediği askeri seferlerinde özellikle ilk defa gittiği ülkelerde egemenliğini ve krallığın otoritesini kabul ettirmek amacıyla toplu nüfus aktarımı politikalarını uygulamıştır. Fetih ülkede uygulanan bu politika sayesinde Uartu Krallığı'nın gücü gösterilip otoritesi kabul ettirilmiş ve gelecek yıllarda çıkabilecek olası isyanlar engellenmiştir. Uartu Krallığı'nın özellikle İşpuini-Menua'nın ortak krallık döneminde ve Menua'nın tek başına krallığı yönettiği dönemde ilk defa sefer düzenlenen bölgelerde egemenlik sağlamak amacıyla toplu nüfus aktarımı politikalarına başvurduğu görülmektedir. Daha sonraki yıllarda özellikle, I. Argişi Dönemi'nde yine aynı bölgelere sınırların genişletilmesine yönelik düzenlenen seferlerde ilk defa gidilen yeni ülkelerde de bu amaç doğrultusunda toplu nüfus aktarımı uygulamalarına gidildiği bilinmektedir.⁵⁷⁵

Uartu Krallığı hakimiyet kurduğu ülkelerde sıklıkla isyan girişimleri ile karşılaşmıştır. Bu durum karşısında söz konusu bölgeye sefer düzenlenerek isyanın bastırılması yoluna gidilmiştir. Sağlanan askeri başarıya paralel olarak isyan çıkan bölgedeki halkın bir başka yere taşınması sıklıkla başvurulan bir uygulama olmuştur. Asur, gerek yeni fethettiği gerekse isyan çıkan bölgelere düzenlediği askeri seferlerinde

⁵⁷³ Turgut Yiğit, "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar", TİD,17/2, 2002, s. 80-81 Toplam ss. 79-

84

⁵⁷⁴ Altan Çilingiroğlu, a.g.m., 1983, s. 313-314

⁵⁷⁵ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 191

şehrin halkının⁵⁷⁶ tamamının yakılması, kafaların koparılması, koparılan kafalardan piramit ve kule yapılması, sağ kalanların kör edilmesi gibi işkenceye dayalı uygulamalarla sık sık başvurmuştur. Buna karşın Urartu Krallığı yazıtlarında bu denli yoğun işkence yapıldığını ifade eden cümleler yer almaz. Ancak karşılaşılan isyanları cezalandırmak amacıyla uygulanan egemenlik politikalarında toplu nüfus aktarımlarının yanı sıra şiddet ögesinin zaman zaman artırılmış olduğu da görülmektedir.

Krallığın ilk yıllarında sefer düzenlenen bölgelere ilk defa gidilmiş olduğu için isyan girişimlerini bastırma amacıyla başvuru toplu nüfus aktarımı uygulamaları görülmemektedir. Daha sonraki yıllarda ise egemenlik kurulan bölgelerde ortaya çıkan isyanlar ağır bir biçimde cezalandırılmaya başlanır. Örneğin I. Argiştı 5. hükümdarlık yılında Sevan Gölü çevresinde meydana isyanların cezalandırılması amacıyla kadın, erkek ve genç erkeklerden oluşan 19.790 insanın nakledildiği görülmektedir.⁵⁷⁷

I. Rusa daha önceki Urartu kralları gibi Sevan Gölü çevresinde yer alan kuzeyli kabileler üzerine seferler düzenlemeye devam etmiştir. Bu seferler sonucunda gölün güney kıyısında hakimiyetini sağlamıştır. I. Rusa'nın sefer düzenlediği 23 kralın 19'unun Sevan Gölü'nün doğusuna, dördünün ise güneybatı kıyılarına ait olduğu düşünülmektedir. I. Rusa, bu bölgede meydana gelen isyanları cezalandırmak amacı ile toplu nüfus aktarımı politikalarını devam ettirerek sayısını belirtmediği insanları Biainili Ülkesi'ne taşımıştır. İsyancıların bastırılmasının ardından Tanrı Teişeba'ya ithafen Tsonivar Kalesi inşa edilmiştir. Bu seferlerle ilişkili olarak Tanrı Haldi ve Teişeba'ya ithafen kurduğu kalelerde "*Biainili Ülkesi'nin güçlendirilmesi ve düşman ülkelerinin bastırılması için yaptırım*" sözleri bölgedeki isyanları ve bunlara karşı yürütülen mücadeleyi ortaya koymaktadır.⁵⁷⁸

Urartu Krallığı fethettiği ülkelerde egemenliğini sağlamak amacıyla yukarıda değindiğimiz gibi toplu nüfus aktarımı politikalarına sıklıkla başvurmuştur. Bununla birlikte yazıtlarda çok fazla yer almayan ancak olasılıkla bilgimizin çok daha ötesinde uygulandığını düşündüğümüz fethedilen yeni bir bölgeye ele geçirilen bir başka ülkeden insan getirilmesi söz konusudur. Bu politika sayesinde olası isyanları engellenmiş olacaktır. Bir bölgeden alınan insanların yüzlerce kilometre uzaklıktaki bir başka yere yerleştirilmesiyle hem yaşam kaynağını Urartu Devleti'nden alan bir halk topluluğu oluşturulmuş hem de bu bölgenin etnik yapısında bir değişim yaratılarak kurulan otorite pekiştirilmiş olacaktır.⁵⁷⁹

Menua Dönemi'nde Gökçe Göl çevresinde Lihuni Ülkesi'ne düzenlediği seferlerinde bu ülkeden ganimet olarak alınan insanlar olasılıkla Aelia ve Altuquia şehirlerine yerleştirilmiştir. Seferlerden alınan insanların hakimiyet kurulan diğer bölge olan Urmiye Ovası'na yerleştirilmesi, güvenlik amaçlı politikaların örneğini oluşturmaktadır.

Menua Dönemi'nde, Mana Ülkesi ve Meişta şehrine düzenlenen seferler sonucunda buraya bırakılan insanlardan söz edilmektedir. Ancak yazıtın ilgili bölümünün okunamaması bu insanların kaç kişi oldukları ve nereden alındıkları hakkında bilgi eksikliğine yol açar. Yine aynı seferde bölgede güvenliğin sağlanmasına yönelik burada piyadeler bırakıldığı görülmektedir.

⁵⁷⁶ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 193

⁵⁷⁷ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 194

⁵⁷⁸ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 195-196

⁵⁷⁹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 196

Görüldüğü gibi Urartu kralları fethettikleri ülkelerden insanları alarak yeni fethettikleri bir başka bölgeye yerleştirmeleri krallığın erken dönemlerinden itibaren güvenliğin ve otoritenin sağlanması amacıyla sıklıkla başvurulmuştur.⁵⁸⁰

Urartu krallarının uyguladığı toplu nüfus aktarımı politikaları, gerek henüz devletleşme aşamasını tamamlamaya çalıştığı dönemde gerekse yayılım gösteren bir devlet hüviyetine kavuştuğu süreçte propaganda yapma hedefini içerisinde barındırmaktaydı. Urartu Krallığı bu amaç doğrultusunda politik, coğrafi ve ekonomik etmenlerin elverdiği bölgeler üzerine seferlerini aralıksız sürdürmüşlerdir. Gerçekleştirilen seferler sonucunda gidilen bölgeleri anlatan yazıtların hemen tamamında birbirine çok yakın ama övünç dolu cümlelerle kazanılan zafer ve alınan ganimetler anlatılmıştır. İşpuini-Menua ortak krallık Dönemi'nden başlayarak II. Rusa dönemi sonuna kadar tüm sefer yazıtların başvuru toplu nüfus aktarımı uygulamalarından söz edilmesi ve bu ifadelerde alınan insanların ganimet listesinin başında yer alması, bu uygulamanın krallık tarafından bir propaganda aracı olarak da görüldüğünün bir göstergesidir. Urartu kralları sefer dönüşünde verdikleri genelde detaylı sayılabilecek rakamsal ifadelerle kazandıkları zaferi ve aldıkları ganimetin propagandasını yapma yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte gerçekleştirilen toplu nüfus aktarımı uygulamalarında gerek dinsel açıdan gerekse propaganda yapmak amacıyla insanların kurban edildiğine dair elimizde hiçbir veri yoktur.⁵⁸¹

Düzenlenen başarılı bir seferin ardından toplu nüfus aktarımı uygulamalarına gidilerek alınan insanlar ile Urartu kralı iktidarını kuvvetlendirecek ve büyük bir prestij kazanacaktır. Söz konusu sefer, Tanrı Haldi başta olmak üzere diğer tüm tanrıların desteği ile düzenlenmiş ve zafer kazanılmış olduğundan krala aynı zamanda dini bir güçte sağlayacaktır. Kral başarılı bir sefer sonucunda Urartu halkının korumuş, ekonomiyi güçlendirmiş olacaktır. Tüm bunlar Krallığın otoritesinin daha da güçlenmesini ve iktidarın devamını sağlayacaktır.

Toplu nüfus aktarımı uygulamaları sonucunda alınan binlerce insanın yerleştirilecekleri güzergah boyunca Urartu ordusu ile birlikte yaptıkları yürüyüş de Urartu Krallığı'nın gücünün ve otoritesinin gösterilmesi açısından başlı başına bir propaganda niteliği taşır. Fethedilen ülkelerden alınan binlerce insanın Biainili'ye getirilmesi, Urartu merkez bölgesinde yaşayan halk üzerinde yaratacağı psikolojik etki kesinlikle krallığın otoritesini artıracaktır. Urartu Krallığı tarafından uygulanan toplu nüfus aktarımı politikalarında alınan insanların bir güzergah doğrultusunda taşınması ve bu hat boyunca Urartu Krallığı'na bağımlı insanların bu uygulamaları şahit olmasını da bir propaganda unsuru olarak kabul edilmelidir.⁵⁸²

⁵⁸⁰ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 196-197

⁵⁸¹ Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 197-198

⁵⁸² Erim Konakçı, a.g.e., 2006, s. 199

8. SONUÇ VE TARTIŞMA

Yapmış olduğumuz bu çalışmada, “Eski Yakınoğu’da Nüfus Nakli Uygulamaları”nı gözler önüne sermeye çalıştık. Başta çivi yazılı kaynaklar olmak üzere, arkeolojik kazı sonuçları ile de desteklediğimiz çalışmamızda çok önemli sonuçlara ulaştık.

Toplu nüfus nakli uygulamaları, Yakınoğu’da ve Anadolu’da oldukça yaygın bir şekilde uygulanan bir siyaset olmuştur. Kabile yaşamından büyük devlet haline gelen tüm topluluklarda iyi koordine edilmiş bir organizasyonla yürütülebilecek bir politika haline gelmiştir.

Eski Anadolu’da toplu nüfus nakli uygulamalarının ilk örnekleri Hititler ile birlikte görülmeye başlamıştır. Hitit çivi yazılı belgelerinde, savaşlarda ele geçirilen insanlar **NAM.RA** olarak tanımlanmıştır. Toplu nüfus aktarımı politikaları ile alınan söz konusu insan grupları kralın malı olarak Hatti ülkesine getirilmektedir. Bununla birlikte Hitit askerleri ele geçirilen insanlardan pay da alabilmişlerdir.

Anadolu’da nüfus nakli uygulamalarının başka bir örneğini de MÖ. 13.-9. yüzyıllar arasında konfederasyonlar halinde yaşayan ve 9. yüzyılda güçlü bir krallık haline gelen Urartular’da görmekteyiz. Urartu Krallığı’nın tüm yönetim ve ekonomik birimleri ile bir devlet kimliğine sahip olmasının ardından çevresindeki topraklara seferler düzenlemeye başlamış ve buna paralel bir biçimde toplu nüfus aktarımı uygulamalarına başvurmuştur.

Farklı farklı bölgelerden toplu nüfus nakilleri ile Urartu memleketine getirilen insanlar Urartu kültürünü etkilemiştir. Urartu panteonunda yer alan tanrılar ve tapınak mimarisinde bu etkiler hissedilmektedir. Yine Urartu kültürüne dışarıdan gelen fildişi eserler ve hieroglif yazı batı bölgelerine düzenlenen seferler sonucunda alınan insanların Urartu kültürü üzerinde yarattığı bir etki olmalıdır.

Mutlak hakimiyet sağlanmak istenen bu bölgede toplu nüfus aktarımları, dışarıdan insan getirilmesi ve burada yaşayan insanların bir başka bölgeye yerleştirilmesi biçiminde uygulanmıştır.

Bu toprakların tarıma açılması ve bu alanlarda nüfus istihdamının sağlanarak ekonomiye kazandırılmasında toplu nüfus aktarımı uygulamaları ile getirilen insanlardan yararlanılmıştır. Ayrıca, Urartu ordusunun büyütülmesinde de düzenlenen seferlerde ele geçirilen savaşçıların yanı sıra alınan genç yaştaki insanlardan da yararlanılmış olmalıdır. Urartu kralları bu politikayı aynı zamanda gittikleri bölgelerde egemenlik kurulması, isyan girişimlerinin cezalandırılması, güvenliğin sağlanması ve propaganda yapılması gibi ideolojik ve siyasi amaçlar doğrultusunda kullandığını düşünmekteyiz.

Urartu Krallığı toplu nüfus aktarımı uygulamalarını devletin gelişmesi için akılcı bir biçimde değerlendirmiştir. Farklı bölgelerden alınan ve sonra tekrar yerleştirilen tutsaklar dereceli olarak Urartu toplumuna entegrasyonu sağlanmıştır. Krallık, Urartululaştırılan insanları ihtiyaç duyduğu her kademedede değerlendirmiş olmalıdır. Ancak burada bir kez daha vurgulamak istediğimiz temel düşünce bu insanların köle olarak değil, Urartululu olarak yaşamını sürdürmüş olduğudur.

Toplu nüfus nakilleri Eski Mezopotamya’nın kadim devletlerinden biri olan Asurlular’da da oldukça etkin bir şekilde uygulanmış ve bir imparatorluk politikası haline gelmiştir.

Asur tarihinde Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılan dönemde Asurlular, siyasi ve iktisadi açıdan büyük başarılar göstermiştir. Asur tarihinin en canlı zamanlarının yaşandığı ve büyük zaferlerin elde edildiği bu dönemde bir biri ardına iş başına gelen

kudretli Asur kralları, Asur ordularını başarıdan başarıya koşturmuş ve Eski Çağ'ın Ön Asya coğrafyasında Asur Devleti'ni, dönemin en güçlü devleti haline getirmişlerdir.

Yeni Asur kralları, toplu nüfus nakli ile memleketlerine götördükleri halkları tarım ve inşaat işlerinde değerlendirmişler aynı zamanda Asur ordusunda da asker olarak kullanmışlardır. Kaynaklardan öğrenilen sürgün listeleri bu işçilerin hangi işlere tahsis edildiğini göstermektedir. Aralarında doğramacı, madenci, müzisyen, besici, bahçıvan, orman işçisi vb. her türlü zanaatçi bulunmaktaydı. Getirilen topluluklardan erkeklerin asker olarak değerlendirilmesi, güvenliğin sağlanmaya çalışılması olarak yorumlanmaktadır. Fakat bu husus, nakiller sırasında istenmeyen olayların meydana gelmediği, oldukça uzak yerlere göç eden bu halkların bu duruma tepki göstermedikleri veya kendi arzuları ile vatanlarını bırakıp gittikleri manasına gelmemelidir. Uzak yerlere gerçekleştirilen nakiller sırasında kaçma olaylarının, hastalıkların ve ölüm hadiselerinin meydana geldiği, açlık açlık olaylarının ortaya çıktığı yazılı belgelerden öğrenilmektedir.

Oldukça insafsız ceza verme şekillerini kullanan ve bundan dolayı birçok bilim adamınca “barbar” olarak ifade edilen Asur krallarının, toplu nüfus nakillerini bilhassa Yeni Asur zamanında, devlet politikası olarak uygulamaya başladıkları görülmektedir. Bu husus, hem yazılı belgeler hem de arkeolojik kaynaklar aracılığıyla doğrulanmaktadır.

Yeni Asur kralları, fethettikleri yerleri çok değişik şekillerde kontrol altına almaktaydılar. Özellikle bereketli tarım arazilerine, hammadde rezervlerine ulaşan yollara ya da ticari açıdan kıymetli olan güzergâhlar öncelikli kabul edilmekte idi. Merkeze yakın yerler, bayındırlık faaliyetleri, nüfus nakilleri ve görevlendirmelerle Asurlulaştırılıp, Kuzey Suriye ve Güney Mezopotamya'daki eski merkezlerdeki sisteme fazla müdahale edilmeden kendisine bağlı hale getirilmekte idi.

Kralların annelleri incelendiğinde, gerçekleştirilen toplu nüfus nakilleri ile alakalı rakamlar verilmesi kayda değerdir. Yıllıklara ek olarak, krallara ait muhasebe arşivleri de önemli bilgiler vermektedirler. Birçok insan bu nakiller esnasında hayatını kaybetmekte veya ölümcül hastalıklara yakalanmakta, bir kısmı ise kaçmaktaydı. Bahsedilen nüfus nakilleri çoğu zaman Asurlu askerlerin kontrolünde gerçekleşiyordu. Bütün bunlar, gerçekleştirilen nüfus nakillerinin rastgele olmadığını, kontrollü bir şekilde olduğunu göstermektedir. Nakledilen halkların asgari ihtiyaçlarının Asurlular tarafından karşılanması, bu topluluklara nasıl davranıldığı konusunda bizleri aydınlatmaktadır.

Yeni Asur Döneminde uygulanan toplu nüfus nakillerinin Mezopotamya'daki başka örneklerini Babil'de görmekteyiz.

M.Ö. 586 senesinde Yahuda halkını Babil'e sürgüne gönderen Nebukadnezar, Asur'un İsrail Krallığı'nda olduğu gibi Yahuda'ya farklı etnik kökenden gelen insanları iskan etmemiştir.

Tanah'ta nakledilen kişilerin sayısı hakkında çelişkili çelişkili bilgiler bulunmaktadır. II. Krallar kitabından Nebukadnessar'ın iktidarının sekizinci senesinde (MÖ. 597) toplam on bin kişinin yerlerinden edilip başka memleketlere gönderilerek buralarda iskan edildiğini öğrenmekteyiz.

II. Krallar 24/14. ayette “*Bütün Yerusolim halkını, komutanları, yiğit savaşçıları, zanaatçıları, demircileri, toplam on bin kişiyi sürgün etti.*” ifadesi vardır. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, sürgün edilen komutanların ve zanaatkarların toplamının on bin kişi olduğunu görüyoruz. Fakat II. Krallar 24/15. ve 16. ayetlerde “*Babil Kralı Nebukadnessar Yehoyakin'i tutsak olarak Babil'e götürdü. Onunla birlikte*

annesini, karılarını, hadımlarını ve ülkenin ileri gelenlerini de Yeruslaim'den Babil'e sürdü. Ayrıca yedi bin deneyimli yiğit savaşçıyı ve bin zanaatçıyla demirciyi Babil'e sürgün etti." diye belirtilmektedir.

Yukarıdaki bilgilerden Babil'e çok sayıda Yahudinin sürgün edildiği oldukça açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında sonuç olarak Eski Yakınoğu'da meydana gelen bu nüfus nakilleri ile ilgili şunları söyleyebiliriz. Eski Yakınoğu'nun büyük devletleri ve zamanla süper güçleri olan bu devletler, başkentte çıkabilecek bir saltanat kavgasını önlemek kraliyet mensuplarını başka memleketlere göndererek veya yeni fethedilen memleketlerde güvenliği sağlamak için toplu nüfus nakilleri gerçekleştirmiştir. Ayrıca süper güç olma yolunda duydukları kalifiye veya kalifiye olmayan işgücü sorununu çözmek için yine nüfus nakilleri yapmışlardır.

Bu nüfus nakilleri sonucunda aktarılan nüfuslar gittikleri coğrafyayı, dil, dini hayat, sanat ve mimari, yazı vb. alanlarda çok ciddi değişikliklere neden olacak şekilde etkilemişlerdir.

9. KAYNAKLAR

- AKBIYIK, S., 2010. Babil Esareti'nin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dini Etkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya
- AKKUŞ, S., 2007. Eski Önasya Toplumlarında Kölelik Müessesesi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- AKKUŞ, S., 2015. "Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt 2 Sayı 7, ss. 95-109
- AKURGAL, Ekrem., 1959. "Urartu Medeniyeti", A.Ü.D.T.C.F. Anadolu, ss. 67-75
- ALBAYRAK, P., 2014. Urartularda Dini Yapılar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars
- ALKIM, B., 1959. "Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi", Bellleten XXIII, Ankara, ss. 59-76
- ALP, S., 1947. "Hitit Kralı IV. Tuthalya'nın Askeri Fermanı", Cilt XI, ss. 383-402
- ALP, S., 1948. "Hitit Devleti'nin İç Bünyesi", IV. T.T.K. Kongresi, Ankara, ss. 38-45
- ALP, S., 1949. "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", TTK Belleten, Sayı 50, ss. 245-270
- ALPARSLAN, M., 2013. "Bir İmparatorluğu Ayakta Tutabilmek: Ekonomi ve Ticaret", Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu, Editörler: Meltem Doğan Alparslan-Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, ss. 506-517
- AYYILDIZ, S., 2007. Hitit Metinlerinde Alaşiya Ülkesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- BALKAN, K., 1960. "Patnos Yakınında Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", Anadolu (Anatolia) sayı 5, ss. 133-158
- BARAN, Ş., 2006. Felsefenin Gözüyle Kuran'da Kölelik ve Cariyelik, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya,
- BAŞ, Ayla., 2016. "Urartu Mimarisinde Malzeme ve Teknik", Uluslararası Amisos Dergisi, Cilt 1, sayı 1, ss. 44-86
- BAŞOL, S., 2006. Hitit Askeri Teşkilatı ve Sefer Organizasyonu, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- BELLİ, O., 2012. "Urartu Mitolojisi Üzerine Bir Deneme", Anadolu Araştırmaları, Sayı 7, s. 61-78

- BELLİ, O., 1978. "Urartu Sanatı'nın Sosyo-Ekonomik Açıdan Eleştirisi Üzerine Bir Deneme", Anadolu Araştırmaları 6, ss. 45-95.
- BİLGİ, Ö., 2003. "Hitit Öncesi Anadolu'sunun Etnik Yapısı", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Colloquium Anatolicum II, ss. 51-67
- BORDREUIL, P.,-CHATONNET.,-F.B.,-MICHEL,Cecile., 2015. Tarihin Başlangıçları Eski Yakınoğu Kültür ve Uygarlıkları, Çev: Levent Başaran, Alfa Yayınları, İstanbul, 534s.
- BOTTERO, J., 2006. Kültürümüzün Şafağı Babil, YKY, İstanbul, 160s.
- BOTTERO, J., 2012. Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar, Dost Yayınları 2. Baskı, Ankara, 340s.
- BOZKURT, G., 1981. "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 38, S.1-4, Ankara, ss.65-103
- BÜLBÜL, P., 2014. "En Eskiçağlardan Bizans Dönemine Kadar Kahramanmaraş ve Çevresi", Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Valiliği T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 21-27
- CRAWFORD, H., 2015. Sümer ve Sümerler, Çeviren: Nihal Uzan, Arkadaş Yayınları, 3. Baskı, Ankara
- ÇELEBİ, B., 2007. Anadolu'da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri ve Önemi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara ss. 88-89
- ÇEVİK, Nevzat., 1999. "Hayat Ağacının Urartu Kült Törenlerindeki Yeri ve Kullanım Biçimi", Anadolu Araştırmaları, ss. 335-367
- ÇİĞDEM, S., 2007. "Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9 Sayı 1, ss. 81-97
- ÇİLİNGİROĞLU, 1976-1977. A., "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", Anadolu Araştırmaları IV-V, ss. 235-269
- ÇİLİNGİROĞLU, A., 1983. "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları", Anadolu Araştırmaları, sayı 9, ss. 311-317
- ÇİLİNGİROĞLU, A., 1994. Urartu Tarihi, İzmir, 150s.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., 1997. Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir, 171s.
- DİNÇOL, A. M.-DİNÇOL, B., 2011. "Urartu Yazısı ve Dili", Urartu-Bianili Doğuda Değişim, Editör: Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar, YKY Yayınları, İstanbul
- DUYMUŞ FLORİTİ, H. H., 2012. "Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı" Tarih Okulu Dergisi, Sayı XII, ss. 23-40

- DUYMUŞ, H. H., Haziran 2011. "Asur Kaynaklarına Göre Demirçağı'nda Tabal Krallığı", ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2 Sayı 3, ss. 34-46
- DUYMUŞ, H. H., Temmuz 2012. "Yeni Asur Devrinde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler", History Studies, Vol. 4, ss. 149-168
- ERDEM, A. Ü., 2011. "Doğu Anadolu'nun Demir Çağı Aşiretleri", TÜBA-AR 14, ss. 59-68
- ERZEN, A., 1976. "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", Belleten, Sayı 157-160, Ankara, ss. 93-115
- FUCHS, A. - PARPOLA S., 2001. The Correspondence of Sargon II, Part III: Letters from Babylonia and the Eastern Provinces, State Archives of Assyria, Volume XV, Helsinki
- GALLAGHER, W.R., 1994. "Assyrian Deportation Propaganda", State Archives of Assyria Bulletin, VIII/2, ss.57-65.
- GÖKÇEK, L. G., 2015. Asurlular, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 336s.
- GÖZLÜ, A., 2011. Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiğı, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya,
- GRAYSON, A.K., 1991. RIMA II, Assyrian Rulers Early 1st Millennium B.C (1114-859 B.C.), Vol.1 (The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods, Vol. 2, University of Toronto Press, London
- GRAYSON, A.K., 1997. "Assyrian Expansion into Anatolia in The Sargonid Age (c.744-650 B.C)", XXXIV. International Assyriology Congress (6-10 /VII/1987 İstanbul), TTK, Ankara, s.131-135.
- GÜNAŞDI, Y., 2016. "Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi:Avnik", TÜBA-AR 19, s. 113-135
- GÜR, B., Aralık 2012. "Minos, Miken ve Hititler Ekseninde Batı Anadolu'daki Muhtemel Sömürgecilik Faaliyetleri", The Journal of Academic Social Science Studies Vol. 5, ss. 233-249
- HARMANŞAH, Ömür., 2015. Eski Yakındoğu'da Kent, Bellek, Anıt, KÜY, İstanbul, 358s.
- HUOT, J-L. - THALMANN, J. P., - VALBELLE D., 2000. Kentlerin Doğıuşu, Çev: Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi, Ankara, 474s.
- İŞIKLI, M., 2000. "MÖ. 1. Binyılda Erzurum Bölgesi: Arkeolojik ve Yazılı Kanıtlar Işığında Diauehi Krallığı", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 6, Erzurum ss. 49-74
- İLGENLİ, B., 1994. Urartu Tanrıları ve Tanrı Betimlemeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

- İPLİKÇİOĞLU, B., 1990. Eskiçağ Tarihinin Anahatları I, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul,
- KARAUĞUZ, G., 2002. Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi, Konya, 275s.
- KATAR, M., 2014. "Urartu Devleti'nin Ekonomik Yapısına Genel Bakış", Turkish Studies, Vol. 9/4, ss. 631-643
- KINAL, F., 1964. "İlk Çağlarda Kıbrıs", Belleten, Cilt XXVIII, Sayı 3, Ankara, ss. 383-417
- KINAL, F., 1983. Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara, 239s.
- KINAL, Füzulan., 1987. Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayınları, Ankara,
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2004
- KOÇAK, Ö.,- ŞAHİN, H., 2002. "Eskiçağ Tarihi Araştırmalarında Jeopolitiğin Yeri", Anadolu Araştırmaları XVI, ss. 337-373
- KONAKÇI, E., 2006. Urartu Krallığı'nda Toplu Nüfus Aktarımları ve Bu Uygulamanın Urartu Kültürüne Etkileri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- KÖROĞLU, K., - KONYAR, E., 2005. "Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı Problemi", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, sayı 119, s. 25-38
- KÖROĞLU, K., 1995. "Assur-Urartu Yazılı Belgeleri Arkeolojik Kalıntılar Işığında Alzi/Enzi Ülkesi (Elazığ Bölgesi) Tarihi Coğrafyası", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Ankara, ss. 359-366
- KÖROĞLU, K., 2001. "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası", Belleten LXIV/241, ss. 717-741
- KÖROĞLU, K., 2006. Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 229s.
- KÖROĞLU, K., 2008. "Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni", Arkeoloji ve Sanat 127, ss. 21-38
- KÖROĞLU, K., 2009. "Urartu Dönemi Bey Konakları", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, İstanbul, ss. 383-394.
- KÖROĞLU, K., 2009. "Urartu Dönemi Bey Konakları", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Deniz'in Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, İstanbul s. 383
- KÖROĞLU, K.,-YUMRUK, Ş., 2014. "Ergani/Gisgis (Kesentaş) Yeni Assur Kabartması", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, Sayı 38, ss. 2-8

- KÖROĞLU, Kemalettin - HARMANKAYA, Savaş., - SİVAS, Hakan., Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir 2013, s. 107-110
- KUHRT, A., 2009. Eskiçağda Yakındoğu Cilt I, Çeviren: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 507s.
- KUHRT, A., 2009. Eskiçağda Yakındoğu Cilt II, Çeviren: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 533s.
- KURT, M., 2010. "Urartu Devleti'nin Batı Politikası ve Yayılımı", KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi 7/1, ss. 75-91
- KURT, Mehmet., 2010. "Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdari Yapısı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 23, ss. 127-136
- LİPİNSKİ, Edward., 2000. The Aramaeans (Their Ancient History, Culture, Religion), Leuven-Paris- Sterling- Virginia, 604s.
- LUCKENBİLL, D.D., 1926. Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol. I, Historical Records of Assyria from Earliest Times to Sargon, The University of Chicago Press, Chicago.
- MEMİŞ, E., 1986. "Anadolu'nun, Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Sayı 1, Konya ss. 59-64
- MEMİŞ, E., 1988. "Eskiçağ Türkiyesi'nde Ordu'nun Önemi" Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 2 Konya ss. 55-65
- MEMİŞ, E., 1994. "Hitit Devletlerinin Batı Anadolu Politikası", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3, Konya ss. 367-375
- MEMİŞ, E., 1994. "MÖ. 2. Binyıl Anadolu Tarihinde Lukkalar", XI. TTK Kongresi Bildirileri, Ankara ss. 269-275
- MEMİŞ, E., 1995. "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", Tarihi İncelemeleri Dergisi X, İzmir, ss. 41-54
- MEMİŞ, E., 1999. "Asur Devletleri'nin Anadolu Politikası", XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara ss. 65-73
- MEMİŞ, E., 2012. Tarihi Coğrafyaya Giriş, Ekin Yayınları, Bursa, 90s.
- MEMİŞ, E., 2013. Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Yayınları, Bursa, 342s.
- MEMİŞ, E.,-BÜLBÜL, C., 2014. Eskiçağda Göçler, Ekin Yayınları, Bursa, 311s.
- MEMİŞ, E., 2015. "Eskiçağda Mezopotamya", Ekin Yayınları, Bursa, 321s.
- MİEROOP, Marc Van De., 2004 Antik Yakındoğu'nun Tarihi, Dost Yayınları, Ankara.
- MİEROOP, Marc Van De., 2014. Hammurabi, Çev: Bülent O. Doğan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 158s.

- MORAN, W., 1992. The Amarna Letters, Baltimore and London, 393s.
- MURAT, L., 2008. "Hitit Tarihi Coğrafyasında Hakmiş ve İştahara Ülkelerinin Konumu", Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 44, Cilt 27, ss. 181-204
- NA'AMAN, Nadav – ZADOK, Ran., 1979. "Sargon II's Deportations to Israel and Philistia (716-708 B.C.)", Journal of Cuneiform Studies, Vol.40, No.1 (Spring, 1988), s. 36-46.
- OATES, J., Babil, 2015. Çeviren: Fatma Çizmeli, 2. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara
- ODED, B., 1979. Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire, Dr.Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden
- OKUR, H., Mart 2017. "Doğu Anadolu'nun Güçlü Krallığı: Urartular", TOD, Sayı XXIV, ss. 313-355
- ÖZDEMİR, H. F., 2007. "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16 Sayı 1, ss. 501-518
- ÖZKAN, S., 1998. "Hitit İmparatorluğunun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", TID XIII, ss. 71-81
- ÖZKAN, Süleyman., 1993. Kummuh/Kumaha, Tarih İncelemeleri Dergisi VIII, ss. 65-80
- PAYNE, M., 2006. Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 430s.
- PEHLİVAN, Selma., 2013. "Urartu Krallığı ve Dış Politikası: I. Sarduri (MÖ 844-828), İşpuini (MÖ 828-810) ve Menua (MÖ 810-785) Dönemi", Vol 5, Sayı 5, ss. 193-205
- PEKER, H., 2010. "Hatti-Ahhiyava İlişkilerinde Doğu Akdeniz'den Bir Bakış", Anadolu Araştırmaları XIX, cilt 1, ss. 1-11
- PINARCIK, P., 2014. "Sargon'un Sekizinci Sefer Lokalizasyon Önerileri ve Bu Önerilerin Harita üzerinde Gösterilmesi", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 2, Sayı 7, ss. 38-59
- PINARCIK, P., 2014. "Urartuların Başkentleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 33, Sayı 56, ss. 35-53
- PİOTROVSSKİY, B. B., 1965. "Urartu Dini", Çev: İsmail Kaynak, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, Cilt 23, Sayı 1.2, ss. 37-52
- SAGGS, H.W.F., 2000. Peoples of The Past Babylonians, California
- SALVINİ, M., 2006. Urartu Tarihi ve Kültürü, Çev. Belgin Aksoy, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 287s.
- SEÇER FİDAN, S., 2015. "Hitit Sosyal Sınıfları İçinde Hür İnsanlar ve Köleler", TAS 2 ss. 223-234

- SEVER, H., 1987. "Asur Siyasi Tarihinin Ana Evreleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 31 sayı 1-2, ss. 421-428
- SEVİN, V., 1999. Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 190s.
- TANİLLİ, S., 2009. Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, I. Cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 544s.
- TARHAN, M. T., 2005. "Uç Kale: Çavuştepe-Sardurihinilinin Gizemli Yapısı Kral Kültü Tapınağı", Anadolu Araştırmaları 18/2, ss. 115-136
- TOPALOĞLU, Yasin., 2012. "Yeni Buluntular Işığında Kuzeydoğu Anadolu Kaya Mezaları", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, ss. 131-163
- TURAN, O., Aralık 2016. "Hititler'in Batı Anadolu ile Etkileşimi Bağlamında Hitit-Wiluşa İlişkisi", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol. 1, ss. 91-106
- USSİSHKİN, David., 1971. "Was Bit-Adini a Neo-Hittite or Aramaean State", *Orientalia* 40, 431-437.
- ÜNAL, A., 1995. "Yakılıp Yıkılan Eski Anadolu Kentlerinin Akıbeti: Hitit Göçleri ve Hitit İşgalinin Anadolu İskan Tarihinde Doğurduğu Demografik Sonuçlar", *Metin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı, Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, Editör: Nezh Başgelen, İstanbul ss. 367-372
- Ünsal, Veli., 2008. "Urartu Krallığının Kuzeybatı Seferleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 5, s. 9-32
- YILDIRIM, N., 2012. "Yeni Asurca Belgelerde Geçen Amedi Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 52 sayı 2, Ankara ss. 93-110
- YILDIRIM, N., 2016. "Demir Çağı'nda Anadolu'daki Aramiler'in Politik Coğrafyası", *Cappadocian Journal of History and Social Sciences*, Ahlen Germany, ss. 120-137
- YILDIRIM, R., 1996. *Eskiçağda Anadolu*, İzmir, 200s.
- YILDIRIM, R., 2013. "Harput/Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ, ss. 297-306
- YİĞİT, T., 1991. "Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, Cilt XV, sayı 26, ss. 341-351
- YİĞİT, T., 1996. "Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, Ankara, ss. 233-245
- YİĞİT, T., 1999. "Çivi Yazılı Kanunlarda Kölelik", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/2, ss. 53-69

- YİĞİT, T., 2000. "Akkadlar Devri'nde Anadolu'nun Siyasal Yapısı", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, 40, 3-4, ss. 13-28
- YİĞİT, T., 2002. "Hitit Çivi Yazılı Metinlerde Dericiler", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, 42, 1-2, ss. 211-219
- YİĞİT, T., 2002. "Hitit Çivi Yazılı Metinlerde Dericiler", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, 42, 1-2, ss. 211-219
- YİĞİT, T., 2003. "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü", A.Ü. TAD, 33, ss. 167-182
- YİĞİT, T., 2006. "Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası", XV. T.T.K. Kongresi, Ankara ss. 1-9
- YİĞİT, T., 2011. "Hitit Krallığı ile Kuzey Suriye İlişkilerinde Halpa/Halap (Halep) Kenti'nin Yeri", Uluslararası IV. Ortadoğu Semineri, Elazığ, ss. 1-10
- YİĞİT, T., Aralık 2002. "Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban", Belleten Cilt 56 Sayı 247, ss. 765-787
- YİĞİTPAŞA, D., 2010. "Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 25, s. 177-202
- YOUNGER, K. Lawson., 1998. "The Deportations of the Israelites", Journal of Biblical Literature, Vol.117, No.2 ss. 201-227.
- YÜCEL, Ç., 2010. Urartu Dini ve Tapınım Sistemleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır
- ZİMANSKY, P., 2011. "Urartu ve Çağdaşları", Urartu-Bianili Doğuda Değişim, Editör: KÖROĞLU, Kemalettin- Erkan Konyar, YKY Yayınları, İstanbul,

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Hayrunnisa OKUR
Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, 2013

Yüksek Lisans Öğrenimi :
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi :
Tel. :
Tarih :

EKLER

Harita 1: XVI.-XIII. Yüzyıllarda Eski Yakındoğu

(Tarihin Başlangıçları Eski Yakındoğu Kültür ve Uygırlıkları, Alfa Yayınları, İstanbul 2015)

Harita 2: Yeni Asur Döneminde Yakındoğu

(Tarihin Başlangıçları Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları, Alfa Yayınları, İstanbul 2015)

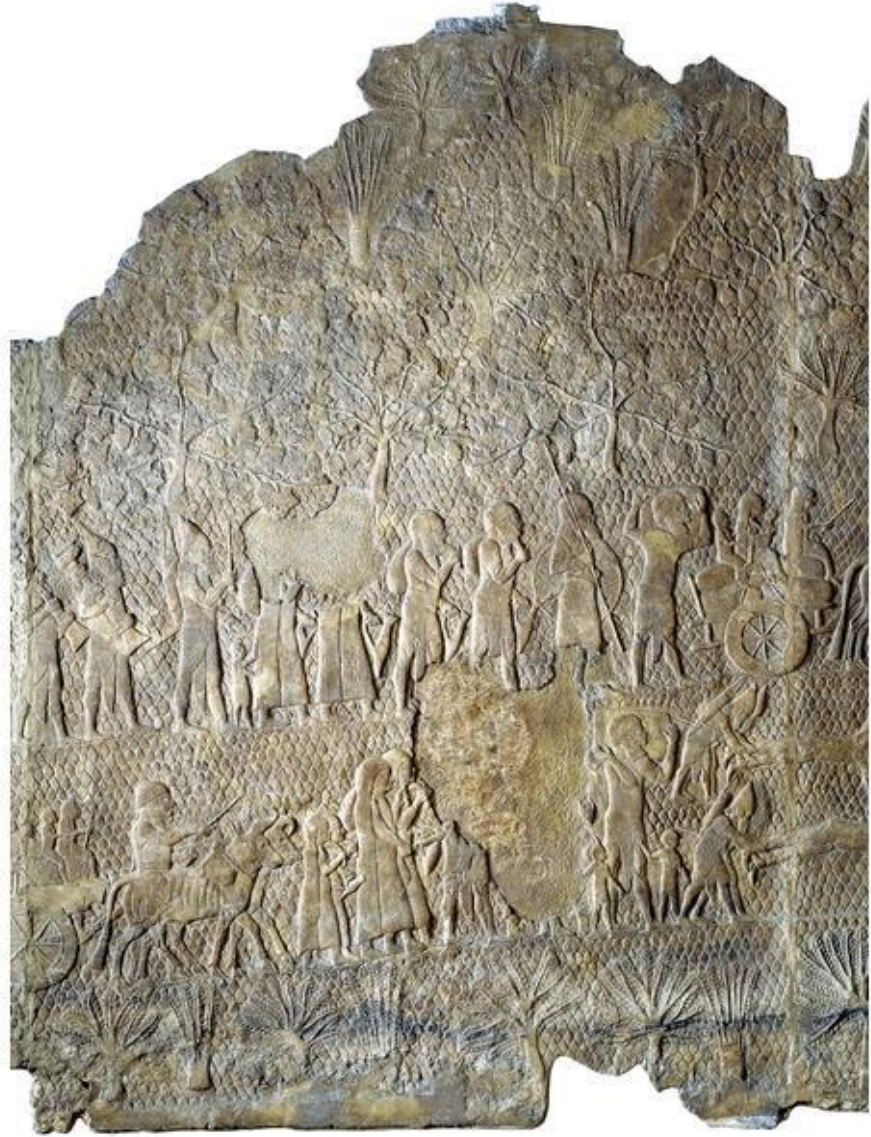

Harita 3: Yeni Babil Döneminde Yakınoğu

(Tarihin Başlangıçları Eski Yakınoğu Kùltür ve Uygarlıkları, Alfa Yayınları, İstanbul 2015)

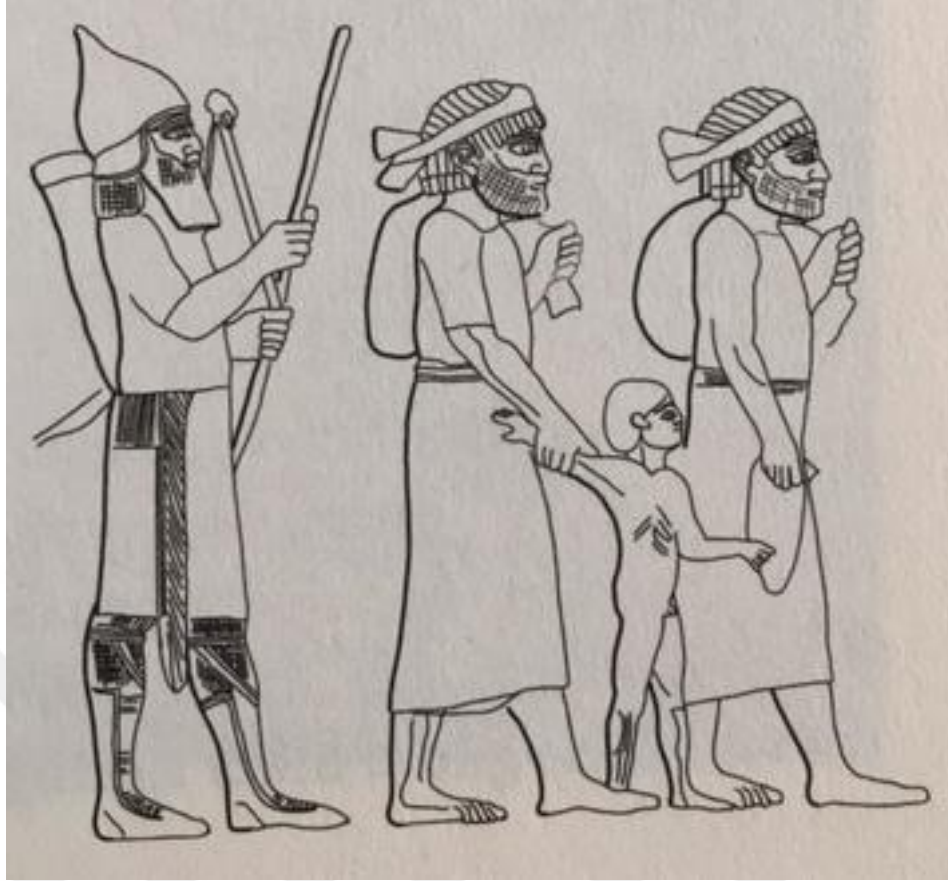
**Resim 1: III.Tiglat-Pileser Dönemi Nüfus Nakli Uygulamas, Kalhu Sarayı
(Duymuş Florioti, 2012, s. 165)**

**Resim 2: Sanherip Dönemi Nüfus Nakli Uygulamas, Ninova Sarayı.
(Duymuş Florioti, 2012, s. 166)**

Resim 3: III. Tiglat Pileser Yazıtları, Kalhu, MÖ. ca. 730-727
(Tarihin Başlangıçları Eski Yakınoğu Kùltür ve Uygırlıkları, Alfa
Yayınları, İstanbul 2015, s. 294)

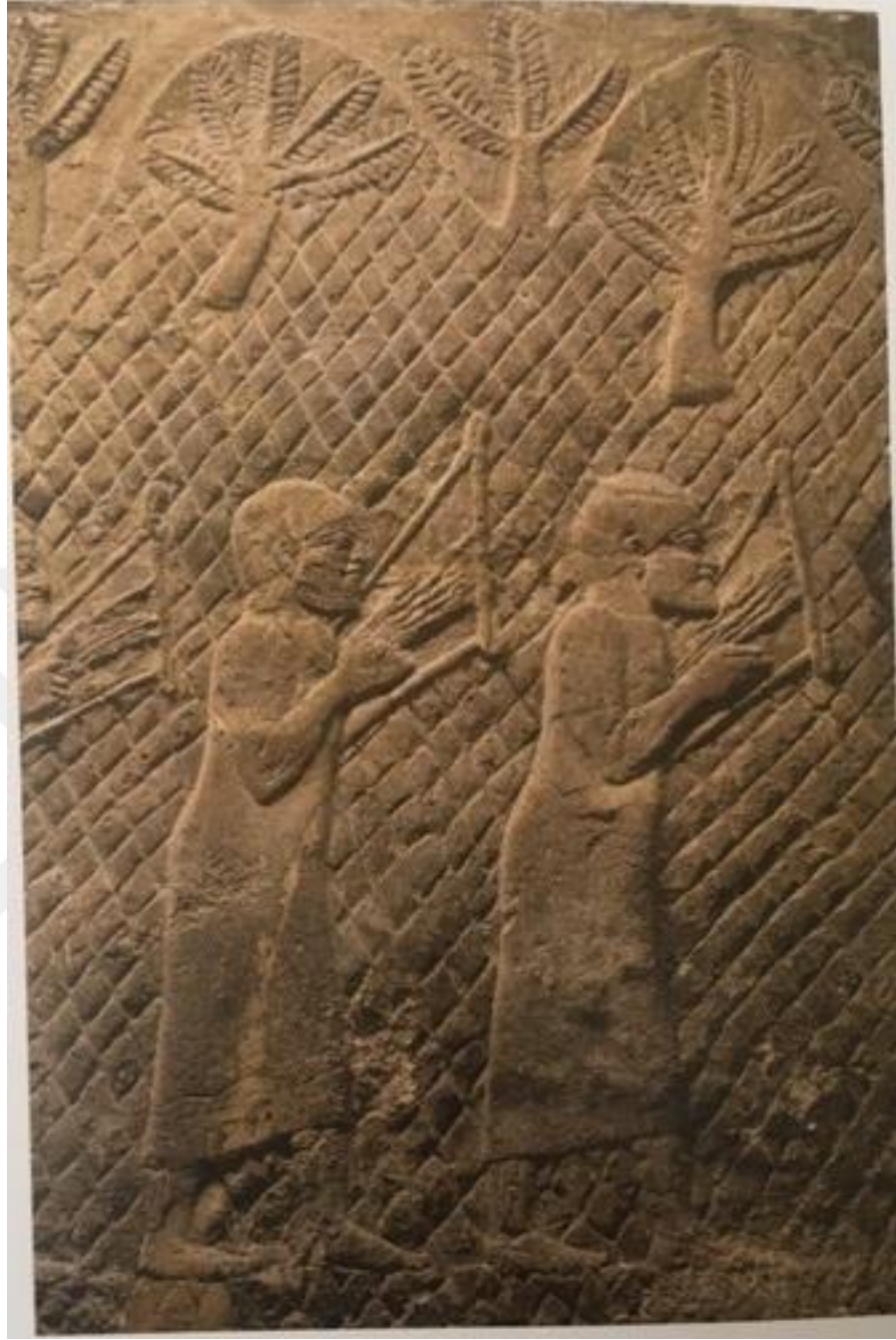
Resim 4: Sürgünler, Asurbanipal'in Ninova Sarayından Kabartma, VII. Yüzyıl (Tarihin Başlangıçları Eski Yakınoğu Kültür ve Uygarlıkları, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 253)

Resim 5: Sürgünleri Yolda Gösteren Kabartma Ayrıntısı, Ninova, MÖ. 7. Yüzyıl (Tarihin Başlangıçları Eski Yakınoğu Kültür ve Uygarlıkları, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 250)

Resim 6: Elamlı Sürgünlerin Yemek Molası, Ninova Alçak Kabartması, 7. Yüzyıl (Tarihin Başlangıçları Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 283)

Resim 7: Tutsak Lir algıcıları, Ninova Alçak Kabartması, MÖ. ca. 700-692

Resim 8: Asur alçak kabartmalarında silah zoruyla götürülen tutsak kabileleri

(Jean Bottero, Kültürümüzün Şafağı Babil, YKY, İstanbul 2006, s. 33)